

**DEVLETİN EKONOMİDE DEĞİŞEN ROLÜ:
18. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE
DEVLET ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞMELER**

Hazırlayan: İlknur GÜL

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Aykut TAVŞANCI

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Maliye Anabilim Dalı için
öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.

Edirne

Trakya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak, 2009

ÖNSÖZ

Bu çalışmada ekonomideki yeri hep tartışma konusu olan devletin ekonomik hayattaki rolünün 18. yy'dan günümüze değin gelişimi ve değişimini açıklayarak bu gelişim ve değişimine yol açan faktörleri değerlendirdim. Konusu itibariyle uzun bir dönemi ele alan çalışmada tarafsız devlet, sosyal refah devleti ve etkin devlet anlayışına yer verdim. Geriye dönüp baktığımda böylesine kapsamlı bir konunun sınırlarının çizilmesinin ve sonuçlandırılabilmesinin ne kadar güç olacağını görmekteyim. Bu bağlamda gerek çalışmalarım esnasında yaptığı yardımlar gerekse benim için örnek olan beşeri yönleri için tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Aykut Tavşancı'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmanın her aşamasında bana düşünsel ve manevi olarak destek veren değerli mesai arkadaşlarıma ve tez aşamam süresince benden yardımlarını esirgemeyen Maliye Bölümü değerli hocalarına da teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, bu zorlu çalışma sürecinde hep yanımda olan, sevgi ve desteklerini benden bir an olsun esirgemeyen, beni bu günlere getirerek mesleki hayatımda gideceğim yol için ışık tutan ve doğru bir tercih yapmama aracı olan sevgili aileme sonsuz teşekkür ederek çalışmamı onlara ithaf ediyorum.

İlknur GÜL
EDİRNE – 2009

ÖZET

TEZİN ADI: Devletin Ekonomide Değişen Rolü: 18.Yüzyıldan Günümüze Devlet Anlayışındaki Değişmeler

HAZIRLAYAN: İlknur GÜL

Bir arada yaşamanın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış kurumların en büyüğü olan devlet örgütünün üstlenmesi gereken rolün ne olduğu konusundaki tartışma, iktisatçıları ve sosyal bilimcileri araştırmaya yönelten en önemli tartışmalardan biridir. Devletin görev alanını iç ve dış güvenlik, adalet ve diplomasi olarak belirleyerek ekonomik hayata müdahalesini sınırlı tutan tarafsız devlet anlayışı 18. ve 19.yy boyunca dünyaya hâkim olmuştur. Ancak 20.yy'da yaşanan savaşlar gibi politik nedenler, krizler gibi ekonomik nedenler, marksist ve sosyalist tezlerin yarattığı ideolojik nedenler ve ayrıca yaşanan iktisadi ve teknolojik gelişmeler ve değişen yönetim anlayışı ile devletin ekonomideki rolü gittikçe genişlemiştir. Devletin ekonomideki payının hızla genişlemesinde özellikle Keynesyen teori, sosyal politikalar ve iktisadi kalkınma amaçlı müdahaleler etkili olmuştur. Refah devleti şeklinde ortaya çıkan bu yeni devlet biçimi, 20.yy son çeyreğinde karşı karşıya kalınan petrol krizleri ile yeniden yapılanma göstermiştir. Bu bağlamda etkin devlet arayışları devletin yeniden yapılandırılmasına yönelik olarak ortaya atılmıştır.

Çalışma yukarıda belirtilen tarihsel aşamaları dikkate alarak 18. yy'dan günümüze devletin ekonomik hayattaki rolüne ilişkin değişimleri açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Tarafsız Devlet, Refah Devleti, Etkin Devlet, Ekonomik Değişim

ABSTRACT

DISSERTATION TOPIC: The Changing Role of the State in the Economy: Changes in Comprehension of State from 18th Century to Present

PREPARED BY : İlknur GÜL

The state can be defined as an authority derived naturally as a result of living together. The main question which made economists and social scientists discuss on is what the state's role should be in economy. Neutral state approach that limits the influence of the state on the economy and defines the responsibility areas of the state as security, diplomacy and justice was the most accepted state model during 18th and 19th centuries. However the influence of state in the economy increased in the 20th century as a result of technological and political changes such as wars, crisis, politics and the cold war, the ideologies such as marxism and socialism. Keynesians approaches, social policies and interventions carried out in order to create economic development raised the influence of state on the economy in the 20th century. This approach is entitled as welfare state model and this model is restructured after the petroleum crisis at the end of 20th century. In this context searches of effective state are based on the restructuring the state.

In this research the changing role of the state from 18th century to present has been explained considering the historical milestones mentioned above.

Key Words:

Neutral State, Welfare State, Effective State, Economic Change

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
A. Problem.....	3
B. Amaç	3
C. Önem.....	4
D. Sınırlılıklar	4
E Tanımlar	4
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	5
A. Araştırma Modeli	5
B. Verilerin Toplanması	5
C. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEVLET OLGUSU: KAPSAMI, DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE ŞEKİLLERİ

1.1. Devlet: Kuramsal Bir Çerçeve.....	6
1.1.1. Devlet Terimi	6
1.1.2. Devletin Tanımı	8
1.1.3. Devlet Kuramları.....	13
1.1.3.1. Marksist Devlet Kuramı.....	13
1.1.3.2. Anarşist Devlet Kuramı	16
1.1.3.3. Liberal Devlet Kuramı	19
1.1.3.4. Sosyal Demokrat Devlet Kuramı	22
1.2. Devletin Doğuşu ve Gelişimine İlişkin Farklı Yaklaşımlar.....	26

1.2.1. Doğal Oluşum Tezi	27
1.2.2. Uzlaşmacı Tez.....	30
1.2.2.1. Zorunlu Uzlaşma.....	30
1.2.2.2. Gönüllü Uzlaşma	32
1.2.3. Çatışmacı Tez.....	36
1.2.3.1. Topluluklar Arası Çatışma.....	36
1.2.3.2. Sınıflar Arası Çatışma.....	37
1.3. Devlet Şekilleri	39
1.3.1. Oligarşik Devlet.....	40
1.3.2. Monarşik Devlet	41
1.3.3. Cumhuriyet	43
1.3.4. Teokratik Devlet	45

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİM SÜRECİNDE DEVLETİN EKONOMİK HAYATTAKİ ROLÜNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

2.1. Merkantilizmde Devletin Rolü ve Korumacı Devlet.....	49
2.1.1. Merkantilizmin Ortaya Çıkışı	50
2.1.2. Merkantilizmin Temel Dayanakları.....	50
2.2. Liberal Yaklaşım Göre Devletin Rolü	53
2.2.1. Fیزیokraside Devletin Rolü ve Doğal Düzen	53
2.2.1.1. Fیزیokrasinin Ortaya Çıkışı	53
2.2.1.2. Fیزیokrasinin Temel Dayanakları.....	54
2.2.2. Klasik İktisadi Düşünce ve Tarafsız Devlet.....	57
2.2.2.1. Klasik İktisadi Düşüncenin Ortaya Çıkışı	58
2.2.2.2. İktisadi Liberalizm ve Serbest Piyasa Ekonomisi.....	59
2.2.2.3. Klasik İktisatçıların Devlet Görüşleri.....	62
2.2.2.3.1. Adam Smith	63
2.2.2.3.2. David Ricardo	66
2.2.2.3.3. Thomas Malthus	68
2.2.2.3.4. Jean Baptiste Say	70
2.2.2.3.5. John Stuart Mill	71

2.2.2.4. Tarafsız Devlet Anlayışı	73
2.2.2.4.1. Tarafsız Devlete İlişkin Temel Prensipler	74
2.2.2.4.2. Tarafsız Devletin Görev ve Fonksiyonları.....	76
2.2.3. Neo-Klasik İktisadi Düşüncede Devlet.....	77
2.2.3.1. Neo-Klasik İktisadi Düşüncenin Ortaya Çıkışı	78
2.2.3.2. Neo-Klasik İktisadi Düşüncenin Temel Dayanakları	78
2.3. Keynesyen İktisadi Düşünce ve Müdahaleci Sosyal Refah Devleti.....	81
2.3.1. Keynesyen İktisadi Düşüncenin Ortaya Çıkışı	82
2.3.2. Keynesyen Ekonomi ve Talep Yönlü İktisat	83
2.3.3. Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Anlayışı.....	91
2.3.3.1. Refah Devleti Kavramı	91
2.3.3.2. Refah Devletinin Doğuşu ve Gelişimi	93
2.3.3.3. Refah Devletinin Özellikleri	95
2.3.3.4. Refah Devletinin Krizi.....	98
2.4. 1970 Sonrası Ortaya Çıkan Neo-Liberal Yaklaşımlar ve	
Düzenleyici Devlet	100
2.4.1. 1970 Sonrası Ortaya Çıkan Neo-Liberal Yaklaşımlar	100
2.4.1.1. Neo-Avusturya Okulu ve “Yasayla Sınırlı Devlet”	101
2.4.1.2. Chicago İktisat Okulu ve “Sınırlı Devlet”	104
2.4.1.3. Virginia Kamu Tercihi Okulu ve “Sınırlı-Sorumlu Devlet”	107
2.4.1.4. Freiburg Okulu ve “Aktif ve Fonksiyonel Devlet”.....	111
2.4.2. Düzenleyici Devlet Anlayışı	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. PİYASA BAŞARISIZLIĞI VE DEVLETİN BAŞARISIZLIĞI

3.1. Piyasa Başarısı	119
3.1.1. Walrasgil Genel Denge Teorisi.....	119
3.1.2. Pareto Etkinlik	121
3.2. Devletin Ekonomiye Müdahale Nedeni Olan Piyasa Başarısızlığı Teorisi ..	124
3.2.1. Piyasa Başarısızlığının Nedenleri	125
3.2.1.1. Aksak Rekabet Piyasası	126
3.2.1.1.1. Ölçeğe Göre Artan Getiriler	127

3.2.1.1.2. Doğal Tekeller	128
3.2.1.2. Kamusal Mallar	129
3.2.1.2.1. Tam Kamusal Mallar	129
3.2.1.2.2. Yarı Kamusal Mallar	132
3.2.1.2.3. Erdemli Mallar	133
3.2.1.3. Dışsallıklar	134
3.2.1.4. Asimetrik Bilgi	137
3.2.2. Piyasa Başarısızlığını Ortadan Kaldırmanın Yolları	139
3.2.2.1. Rekabetin Önünü Açmak	139
3.2.2.2. Etkin Devlet	140
3.2.2.3. Dışsallıkların İçselleştirilmesi	141
3.2.2.3.1. Müdahaleci Çözüm: Pigoucu Vergilendirme	142
3.2.2.3.2. Müdahaleci Olmayan Çözüm: Coase Teoremi	143
3.2.2.4. Bilginin Simetrikleştirilmesi	144
3.3. Devletin Ekonomide Yarattığı Sorunlar: Devletin Başarısızlığı Teorisi	145
3.3.1. Devletin Başarısızlığına Yol Açan Nedenler	146
3.3.1.1. Dışlama	147
3.3.1.2. İşlem Maliyetleri	148
3.3.1.3. Merkeziyetçilik	150
3.3.1.4. Rant Kollama	151
3.3.1.5. Politikada Tam Rekabetin Geçerli Olmaması	153
3.3.1.6. Politik Miyopluk	154
3.3.1.7. Mali Yanılma ve Mali Farklılaştırma	155
3.3.1.8. Çoğunluk İlkesi	157
3.3.2. Devletin Başarısızlığının Sonuçları	159
3.3.2.1. Bütçe Açıkları	159
3.3.2.2. Etkinsizlik ve Savurganlık	161
3.3.2.3. Yolsuzluk	163
3.3.2.4. Yoksulluk	164
3.3.2.5. Devlete Karşı Güvensizlik: Kayıtdışı Ekonomi ve Mafya Örgütlenmesi	165
3.3.2.6. İktisadi Kalkınmanın Gerçekleştirilememesi	167

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
4. ETKİN DEVLET ARAYIŞLARI VE
DEVLETİN ETKİNLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK YENİ BİR AÇILIM:
ELEKTRONİK DEVLET

4.1. Etkin Devlet Arayışları	169
4.1.1. Etkinlik ve Etkin Devlet Yaklaşımı	169
4.1.2. Etkin Devletin Özellikleri	171
4.1.3. Etkin Devlet ve Yeniden Yapılanma	172
4.1.4. Etkin Devlet Yaklaşımının Çerçevesi	175
4.1.4.1. Devletin Küçültülerek Etkinleştirilmesi	176
4.1.4.1.1. Devletin Küçültülmesi Sürecinde Özelleştirme	
Uygulamaları	177
4.1.4.1.2. Devletin Küçültülmesi Sürecinde Ekonomik	
Düzenlemeler	179
4.1.4.1.3. Devletin Küçültülmesi Sürecinde Yasal Kurumsal	
Serbestleşme	181
4.1.4.2. Devletin Kapasitesinin Etkinleştirilmesi	182
4.1.4.2.1. Kurallar ve Kısıtlamaların Güçlendirilmesi	182
4.1.4.2.2. Devlet Kurumlarında Rekabetin Sağlanması	183
4.1.4.2.3. Devletin Halka Yakınlaştırılması	184
4.2. Devletin Etkinleştirilmesine Yönelik Yeni Bir Açılım: Elektronik Devlet ..	186
4.2.1. Elektronik Devletin Tanımı ve Kapsamı	188
4.2.2. Elektronik Devletin Uygulama Alanları	193
4.2.3. Elektronik Devlet İle Ulaşılmak İstenen Amaçlar	194
4.2.4. Elektronik Devlet Uygulamasının Sağladığı Faydalar	195
4.2.4.1. E-Devletin Ekonomik Büyümeye Katkısı	195
4.2.4.2. Devlet Hizmetlerinin İyileştirilmesi	196
4.2.4.3. Vatandaş Katılımının Sağlanması	196
4.2.4.4. Devlet İşlerinde Saydamlığın Sağlanması	197
4.2.4.5. Politika Oluşturma Süreçlerinin İyileştirilmesi	198
4.2.5. Elektronik Devletin Gelişimini Teşvik Eden Faktörler	199
4.2.5.1. Bilgi Ekonomisi Liderliğine Soyunmak	200

4.2.5.2. Toplumsal Talebin Baskısı.	200
4.2.5.3. Yaygın Coğrafi Ortamdaki Vatandaşlara Erişim.....	200
4.2.5.4. Şeffaflık ve Katılım	200
4.2.5.5. Hizmet Yeterliliğinin Artması ve Harcamaların Azalması.....	201
4.2.6. Elektronik Devletin Yapılandırılmasına İlişkin Sorunlar	201
4.2.6.1. Lider İnisyatifi	201
4.2.6.2. E-devlette Standartlar	202
4.2.6.3. Eğitim/Yetenek Geliştirme/Adaptasyon	203
4.2.6.4. İstihdam/Yeni İş Yaratma/Mevcut İşlerin Kaybedilmesi	203
4.2.6.5. Maliyet (E-Devletin Finansmanı)	204
4.2.6.6. Elektronik Kamu Hizmetlerinin Fiyatlandırılması	205
4.2.6.7. Bilginin Gizliliğinin ve Doğruluğunun Sağlanması	205
4.2.6.8. Seçicilik ya da Gizlilik Sınıflandırması	206
SONUÇ	207
KAYNAKÇA.....	209

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Malthus'a Göre Nüfus-Yiyecek Artışı İlişkisi	69
Tablo 2: OECD Ülkelerinde Makro Ekonomik Performans: 1960–1981 (%)	99
Tablo 3: OECD Ülkelerinde Sosyal Harcama Artışı: 1960–1975 (GSYİH'nın % olarak).....	99
Tablo 4: Devletin Değişen Rolü	115
Tablo 5: Malların Kamusalılık Derecesi	131
Tablo 6: Dışsallıkların Etkileri.....	136
Tablo 7: Geleneksel Devlet ile E-devlet Arasındaki Kavramsal Farklılıklar	187
Tablo 8: E-devlet Hizmetlerinin Uygulama Alanları.....	193
Tablo 9: E-devletin Faydaları	198

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Keynesyen Ekonomide Toplam Arz ve İstihdamın Belirlenmesi.....	90
Şekil 2: Ekonomik Etkinlik	122

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma-geliştirme
BDK	: Bağımsız Düzenleyici Kurumlar
BT	: Bilişim Teknolojileri
çev.	: Çeviren
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ed.	: Editör
E-DEVLET	: Elektronik Devlet
EU	: Avrupa Birliği
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IP	: Internet Protocol
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MM	: Marjinal Maliyet
MF	: Marjinal Fayda
MG	: Marjinal Gelir
MSF	: Marjinal Sosyal Fayda
MSM	: Marjinal Sosyal Maliyet
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Organizasyonu
SBA	: Sosyal Bilimler Ansiklopedisi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
vd.	: Ve diğerleri
WB	: Dünya Bankası
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Toplumsal örgütlenme içinde devlete düşen rolün ne olduğu, devletin üzerine düşen görevleri nasıl gerçekleştireceği ve devletin ürettiği sonuçların ne şekilde değerlendirileceği konusu her zaman hem önemini koruyan hem de sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Bu tartışmalar iktisadın bir bilim dalı olarak ortaya çıktığı 19.yy'dan içinde yaşadığımız zamana kadar ekonomide devletin mi yoksa piyasanın mı daha etkin bir role sahip olması gerektiği üzerinde düğümlenmektedir.

19. yy'da dünyaya hâkim olan devlet anlayışı, klasik devlet veya liberal devlet anlayışıdır ve bu anlayışı savunan başta Adam Smith olmak üzere diğer liberal iktisatçılar, devletin ekonomideki rolüyle ilgili olarak sınırlı bir alan tanımlamışlardır. Liberal iktisatçılara göre devlet, özel sektörde üretilmeyecek mal ve hizmetleri üretmeli, kişilerin hak ve özgürlüklerini korumak dışında ekonomiye müdahale etmemelidir. Bu liberal anlayışın ve yaşanan deneyimlerin etkisi ile 19. yy'da devletin ekonomideki rolü çok sınırlı tutulmuştur.

20.yy'da ise 1918 yılında sona eren dünya savaşının ülkeler üzerindeki etkileri geçmeden 1929'da yaşanan Büyük Bunalım'ın tüm dünyayı büyük bir krize sürüklediği görülmüştür. Kriz devletin ekonomik hayata geniş bir şekilde müdahalesi ve toplam talep yönetimini üzerine almasıyla çözümlenmiştir. Bu bağlamda devlet üretimden değişime ve dağıtıma kadar geniş bir yelpazede sorumluluk üstlenmiştir. Bahsedilen bu sorumlulukların devletin ödevi gibi kabul edilmesiyle birlikte devletler "sosyal devlet ya da refah devleti" halini almıştır. Ancak 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan birinci ve ikinci petrol şokları dünyayı yeni ve evrensel bir krizle daha tanıştırmış ve bu krizler daha önce ekonomide rastlanılmayan enflasyon ve durgunluğun bir arada yaşanmasına neden olmuştur. Keynesyen politikalar ve refah devletine ağır eleştirilerin olduğu bu dönemde neo-liberal politikalar gittikçe güçlenmiş ve tekrar devletin müdahale alanının sınırlandırılması yönünde adımlar atılmıştır.

1980'li yıllar ise devletin küçültülmesine yönelik olarak yapılan özelleştirme uygulamalarıyla geçmiş ve 1990'lı yıllara gelindiğinde devlette ve kamusal alanda

büyümenin durdurulduğu ancak devletin faaliyet alanında tam olarak bir küçülme yaşanmadığı görülmüştür. Bu nedenle 1990'lı yılların etkin devlet arayışı devletin faaliyet alanının sınırlarını çizip, bu kısıtlı alanda devlet mekanizmasının nasıl daha etkin ve verimli olabileceğine ilişkindir.

Çalışmamızın amacı, ekonomi ve devlet ilişkisinde, devletin ekonomi alanında artan rolü karşısında birey ve toplumun alacağı tutum ve dolayısıyla devletin ekonomideki rolü nedir, nasıl olmalıdır, bu rol daha iyi nasıl oynanır sorularına yanıt aramaktır.

Bu amaçla, “Devletin Ekonomide Değişen Rolü: 18. yy’dan Günümüze Devlet Anlayışındaki Değişmeler” konulu çalışmamızın birinci bölümünde, ilk olarak devlet olgusunun kavramsal çerçevesi çizilmiş, sonrasında devletin doğuşu ve gelişimine ilişkin çeşitli yaklaşımlara yer verilerek devlet şekilleri açıklanmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, iktisadi düşüncenin gelişim sürecine paralel olarak sırasıyla Merkantilizm, Fizyokrasi, Klasik İktisadi Düşünce, Neo-klasik İktisadi Düşünce, Keynesyen İktisadi Düşünce ve çeşitli Neo-liberal yaklaşımlara değinilmiş ve bu yaklaşımların devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiye yönelik bakış açıları açıklanmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, Neo-klasik ve Keynesyen iktisatçıların katkılarıyla geliştirilen Piyasa Başarısızlığı Teorisi ile Kamu Tercihi iktisatçılarının geliştirdikleri Devletin Başarısızlığı Teorisi’ne yer verilerek bu teorilerin nedenleri, sonuçları ve ortadan kaldırma yolları açıklanmıştır.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde ise, küreselleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan etkin devlet arayışlarına ve devletin etkinleştirilmesine yönelik internet teknolojisi aracılığıyla devlet kavramının kazandığı yeni bir boyut olan elektronik devlete kavramsal çerçeve ve içerik itibarıyla yer verilmiştir.

A. Problem

18.yy'dan günümüze devletin ekonomik hayattaki rolü sürekli bir değişim göstermiştir. Merkantilistlerin yoğun devlet müdahaleleri ve bunların ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini tepki olarak geliştirilen klasik iktisadi düşüncede devletin ekonomideki rolü asgari seviyeye indirilmiş, “tarafsız devlet” ya da “jandarma devlet” anlayışı kabul edilmiştir. Ancak zaman içinde ekonomik hayattaki gelişmelerle birlikte devletin ekonomik hayattaki rolü sürekli artmış, gerçek hayattaki gelişmeleri izleyen iktisadi düşünceler alanında da devlet anlayışı değişmiştir. 20. yy'ın ilk yarısında, klasik iktisatçıların tarafsız devleti, yerini müdahaleci ve aktif devlete bırakmış, “sosyal devlet ya da refah devleti” anlayışı hâkim olmuştur. Ancak 1980’li yıllarda devletin ekonomik hayatta üstlendiği görevlerin giderek artmasının olumsuz sonuçları açıkça görülmeye başlanmış ve böylece tekrar klasik iktisadi düşüncenin tarafsız devletine yönelik eğilimler güçlenmiştir.

Günümüzde devletin ekonomideki rolünün ne olması gerektiği üzerine yapılan temel tartışma; bir tarafta sosyal refah devletini savunanlar, diğer tarafta yeniden yükselen liberal akımlar çerçevesinde sınırlı devleti savunanlar arasında sürüp gitmektedir. Bununla birlikte açıktır ki, ekonomik hayatta devletin rolünün ne olacağı her ülkenin gelişmişlik seviyesi, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik özelliklerine göre belirlenmektedir.

B. Amaç

Bu çalışma devlet mi yoksa piyasa mı ekonomide daha etkili olmalıdır; devlet, kimin için, neyi, ne kadar, nasıl yapmalıdır bu bağlamda ekonomide rolünün sınırları ne olmalıdır, soruları etrafında biçimlendirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, eskiden olduğu gibi, günümüzde de bütün ülkelerde ekonomi alanında başlıca tartışma konularından biri olan devletin ekonomik hayattaki rolünün ne olması gerektiği sorununun çözümüne katkı sağlamaktır.

C. Önem

Devletin ekonomik hayatta üstlendiği görevler arttıkça, devletin harcama ve gelirleri de artmakta, böylece devletin ekonominin işleyişi ve meydana getirdiği sonuçlar üzerinde etkisi de giderek çoğalmaktadır. Devlet bir yandan ekonomideki kaynakların bir kısmını kullanarak mal ve hizmet üretmekte, diğer yandan regülasyon ve kontroller yolu ile özel ekonominin işleyişini düzenlemektedir. Devletin mal ve hizmet üretimi ve piyasalara müdahalesi, sonuçta gelir dağılımından ekonomik istikrara, kaynak tahsisinden ekonomik büyümeye kadar pek çok alanda olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle devletin üstlendiği çok sayıda ekonomik görevi yerine getirmede başarısız olması halinde bunun toplumsal refah açısından maliyeti çok yüksek olabilmektedir. Dolayısıyla piyasa ekonomilerinde devletin ekonomik hayattaki rolünün belirlenmesi ve kaynakların özel kesim ve kamu kesimi arasında optimum dağılımı büyük önem taşımaktadır.

D. Sınırlılıklar

18. yy'dan günümüze devlet anlayışında yaşanan değişimlerin incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Konusu itibariyle oldukça geniş bir zaman aralığını kapsayan çalışmada ülke uygulamalarına yer verilmeyerek kapsamda daraltmaya gidilmiştir.

E. Tanımlar

Tarafsız Devlet: Devletin ekonomi içindeki rolünün ve fonksiyonlarının tam kamusal mal ve hizmetlerin arzı ile sınırlı olması gerektiğini ve devletin ekonomiye müdahalesinin zararlı olduğunu savunan devlet anlayışıdır.

Sosyal Refah Devleti: Piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırmak ve sosyal refahı yükseltmek amacıyla devletin ekonomiye aktif ve kapsamlı müdahalelerde bulunmasını öngören müdahaleci, düzenleyici, yeniden dağıtıcı ve girişimci bir devlet anlayışıdır.

Etkin Devlet: Halkın daha sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürmesi amacına yönelik mal ve hizmetler sunması ve piyasanın canlanması için gerekli kural ve kurumları oluşturan devlet anlayışıdır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

A. Araştırma Modeli

Bu araştırmada kütüphane araştırması yöntemi kullanılacaktır. Kütüphane araştırması yöntemi basılı kaynak taramasına elverişli olması sebebiyle tercih edilecektir. Araştırmanın temelini ana kaynakların taranması oluşturacaktır.

B. Veriler ve Toplanması

Çalışmada materyal olarak çalışmanın konusuyla ilgili her türlü kitap, makale, rapor, çeşitli kuruluşların yayınları, internet siteleri ve arşivlerinden faydalanılacaktır.

C. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Literatür taraması sonrasında elde edilen veriler, tek tek değerlendirilerek ilgili bölüm ile bütünlük içerisinde yorumlanarak çalışmaya aktarılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEVLET OLGUSU: KAPSAMI, DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE ŞEKİLLERİ

1.1 Devlet: Kuramsal Bir Çerçeve

Aşağıda devlet kavramının terminolojik açıklamasına, çeşitli açılardan tanımına ve üstlendiği görevlerin niteliğine yüklenen anlamlar açısından farklı devlet kuramlarına yer verilecektir.

1.1.1 Devlet Terimi

Arapça “devle” (دولة) kelimesinden Türkçe’ye çevrilen devlet kelimesinin asli harfleri د, و, ل ve ل ’dir ve bu harfler tedavül (تداول) kelimesinde de kullanılmaktadır. O halde devlet tedavül eden, elden ele geçen demek olup bu anlamda iktidarın el değiştirmesini anımsatmaktadır. Bununla birlikte Arapçada iki ordudan biri zafer kazandığında kazandığı zafere de; servet, makam, nüfuz ve itibar sahibi kimselerin bu durumlarına da devlet denilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak eskiden bazı yüksek makam sahiplerine “devletlû” denildiği hatırlatılabilir (Gözler, 2007: 6–7).

Türk Dil Kurumu sözlüğüne bakıldığında da devletin mecaz anlamının büyüklük, mevki gibi kelimelerle anlatıldığı görülmektedir. Ayrıca devlet kelimesi mutluluk anlamında da kullanılmaktadır. Bu konuda verilebilecek en güzel örneklerden biri Kanuni Sultan Süleyman’ın Muhibbi mahlasıyla belirttiği “*Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*” şeklindeki sosyal içerikli özlü sözdür (TDK, www.tdkterim.gov.tr).

Avrupa dilleri açısından devlet kelimesinin Fransızca karşılığı “état”, İngilizce karşılığı “state”, Almanca karşılığı “staat” , İtalyanca karşılığı “stato”, Portekizce ve İspanyolca karşılığı ise “estado” olup hepsinin kökeni Latince Status anlamına gelen durum, hal veya vaziyettir (Harper, 2001). Ancak Romalılar içinde yaşadıkları durumu anlatmak için status kelimesini kullanmamış bunun yerine somut anlatımda populus

romanus, soyut anlatımda res publica deyimlerini tercih etmişlerdir. Yine de o dönemde kullanılan bu kelimeler modern anlamda devlet kavramını karşılamaktan uzaktır. Zira o dönemlerde devlet kavramı ile “toprak parçası üzerinde egemen olma” anlamı kastedilmezdi (Doehring, 2002: 22).

14. yy Avrupa’sında Roma Hukukunun yeniden canlanmasıyla, bu Latince terim (status) soylular, rahipler gibi mülk sahiplerinin ve özellikle kralın özel durumunun yasaya uygunluğunu belirtmek için kullanılmıştır. Terim, ayrıca cumhuriyetin durumu üzerine Çıçero’ya kadar uzanan Roma fikirleri ile ilgilidir. Zamanla, devlet sosyal gurupları dikkate almak yerine sadece yasaları dikkate alır olmuş ve kendi egemenliğinin aracı olarak yasaları kullanmıştır (Skinner,1989: 90–92).

Ortaçağda devleti ifade etmek için imperium (hükümlanlık), regnum (krallık) gibi terimler; zaman zaman halk, kavim veya millet anlamına gelen populus, gens gibi terimler; bazen de toprak, yer, ülke veya memleket anlamına gelen terra, terre, land gibi terimler kullanılmıştır. Bu terimlerin hepsi modern anlamda devlet kavramını karşılamaktan uzaktırlar; çünkü devletin sadece ya egemenlik ya insan ya da toprak unsuruna gönderme yapmaktadırlar (Gözler, 2007: 7).

Modern anlamda devlet kavramı, yeniçağda, Machiavelli tarafından kullanılmıştır. Bu filozof Yukarı İtalya’da 15. yy’da egemen olan prenslikleri inceleyerek bunların ilk modern devlet olarak nitelendirilebileceğini, çünkü bu prensliklerin ne halklar topluluğundan oluştuğunu, ne de kavim veya kentler biçiminde gözüktüğünü belirtmiştir. Bir toplumsal olgu biçiminde örgütlenmiş olan bu devletçiklerin görevleri belli devlet hizmetlerinden oluşmaktaydı ve sınırları da keskin şekilde çizilmişti (Doehring, 2002: 22).

Günümüzde devlet (state, état, staat, stato, estado) kelimesi en yaygın kelime olmakla birlikte devlet yerine bazen millet (nation) dendiği de görülmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler (United Nations) denmektedir. Oysa bu teşkilat altında birlik kuran gerçekte milletler değil, devletlerdir. Benzer bir şekilde devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuka milletlerarası hukuk denmektedir. Oysa bu hukukun sūjeleri esas itibarıyla milletler değil, devletlerdir (Gözler, 2007: 7). Ayrıca yönetim binalarından

otorite sahibi (devlet) olarak söz edildiğine dair örnek de vermek mümkündür. “Beyaz Saray bugün basın açıklaması yaptı.” bu açıdan güzel bir örnek oluşturmaktadır (<http://en.wikipedia.org>).

1.1.2. Devletin Tanımı

Yaradılışları gereği farklı yeteneklere sahip olan insanlar, ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak amacıyla, toplu yaşamak ve uzmanlaşmak zorunda kalmışlardır. Toplu yaşam; kişiler arası ve topluluklar arası ilişkileri düzenlemek, kamusal malları üretmek, ekolojik dengeyi korumak, iç ve dış güvenliği sağlamak, toplumsal kararlar almak, mal ve hizmet mübadelesini kolaylaştırmak, ekonomik büyümeyi sağlamak ve sürdürmek, fiyat istikrarını sağlamak ve korumak, ödemeler bilânçosunu denkleştirmek, işsizliği azaltmak, asgari geçim imkânı sağlamak gibi ihtiyaçların karşılanmasını zorunlu kılmıştır. Toplu yaşamla ortaya çıkan bu ihtiyaçları karşılamak amacıyla çeşitli kurumlar ortaya çıkmıştır ve bu kurumların başında da devlet gelmektedir (Demir, 1996: 215).

O halde toplum için vazgeçilmez bir öneme sahip olan devlet nedir? Siyasal düşünürler ve sosyal bilimciler devletin ne olduğu sorusuna yüzyıllardır yanıt aramakla birlikte üzerinde tam olarak fikir birliğine varılmış bir tanım yoktur (Kapani, 1998: 33). Zira devlet tanımlamaları yaşanan çağın özelliklerine, siyasi ve idari yapısına ideolojik yaklaşımlara göre farklı şekillerde yapılmıştır.

En yaygın olan devlet tanımlamaları, devletin kurucu unsurlarını bir araya getirerek yapılan tanımlardır. Georg Jellinek, devleti, “egemenlik gücüyle aslen donatılmış, belli bir toprak parçası üzerinde yerleşik bir millet birliği” olarak tanımlamaktadır. Üç Unsur Teorisi olarak da bilinen bu teoriye göre devlet, *insan*, *toprak* ve *egemenlik* unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir varlıktır. Bu üç unsurun birleşmesiyle oluşan devlet kendini meydana getiren unsurların dışında ve onlardan bağımsızdır (Gözler,2007: 4–5).

Bununla birlikte gündelik kullanımda, “ülke”, “millet” ve “devlet” terimleri eş anlamlıymış gibi kullanılır, fakat daha kesin kullanımda farklılaşabilmektedir. Buna göre (<http://en.wikipedia.org>);

Ülke: Coğrafi alanı belirtmektedir.

Millet: Aynı gelenekleri, kökeni ve tarihi paylaştığına inanılan veya varsayılan insanları belirtmektedir. Bununla birlikte ulusal sermaye, uluslararası hukukta kullanılan ulusal ve uluslararası sıfatları da sıkı bir şekilde devlete aittir.

Devlet: Belli bir toprak ve nüfus üzerinde egemenliğe sahip yöneten kurumlar oluşumunu belirtmektedir.

“Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan ve bir üstün otorite altında teşkilatlanmış insan topluluğunun meydana getirdiği devamlı ve hukuki kişiliğe sahip olan bir varlıktır” (Akipek, 1966: 12).

Bu tanımda görüldüğü üzere millet, ülke ve egemenlik unsurlarının yanında, devletin üç özelliğine de yer verilmiştir. Devletin birinci özelliği, teşkilatlanma özelliğidir. Her devletin genellikle kendi teşkilâtlarını yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üçe ayırdıkları görülmektedir. Ve çoğu zaman devlet, kendi teşkilâtını anayasalarla belirlemektedir. Devletin ikinci özelliği, hukukî kişiliğe sahip olma özelliğidir. Devlet, bir tüzel kişi olarak hak ve borç sahibi olabilir ve hem uluslararası hukuk, hem de iç hukuk bakımından geçerli hukukî işlemler yapabilir. Devletin üçüncü özelliği ise devamlılık özelliğidir. Bir insan topluluğunun bir toprak parçası üzerinde egemenliği, kesin olmalı ve bu egemenlik az çok uzunca bir süre devam etmelidir (Gözler, 2007: 5)

Hall ve Ikenberry (2005) ise ortak bir devlet tanımının yine üç unsur içermesi gerektiğini belirtmiş ve ilk unsur; devletin bir kurumlar bütünü olduğu ve en önemli kurumunun, şiddet ve zorlama vasıtalarını bünyesinde barındıran birim olduğudur. İkinci olarak, bu kurumlar, belirli bir toprak parçasının ve belirli bir insan topluluğunun merkezinde bulunmaktadır. Burada önemli olan devletin, içeride kendi milletine,

dışarıda da diğer devletlere karşı tetikte durmasıdır. Üçüncüsü ise, devlet kendi toprakları içinde yasa koyucudur ve bu şekilde ortak bir siyasi kültürün yaratılmasını hedeflemektedir.

Rudolf Selvend Bütünleşme Teorisi'nde devlet olgusunu toplum üyelerinin toplamı olarak açıklayarak sosyolojik ve psikolojik elemanları da tanım içine sokmaktadır. Selvend'e göre esas olan düşünsel bir gerçektir ve bu toplumun içinde sürekli olarak kendini gösterir. Devlet statik değil tam tersine sürekli dinamiktir (Doehring, 2002: 25).

Sosyolojik bir kavram olarak "devlet nedir" sorusunun yanıtını geçmişe bakarak bulmak mümkündür. Rönesans dönemi İtalya'sında iktidarı kuvvet yoluyla ele geçiren prens ve yardımcılarında oluşan çevresi devlet sözcüğü ile ifade edilmekteydi. Jacob Burckhardt'ın, "*yöneticilerle onların çevresine 'lo stato' denirdi ve bu sözcük sonraları bir bölgenin tüm varlığını içeren bir anlam edindi*" şeklindeki düşüncesiyle de bu ifade somutlaştırılabilir. Öyleyse "*Devlet benim*" diyen XIV. Louis, bunu söylerken, gerçekte, sandığından daha derin bir anlamda haklıydı (Oppenheimer, 2005: 37–38).

14. yy'da kendine has fikirleriyle sosyolojinin öncülerinde sayılan İbn Haldun'a göre ise devletler, göçebe kavimlerin zamanla genişleyip zenginleşerek yerleşik hayata yönelmeleri ve kendi başlarına teşkilâtlanmaları ile çoğu kez de asabiyye¹ bağı kuvvetli cesur ve savaşçı göçebe kavimlerin zengin ve gevşemiş yerleşik kavimleri yenip, onların yerlerine geçmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Gürkan, 1967: 236). Bununla birlikte insanlar gibi devletin de ömrü olup doğar, büyür, yaşlanır ve ölür. Devletin oluşmasının ilk aşaması göçebelik hayatından medeni hayata geçilmesiyle başlamaktadır. Medeni hayat ise bolluk ve refah alanını daha da genişletir. Refah artıkça lüks malların tüketimi artar, böylece israf artmış olur. Devlet ihtiyacını karşılamak için daha fazla vergi almaya başlar ve daha fazla vergi alması toplumun iktisadi faaliyetlerini zayıflatır ve bu süreç devam ederse sonuçta devlet yıkılacaktır (Haldun, 2008: 36–58).

¹ İnsanda bulunan din, millet, vatan, soy ve aile gayreti; bunları ve başka kutsallıkları koruma duygusu (Haldun, 2008: 16).

Hans Kelsen devlete hukuksal açıdan bakarak, onu hukukun önemi bakımından saf bir norm düzeni olarak görmekte ve bunun dışında devletin hukuksal niteliği açısından ortaya atılan tüm görüşlerin geçersiz olduğunu belirtmektedir. Kelsen, devletin tanımının hukuksal niteliğinde sosyoloji ve psikolojinin tanıma dâhil edilmesini istemeyerek bu iki bilimin devletin olan yönüyle sonuçlar çıkartılabileceğini ama hukukun işlevinin olması gereken ile sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedir. Devlet, hukuksal açıdan yalnız hukuksal ilişkilerin bütünüdür. Bunun yanı sıra, olanın normlara etkisi de inkâr edilemez; ama norm oluşmuşsa veya tanınmışsa onunla birlikte hukuksal tımdengelim de başlayacaktır (Doehring, 2002: 25–26).

Devlete hukuksal açıdan bakılırken onun tüzel kişiliğe sahip olduğu da söylenmeden geçilebilecek bir durum değildir. Haklara sahip ve yerine getireceği yükümlülükleri olan ve kimseye bağımlı bulunmayan devlet, yasama organınca kanun yapmak, yürütme organınca kanunları uygulamak gibi bu ve buna benzer birçok faaliyetlerin merkezi ve sahibi olması itibarıyla bir tüzel kişiliktir. Bu tüzel kişiliğini ise zaman ve şartlara göre oluşturulan kurumlarca gerçekleştirmektedir. Yöneticilerin elinde olan iktidar, onların kişiliklerine değil, görevlerine bağlı olduğu için yöneticiler devletten aldıkları yetkileri yine devlet adına kullanmaktadırlar. Bu bağlamda Pozitivistler, milletin kendisini oluşturan kişilerden ayrı bir varlığının olamayacağı düşüncesindedirler. Çünkü onlara göre böyle bir varlık, ancak düşüncede var olan bir şeydir (Büyük, 2003: 103).

Şu halde devletin, sadece hak ve borçlardan, emir ve yasaklardan oluşan bir hukuki sistem olmasının yanı sıra genelin menfaatini koruma amacıyla oluşturulmuş siyasal ve sürekli bir kurum olduğunu da belirttikten sonra devletin politika bilimindeki yerini incelemek mümkündür (Büyük, 2003:102).

Devlet irili ufaklı birçok kurum ve kuruluştan oluşan, kurumların kurumu olarak nitelendirilen ve siyasal olayların, iktidar ilişkilerinin çevresinde cereyan ettiği bir örgütlenmedir. Devletin gözlem yapabilme imkânlarından uzak, soyut bir kavram olması onu politika bilimi açısından verimli bir araştırma konusu yapmamaktadır. Zaten devlet düzeninden söz edildiğinde o düzeni kuranlar, devletin otoritesinden söz edildiğinde o otoriteyi kullananlar, devletin kanunlarından söz edildiğinde o kanunları

yapanlar hep kişilerdir. Bununla birlikte klasik politika bilimi devleti ana konu olarak alır. Devletin kuruluşu, fonksiyonları, amaçları, devlet ve kişi arasındaki ilişkileri gibi sorunları kapsayan geleneksel siyaset bilimi esas itibarıyla bir devlet bilimi olarak kabul edilmekteydi. Günümüzde ise politika biliminin alanını devletle sınırlandırmak bu alanın daraltılması demektir. Devletin olduğu her yerde politika vardır ancak politikanın olduğu her yerde devlet de vardır demek mümkün değildir (Kapani, 1998: 27–43).

Devletin tanımına, yönetim ve otorite terimleri açısından yaklaşıldığında otorite ile soyut anlamda devlet; yönetim ile ise, devletin zaman ve şartlara göre teşkilatlanması, yetkilerinin, görevlerinin, konu ve sınırlarının çizilmesi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Max Weber devlete, “toplumsal görünüm” diyerek onun bir toplumun fiziki ve moral yapısının belli bir zaman aralığındaki görüntüsü olduğunu belirtmektedir. Eğer toplumun maddi ve manevi kültür değerleri kurumlar aracılığıyla devletin gerçekleşmesine yansımıyorsa, devlet olgusu ütopya olarak kalacak ve topluma yabancı bir hale dönüşecektir (Büyük, 2003: 103).

Devletin ekonomik açıdan tanımı Demir (1997) tarafından şu şekilde yapılmıştır. “Devlet egemenlik hakkına dayalı olarak vergi toplama, para basma ve toplum adına borçlanma yetkisine sahip olan, bu yolla topladığı gelirleri cari, yatırım ve transfer harcaması şeklinde harcayan bir kurumdur”.

Devleti koruyucu bir kurum olarak ifade eden bir başka tanıma göre; devletin özü, dışarıya karşı sınırların korunması içeride ise hukuk düzeninin korunup sürdürülmesidir. Grotius, “devlet, üyelerini bir hukuk düzeni içinde korumak ve onların çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan, özgür insanların yetkinleştirilmiş bir birliğidir” derken bunu anlatmak istemiştir (Oppenheimer, 2005: 28–29).

Kurumsal örgütlenmeyi öne çıkaran bir başka tanıma göre ise devlet, kendine bağlı insanların güvenliğini sağlamak üzere kurulmuş etkin bir sosyal örgütlenme biçimi; en yüksek düzeyde ve değerleri kapsayan bir egemenliğe bağlı, sivil toplumun kendi kendisinin bilincine varmasını ifade eden belirli bir toprakla sınırlı siyasal bir iktidardır (Çam, 1990: 305).

1.1.3. Devlet Kuramları

Aşağıda devletin ortaya çıkışına, toplum içindeki hâkim sınıflarla olan ilişkisine ve yerine getirdiği görevlerin niteliğine yüklenen anlamlar açısından dört temel devlet kuramına değinilecektir. Bunlar; marksist devlet kuramı, anarşist devlet kuramı, liberal devlet kuramı ve sosyal demokrat devlet kuramıdır.

1.1.3.1. Marksist Devlet Kuramı

Bu kurama göre devlet, toplumsal işbölümünün ortaya çıkmasının ve toplumun sınıflara ayrılmasının bir ürünüdür. Devlet, toplumsal işbölümünün genişlemesine paralel bir şekilde, toplum içinde ekonomik gücü ele geçirmiş, bu gücü siyasal bir güce dönüştürüp yasallaştırmak isteyen sınıfların devleti olup, bu egemen sınıfın mensupları onun aracılığıyla kendi ortak çıkarlarını üstün kılmaktadırlar (Aksoy, 1994: 9; Karahanoğulları, 2002: 86).

Kuramın öncüsü Marx, insanın özel mülkiyet ve işbölümü geliştiği oranda, kendi dışındaki güçlerin belirlediği kişilik haline dönüşerek, özgürce kendi özünü gerçekleştirme imkânından yoksun kaldığını belirterek; onun özü ve kişilik kurgusunun temeline emek olgusunu koymaktadır. Marx'a göre emek, insanın doğa ile ilişkisinde yeni bir evren yaratarak kendisini gerçekleştirme süreci olmasına rağmen özel mülkiyet ve işbölümüne dayanan üretim düzeninde, emek, bu niteliğini kaybetmekte ve yarattığı ürünler kendisini köleleştirmektedir (Akyıldız, 2006: 12–13).

Marx, işçi sınıfının kölelikten kurtuluşunu bütün insanlığın kurtuluşu olarak görerek, işçi sınıfının içinde bulunduğu insanlığa aykırı durumdan dolayı ayaklanmaya zorlanan bir gücü temsil ettiğini söylemektedir. Bu süreçte proleterler, kendi güçlerinin farkına vararak, kapitalizme karşı gerçekleştirecekleri bir devrimle, kendi aralarında akıllı şekilde planlamaya gidecek ve doğayı ortak denetimleri altına aldıkları kolektif mülkiyet düzenine (sosyalizm-komünizm) geçeceklerdir. Artık yeni toplum düzeninde toplumdaki çatışma olmayacak ve egemen sınıfın ifadesi olan gerçek anlamda siyasal erk bulunmayacaktır (Akyıldız, 2006: 12–13).

Marksizm’de devrim kavramının iki anlamı bulunmaktadır. Birincisi, bir üretim tarzından daha ileri bir üretim tarzına geçişi ve proletaryanın toplumsal kurtuluşunu anlatan “toplumsal devrim”dir. Toplumsal devrim üretim ve mülkiyet ilişkileri başta olmak üzere tüm toplumsal ilişkilerde köklü değişikliklere sebep olmaktadır. Devrim kavramının ikinci anlamı ise, siyasal iktidarın bir toplumsal sınıftan diğerine geçmesidir. Bu, proletaryanın siyasal kurtuluşunu anlatan “siyasal devrim”dir. Marx, sistematik olarak ne bir genel siyaset kuramı ne de bir siyasal devrim kuramı geliştirmiştir. Ancak, onun birlikte çalışmalarında bir siyasal devrim kuramının ana çizgilerini gözlemlemek mümkündür. (Özbudun ve Demirer, 2006: 45).

Marksizm’e göre devrimden sonra kapitalist toplum düzeninden komünist topluma doğru geçiş aşamalı bir biçimde gerçekleşecektir. Dolayısıyla devletin ortadan kalkması üç aşamada olacaktır (Demir, 1997: 46–47; Göze, 2005: 52):

Proletarya Diktatörlüğü: Bu dönem kapitalist toplum ile komünist toplum arasında köprü görevini yapmaktadır. İktidar proletaryanın elindedir ve proletarya iktidar olunca devlet düzenini yeniden ayarlayacak, devleti sömürücü sınıflar ile savaşıyor ve üretim araçların mülkiyetini bu sınıfların elinden alarak toplumsallaştıran bir güç olarak kullanacaktır.

Toplumcu Dönem: Bu dönem komünizmin alt aşamasıdır. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyet son bulduğundan insanın insan tarafından sömürülmesi söz konusu değildir. Ancak bu dönemde iktisadi bolluk henüz oluşmamış ve mutlak eşitlik henüz gerçekleşmemiştir. Üretimin ve mevcut eşitsizliklerin gereği bir baskı aracı olarak devlet hala varlığını sürdürmektedir. Proleterler ücret karşılığı çalışmakta; tüketim herkesin üretim gücüne göre ayarlanmaktadır.

Komünizm Dönemi: Bu dönemde insanlar kendi kendilerini yönetecek olgunluğa ulaşacak; devlet ortadan kalkacak ve iktisadi açıdan tam bir bolluğa varıldığı için “herkese ihtiyacına göre” ilkesi uygulanacaktır. Üretim ve değerlerin dağılımı baskı ve zorlama aracı olmaksızın gerçekleşecektir.

Proletaryanın iktidara gelmesi hususunda iki amaç ön plana çıkmaktadır. İlki, proletaryanın nasıl egemen sınıf olacağı, ikincisi ise bu egemenliği nasıl sürekli kılacağıdır. Bu amaçların yerlerinin asla değişmemesi gerekmektedir. Egemenliğin

sürekli kılınması ilk amaç olarak belirlenmesi halinde proletarya egemenliğinin zedelenmesi söz konusudur. Ayrıca proletaryanın egemen sınıf oluşunu zedeleyen bir güvenlik tedbirine başvurulduğunda bu tedbirin genişleyip proletaryanın egemen sınıf oluşuna son vermesi de mümkündür. Burjuvazide demokrasiyi korumak için yapılan darbelere benzer şekilde proletarya iktidarını korumak için de proletaryayı iktidardan uzaklaştırıp, onun yerine iktidara sahip çıkmak proletarya iktidarına son verilmesi demektir (Sayın, 2006: 34).

Devletin organizasyon şekli, anayasa rejimi olarak adlandırılmaktadır. Yazılı anayasa rejiminde hedef eşitlik ise, rejimin Marksist kurama göre nitelendirilmesi gerekmektedir. Marksist devlet kuramında anayasa rejiminin asıl amacı kişilerin hürriyetini korumak değil; sosyal ve ekonomik eşitlik sağlamaktır. Bu sistemde anayasa, kişiyi devlete karşı korumamaktadır (Fabre, 1968: 85–87).

Marksizm’de eşitlikçi devletin gerçekleşmesi için sunulan anayasal reçete şu şekildedir (Fabre, 1968: 87–89):

- Anayasa en üstün kanun olmayıp alelade bir kanundur ve yasama organı anayasayı her zaman değiştirme hakkına sahiptir.
- Eşitlikçi devlet reçetesinin ikinci unsuru, bir tek iktidarın yani devletin iktidarının olduğudur. Bu iktidar kendini halk tarafından seçilmiş bir meclisle somutlaşmaktadır. Ancak meclisin iktidarı yapay bir iktidar olup aslında tek bir parti iktidarı vardır.
- Reçetenin üçüncü unsuru hükümetin kanunî oluşudur. Marksist kuramda, proleter hükümetin ihtilâl içinde değil, anayasa uygulaması ile ve mevcut hukuk düzeni içinde kurulacağı savunulmaktadır.
- Anayasal rejimin dördüncü unsuru hükümetin meşruluğudur. Yukarıdan gelmesi gereken bu meşruluğa rağmen hükümetçe uygulanan siyasetle idare edilenlerin iradesi arasında bir uzlaşma da gereklidir. Marksist kuramda hükümet radyo gibi

yalnız alıcı değil aynı zamanda vericidir. Bu sayede hem kamuoyunu faal olarak şekillendirir hem de hükümet sıfatıyla alacağı kararlara hazırlamaktadır.

Marksist kuramda çok partililiğe gerek yoktur. Tek bir parti vardır; o da komünist partidir. Çünkü komünist parti, proletaryanın sınıf olarak örgütlenmesinin en yüksek biçimi olup, proletaryanın öncü müfrezesidir. Partinin aşağıdan yukarı tüm yönetim kademeleri seçimle işbaşına gelmekte; azınlık çoğunluğun iradesine bağlı olmakta ve üst kademelerin kararlarının alt kademeler için kesin bağlayıcılığı bulunmaktadır (Tanilli, 2007: 55–56).

Devletin içeriğine ve hâkim sınıfsal niteliğine yüklenen anlamlar açısından, Marksist devlet kuramcıları ile anarşist devlet kuramcıları ortak payda içinde yer almaktadırlar.

1.1.3.2. Anarşist Devlet Kuramı

Kuralların olmaması anlamına gelen anarşi kelimesi günlük dilde de kargaşa ve düzensizlik halini ifade etmektedir (TDK, www.tdkterim.gov.tr). Anarşizm, değişik siyasi geleneklerden gelen ve birbirinden farklı düşünen takipçileri olsa da ayrı bir ideoloji olarak kabul edilmektedir. Anarşizmin en önemli ilkeleri; “anti-devletçilik”, “doğal düzen”, “anti-klerikalizm²”, ve “ekonomik özgürlük” şeklinde sıralanmaktadır (Heywood, 2007: 236).

Siyasal felsefe olarak anarşizmin temel ilkesi, hiyerarşik bir otoritenin -devlet, kilise, ataerkil yapı ya da ekonomik elitler olsun- sadece gereksiz değil aynı zamanda insanoğlunun kapasitesinin azamileştirilmesine bir engel olduğudur. Anarşistler genel olarak bireylerin kendi işlerini yaratıcılık, birlikte çalışma ve karşılıklı saygı temellerinde idare edebilme yetisine sahip olduklarına inanmaktadırlar. Yine onlara göre güç içsel olarak zarar vericidir ve yetkililer kaçınılmaz olarak kendi çıkarları ile ilgilenmekte; kendilerini seçenlerin iyiliğinden ziyade kendi güçlerini arttırmayı hedeflemektedirler (Highleyman, 1988).

² Kilisenin siyasette etkisinin olmasına karşı çıkmaktır.

Anarşistler zenginlerin oransız bir şekilde fayda sağlayıp, daha az başarılı olanın aşırı zorluklarla karşılaştığı herhangi bir sistemi yıkmaya taraftarlardır. Kişisel teşebbüs, zekâ ve yaratıcılığa önem verirken; aynı zamanda bu bahsedilen niteliklere daha az ölçüde sahip olanlara da saygılı ve adaletli davranılması gerektiğini savunmaktadırlar (Highleyman,1988).

Anarşistler devleti sadece kötü olarak görmezler aynı zaman da onu gereksiz de bularak bu görüşlerini liberalizmin temel ilkesi olan sosyal sözleşme kuramını ters çevirerek açıklamaya çalışmaktadırlar. Sosyal sözleşmeye göre devletin oluşturulma nedeni bireylerin bencil, açgözlü ve potansiyel olarak saldırgan olduğudur. Saldırgan bireyler arasındaki çıkabilecek mücadeleler, sadece güçlü bir devlet tarafından yapılacak engellenmeler ile sosyal düzene dönüşebilmektedir. Bu iddiaların aksine Anarşist Godwin, bireylerin temelde rasyonel varlıklar olduğunu ve bireyleri adaletsizliğe, açgözlülüğe ve saldırganlığa iten nedenin de devletin ve birey doğasına aykırı kanunların yozlaştırıcılığı olduğunu belirtmektedir. Başka bir ifadeyle hükümet düzen sorununun çözümü değil bizzat nedenidir (Heywood, 2007: 239). Benzer görüşlere diğer anarşistlerde de rastlamak mümkündür Örneğin, Spooner devletin bir sosyal sözleşme ürünü olduğu görüşüne tümüyle karşı çıkarak, devletin amacını bir sınıf insanı bir başka sınıf insanın hizmetinde çalıştırmak ve o sınıfın egemenliği altına sokmak şeklinde ifade etmektedir. Devlet güçlülerin güçsüzler üzerinde kurduğu egemenliğin bir aracıdır (Aktan, 1999: 19).

Rothbard da Spooner gibi devlete karşı olmakla birlikte, devleti yasadışı olmanın ötesinde ahlak dışı bir kurum olarak görmektedir. Rothbard'a göre devlet halkın güvenliğini sağlama adı altında kişilerden zorla vergi alıp kendini finanse ederek ve böylece belli bir bölge üzerinde son kararı verme yetkinliğinin tekeli eline geçirerek kişisel hakları çiğnemektedir. Kişisel hakları çiğneyen devlet kesinlikle ortadan kaldırılmalıdır. Ona göre ahlaki açıdan hiç kimse devlet düzenine boyun eğmeye mecbur değildir ve devlet düzenini ortadan kaldırmaya yönelik yapılan her türlü hareket de yasadır (Aktan, 1999: 20–21).

Bir başka anarşist kuramcı olan Bakunin, devletin ve onu oluşturan tüm askeri, hukuksal ve siyasal kurumların ortadan kaldırılmasının yanı sıra büyük ölçekli sanayinin ve kent modelinin doğal bir sonucu olan, işbölümünün, uzmanlaşmanın, merkezileşmenin ve hiyerarşinin bulunduğu her yerde kendini gösteren, yöneten ve yönetilen ayrımının her türlüsüne de karşıdır. Bu nedenle Bakunin, merkezileşmiş devletin yerine yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde örgütlenmiş özgür komünleri koyarken, merkezileşmiş ve büyük ölçekli sanayi ve kent modelinin yerine de sınırlandırılmış üretim ve hizmet birimlerini önermektedir (Aksoy, 1994: 111–113).

Bunun dışında anarşist bir toplumda ne tür bir ekonomik sistemin var olacağı sorusu anarşistlerce farklı yanıtlanmaktadır. Bazı anarşistler sermayenin tüm biçimlerinin ve piyasa ekonomisinin yıkılması gerektiğini savunurken, bazıları ise piyasa ekonomisi içinde tam katılımcı demokrasi ve işçi sahipliğini geçerli kılan bir sistemi tercih etmektedirler. Diğer bazı anarşistler de çeşitli ekonomik sistemlerin birbirleri üzerine hâkimiyet kurma eğilimine sahip olmadıkça bir arada var olabileceğini inanmaktadırlar (Highleyman, 1988).

Ayrıca anarşistler devlete karşı yaptıkları eleştirileri, otoritenin her türlüsünün kötü olması nedeniyle bir otorite olarak gördükleri örgütlenmiş dine de yapmaktadırlar. Üstelik anarşistler dini insanlara devlet otoritesine saygıyı öğrettiği için devletin ana dayanaklarından biri olarak görüp karşı çıkmaktadırlar.

Anarşizmin ideolojik karakterini iki unsur bulanıklaştırmaktadır. İlk olarak anarşizm, açıklama ve analizden öte ahlaki bir iddia olduğu için, devlet sistemini analiz ederek, baskı ve zorlamanın nasıl ortadan kaldırılabilirliğini çözümlenmektense içgüdüsel olarak özgürlüğe ve özerkliğe yönelen bireylerin bu özelliklerini harekete geçirmek için uğraşmaktadır. İkinci olarak anarşizm, devlete karşı çıkma noktasında aynı düşünen fakat temelde rakip iki ideoloji sosyalizm ve liberalizm arasında bir ara noktadır ve bu iki ideolojiye göre tutarlılığı daha azdır. Bu nedenle anarşizm, liberal bireyciliğe benzediği için ultra-liberalizm ile aşırı sosyalist kolektivizme benzediği için ultra-sosyalizm gibi ikili karaktere sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Heywood, 2007: 235–236).

1.1.3.3. Liberal Devlet Kuramı

Düşünsel temelleri 17. yy'da atılmış siyasi bir düzen olan liberalizmin felsefi kökenleri Locke, Hume, Smith, Mill, Bentham gibi düşünürlerin görüşleriyle şekillenmiştir. John Locke, liberalizmin öncüsü olarak kabul edilmektedir. John Locke liberal düşüncenin kuruluşuna devletin amacının özgürlüğü güvence altına almak olduğunu, devletin kaynağının ve meşruiyetinin toplum sözleşmesinde aranması gerektiğini, iktidarın kişisel kabulü amaçlamak zorunda olduğunu belirten görüşleriyle katkıda bulunmuştur. David Hume, aklın kişisel çıkar peşinde koştuğu, doğal düzenin adilliği sayesinde devlet müdahalesinin gereksiz olduğu faydacılık ve özgürlüğün insanın doğası olduğunu savunmuştur. Adam Smith'in kişisel çıkarların toplumsal çıkarı arttırdığı, doğal düzenin en özgür düzen olduğu, devletin iç ve dış güvenlik sağlama görevi dışında hiçbir şeye karışmaması gerektiği görüşleri; Jeremy Bentham'ın devletin amacının kişisel çıkarı arttırmak olduğu, özgürlük olmadan fayda, fayda olmadan ekonomik özgürlük, ekonomik özgürlük olmadan mülkiyet, bunların hepsi olmadan da mutluluk olmayacağı düşünceleri ve J.Stuart Mill'in devleti ve ahlakı, hazzın belirlediği, en büyük hazzın özgürlük olduğu, devletin de amacının bu hazzı maksimize etmek olduğu şeklindeki görüşleri liberalizmin temel ilkelerinin belirginleşmesine katkıda bulunmuştur (Çetin, 2002a: 88).

Liberalizmin biri iktisadi diğeri siyasi olmak üzere iki yönü vardır. İktisadi liberalizm, kişilerin özgür ve bağımsız olduğu fikrine dayanarak devlete birtakım müdahalelerle, kişiler arasında var olan rekabetin serbestçe işlenmesini engellememe görevini vermektedir. Devlet kişinin özgürlüğü karşısında edilgen, sınırlı ve tarafsız olmalı ve piyasaya en az düzeyde müdahale etmelidir (Ceylan, 2006: 235). Bu bağlamda “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” iktisadi liberalizmin ana ilkesidir.

İktisadi liberalizmin tamamlayıcısı olan siyasi liberalizm başta, çoğulculuk olmak üzere genel katılma, çoğunluğun yönetme hakkını gibi çeşitli ilkelere dayanmaktadır. Siyasal liberalizmin özü olan çoğulculuk, hiçbir düşüncenin ayrıcalığının olmaması, her düşüncenin özgür olması sebebiyle özgürce açıklanması ve örgütlenmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, düşüncenin içeriği için hakem belirlenemez ve düşünce suçu diye bir şey demokraside kabul edilemez.

Düşünme, düşünceleri açıklama ve bunlar etrafında örgütlenme hakkını kapsamaktadır. Genel katılma, farklı düşüncelerin siyasi alanda ifade edilebilmesi ve herkesin oy kullanma, seçme ve seçilme yoluyla siyasi iktidarı belirleyebilmesi demektir. Çoğunluğun yönetme hakkı ise, demokraside halk karar verici olduğundan siyasi iktidarın, çoğunluğun görüşüne uygun biçimde oluşması şeklinde açıklanmaktadır (Tanilli, 2007: 37–44).

Klasik liberalizm dört temel unsura sahiptir. Bunlar; bireycilik, özgürlük, doğal düzen - piyasa ekonomisi ve son olarak da hukukun üstünlüğü - minimal devlettir. Liberalizm geleneğinin içinde kabul edilen yazarlardan George Sabine klasik liberalizmin iki postülasını,

- Her türlü kolektivizme karşı olan bireycilik,
- Bireyler arası ilişkilerin ahlaki ilişkiler olması şeklinde belirterek, bireycilik unsurunu ön plana çıkarmıştır (Yayla, 2002: 147–149).

Liberal devlet birey ve birey iradesine dayanmaktadır. Devletin kalkış noktası birey; varış noktası bireyin mutluluğudur. Toplumun, devletin ve siyasi iktidarın kökü bireyden ve birey iradesinden hareket edilerek açıklanan bu devlet anlayışında birey toplumdan ve devletten önce gelmektedir. Özgürlük ve doğal haklar bireyin doğuştan kazandıkları haklardır. Ancak, bireyin özgürlük alanı başkalarının özgürlük alanlarıyla sınırlıdır. Liberalizm bireylerin kendi özgürlük alanlarında birlikte ve barış içinde yaşatılmasını savunarak devlete bu barışı sağlama görevini vermektedir. Liberalizmin temel sorunu bireylerin özgürlükleri ve devletin otoritesi arasındaki ikilemdir. Liberalizm devlet karşısında kişi özgürlüklerine sahip çıkarak devletin bu alanlara müdahalesini engellemeye çalışmaktadır. Birey hak ve özgürlükleri devletin sınırı olup devlet bu haklara saygı göstermeli; onlara dokunmamalı, onları yok etmemelidir. Çünkü bu haklar bireye devlet tarafından verilmemiştir (Çetin, 2001: 228). Liberal devletin özgürlük anlayışı bireysel ve negatiftir. Eşitlik anlayışı ise insanların eşit olduğu inancına ve yasa önünde eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Liberal devlet bireyleri yasa önünde eşit ve özgür kabul ettiği için, sosyal ve ekonomik koşulların yarattığı eşitsizliklerle ilgilenmemektedir. (Kaya, 2000: 240).

Liberal devlet kuramının hareket noktası bireylerin özgürlükleri için devletin tehlikeli olduğudur. Liberalizme göre liberal devleti meydana getiren anayasal reçetede dört ayrı unsura sahiptir (Fabre, 1968: 86–87):

- Birinci unsur anayasanın üstünlüğüdür. Yani, anayasada yer alan tüm hükümlerin hükümet, meclis gibi anayasal organların üstünde olduğu ve bu organların anayasa hükümlerine uymak zorunda olduklarıdır.
- Liberal devletin kurulmasındaki ikinci unsur kuvvetler ayrılığı prensibidir. Çünkü aynı otoritenin aynı zamanda birden çok iktidara sahip olması birey özgürlükleri açısından tehlikelidir. Bu nedenle kuvvetler ayrılmalı ve sınırlandırılmalıdır. Kuvvetler ayrılığı uygulaması, siyasi iktidarı işleyişi bakımından denetim altına almaktadır.
- Anayasal reçetenin üçüncü unsuru devletin kanuni olmasıdır. Nitekim fiili bir hükümetin hukukî bir hale gelebilmesi için serbest ve belirli zamanlarda seçimler yapılması gerekmektedir. Ancak bu sayede fiilî hükümet hukukî nitelik kazanabileceğine göre, devletin kanunî olması esasî siyasi iktidarı denetlemeyi sağlayan bir unsurdur.
- Liberal devletin yalnız kanuni olması yetmez; meşru olması da gereklidir. Bu açıdan bakıldığında liberal devletin son unsuru meşru olmasıdır. Devletin meşru olması, siyasi iktidarın yukardan denetlenmesi ihtiyacını anlatan bir unsurdur.

Klasik liberalizmde devlete sınırlı görevler yüklenmektedir. Devlet, bireylerin doğuştan sahip olduğu özgürlük, güvenlik, mülkiyet ve baskıya karşı direnmeyle çerçevesi çizilen doğal haklarının bekçisidir. Diğer bir deyişle devlet, yalnızca oyunun kurallarını saptayıp mülkiyet ve rekabeti güvence altına alacak; bu sınırlı düzenleme işlevi dışında ise, bireylere ekonomik ve siyasal özgürlük tanıyarak çıkarlarını azamileştirme yolunda serbest bırakacaktır (Aytaç, 2005: 49). Fukuyama'ya göre ise liberalizmde devletin rolü; bireyi korumak, ona haklar tanımak, tanınmış hakların kullanımı esnasında karşılaşılabilecek engelleri kaldırmaktır. Sınırlamalara ancak zorunlu olduğu durumlarda, belli insani ilkeler aşılmadan gidilmektedir. Devletin

olduğu gibi bireyin de yükümlülükleri bulunmaktadır. Devlet söz konusu hakları temin ederken, birey de yasalara uymakla yükümlüdür (Ceylan, 2006: 236).

Fukuyama'ya göre liberalizm ve demokrasi, birbirine yakın ancak farklı kavramlardır. Liberalizm, belli kişisel hak ve özgürlükleri devletin müdahalesinden koruyan hukuk düzenini; demokrasi, çok partili bir sistemde gizli, genel ve eşit seçimler yoluyla halkın yönetimi belirlemesini ve bu Şekilde siyasi iktidarı paylaşmasını ifade etmektedir. Bununla birlikte İstikrarlı bir liberal demokrasinin oluşmasında, çeşitli kültürel engellerle karşılaşılmaktadır. İlki ulusal, etnik ve ırksal bilinçtir. Şöyle ki, ulusal bir birlik duygusu, demokrasinin gelişmesiyle birlikte, farklı gruplardan kişilere kendilerini dışlanmış hissettirmesi ve diğerleriyle kendilerini eşit görmemeleri nedeniyle bir engel olarak görülmektedir. İkinçisi, dinin eşitlikçi ve hoşgrl olmaktan uzaklaşmasıdır. Bu iki olgunun da, aşırılıkları istikrarlı bir demokrasiye engel oluşturmaktadır. Üçüncüsü, büyük çaplı sosyal eşitsizlikler ve devletin bunun karşısındaki tutumu; son engel ise, kişilerin, grup bilinciyle kendilerini yönetme yetilerinin gelişmemiş olmasıdır. Bu kültürel engellerin varlığı demokrasiyi zorlaştırmasıyla birlikte, yoklukları halinde de mutlaka demokrasiyle karşılaşılacağı garanti değildir. Fukuyama'ya göre istikrarlı demokrasinin oluşmasındaki engeller siyaset sanatından anlayan ve halkın eğilimlerini karşılayabilen, akıllı ve etkin devlet adamlarının varlığı sayesinde ortadan kaldırılabilmektedir (Ceylan,2006: 237).

Son olarak Fukuyama'nın demokrasi anlayışı çerçevesinde en çarpıcı açıklaması, tarihin sonunun geldiği ve bu sonun liberal demokrasi olduğudur. O, dünyadaki bir takım eşitsizliklerin, sorunların bulunduğunu reddetmemekle birlikte işsizlik, yoksulluk gibi sorunların, liberal demokrasilerin eksikliğinden kaynaklanmadığını savunmaktadır. Bütün liberal toplumlar, eşitsizlik nedenlerini ortadan kaldırmayı hedeflemektedirler. Fukuyama'ya göre, liberalizm eşitsizliklerin nedeni değil; aksine onu gidermeye çalışan bir yaklaşımdır (Ceylan, 2006: 237).

1.1.3.4. Sosyal Demokrat Devlet Kuramı

Sosyal demokrasi, 19. yy sonlarında, siyasi demokrasi içinde, emekçilerin sosyal ve ekonomik haklarının genişletilmesini hedef alan tüm savaşımları kapsayan bir

öğretidir (www.bilgilik.com). Siyasal ve ideolojik bir kitle hareketi olan sosyal demokraside amaç, emekçilerle öteki sınıfların çıkarları arasında, demokratik özgürlükler ortamında, siyasal ve ekonomik yapıyı değiştirerek hakkaniyet dengesi kurmaktır (Fincancı, www.sosyaldemokrasi.org).

Sosyal demokrasinin yukarıda belirtilen tanımı ve hedefine paralel olarak oluşum yıllarından bu yana hiç değişmeyen ve içeriği giderek zenginleşen temel niteliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Fincancı, www.sosyaldemokrasi.org).

- Sınıfların çıkarı dengede olmalıdır. Emekçilerin çıkarı savunulurken diğer sınıfların hakları da göz ardı edilemez.
- Sınıflar arası çıkar dengesini en iyi sağlayacak ortam, siyasal haklarda eşitliğe dayalı demokratik ortamdır. Sosyal demokrasi, ırk, din, dil, cinsiyet ve servet farkı gözetilmesine karşıdır.
- Devletin ideolojisi olmamalıdır. Sosyal demokrasi, güçlü sınıfların ya da toplulukların çıkarını gözeten ve ideolojisini savunan siyasal ve hukuksal düzene, yani sınıfsal devlet yapılanmasına karşıdır.
- Devlet kurumları arasındaki hiyerarşik ilişkiler demokratik yapılanma ilkelerine göre düzenlenerek, yetkisini seçimden almayan devlet organlarının, seçimle oluşan devlet ya da halk kurumlarını yönetmesi kesinlikle engellenmelidir.
- Bireyler arasındaki bölüşüm adil olmalıdır. Sosyal demokrasi, mutlak eşitlikçi olmayıp her bireyin, ulusal üretime yeteneği ölçüsünde yaptığı katkıyla uyumlu bir pay alması gerektiğini savunmaktadır. Farklı yeteneklerin farklı ödüllendirilmesi hem yeteneği teşvik eder hem de hakkaniyetin gereğidir.
- Ekonomik yapı çoğulcu olmalıdır. Özel teşebbüsün yetişemediği pahalı teknolojiyi gerektiren yatırımları devlet üstlenmelidir.

Özgürlük, eşitlik ve dayanışma ilkeleri sosyal demokrasinin temel evrensel değerleridir. Bu değerler herkes ve her yer için geçerli olup, bir topluma ve ülkeye özgü değildir (Karakaş, www.sodev.org.tr).

Sosyal demokrasiye göre özgür yaşamak insanların doğuştan elde ettikleri en temel hak olduğundan siyasetin ve toplumun görevi insanların özgürce yaşamaları ve kendilerini geliştirmeleri için gerekli koşulları sağlamaktır. Sosyal demokrasinin hedefi, herkesin eşit ve genel oy hakkı, düşünce ve inanış özgürlüğü, düşünceleri açıklama ve örgütlenme özgürlükleri gibi özgürlüklerden yararlanarak kendisini özgürce geliştirebileceği bir toplum yaratmaktır. Bununla birlikte özgürlüklerin kullanılmasında insanlar sosyal açıdan güvence içerisinde olmalıdırlar. Sosyal demokratlar özgürlüğün gerçekleşmesi için yaşam koşullarının herkes için eşit olmasını ve kapsamlı sosyal güvenceyi savunarak özgürlük, eşitlik ve dayanışmayı birbirinin tamamlayıcısı olarak görmektedirler. Özgürlükler kısıtlamadan eşitlik ve dayanışma gerçekleştirilmelidir (Karakaş, www.sodev.org.tr).

Bu kuramda devlet vatandaşlarının insanlık onuruna yaraşır şekilde yaşaması için gerekli zeminini oluşturmakla yükümlü bir olgudur. Ayrıca devletin ve yönetimin şeffaf olması gerekmektedir. Vatandaşı denetleyen devlet değil, devleti denetleyen vatandaş olmalıdır. Bu denetim için ise, vatandaşın kendilerini ve toplumu ilgilendiren her konuda bilgi edinme hakkı olmalı ve bu haklar da güvence altına alınmalıdır (Karakaş, www.sodev.org.tr).

Aktivist ve genişlemeci olan bu kuram, devletin görevini, toplumda ve ekonomide iyileşme sağlamak, siyasal demokrasiyi topluma yaymak ve eşitliği sağlamak amacıyla iktidarın yapısını ve paylaşımını kontrol etmek olarak tanımlarken demokrasiyi de bu çerçevede bürokratik olarak değerlendirmektedir (Kızıllı, 2008: 114). Kuramda, devletin yapısının ve işleyişinin demokratik olması ve toplumsal sorumluluk taşıması savunularak, devletin sosyal ve demokratik niteliğini geliştirmeye çalışılmıştır.

Sosyal demokrasiye ilk olarak kapitalistleşme ve sanayileşme sürecini gerçekleştiren Batı ülkelerinde rastlanmaktadır. Amaç, sanayi toplumunu dönüştürerek, özgürlükçü ve eşitlikçi bir toplum kurmaktır. Sosyal demokratlar hiç bir zaman

sanayileşme konusunda geç kalmış bir ülkenin sanayileşmiş ekonomilere yetişmesi gibi sorunla karşılaşmamış, bu sorunla ilgilenmemişlerdir. Sosyal demokraside hedef, sınıflar arasında gelirin dağılımını düzeltmektir ve bu hedefle çelişebilecek başka hiç bir hedefi de yoktur. Sosyal demokrasinin ayırt edici özelliği ekonomide demokratikleşmeyi sağlamaktır. Bütün sosyal demokrat politikalar, gelir dağılımını daha düzgün hale getirmeye, fırsat eşitliğini gerçekleştirmeye, sosyal güvenlik kurumlarını yaymaya ve güçlendirmeye yönelmiştir (Akat, 1991: 52).

Sosyal demokrasi yaklaşımı, birey çıkarına yönelik rekabetçi davranışın insan karakterinin evrensel özelliği olmadığını, bunun kapitalist sisteme ait bir nitelik olduğunu savunarak, bireyin doğası itibariyle iyimser olduğunu belirtmektedir (Güriz, 1998: 21). Sosyal demokrasi işte bu bireyi devlete karşı koruyarak, her türlü devletçiliğin bireyi zayıflattığı ilkesinden yola çıkmaktadır. Sivil toplumcu olan sosyal demokrasi, merkeziyetçiliğe karşı olup âdemi-merkeziyetçi demokrasiyi savunmaktadır. Bürokratik gücün azaltılarak sivil toplum kurumlarının ve seçimle gelen yönetimlerin onun yerini almasını talep etmekle birlikte, her toplumsal düzeyde, seçkinciliğe de karşı çıkmaktadır. Ekonomideki öncelik ise, sosyal refah devletinin kurulması yolu ile gelir dağılımını düşük gelirli sınıf ve kesimler lehine düzeltmektir (Akat, 1991: 13).

Toplumun en çok desteğe ihtiyacı olan sınıf ve zümrelerine ulaşmanın en etkin yolu onlara iş ve istihdam olanağı sağlamaktır. Sosyal demokrat politikanın hedefi işsizliği azaltmaktır. Ancak, istihdam seferberliği, işsizlik sorununu kısa sürede ve kökten halledemeyeceğinden iş bulamayan ya da işsiz kalan vatandaşların korunması için işsizlik sigortası uygulaması getirilmelidir. Ayrıca, sosyal demokrat iktidarlar, düşük gelirli kesimlerin konut ve ulaşım gibi iki temel ihtiyacının karşılanmasını piyasa mekanizmasına bırakmazlar. Sosyal demokrasinin iktidarda olduğu tüm ülkelerde, bu iki temel kentsel ihtiyacın mutlaka kamu sübvansiyonu olarak üretildiği görülmektedir (Akat, 1991: 75–79).

Ayrıca, sosyal demokrasi sivil toplumun güçlenerek, devleti denetlemesini ve yönlendirmesini istemektedir. Sivil toplum, devletin dışındaki toplum olup, siyaset dışı, siyaset yapmayan halk örgütlenmeleri anlamı taşımamaktadır. Sivil toplumun temel amacı merkezi devlet otoritesinin toplumsal sivil yaşama müdahale yetkisini

olabildiğince sınırlamaktır. Sosyal demokrasi için sendikalar güçlü sivil toplum örgütleridir ve bağımsız sendikalar olmadan demokrasinin korunması ve geliştirilmesi zordur. Sosyal demokratlar, sermayeye karşı işçi ve diğer emekçilerinin çıkarlarının savunulabilmesi için sendikalaşma özgürlüğünü, toplu sözleşme ve grev hakkını bir ön koşul olarak görmektedirler. Günümüzde de son derece önemli olan bu haklar olmadan emekçilerin haklarını savunmaları mümkün değildir. Sosyal demokrat anlayışa göre hangi gerekçeyle olursa olsun bu haklar kısıtlanamaz (Karakaş, www.sosyaldemokrasi.org).

Sosyal demokrasinin devlet anlayışı ile liberalizmin devlet anlayışı birbirinden farklıdır. Liberallerin teoride ve uygulamada devletin yalnızca iç/dış güvenlik ve diplomasi ile ilgilenip, ekonomiye ve topluma karışmamasını savunan ifadelerine, sosyal demokratlar, ekonomik ve toplumsal ilişkileri vatandaşların özel konuları olarak gören bu devlet anlayışının aslında ortalığı ekonomik açıdan güçlülere bırakmak olacağı görüşünü savunarak karşı çıkmışlardır. Onlara göre devlet tüm toplumun çıkarına yönelik tarafsız olmalıdır. Sosyal demokrasi kuramında devlet kutsal olarak değerlendirilmez (Karakaş, www.sosyaldemokrasi.org).

Sosyal demokrat görüşler, “sosyal refah devleti” anlayışı olarak, İkinci Dünya Savaşından sonra birçok ülkede uygulama alanı bulmuştur. Ne var ki, bu görüş 1970’lerden itibaren kriz içine girmiş, sosyal devlet uygulamaları başarısızlığa uğramış, neticede 1970’lerin sonlarından itibaren liberal görüş tekrar ağırlık kazanmış ve birçok devlette yine devletin faaliyet alanını daraltan örneğin İngiltere’de Thatcher, Amerika’da Reagan, Almanya’da Kohl, Türkiye’de Özal dönemi gibi “neo-liberal” politikalar uygulamaya konmuştur (Gözler, 2007: 28).

1.2. Devletin Doğuşu ve Gelişimine İlişkin Yaklaşımlar

Devlet insanlık tarihinin belli aşamalarında ortaya çıkmıştır ve bu aşamalar içinde şekillenmiştir. Dolayısıyla devlet, niteliği itibariyle farklı anlayışlar barındırmaktadır. Aşağıda devletin doğuşu ilk, orta ve yakınçağ düşünürleri tarafından ortaya atılan tezler itibariyle açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Doğal Oluşum Tezi

Bu tezin en önemli temsilcileri Platon ve Aristo'dur. İlkçağ filozofu Platon, devletin ortaya çıkışını, bireylerin kendi kendilerine yetmemesine ve bu yüzden de ihtiyaçlarını gidermek için başkalarının yardımına muhtaç olmasına bağlamıştır. Platon'a göre, devlet insanların ihtiyaçlarından doğmaktadır. Yiyecek, giyecek, barınma başta olmak üzere birçok ihtiyaç vardır ve bu ihtiyaçları karşılayacak pek çok insan gereklidir. İnsanlar yaratılış itibarıyla farklı olduğundan toplum içerisinde kendi yaratılışına uygun düşen işi yaparak birbirlerinin farklı ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir araya gelmektedirler ve Devlet adı verilen topluluk bu şekilde doğmaktadır. Burada herkes birbiriyle mübadele içindedir (Platon, 2006: 61–64).

Platon, “Devlet” adlı kitabında ideal devleti veya ütöpik bir devleti anlatmaktadır. Platon'a göre, devlet, bütün topluma birden mutluluk sağlması için kurulmuştur. Devletin asıl amacı ise erdemdir. Yani, toplum yaşamını bir düzene koyarak halkın bütününe mutluluğa ulaştırmaktır. Adalet ise, ancak devlette ortaklık içinde yaşayan insanların birbirlerine yardımları ve dayanışmasıyla sağlanabilir. Platon devlet düzeni içindeki adaleti, insanların kendi yeteneklerine ve yetiştirilmelerine uygun davranması, sınıflar arasındaki ayırımlara karşı çıkmaması, kendilerine verilen görevleri yerine getirmesi ve hepsinden öte yönetici sınıfın işlerine karışmayarak yönetici sınıfı eleştirmemesi şeklinde³ ortaya koymuştur (Karagöz, 2002: 269–270).

Platon ideal devletini üç ana sınıfa ayırmaktadır: Yöneticiler, savaşçılar, köylü ve tüccarlar. Böyle bir sınıflı toplumu kendi sınıfı içinde hoşnut tutmak ve sınıfsal çatışmayı önlemek için Platon yalana başvurmuştur. Bu yalana göre, Tanrı insanı üç çeşit cevherden yaratmıştır. Altından yaratılanlar önder olmasını istediği yöneticilerdir; gümüşten yaratılanlar savaşçılardır; demir ve tunç karışımında da köylü sınıfı yaratılmıştır (Platon, 2006: 120). Yöneticilerin görevi, devlete, ideal devlet biçimini vermektir. Yardımcılar askerî hizmet ve savaş zamanlarında devleti korumak suretiyle yöneticilere yardım etmekle görevlendirilmiştir. Köylü ve tüccarların görevi ise ticareti,

³ Toplumda yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişki belli bir hiyerarşiye dayandırılmıştır. Platon devletin görevlerini tam yerine getirmesi için toplumun bütün kesimlerine ulaşması ve onları hedeflerine taşıyabilmesi için, sıkı ya da otoriter bir sistemin gerektiğini ortaya koymuştur (Bıçak, 1996: 54 -55).

el işçiliğini ve sanatkârlığı sürdürmektir. Böylece her sınıf kaderine razı olarak kendi görev ve sorumluluğunu yerine getirecektir (Mengi, www.ilimler.org).

Platonun çizdiği devletin sorumluluklarını yerine getirebilmesi için, devleti yönetenlerin filozof olması gerekmektedir. Filozoflar toplumdaki en akıllı, değerli, toplumla iç içe olmalarının yanı sıra bilge kişilerdir. Yönetici azınlığın bilgeliği, devleti de bilge yapmaktadır. Filozofların devletin başında bulunmalarının nedeni de, tutkulara kapılmadan akıl gücüyle devletin gücünü birleştirerek, devletin refahını sağlamalarıdır (Güzel, 2003: 110). Bununla birlikte Platon, aynı şekilde kadınların da erkekler gibi yönetici olabileceğini ifade etmektedir. Çünkü yöneticilik akıl gücüyle ilişkilidir ve kadınlar erkekler gibi aynı mantığa sahiptir. Platon bu konudaki düşüncesini kadınları yetiştirmeyen bir devletin yalnızca sağ kolunu çalıştırıp güçlendiren bir insana benzediğini söyleyerek pekiştirmektedir (<http://nedir.antoloji.com/eski-yunan-filozoflari/>).

Son olarak Platon yönetici sınıfında aile ve özel mülkiyeti reddetmektedir. Bu iki kurum, toplumun birliğinin sağlanmasına engeldir. Yöneticilerin ne evleri ne toprakları olacak; bu ihtiyaçlar öteki sınıflarca karşılanacaktır. Ayrıca, çocuklar ailelerini tanımadan yetişecek, evlilik kolektif olacaktır. Diğer yandan, yönetilen sınıf devletin yüksek çıkarlarıyla yakından ilişkili olmadığı için mülk edinip aile kurabilmektedir (Sarıca, 1999: 19).

İlkçağın bir diğer önemli düşünürü ise Aristoteles (Aristo)'tir. Aristo; insanın, toplumsal grupların ve devletin organik bakımdan birbiriyle bağlantılı olduğunu düşünmekte ve devleti Platon gibi canlı bir organizmaya benzetmektedir. Ona göre devlet ayrı parçalar halinde daha iyi anlaşılır. Ve öncelikle bakılması gereken insanlardır. Çünkü devlet insanlardan oluşmaktadır (Büyük, 2003:105). Kendisine yöneltilen bir soruyu devleti şu şekilde tanımlayarak yanıtlamıştır: “*Devlet vatandaşlardan meydana geldiği için önce vatandaşları tarife çalışılmalı.*” (Göksal, 2001: 15).

Aristo'nun ideal devletinde vatandaşlar yönetenler ve yönetilenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yönetenler; askerler, devlet adamları, üst düzey yöneticiler ve mülk

sahipleridir. Yönetilenler; çiftçiler, zanaatkârlar ve işçilerdir. Kölelik ise doğal bir kurum olarak görülmektedir (Savaş, 2000: 53). Devlette ortaya çıkacak beslenme, savunma, gelir kaynakları, din, politika, yürütme ve yargılama gibi ihtiyaçlar yöneten ve yönetilen sınıfın işbirliği ile karşılanarak devletin doğal oluşumu ülke, halk, yönetim üçgeninde tamamlanmaktadır (Demir, 1997: 4).

Aristo bireyin sosyal bir varlık olduğunu ve onun ahlaksal olgunluğunun sadece devlet tarafından sağlanabileceğini düşünmüştür. Devletin asıl amacı, kendisine tabi olarak yaşayan bireylerin ahlak bakımından olgunlaştırmaktır. Ayrıca Aristo en iyi devleti, vatandaşlarını, ahlaklı ve iyi yetişmiş kimseler olacak şekilde eğiten devlet şeklinde tanımlamaktadır. Bu bakımdan Aristo eğitimin devletleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Gelecek kuşakların iyi yetişmesi için devlet eğitimi kendisi vermelidir. Eğitim insanı kaba doğal durumundan kurtaracaktır (Göksal, 2001: 15–16).

Ölçülülük ve adalet ilkesi Aristo'nun düşünce sisteminde önemli bir yere sahiptir. Aristo'ya göre erdem/ahlaki olgunluk ölçülü olmaya dayanır. Örneğin erdemli birey cesur olur; çünkü cesaret, aşırı atılganlık ile korkaklık arasındaki orta noktadır. Bunun yanı sıra Aristo'da adalet, bölüştürücü ve düzeltici adalet olarak ikiye ayrılmaktadır. Bölüştürücü adalet; servet, şan, şöhret, itibarın bölüşümü ile ilgili olup bunlar bireyler arasında liyakate veya değere göre dağıtılmaktadır. Düzeltici adaletle ise, yapılan bir yanlışlık bir tarafın kazancını ve diğer tarafın kaybını azaltmak suretiyle ortadan kaldırılmaktadır (Savaş, 2000: 60–62).

Aristo da hocası Platon gibi servetler arasında büyük farklılıkların doğmasını devletin birliği için tehlikeli bulmakla birlikte ondan farklı olarak özel mülkiyete karşı çıkmamaktadır (Sarica, 1999: 23). Çünkü çok çalışanla az çalışanın aynı ölçüde mülk sahibi olması bir haksızlıktır. Mülkiyet aç gözlülükten değil, bir ihtiyaç olduğundan elde edilmektedir. Suç unsuru ve insanı kötü amaçlara iten bir varlık değildir (Göksal, 2001: 13).

Aristo'nun Platon'dan farklı bir diğer görüşü aile kurumu ile ilgilidir. Platon'un aile kurumunu reddedip çocukların ailesini tanımadan yetişmesini savunmasına karşın Aristo, bunun tam tersi bir görüşü benimseyerek, devleti aile ile özdeşleştirmekle

birlikte ailelerin çocuklar için önemli ve onların yetişmesi için ilk aşamada zorunlu olduğunu belirtmektedir (Göksal, 2001: 13–14).

1.2.2. Uzlaşmacı Tez

Uzlaşmacı tez yaklaşımı, zorunlu uzlaşma ve gönüllü uzlaşma şeklinde ikiye ayrılarak incelenmektedir.

1.2.2.1 Zorunlu Uzlaşma

Zorunlu uzlaşmaya göre, doğa halinde yaşayan insanlar birbirleriyle rekabetten, birbirlerine karşı güvensizlikten ve kendi bencillikleri yüzünden sürekli çatışma halindeydiler. Zaman içerisinde uzlaşmanın çatışmadan daha iyi olacağı anlaşılınca devlet oluşturulmuş ve böylece insanların güvensizlikleri, bencillikleri ve rekabetleri nedeniyle ortaya çıkan çatışma yerini gücün devletin elinde olduğu duruma bırakmıştır (Demir, 1997: 4).

Zorunlu uzlaşma tezi içerisinde Thomas Hobbes (1588–1679)’un görüşleri önemli yer tutmaktadır. Hobbes, insanların doğuştan eşit olduğunu düşünmektedir; ancak eşitliğe olumsuz bakmaktadır. Çünkü Hobbes’a göre, eşitlikten güvensizlik; güvensizlikten de savaş doğmaktadır. Hobbes, savaşı besleyen nedenleri insan doğasında bulmakta ve bunları rekabet, güvensizlik, şan ve şeref düşkünlüğü olarak göstermektedir (Bıçak, 1996: 55). İnsanlar yapısı gereği savaşa eğilimli olduklarından devletin olmadığı bir durumda herkesin herkesle savaşı vardır. Hobbes bu durumu “insan insanın kurdudur” şeklinde ifade etmektedir.

İnsanları bu savaş halinden kurtaracak şey ancak devlettir. Hobbes, Leviathan adlı eserinde devletin doğuşunu sosyal sözleşme teorisine dayandırmıştır. Leviathan yani ejderha otoriter bir devleti ifade etmektedir. Hobbes devletin gerekliliğini eserinde şöyle izah etmiştir:

“(Vatandaşları) yabancıların istilasından koruyabilmenin, birbirlerine zarar vermekten engellenin, kendi sanayilerini ve yeryüzünün meyvelerini güvence altına

almanın yolu bütün gücü ve kudreti bir tek insan ya da insanların meclisine vermektir... (Toplumda yaşayan) insanlar birbirlerine 'ben haklarımdan vazgeçiyorum ve tüm haklarımı bu insana ya da insanların meclisine veriyorum' demelidirler. Böylece bütün güç ve kudret tek bir insanda toplanır. Bu DEVLET ya da Latince CIVITAS olarak adlandırılır. Bu büyük LEVIATHAN'ın doğması demektir” (Aktan, 2003: 8).

Devlet oluştuktan sonra, bu oluşuma olumlu ya da olumsuz oy veren herkes, bu oluşumda alınan kararlara uymak zorundadır. Hobbes, egemen güç yokluğunu yani devletin olmadığı durumu tam bir kargaşa ve savaş durumu olarak betimleyerek Leviathan'a itaati meşrulaştırmaktadır. Vatandaşların tek görevi, kendilerini kargaşa ve savaştan kurtaran devlete karşı kusur etmemeleridir. Bireylerin tüm hak ve özgürlüklerinden vazgeçtikleri toplum sözleşmesi bir boyun eğiş anlaşmasıdır. Vatandaşlar hükümet şeklini değiştiremezler; yönetim sahip olduğu güçten vazgeçemez. Hiç kimse çoğunluk tarafından belirlenen devletin kuruluşuna, adaletsizlik etmeden karşı çıkamaz, adaletsizlik cezalandırılır. Yönetimin eylemleri, uyruk tarafından eleştirilemez (Çetin, 2002b: 5–6)

Hobbes, devleti kurduktan sonra, yönetime de çok büyük haklar vermiştir. Yargılama ve anlaşmazlıkları çözme hakkı ona aittir. Uygun görüldüğü şekilde savaş ve barış yapma hakkı, bakanlarını seçme hakkı da ona aittir. Yönetim, ödül ve cezaları da dilediği gibi verebilmektedir. Hobbes'un tasvir ettiği devletin temel yapısını oluşturan bu haklar güvenlik gerekçesiyle verilmiş olup; bölünememekte ve devredilememektedir (Bıçak, 1996: 57–58).

Devletin çöküşü ise, düzenin ortadan kalkışı demektir. Hobbes'a göre, düzen olmadığı sürece hiç bir insan, kendini güvende hissetmez. Bu nedenle düzenin sürmesi için, insanların gerekli fedakârlıkları göstermeleri ve bunları devam ettirmeleri gerekmektedir. İnsanın hayatta kalmasının bedeli olarak özgürlüğünü feda etmesinde sakınca yoktur (Büyük, 2003: 108).

Son olarak Hobbes'un bu teoriyi oluştururken toplum içerisinde yer alan sosyal sınıfların varlığını göz ardı ettiğini söylemek mümkündür (Şimşek, 2000: 3).

1.2.2.2 Gönüllü Uzlaşma

Gönüllü uzlaşma tezinin öncüleri John Locke (1632–1704), Jean Jack Rousseau (1712–1778) ve Immanuel Kant (1724–1804)'tır.

Bu teze göre, devletin oluşumunda önce yani tabiat halinde de insanlar güven ve düzen içerisinde, özgürlüklerle dolu yaşam sürdürmüşlerdir. Toplumdan önce de sahip oldukları doğal hakları ve güçleri bulunup, karşılıklı ilişkileri belirleyen temel faktör ise akıldır. Akıl insanlara eşit ve bağımsız olmayı öğretmiştir (Özlem, www.felsefeekibi.com).

Locke'a göre doğa durumunda bireylerin, doğa yasası sınırları içinde, izin almaksızın hareketlerini düzenleme ve sahip olduklarını uygun kişilere dağıtma özgürlüğü vardır. Ancak barış ve özgürlüğün hâkim olduğu doğa durumunda bireyler, mutlu ve tamamıyla eşitlik durumu içinde olmalarına rağmen, yine de birtakım olumsuzluklar ve dezavantajlarla karşılaşmaktadır. Bireyler bazen, kendilerinde bulunan misilleme ve cezalandırma haklarını kötüye kullanıp, kin ve nefret duygularına kapılarak diğer bireylerin haklarını ihlal edebilir ve karşılığında kendisine işlenen suç ile orantılı bir ceza verilmeyebilir. Bu durumda ortaya çıkan şeyin adı anarşi olacaktır. Böyle bir endişeyi taşıyan Locke'a göre, devlet veya sivil yönetim olası bir anarşi durumu için gereklidir (Karagöz, 2002: 281–282).

Devlet, güvenlikten uzak doğal durumun güvenlik içinde sürdürülmesini sağlamak için vardır ve devlet meşruiyetini bu güvenliği, barışı ve özgürlüğü sağlama yetkinliğinden almaktadır. Devlet sosyal sözleşme ile kurulmuş olup bu sözleşme herkesin özgürlüğünü ve mallarını daha iyi korumak amacıyla yapılmıştır. Bu düzende hukuk, bireyi kontrol etmek için topluma yayılan bir yapı değil bireysel özgürlüklerin siyasal iktidarın egemenliğine karşı korunmasını garanti eden bir mekanizmadır (Çetin, 2002b: 7).

Birey bir kez kendi isteği ve açık ifadesi ile bir devlet düzenine tâbi olmayı kabul ettiğinde, sonuna kadar bu devletin tebaası olmayı ve bunu bir daha değiştirmeyeceğini taahhüt etmiş demektir. Eğer birey açık bir şekilde üyeliğini ifade eder ve toplum

tarafından da bu kabul görürse, üyelik gerçekleşmiş olmakta ve artık vazgeçiş söz konusu olamamaktadır. Üyelikten çıkma ancak sivil veya politik toplum tarafından gerçekleştirilmektedir. Daha doğrusu, sadece devlet veya devletin dağılması bireyi sorumluluklarından ve haklardan kurtarabilmektedir. Yani gönüllü olarak toplumdan çıkmak mümkün değildir (Bouillon, 1998: 24–25).

Fakat Locke göre, doğal halin olumsuz yönlerini ve eksikliklerini gidermek için oluşturulan bu sivil toplumda, insanlar haklarının ve tabi yetkilerinin hepsini hükümete devretmemişlerdir; kendi kişiliklerine sıkı sıkıya bağlı hak ve yetkilere karşı hükümet bir şey yapamaz. Hükümet bu haklara dokunmaya kalktığı zaman kişiye, hükümetin otoritesini tanımama ve ona karşı mücadele hakkı doğmaktadır. Hükümetin dokunamayacağı haklar; mülkiyet hakkı, yaşam hakkı, özgürlük hakkı vs. gibi haklardır (Seymen, 2007: 124). Bundan başka devlet hiçbir zaman tebaasını yok etme, boyunduruk altına alma veya sömürme hakkına sahip değildir (Bouillon, 1998: 25).

Sosyal sözleşme teorisinin asıl kurucusu olarak kabul edilen Rousseau ise Sosyal Sözleşme adlı eserinde devletin kuruluşu ile ailenin kuruluşunu birbiriyle bağdaştırmaktadır (Aktan, 2003:9).

“Çocuklar ihtiyaçları olduğu sürece babalarına bağlı kalırlar. İhtiyaç kalktığı anda doğal bağ kopar, çocuklar babalarına itaat borcundan kurtulurlar. Eğer her iki taraf da birlikte yaşamayı kabul ediyorsa, bunun nedeni doğal bir zorunluluk değil, iradi bir istektir. Aile anlaşmaya dayanarak varlığını sürdürür. Baba yöneticiyi, çocuklar da halkı temsil ettikleri düşünülürse, aile ilk siyasal toplum modeli olarak görülebilir.”

Rousseau, “Eşitsizliğin Kaynağı” adlı eserinde doğal eşitlik durumundan eşitsizlik durumuna geçişi işbölümünün ve mülkiyetin ortaya çıkışına bağlamaktadır. Şöyle ki; bireyler sadece bir tek kişinin yapabileceği işlerde özenle çalıştıkları sürece özgür, sağlıklı, iyi ve mutluydular. Fakat bir başka bireyin yardımına gerek duyulduğundan beri eşitlik kaybolmuş; mülkiyet işe karışmış; çalışma zorunlu olmuştur. Rousseau’cu bakış açısında olumsuz anlamda sivil toplumun gerekliliği burada ortaya

çıkılmaktadır. Çünkü oluşan bu sivil toplum ile birlikte eşitsizlik kurumsallaşarak geri döndürülemez bir olgu haline almaktadır (Ekici, 2006: 86–87).

Zorunlu ve geri dönüşü olmayan bir niteliğe sahip olan sivil toplumu haklılık zeminine oturtmak için toplumsal sözleşme devreye girmektedir. Bu anlamda kurulacak olan sivil toplum tüm bireylerin bir araya gelerek yaptıkları bir sözleşmeye dayanmaktadır (Ekici, 2006: 87). Doğa halinden, düzenli toplum hayatına geçişi sağlayan bu sözleşme ile bireyler iradelerini birleştirerek kendilerini bütün hakları ile birlikte topluluğa devretmişlerdir. Bu şekilde ortaya çıkan genel irade aynı zamanda kolektif bir iradedir (Büyük, 2003: 109).

Sosyal sözleşme, kişisel hakları devlet içinde toplayan ve kuvvetlenmiş olarak geri dağıtmaktadır. Toplum sözleşmesiyle bireyler, doğa durumundaki eşitlik ve özgürlüklerini korumakla beraber değişen tek şey, doğa durumunda sınırsız ve başıboş olan özgürlüğün, toplum sözleşmesiyle daha sosyal ve medeni bir niteliğe; doğa durumundaki doğal eşitliğin, toplum sözleşmesiyle hukuksal bir eşitlik niteliğine kavuşmasıdır. Yani insanlar, doğa durumundan yoksun kalıp sosyal sözleşme yaparak, eski durumlarına kıyasla daha kazançlı bir duruma gelmişlerdir (Gürbüz, 2003).

Rousseau, ortaya koymuş olduğu sosyal sözleşmesi modelinde, herkes kendini, kendi koymuş olduğu kurallarla bağlamakta ve herkes kendi üzerinde başkasına tanıdığı hak kadar başkaları üzerinde hak kazanmaktadır. Yani, herkes eşit ölçüde haktan ya da haksızlıktan kendine düşen payı almış ve bu koşullarda topluma bağlandıkları için aslında hiç kimseye bağlanmamış sayılmaktadırlar. Rousseau, bireylerin kendi koydukları kurallara yine kendilerinin uymalarını, özgürlük olarak değerlendirerek kendi koyduğu kurallara uyan insanın, her bakımdan özgür olduğunu belirtmektedir (Gül, 2003: 184).

Buraya kadarki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, sosyal sözleşme onu yapanları koruma amacı taşımaktadır. Ancak, bireye “Devlet için öl” denirse birey ölmek zorundadır. Çünkü o zamana kadar yaşadığı güvenlik ortamını ona devlet sağlamıştır. Canilere verilen ölüm cezası da aynı açıdan düşünülmelidir. Kötülük yapan her insan, hem toplumun haklarını çiğnemiş hem de işlediği suçla devletine hainlik

etmiştir. Yargılama ve karar onun sosyal sözleşmeyi çiğnediğini ve dolayısıyla devletin üyesi olmaktan çıktığını göstermektedir (Ekici, 2006: 88).

Gönüllü uzlaşma tezinin bir diğer savunucusu Immanuel Kant'tır. Kant'a göre bireyler ahlaklı, erdemli olmadıkça mutlu olamayacaklardır. Bireylerin mutlu olabilmelerinin ve devletin geleceğine güvenle bakabilmesinin yolu ahlaklı birey yetiştirmekten geçmektedir. Birey, ahlaklı olmayınca kendini kötülükten alamayacağı için ahlak eğitimi oldukça önemlidir (Yayla, 2005: 83).

Kant'a göre doğa halinden toplu yaşama geçmek akıl ve ahlakın bir emridir ve sosyal sözleşme kişilerin bir takım özgürlüklerinden vazgeçmesini, yasa koyucunun halk iradesine uygun davranmasını, halkın da bu yasaları kendi yapmış gibi hukuka saygılı olmasını zorunlu kılmaktadır. Bireylerin aralarında yaptığı anlaşma ile kurulan devlet, tebaasındaki herkesin hak ve özgürlüklerini korumak zorundadır. Ancak devlet tebaasının özel yaşamına müdahale edemez. Şayet tebaa bir müdahale ile karşılaşırsa buna karşı direnme hakkı bulunmaktadır (Demir, 1997: 6).

Bir tebaa olarak bireylerin eşitliği konusu şu şekilde açıklanabilir: Devletin her üyesi, devlet başkanı hariç olmak üzere başkaları ile olan ilişkilerinde zor kullanma hakkına sahiptir. Devletin yaratıcısı ve koruyucusu olduğundan herhangi bir cebri yasanın öznesi olmaksızın başkalarına müdahalede bulunabilir. Ancak, kanunlara tabi olan herkesin devlete de tabi olması devletteki diğer bütün üyelerle birlikte zor kullanma hakkına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu kuralın dışında olan tek kişi vardır; o da devlet başkanıdır (Kant, 1989: 84).

Bir tebaa olarak bireylerin mutluluğu konusu, "bir birey bir başka bireyi kendi mutluluk anlayışına göre mutlu olmaya zorlayamaz" şeklinde açıklanmaktadır. Birey kendi yararlandığı hakların aynısını başkalarına da tanıyıp, onların özgürlüğüne bir saldırıda bulunmadığı sürece herkes kendisinin uygun bulduğu yol ile mutluluğu arayacaktır. Bununla birlikte tebaa kendilerinin nasıl mutlu olacakları ve kendilerinin mutluluğu istemekte samimi olup olmadıkları konusunda devlet başkanının düşüncelerine güvenmek zorundadırlar (Kant, 1989: 83–84).

Son olarak bireyler devletin yaptığı işleri basın aracılığı ile öğreneceği için basına özgürlük verilmeli ve basın da bu özgürlüğü hukuka aykırı kullanmamalıdır (Demir, 1997: 6).

1.2.3. Çatışmacı Tez

Çatışmacı tez yaklaşımı, topluluklar arası çatışma ve sınıflar arası çatışma şeklinde ikiye ayrılarak incelenmektedir.

1.2.3.1 Topluluklar Arası Çatışma

Topluluklar arası çatışma tezi içerisinde Oppenheimer (1864–1943)'in görüşleri önemli yer tutmaktadır. Ona göre, birey ihtiyaçlarını karşılamak için birbirine taban tabana zıt iki yola başvurur. Bunlar çalışmak ve soymaktır. Bireyin kendi çalışmasına ve bu çalışmasıyla başkasının çalışmasını birbirine denk olarak değiştirip ihtiyacını karşılaması ekonomik bir yol; başkasının çalışmasını karşılıksız olarak elde etmesi ise siyasal bir yoldur. Devlet siyasal yolların bir örgütüdür ve ancak ekonomik yollarla ihtiyaçlar karşılanmaya başlandığında devlet oluşacaktır (Oppenheimer, 2005: 44–46).

Devletin oluşumu bir çoban kabilesinin çiftçi bir halkı boyunduruk altına almasından başlayarak, altı aşamada gerçekleşmektedir (Oppenheimer,2005: 63–79). Birinci aşamada, erkekler öldürülmüş, çocuklar ve kadınlar alınıp götürülmüş, sürüler yağmalanmış, evler yakılıp yıkılmıştır. Çiftçiler, çoban grubunca yapılan saldırılara karşı başarı kazansalar bile çoban gurubu kan davası gütmeyi görev edinmenin etkisiyle daha güçlü gruplar olarak geri geleceklerdir.

İkinci aşamada, çiftçiler kaderlerine boyun eğip her türlü direnişi bırakmışlardır. Çoban, savaş ve şiddete başvurarak bir şeyler elde etmekten vazgeçerek ve kendi çıkarını da düşünerek, çiftçinin yaşamasına izin vermiştir. Çiftçinin elde ettiği ürünün sadece artısına çobanca el konulmuştur. Birinci aşamada çoban, arı kovanını soyayım derken mahveden ayıya; ikinci aşamada arılara kışı geçirmeye yetecek kadar bal bırakan arıcıya benzemektedir. Çiftçi bir tehlikeyle karşılaştığında kendisini koruyan ve

kurtaran çobanları yardıma çağırması; tek bir halk, tek bir dil, tek bir gelenek ve tek bir ulusal duygu oluşmaya başlamıştır.

Üçüncü aşamada, çiftçi elde ettiği ürünün artı değerini çobanların çadırlarına haraç-vergi olarak düzenli şekilde götürmüştür. Çobanlar ise, zaman ve para harcamadan vergi toplamış, bu yolda harcamadıkları zaman ve enerjilerini ise başka çiftçileri boyunduruk altına alma yolunda kullanmışlardır.

Dördüncü aşamada, çiftçi ile çoban arasındaki uluslararası bir nitelik taşıyan ilişki, yavaş yavaş ulus içi ilişki biçimini almış; iki grup arasında mekânsal birlik sağlanmıştır.

Beşinci aşamada, çobanlar hizmet etme gücü azalacak diye çiftçilerin komşu köyler ile çıkan çatışmalara girmesine izin vermemiş, tartışmalara hakemlik etmiş, gerektiğinde bu yolla verdikleri kararları zorla dayatmışlardır.

Altıncı aşamada ise, ilişkilerin ulus içi niteliğinin gelişmesi ve milliyetçilik fikrinin çevrilmesiyle devlet tam anlamıyla oluşmuştur. Başlangıçta birbirinden ayrı olan iki grup aynı toprak parçası üzerinde artık gelenek ve görenek, konuşma ve tapınma konularında birbirleriyle karışmış, birbiri içinde erimişlerdir. Akrabalık bağları alt ve üst tabakaları birleştirmiş, çoban sınıf uyruk olan çiftçi sınıftan bayanları cariyeye almıştır. Bu şekilde hem içerik hem de biçim yönünden ilkel devletin doğuşu tamamlanmıştır.

1.2.3.2. Sınıflar Arası Çatışma

Önceleri üretim araç ve aletlerinin ortaklaşa mülkiyeti üzerine kurulu üretim ilişkileri biçiminden başka bir biçim tanımayan toplum düzeni, zamanla üretim araçlarına sahip olanlar ile bunlara sahip olmayanlara göre sınıflara bölünmüştür. Sınıf, üretici güçlerin gelişmesine paralel olarak insanların gereksinimlerinden fazla ürün yani artı ürün üretmeleriyle doğmuştur. Sömürüye dayanan toplumlarda devlet, egemen sınıfın aleti, sömürü ve baskı aracıdır (Zubritski, vd., 2006: 56–61).

Devlet sömüren burjuva ile sömürülen proletarya arasındaki çatışmalar sonucu oluşmuştur. Devlet, oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvence altına almak amacıyla yendiği gruba gücünü zorla kabul ettirdiği bir kurumdur. Yenenlerin yenilenleri ekonomik açıdan sömürmesi bu egemenliğin nihai amacıdır (Oppenheimer, 2005: 38).

Sınıflar arası çatışmanın en açık ifadelerinden birini, Karl Marks ve Frederich Engels tarafından Aralık 1847 - Ocak 1848'de yazılan Komünist Parti Manifestosu'nda görmek mümkündür. Manifesto "Tüm toplumların tarihi sınıf savaşmaları tarihidir." ifadesiyle başlayarak "özgür insan ile köle, asilzade ile avam, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa yani ezen ile ezilen birbiriyle karşı karşıya gelmiş; sürekli, kimi zaman örtülü kimi zaman açık, her defasında ya toplumdaki müdahaleci sınıfın ya da çatışan sınıfların tümünün mahvolmasıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir" şeklinde devam etmiştir (Marx ve Engels, 2003: 22).

Marx, temelde köleci toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum olmak üzere üç farklı toplum modelinden bahsetmektedir. Köleci toplumda, köle sahipleriyle köleler; feodal toplumda, toprak sahipleriyle toprak köleleri; kapitalist toplumda ise, burjuva sınıfıyla emekçi sınıf arasında uzlaşmaz karşıtlıklar bulunmaktadır.

Köleci toplumun bütün tarihi, sınıflar arası kavgalarla, kölelerle köle sahiplerinin çatışmaları ile doludur. Köleler, kendilerini mülkten yoksun bırakan ve görülmemiş bir sömürüye boyun eğdiren üretim tarzını ve siyasal rejimi ortadan kaldırmak istemişler; efendileri ise tersine bu üretim tarzını ve siyasal rejimi korumaya çalışmışlardır. Devrimci köle sınıfınca yapılan ayaklanmalar örgütlenmeden ve disiplinsizlikten kaynaklanan nedenlerle başarısızlıkla sonuçlansalar da sömürünün kaba biçimine indirilmiş darbelerdir (Zubritski, vd., 2006: 69).

Feodal toplumda en başta gelen üretim aracı senyörlere ait olan topraktır ve en büyük rant da topraktan sağlanmaktadır. Köylüler zamanlarının büyük bölümünü

senyöre ait toprağı işlemeye ayırmak zorundadırlar, kendilerine ait toprak ve aletler için ise senyöre vergi vermektedirler (Zubritski, vd., 2006: 139).

Kapitalist toplumda ise, emekçiler yasal anlamda hürdür ve emekçi ile burjuva arasındaki ilişki bir piyasa ilişkisidir. Ancak, mülk sahibi olmamanın getirdiğı ekonomik zorluklar proleter emekçiyi, emeğini, ürettiğı malın değerinden oldukça düşük bir ücretle satmaya yöneltmekte, öte yandan üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar, kendilerine toplam üründen büyük bir pay çıkarmaktadırlar (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (SBA), www.darulkitap.com). Marx (1986)'a göre, pek çok bireyin cüce mülkiyetinin birkaç bireyin dev mülkiyeti haline dönüştürülmesi, büyük halk yığınlarının, topraktan, geçim araçlarından ve emek araçlarından yoksun hale getirilmesi yani mülksüzleştirilmesi işlemi, sermayenin tarihinin başlangıcıdır. Emekçilerin mülksüzleştirilmesi ile özel mülkiyetin yerini, ücretli-emeğin sömürülmesine dayanan kapitalist özel mülkiyet almaktadır.

Birçok kapitalist birkaç kapitalistçe toprağın yöntemli bir biçimde işlenmesi, emek araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir emek araçlarına dönüştürülmesi, insanların dünya pazarları ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması nedeniyle mülksüzleştirilebilmektedir. Bu dönüşüm sürecinde sefalet, baskı, kölelik, sömürü artarken, sayıları azalan kapitalistlere karşı, kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizması ile eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen emekçi sınıfın başkaldırıları yaygınlaşmıştır. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, en sonunda, mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesiyle sonuçlanacaktır (Marx, 1986: 782).

1.3. Devlet Şekilleri

Devlet şekilleri sıralanırken çoğu kez kullanılan ölçüt yönetimde bulunanların sayısıdır. Monarşi tek kişinin, oligarşi az kişinin, cumhuriyet ise halkın yönetimidir. Görünüşteki bu basitlik çoğu kez yanıltıcıdır. Sayılardan daha önemli olan gerçekler bulunmaktadır. Gerçekten monarşiyi savunanlar, tek bir adamın yönetimini değil, güçlü bir yönetiminden; oligarşiyi savunanlar, herhangi bir azınlığın değil, soyluluk, varlık, yetenek gibi belli niteliklere sahip insanların yönetiminden yanadırlar. Cumhuriyet

tarafklarlarında ise önemli olan, sayıların çokluğuna değil, halk eşitliğidir (Eroğul,1981: 86–87). Aşağıda önce bu devlet şekilleri sonra dine dayalı devlet şekli olan teokrazi açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3.1. Oligarşik Devlet

Oligarşi, Yunanca, sayıca az anlamındaki *oligo* ile egemenlik anlamındaki *arche*'nin birleşimiyle oluşan ve azların iktidarı anlamına gelen bir kelimedir. Siyasi Düşünceler Tarihi'nin babası olarak sayılan Heredotos “Tarih” adlı eserinde oligarşiyi küçük bir azınlığın iktidarı ve bu azınlığı hiç olmazsa soyluluk ve zenginlik bakımından sıvrılmış kişiler şeklinde belirtmektedir (Eroğul, 1981: 84).

Platon, oligarşiyi iktidarın zenginler elinde bulunduğu ve yoksulların buna katıldığı bir düzen şeklinde belirttikten sonra, düzenin esas kaynağını zenginlerin silahlı şiddetine dayandırmaktadır. Çoğu kez azınlığın iktidarı olarak tasvir edilen oligarşi Platon'da zenginlerin iktidarı şeklini almıştır (Eroğul, 1981: 89). Yoksulun olduğu yerde kötülük de vardır. Bu devlet şeklinde yoksullar, zenginlerin iktidarından nasıl kurtulacakları, zenginler de daha çok borç vererek daha çok faiz alma düşüncesindedirler (Demir, 1997: 12).

Aristo ise oligarşiyi azınlığın yönetimine dayanan ve toplumun yalnızca bir bölümüne hizmeti amaç edinen yanlış bir anayasa⁴ olarak tanımlamaktadır. Oligarşi, yönetici sayısının azlığı veya çokluğu ile değil, zenginlerin yönetimde olup yoksulların olmamasıyla ölçülmektedir (Eroğul, 1981: 101).

Tarihsel süreç içerisinde oligarşi, genellikle iki temel ortamda ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, ülkenin veya bölgenin farklı ırktan bir grup tarafından ele geçirilmesidir. Eski Yunan'ın ilk dönemleri gibi. Oligarşinin filizlenmesine elverişli ikinci ortam ise, büyük çapta bir servetin askerden ve yönetimden destek almadan gücünü devam ettiremeyen, nispeten küçük bir grubun elinde toplanmasıdır. Oligarşinin plütokrazi ile birleştiği bu duruma örnekler Yunan,

⁴ Eski Yunan'da “anayasa” kavramı toplumun belli özelliklerini içeren düzeni ifade etmek için kullanılmıştır.

İtalyan ve Alman şehir devletlerinde rastlanmaktadır (SBA, www.darulkitap.com).

Oligarşilerde iktidara egemen olan az sayıda kişilerden oluşan grup veya bir aile olabileceği gibi, çok dar bir sınıf da olabilmektedir. Aslında oligarşi, insan toplumlarının tarihsel belli bir dönemini ifade etmemektedir; oligarşiye en demokratik dönemlerde bile çeşitli örgütler bazında rastlanabilmektedir. Ünlü İtalyan düşünürü Roberto Michels, 20. yy'ın başlarında Avrupa'da ve özellikle de Almanya'daki sosyalist partilerle işçi sendikaları üzerinde yaptığı inceleme ve analizlere dayanarak en demokratik örgütlerde bile iktidarın kullanımı ve iktidarı elde tutan kişilerin genel özelliklerinin oligarşik nitelikler taşıdığını belirterek ünlü "Oligarşinin Tunç Kanunu" teorisini geliştirmiştir. Michels'in teorisine göre, iktidar sahiplerinin atanmalarında izlenen yöntem ister açık ve hür seçimler, isterse kooptasyon vb. olsun her konumdaki yöneticilerin iktidarlarını sürdürme eğilimine sahiptir ve bu nedenle kendilerinden sonra gelecek olanlar da bir çeşit kooptasyon usulü ile belirlenmektedir; seçimler ise bu durumu onaylamaktan öteye geçmemektedir. Kısacası tüm örgütlerde iktidar grubunun oluşumu demokratik bile olsa tunçtan bir yasaya bağlıdır ve bir tür oligarşi devam etmektedir (SBA, www.darulkitap.com).

1.3.2. Monarşik Devlet

Monarşi kelimesinin etimolojisine bakıldığında, dilimize Fransızca *monarchie* kelimesinden girdiği görülmektedir. *Monarchie* kelimesi ise Yunanca "tek şef" anlamına gelen *monos archos* kelimelerinden türemiştir. O halde monarşiyi, tek kişinin yönetimi şeklinde ifade etmek mümkündür (Gözler, 1999: 52).

Heredotos monarşiyi tek kişinin yönetimi olarak tanımladıktan sonra bu yönetimin geleneklere saygılı bir yönetim olacağını belirtmiştir. Ona göre demokrasinin çıkarıcıların eline düşme ihtimali vardır. Oligarşide birden çok kişinin iktidarda olması, kıskançlık, rekabet ortamının doğmasına sebebiyet verecektir. En iyisi iktidarda tek kişinin bulunmasıdır. Zaten monarşi, düşmanlara karşı tasarlanan girişimlerin sırrını en iyi biçimde korumaya olanak veren düzendir (Eroğul, 1981: 85).

Aristo ise monarşiyi tek adamın yönetimine dayanan ve toplumun tümüne hizmeti amaç edinen doğru bir anayasa şeklinde tanımlamaya giderek doğru anayasalar içinde en iyisinin de monarşi olduğunu ifade etmektedir. Yönetimler arasındaki bu iyilik farkı yönetici sayısına bağlanmış olup, monarşide yönetimin başarı şansı çoktur (Eroğul, 1981: 101).

Léon Duguit devlet başkanının göreve gelişi yönünden sınıflandırmaya giderek göreve vesayet yoluyla (irsî olarak) geldiğinde monarşinin varlığını kabul etmektedir. Kısacası, bir devlette devlet başkanlığı görevi veraset yoluyla intikal ediyorsa o devlet bir monarşidir (Gözler, 1999: 54).

İrsî monarşilerin yanı sıra devlet başkanlığının seçimle kazanıldığı seçimli monarşiler de bulunmaktadır. Seçimli monarşiye tahta veraset yoluyla geçebilecek bir kimsenin bulunmaması veya birden fazla olması, ya da hanedanda tahta geçebilecek birinin bulunmaması hallerinde başvurulmaktadır. İrsî monarşilere kıyasla ender görülen seçimli monarşilerde seçim sınırlı sayıdaki asiller yapacağı gibi, halk da yapabilmektedir. 1689'da İngiltere'de Orange Prensi olarak III. William tahta geçmesi tarihten bu konuda verilebilecek bir örnektir. Benzer şekilde, yeni bir monarşi kurulduğunda da seçime gidilmektedir. Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığına kavuşan Bulgaristan ve Romanya'da devlet başkanı seçimle göreve gelmiştir (SBA, www.darulkitap.com).

Monarşiler saltanat haklarının sınırlanmasına göre mutlak ve meşruti monarşi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mutlak monarşide, devlet başkanının hakları kanuni sınırlandırmaya tabi değildir. Ancak ortada bir despotluk da yoktur, çünkü böyle bir monarşik devlette yönetim önceden konulmuş ve tespit edilmiş kanunlara uygun surette yapılmaktadır. Mutlak monarşiye günümüzde rastlanmaz. Ancak zamanla mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçişler yaşandığı tarihte görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin 1876 Kanun-u Esasisi ile bu dönüşümü yaşamış olması bir örnektir. Meşruti monarşide ise devlet başkanının hakları kanuni sınırlandırmaya tabidir, yani devletin başında hükümdarın yanı sıra halk tarafından seçilen bir parlamento da bulunmaktadır. Günümüzde İngiltere, İspanya, Belçika yönetimleri meşruti monarşiye örnek oluşturmaktadır (Gözler, 2002: 61–62).

Monarşiler demokrasiye aykırı devlet şekilleri değildir. Ancak bir monarşinin demokrasiyle bağdaşmasının birinci şartı, devlet başkanının (kral veya hükümdar) siyasette aktif bir rol oynamamasıdır. Adolphe Thiers demokratik monarşilerde kralın saltanat sürdüğünü ama yönetimde bulunmadığını belirtmiştir. Yani siyasal yönetimde sorumluluk krala değil hükümete aittir. Bu açıdan bakıldığında, kralın varlığı demokrasi ile tamamen uyum içindedir. Diğer yandan siyasal yönetimde bulunmamak kaydıyla kralın varlığının demokrasi açısından faydalı ve monarşilerin cumhuriyete nazaran demokratik rejim bakımından bazı avantajlarının olduğu da savunulmaktadır (Gözler, 2002: 63–64). Şöyle ki;

- Kral, siyasetin dışında, sınıfların ve partilerin üstünde olup aynı zamanda da tarafsızdır.
- Kral devletin sürekliliğinin bir ifadesidir.
- Kral ülkenin birliğini muhafaza eden bir unsurdur.
- Kral, politik atmosferi dengeleyici bir misyona sahiptir.

Bir monarşide kral öldükten sonra saltanatın kesintiye uğrayarak devletin başsız kalması yani ülkede fetret (interregnum) yaşanması söz konusu değildir. Veraset ilkeleri gereğince saltanatın kime geçmesi gerekiyorsa saltanat kendiliğinden ona geçecektir. Bu tarz bir geçiş, İngilizler tarafından “Kral hiçbir zaman ölmez” (The king never dies); Fransızlar tarafından ise “Kral öldü, yaşasın kral” (Le Roi est mort, vive le Roi) özdeyişleriyle ifade edilmektedir (Gözler, 2002: 63).

1.3.3. Cumhuriyet

Cumhuriyet kelimesinin etimolojisine bakıldığında, dilimize Arapça *cumhur* kelimesinden girdiği görülmektedir ve *cumhur* kelimesi de halk, ahali, büyük kalabalık demektir. Batı Avrupa dillerinde cumhuriyet kelimesi Fransızca “La République”, İngilizce “The Republic”, Latince ise “Res Republica” ile eş anlamlı olup, kamuya ait olan, kamu malı anlamına gelmektedir (Polat, 2007: 97). Bir devlet biçimi olarak kazandığı anlam ise, halkın yönetimde söz sahibi olmasıdır (Bingöl, 2007: 6).

Cumhuriyette en temel kural seçimdir. Cumhuriyet, vatandaşlar arasında -ister büyük ister küçük olsun- devlet hizmetlerinin tümünde veraset usulünü mutlak surette reddederek bunun yerine seçim ve tayin usulünü koymaktadır. İşte, cumhuriyetin özü ve gerçek anlamı burada saklıdır (Güner, 2006: 41). Cumhuriyetin dar ve geniş anlamlarına bakıldığında; dar anlamda cumhuriyet devlet başkanının doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından belli bir süre için seçilmesini ifade etmektedir. Seçimle gelen bir başkanın yanı sıra, bu başkanının atayacağı bir hükümet de cumhuriyet rejiminin olmazsa olmazlarından. Geniş anlamda cumhuriyette de seçim olgusu üzerinde durulmaktadır ve yapılan seçim ulusal iradeyi yansıtmalıdır. Geniş anlamda cumhuriyet, demokrasi ile ilintilidir. Her ikisi de halk yönetimi anlamına gelen demokrasi ve cumhuriyet kavramları, değişik kökenlerden çıkmalarına rağmen, birbirini tamamlayarak bir bütün oluşturmaktadır (Bingöl, 2007: 12).

Demokrasi kavramı, etimolojik olarak *halk* anlamına gelen *demos* ve *egemenlik* anlamına gelen *kratos* köklerinden oluşmuştur. Demokrasi, cumhuriyet anlayışından doğmakla birlikte herkesin yalnızca kendi yararını düşündüğü, istediğini yaptığı bir rejim değildir. Cumhuriyetçi anlayış özgürlüklerin genel hatlarını belirlerken yasaların ahlâki, etik bir özü olması gerektiğini vurgulamakta ve bunu yaparken de kamu yararını göz önünde bulundurulmaktadır (Güner, 2006: 49–50). Bununla birlikte demokratik cumhuriyetin varlığı ancak devlet başkanı başta olmak üzere tüm üst kademe yöneticileri belirli bir seçmen yaşının üzerindeki vatandaşlarca seçilirse, seçim sırasında ve sonrasında her vatandaş istediği düşünce topluluklarına özgürce girebilirse ve temel özgürlükler güvence altına altına ise söz konusudur. (Bingöl, 2007: 13).

Arend Lijphart'ın belirttiği gibi bir cumhuriyet anti-demokratik olabileceği gibi, demokratik de olabilmektedir. Anti-demokratik cumhuriyetlere komşumuz İran ve Irak örnek gösterilebilir. Bununla birlikte cumhuriyet ve demokrasinin bir arada bulunduğu demokratik cumhuriyetler de vardır. Lijphart'ın demokratik olarak kabul ettiği 21 ülkeden 10'u cumhuriyettir ve bu ülkeler de Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avusturya, Fransa, Finlandiya, İrlanda, İsviçre, İsrail, İtalya, İzlanda'dır (Gözler, 1999: 55).

Cumhuriyetin demokrasiyi içermeye veya ona dönüşme gibi bir zorunluluğu yoktur. Demokrasi, zümre, grup, sınıf ve çıkarların temsilini sağlamakta, cumhuriyet ise özel iradelerin matematiksel toplamı olmayan, bir genel iradeye dayanmaktadır. Demokrasi hem toplumu bir arada tutacak bir güce sahip, hem de farklı ve karşıt özel iradelere kendisini ifade imkânı vermesi bakımından birleştirici değildir. Birleştiricilik ancak devlete özel iradeler ve sınıflar üstü bir statü verilerek sağlanabilmektedir. Ancak cumhuriyetin özel iradeler ve sınıflar üstü olması gereken statüsünü hayata geçirmek için bazı özel irade sahiplerinin çaba göstermesi gerekecektir. Yani, herkes için iyi olanın ne olduğuna birkaç kişi, bir zümre, gücü elinde tutan bir grup, vd. karar verecek ve bu iyiyi yine bu kimseler herkes adına hayata geçirmeye çalışacaktır. Kısacası asıl sorun, demokratik olması zorunlu olmayan cumhuriyete demokrasinin optimal ölçülerde nasıl katılabileceğidir (Özlem, 1998: 12–17).

Bir devlet şekli olan cumhuriyette bütün kamusal kurumlar halka teslim edilmiştir ve devlet halkındır. Bu durumda halka sadece haklar değil, görevler de düşmektedir. Cumhuriyette her vatandaş genel esenliğin sorumlusudur (Doehring, 2002: 164). Cumhuriyetin, bütün vatandaşlarını kanun önünde eşit sayması ve onlar arasında hiçbir ayrıcalık tanımaması, onların devlet yönetimine eşit söz sahibi olmasını sağlaması, vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin devlet teminatı altında olması, milli birlik ve beraberlik açısından birleştirici ve pekiştiricidir. Cumhuriyet, aynı zamanda, insana verdiği değer ve insan hak ve hürriyetlerine gösterdiği saygı nedeniyle, çağdaşlaşmayı, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmayı en iyi şekilde gerçekleştiren bir ortam oluşturmaktadır (Kocatürk, 1998: 6).

1.3.4. Teokratik Devlet

Teokrasi, theos (tanrı) ve kratein (hükmetme) sözlerinin birleşimiyle oluşan ve hâkimiyeti, Tanrıya, ya da Tanrı iradesine dayandıran yönetimler için kullanılan birleşik bir kelimedir (Bayındır, 1999: 57). Teokratik kuramın savunucularına göre, her türlü egemenlik gibi siyasî egemenliğin kaynağı da Tanrı olduğu için, devlet meşruiyetini Tanrı'nın iradesinin yeryüzünde gerçekleşmesinin aracı olmasından almaktadır. Teokraside, kralın veya hükümetin yani yönetimin otoritesinin kaynağı, Tanrı'nın

iradesinde bulunduğundan bireylere karşı bir sorumluluk söz konusu değildir (Kazanç, 2004: 153–154).

Bu kuramın tarihsel açıdan iki farklı modeli bulunmaktadır. İlk olarak, egemenliğin en ilkel türünü eski çağların Tanrı-Kral'larında görmek mümkündür. Burada egemen olan, eski Mısır, Mezopotamya devletlerinde, İmparatorluk dönemi Roma'sında olduğu gibi bizzat Tanrı'nın kendisidir. Örneğin, Mısır'da Firavunlar kendilerini Tanrı Horus'un dünyadaki görüntüsü olarak görür; halk da Firavun'un tahta geçişinde Horus'un yeniden doğduğuna inanırdı. Mezopotamya devletlerinde ve İmparatorluk dönemi Roma'sında da krallar, aynı zamanda Tanrılar olarak kabul edilirdi. Bu fikir, daha sonraki dönemlerde değişikliğe uğrayarak, hükümdarın kendisinin Tanrı olmayıp, ancak "Tanrı'nın oğlu" olduğu şekline dönüşmüştür. İkinci modele gelince, gelişmiş ve sistemleştirilmiş olarak teokratik kuramlar, Katolik kilisenin etkisiyle, Ortaçağ'ın sonlarında ve Yeniçağ'ın başlarında ortaya çıkmıştır. Burada egemen, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi veya vekilidir. Bu modele de, eski Avrupa'nın Hıristiyan kralları ve imparatorları ile bazı İslam devletlerinin halife anlayışlarında rastlamaktadır (Kazanç, 2004: 154).

Teokratik devlet anlayışını Hıristiyanlık dinine bakarak incelemek mümkündür. Teokrasinin Kutsal Kitap'ta dayanağı vardır ve Hıristiyanlara göre kilise teokratik sistemin en temel kurumudur. Tanrı Baba; Oğul İsa'dır. Kilise ise Tanrı adına hareket ederek ona ait olan yetkiyi kullanmaktadır. Bu yetkiyi kullananlar, Tanrı'nın yetkisini kullandıkları için, sorumsuz, kutsal ve dokunulmazlardır. Bu açıdan teokrazi şöyle tarif edilebilir: "Teokrazi hâkimiyeti kilisenin eline bırakan bir yönetim biçimidir. Bu düzende kralı, hükümetleri ve valileri belirleyen ve göreve getiren kilisedir" (Bayındır, 1999: 65–67).

Teokratik devlet anlayışı İslam devletleri açısından değerlendirildiğinde "halifelik" kurumunun önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebûbekir'e unvana dinî bir mahiyet yüklemek amacıyla "Halifetullah" demek istenmiş fakat o, kendisinin ancak Allah'ın elçisinin halifesi olduğunu söyleyerek bunu reddetmiştir. Ancak Halife Osman'la birlikte kullanılmaya başlanan bu unvan, özellikle Emevîler döneminde Emevîlerin kendilerinin

Allah tarafından tayin edilmiş idareci veya vekil oldukları iddiasıyla yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Abbasiler de buna benzer şekilde, “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” gibi unvanlarla, bu iddiayı devam ettirmişlerdir (Fığlalı, 1997).

Osmanlı Devleti’nde ise, padişah tarafından, herhangi bir kural koyulmadan veya uygulama geliştirilmeden önce, yapılacakların dine uygun olup olmadığı yönünde Şeyhülislamdan görüş istenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin idaresinde son söz, bir din adına karar veren kişi ya da kişilerdedir (Çakır, 2001). Devlette, padişahların, din kuralları dışında kalan toplumun ihtiyacı olan diğer davranış kurallarını koymaları, hatta örf ve adet kurallarını uygulatmaları bile iktidarın kaynağının ilahî olduğu gerçeğini değiştirmemektedir (Hafizoğulları, 1996: 15). Bu açıdan Osmanlı Devleti’nin teokratik devlet anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

Teokratik devlette din kurallarının Tanrı tarafından konulduğu kabul edilmekle beraber, bunları uygulayan Tanrı olmadığı için, uygulama aşamasında yorumlandığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kaynağında aklî değil nakli olan, insan fikrine değil kul fikrine dayanan, çoğulcu değil tekçi bir toplumsal yapı kuran bir din kültürünün, dolayısıyla bir din uygarlığının varlığı söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte böyle bir düzende, din, ahlâk ve hukuk esasen aynı şey gibi düşünülerek, birine aykırılık aynı zamanda ötekine de aykırılık sayılmaktadır. Dolayısıyla yapılacak bir itaatsizlik mutlaka hukukî (kamusal) bir yaptırımla karşılaşmaktadır (Hafizoğulları, 1996: 12).

Bu devlet şeklinde bireyler kamusal konularda kendilerini yetkili görmemeli, yöneticilerin yetkisine giren işlere karışmamalı ve kamuyu ilgilendiren herhangi bir girişimde bulunmamalıdır. Toplum hayatında ortaya çıkabilecek kargaşalarda yapabilecekleri hiçbir şey yoktur. Bu alanlarda tek yetkili kişi yönetimdekilerdir. Aynı zamanda teokratik devlette yöneticiden de korkulmalıdır. Hıristiyan düşünürlerden Jean Calvin bu konu ile ilgili olarak yöneticinin gücünü kabul etmeyen kişinin deli damgası yiyeceğini söylemiştir (Bayındır, 1999: 77).

Teokratik sistemde devleti kamu yararına uygun yönetenler Tanrı’nın hâkimiyetinin gerçek örnekleri; adaletsizce ve diktatörce yönetenler de Tanrı tarafından

insanları hatalarından dolayı cezalandırmak için görevlendirilmiş kişiler olarak düşünülðünden bu sistemde adalet yoktur ve adalet aranmamalıdır. Kamu yetkisine sahip kişi kötü karakterli olsa bile Tanrı tarafından kutsal iktidarla donatıldığı için halkına itaati bakımından en iyi yönetici kadar saygı görmeyi hak etmiştir (Bayındır, 1999: 62–63).

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİM SÜRECİNDE DEVLETİN EKONOMİK HAYATTAKİ ROLÜNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

Çalışmamızın bu bölümünde, iktisadi düşüncenin gelişim sürecine bağlı olarak çeşitli iktisadi yaklaşımlar içinde devletin varlığı ve ekonomideki rolüyle ilgili düşünceler ve gelişmeler incelenecektir. Konuların ele alınması sırasında, yaklaşımların temel özelliklerine değinildikten sonra devlete ne gibi görevler yüklediği, devletin rolü konusunda ne gibi düşünceler ortaya attıkları üzerinde durulacaktır. Çalışmamızın çalışmanın kapsamını aştığı için, ortaya konulan düşüncelerin eleştirisine girilmeyecektir.

2.1. Merkantilizmde Devletin Rolü ve Korumacı Devlet

15. yy. sonu ve 16. yy. başlarında İtalya, İspanya ve İngiltere’de ortaya çıkmış, 17. yy. sonuna doğru İngiltere ve Fransa’da hâkim olmuş ve 18. yy. başlarına kadar devam etmiş düşünce sistemi olarak ifade edilen merkantilizmi (Giray, 2001: 23) kesin bir çerçevede içinde tanımlamak mümkün değildir. Bu konuyla ilgili farklı görüşler olduğu gibi farklı ulusların farklı merkantilist anlayışları da vardır. Örneğin İngiltere’de Merkantilizmin uygulanışıyla ticarete ağırlık veren politikalar öne alınmıştır. İngiliz merkantilizminin aksine Fransız merkantilizmi, devlet müdahaleleriyle yönlendirilmiştir. Alman merkantilizminde ağırlık ise yurt içi tarım ve sanayi faaliyetleridir. Fransız merkantilizmi “Colbertism” olarak isimlendirilirken Alman merkantilizmi ise “Cameratism” ismini almıştır. Bu döneme “Merkantilizm” ismini veren Adam Smith’tir. “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde dönemi eleştirirken kullandığı merkantilizm sözcüğü bu dönemin resmi adı olmuştur. Merkantilizmin temsilcileri Jean Bodin, Montaigne, Montchretien, Cromwel, Thomas Mun, Antonia Serra ve Jean Baptiste Colbert’tir (Güngör, www.makalem.com).

2.1.1. Merkantilizmin Ortaya Çıkışı

Ortaçağın sonuna doğru, Batı Avrupa ülkelerinde hayatın hemen hemen her alanında değişmelerin olduğu görülmektedir. Kilisenin gücü ve feodal düzenin katı kuralları, Batı Avrupa toplum hayatında meydana gelen değişmeleri durdurmaya yetmemiştir. Ticari faaliyetlerin kârlılığının artması, yeni üretim yöntem ve tekniklerin bulunması, ticaretle uğraşan sınıfın zenginleşmesi, denizciliğin gelişmesine paralel olarak denizaşırı ülkelerden değerli maden elde etme isteği, yeni yerler tanıma arzusu, hem yeni pazarlara hem de yeni hammadde kaynaklarına ulaşılması, para kullanımının yaygınlaşması, matbaanın keşfedilmesi Merkantilist düşünceyi etkileyen unsurlardır. Feodalizmin çökmesi ve ticari burjuvazinin politik güç kazanması ile Merkantilist düşünce gelişmiştir. Bunun sonucu olarak da devlet faaliyetlerinin önemi üzerindeki düşüncelerde büyük değişiklikler görülmüştür. Bu değişmeler, çağdaş kapitalizmin ilk aşaması sayılan ticari kapitalizmin ve onun doktrini olan Merkantilizmin doğmasına ortam hazırlamıştır (Aydemir ve Güneş, 2006: 137–144).

Merkantilist düşüncenin ortaya çıktığı dönemde Avrupa devletleri bölge ve eyaletlerden oluşan, bölgesel bir ekonomik düzene sahiptir ve devletler için esas sorun; güçlü, merkezi, ulusal birer devlet olabilmektir. Bu sorunun çözümü için, ulusal ekonomik birliğin kurulması gerekmektedir. Ancak bu sayede devletin güçlü devlet olabileceğine inanılmıştır. Güçlü devlet olabilmek için ise öncelikle zenginleşmek gereklidir bu da ancak altın, gümüş gibi değerli madenler biriktirmekten geçmektedir. Devletin ekonomiye müdahalesini savunan Merkantilist düşünce korumacı bir ulusal ekonomi anlayışı üzerine kuruludur (Göze, 2005: 11).

2.1.2. Merkantilizmin Temel Dayanakları

15. yy'dan 18. yy'a kadarki dönemin ulusal devletlerinin, ülkede altın ve gümüşün biriktirilebilmesi için tatminkâr bir dış ticaret bilançosu durumuna ulaşmasını zorunlu gören Merkantilizmin (Kibritçioğlu, 1996: 51) dayandığı belli ilkeler şunlardır (Aydemir ve Güneş, 2006: 144–146; Göze, 2005: 11–14; www.gursoylar.net):

- Zenginlik kavramı, Merkantilistlerin ekonomik düşüncelerinde odak noktadır ve altın ve gümüş gibi değerli madenler zenginliğin kaynağı olarak görülmektedir. Bir devlet altına ve gümüşe ne kadar çok sahipse, o devlet, o kadar zengin ve güçlü kabul edilmektedir. Devletin bu şekilde zengin ve güçlü olabilmesi için ise, tüm ekonomik hayatı yönetmesi gerekmektedir, o halde devlet kendini zengin yapacak olanakları arayıp bulacaktır.
- Zenginliğin ve gücün kaynağı sayılan değerli madenler üç yolla artırabilir: İlk yol, devletin elinde bulunan değerli madenleri kendisinin işletmesi ve bu şekilde stoğu çoğaltmasıdır. İkinci yol, devletin elinde bulunan kıymetli madenlerin başka devletlere gitmesini engellemesidir. Bu da ithalatın kısılmasıyla yapılabilmektedir. Üçüncü yol ise, devlete dış ticaret yoluyla değerli maden akışının sağlanmasıdır. Bunun için de ihracatın artırılması gerekecektir.
- Merkantilist düşünceye göre ihracatta fazla vermek için ithalat kısılmalıdır. Bu alanda önlemler devlet tarafından alınacaktır. Tüm ekonomik hayat devletin tekelinde olacak, üretimden tüketime, dış ticaretten iş ilişkilerine kadar her şeyi devlet düzenleyecektir.
- Devlet sanayi alanında aktif rol oynayacaktır. Hammaddeleri işleyecek sanayi kuracak, sermaye temin edecek, sanayi kesimini sıkı denetim altında tutacak, ulusal sanayiye yabancı rekabete karşı koruyacak, ulusal sanayiye dış pazarlar bulacaktır.
- Devlet sanayi alanında olduğu gibi ticaret alanında da söz sahibidir. Devlet ihracat ve ithalat arasındaki ihracat lehine durumun devamına yönelik önlemler olarak, bir yandan işlenmiş ürünlerin ithalatı yüksek gümrük vergileriyle önleyecek, sadece hammadde ithaline izin verilecektir. Diğer yandan, işlenmiş ürünler diğer ülkelere ihraç edilecek, fakat hammaddenin ihraç edilmesi yasaklanacaktır.
- Merkantilistlerce, devletin gücü nüfus fazlalığıyla yakından ilişkilidir ve nüfusun artışı zenginlik için gerekli bir koşuldur. Bu düşüncede nüfusun artması

için de evlenmeyi teşvik, bekârlara ceza, evlilere vergiden indirim gibi önlemler getirilmiştir. Ayrıca, dış devletlere yapılan göçler engellenmiş, dış devletlerden devlete yapılacak göçler ise teşvik edilmiştir. Bununla birlikte işsizlere iş bulmak, fakirlere yardım etmek devletin görevleri arasında sayılmıştır.

- Merkantilist düşüncede devletin zenginliği diğer devletlerin zenginlikleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmektedir. Ekonomide kaynaklar kıt olduğu için bir devletin kazancı diğer devletin kaybıdır. İç siyaset rejimi yönünden monarşiyi zorunlu kılan Merkantilist düşünce saldırgan bir politikaya da sahiptir. Gerekirse devlet diğer devletlerle ticareti artırmak ve bu şekilde zengin olabilmek için savaş yoluna dahi gidebilecektir. Şu halde devletin diğer devletler karşısında güçlü ve zengin olabilmesi için kuvvetli bir orduya ve donanmaya da ihtiyacı vardır.

Şüphesiz ki Merkantilist düşüncenin ekonomiye çok büyük katkıları olmuştur. Bugün de uygulanan gümrük tarifelerinin temelleri atılmıştır. Gümrük uygulamaları, ihracat yasaklamaları, devletin ekonomiye direkt müdahalede bulunarak teşekküller kurması hep Merkantilist düşüncenin ürünüdür. Ayrıca ulusal ekonomi kavramı gelişmiş, para ekonomisinin de yeniden canlanması sağlanmıştır. Ortaçağın ilkel bankaları yerine büyük donanımlı bankalar kurulmuştur. İlk kâğıt para İngiltere’de, ilk çek ve banka hesapları ile ödeme usulleri Hollanda’da kullanılmış, ilk uluslararası borsa Belçika’da kurulmuştur (www20.uludag.edu.tr).

Öte yandan Merkantilizmde paraya verilen değer abartılıdır. Gerçek kişiler düşünüldüğünde, kişi ne kadar paraya sahipse o kadar zengindir. Ancak söz konusu olan devlet olduğunda önemli olan paranın mübadele değeridir. Eğer ekonomide para arzı artar buna karşılık yeterli miktarda mal ve hizmette artış olmazsa fiyatlar genel düzeyi artacak, paranın satın alma değeri düşecek ve sonuç olarak enflasyon yaşanacaktır. Bu durum Merkantilistler tarafından öngörülmemiştir (Aydemir ve Güneş, 2006: 156–157). Merkantilist düşüncede ticaret ve sanayiye tarımdan daha çok değer verilmiş; aile işletmeleri, esnaf birlikleri büyük işletmelerin üretim birimleri haline gelmiştir. Sistemde avantaj sağlayanlar tüccarlar ve sanayicilerdir (www20.uludag.edu.tr). Ayrıca yine bu sistemde birey üretici güç olarak görülmüş ve kalabalık nüfus arzu edilen durum

olmuştur. Ancak kalabalık nüfus çok çalışacaktır ve az tüketecektir, çünkü düzen bunu gerektirmektedir. Çalışmak istemeyenler zorla çalıştırılacak, çalışanlar ise düşük ücret alacaklardır. Buradan da görüldüğü üzere Merkantilist düşünce insana aşağı bir hayat düzeyi sunmuştur (Göze, 2005: 14).

2.2. Liberal Yaklaşım Göre Devletin Rolü

Bu yaklaşım çerçevesinde aşağıda Fیزیokrat Düşünce, Klasik ve Neo-Klasik İktisadi Düşünce açıklanacaktır.

2.2.1. Fیزیokraside Devletin Rolü ve Doğal Düzen

Fیزیokrasi, eski Yunanca *physis* (doğa) ve *kratein* (yasa) sözcüklerinin birleşiminden türemiş ve Türkçe'ye doğa yasası şeklinde çevrilmiştir. Fیزیokrasi sözcüğü ilk kez 1768 yılında Dupont de Nemours tarafından bu akımın öncüsü olan Quesnay'ın ölümünden sonra kullanılmıştır (Powell, 1997). Ayrıca düşünce sistemi çağdaşları arasında da *économistes* (ekonomistler) olarak anılmıştır. Bu dönemin temsilcileri Francois Quesnay, Jacques Turgot, Le Marquis de Mirabeau, Nicolas Baudeau, Pierre de Boisguilbert ve Dupont de Nemours'dur (Kaykusuz, www.ceterisparibus.net).

2.2.1.1. Fیزیokrasinin Ortaya Çıkışı

Fیزیokrasi, Merkantilizmin Fransa'ya yansımaları olan Colbertizmin beklenen etkiyi meydana getirmemesi sonucu Fransa'da çıkan huzursuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik geliştirilmiş bir düşünce akımıdır. 18. yy ikinci yarısında Fransa'da başlayan ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerine ve Amerika kıtasına yayılan Fیزیokrat düşüncenin en canlı dönemi 1760–1780 yılları arasındadır. (Acar, www.ceterisparibus.net).

Merkantilizmin ekonomik yaşama getirdiği sınırlamalar özellikle Fransa'da diğer Merkantilizm uygulayıcısı ülkelere oranla daha büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bunun ilk ve en önemli nedeni ise Fransız ekonomisinin tarıma dayalı oluşudur. Jean Baptiste Colbert tarafından getirilen ve sanayileşmeyi teşvik eden önlemlerden fazla bir

yarar sağlanamamış, halkın büyük kesiminin durumunda iyileşme kaydedilememiştir (Kıymaz, 2008: 26). Uygulanan merkantilist politikalar sanayinin dışa açılarak gelişmesine yol açmasına karşın tarıma dayalı ticarete bir gelişme sağlanamamış, özellikle Fransız eyaletleri arasındaki gümrük vergileri ve tarım ürünlerinin ihracatına ilişkin kısıtlama, tarımdaki üretim artışını engellemiştir (Kazgan, 2006: 64). Öte yandan başarısız sonuçlanan koloni savaşları ve sarayın savurgan harcamaları nedeniyle Fransız ekonomisi gittikçe fakirleşmeye başlamış, buna bağlı olarak yeni gelir kaynakları yaratılmış fakat üzerinde zaten vergi yükü bulunan köylü ve kiracı çiftçilerin vergi yükleri daha da artmıştır. Bununla beraber vergilerin asiller aracılığı ile tahsil edilmesi ve tahsil yöntemlerinin çok sert olması halkta ciddi sosyal huzursuzluk yaratmıştır. (Savaş, 2000: 225). Bütün bunlara ek olarak devletin savaş masraflarını ve artan saray masraflarını karşılamak için, sermaye sahiplerinden borçlanma yoluna gitmesi nedeniyle bütçe de zora girmiştir. İşte Fizyokratlar böyle bir ortamda, bu toplumsal huzursuzluğu ortadan kaldıracak birtakım ekonomik düzenlemeler önererek ortaya çıkmışlardır (Alp ve Karakaş, 2006).

2.2.1.2. Fizyokrasinin Temel Dayanakları

Fizyokratlar üzerindeki en önemli etki John Locke ve Descartes'a aittir. Fizyokratlar bir yandan Locke'un rasyonalizm ve doğal düzene verdiği önemi benimsemişler, diğer yandan da bilginin kaynağının insan bilinci olduğunu öne süren Descartes'ın felsefesini düşünce sistemlerini geliştirmekte kullanmışlardır (Kaykusuz, www.ceterisparibus.net). 1750'li yıllarla birlikte ekonomide hâkim olan Fizyokrasi, iktidarın yönetim amaçlarını ve araçlarını değiştirerek, ülke zenginliğinin para ile ölçüldüğü Merkantilizm yerine, zenginliğin tarım ürünleriyle ölçüldüğü bir sistem getirmiştir (Hanedar ve Gümüş, 2005).

Fizyokrasinin dayandığı belli ilkeler ise şunlardır:

- Fizyokratlar Locke'un düşüncesinden hareketle bireyi ve birey haklarını ön plana çıkarmışlardır. Şöyle ki, bireyler davranışlarının kendine getirecek faydalarını ve zararlarını hesap ederek hareket etmekte, rasyonel oldukları için de diğer bireylerle işbirliği içine girmektedir. Kendi hallerine bırakıldıklarında

hem kendi hem de toplum faydasını maksimize edeceklerdir. “Bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler” (laissez-faire, laissez-passer) anlayışının temelinde bireysel çıkar ilkesi yatmaktadır (Acar, www.ceterisparibus.net).

- Fizyokratlara göre nasıl ki evrenin kendine özgü doğal düzeni varsa ekonominin de kendine özgü doğal bir düzeni vardır. Bu düzen kusursuzdur ve yasaları Tanrı tarafından konulmuştur. Doğal yasalarca yönetilen devlette yazılı yasalar gereksizdir. Kişiyi sınırlandıran yasalar kişinin ve daha ötesi toplumun gelişiminin zararınadır. En iyi kılavuz doğal düzendir. Sosyal olaylar, tarafsız bilimsel araştırmalarla bulunabilecek doğal yasalara dayanmaktadır. “Bırakınız yapınlar” anlayışı içinde iktisatçı doğal düzeni bozacak uygulamaları önlemelidir (Demir, 1997: 20).
- Doğal düzen için en iyi yönetim şekli monarşidir. Çünkü sadece kral, miras yoluyla iktidarda olduğu ve kişisel çıkarı olmadığı için herkesin çıkarını birbirleriyle uyumlu hale getirebilir. Zaten kral doğa yasalarına uygun hareket edecektir ve yerine getirmesi gereken pek az işi olacaktır.⁵ (Savaş, 2000: 229). Ekonomiye ve sosyal hayata müdahale gereksizdir. Devletin yani kralın görevi monarşik düzende kutsal sayılan mülkiyeti korumak, genel eğitimi sağlamak, adaleti korumak ve yol, bayındırlık işleri gibi birkaç ana konudur (Talas, 1999: 67).
- Fizyokratlara göre ekonominin merkezi tarımdır. Tarım, produit net⁶ yaratan tek üretim dalıdır. Tarım dışındaki diğer sektörler tarımdan aldıkları girdiler üzerinde birkaç değişiklik yaparak tekrar bunları piyasaya sunmaktadırlar. Bu sektörler yoktan hiçbir şey yaratamaz, ortaya net bir fazlalık koyamazlar (Öztürk, 2007: 16). Fizyokratlara göre malların bir maliyet bir de piyasa fiyatı vardır. Ekonomide istikrarın olabilmesi için piyasa fiyatının maliyet fiyatının

⁵ Will ve Ariel Durant isimli tarihçilere göre XV. Louis bir gün Quesnay’a sorar: “Kral olsaydın ne yapardın?” Quesnay “Hiçbir şey” der. Kral “ O vakit kim yönetecek” diye tekrar sorar. Quesnay ise bu soruya yasalar cevabını verir. Bu yasalar ki arz ve talebi yönetir ve insan doğasının özüdür (Powell, 1997).

⁶ Produit net yani artık ürün kavramı üretim süreci sonunda yaratılan toplam üründen, üretim için gerekli tüketim miktarı düşüldüğünde kalan net ürünü ifade etmektedir (Özel, 2002: 150).

altına veya düzeyine düşmemesi gerekmektedir. Aksi halde üretim gerçekleşmez (Demir, 1997: 22).

- Fizyokratlar, sadece tarım sektörünün vergiye tabi tutulmasını öngörerek, bu öngörülerini “Gerçek vergi yükümlüsü topraktan rant sağlayan kişidir.” ifadesine dayandırmaktadırlar. Bu anlayışta ücret, ticari kazanç vb. gelirler üzerinden alınacak vergi, verginin yansıması sonucu yine toprak üzerinde kalmaktadır. Toprak rantından alınan vergi objektif-reel bir vergidir ve toplumdaki ayrıcalıklı sınıflar da ödememek hususunda herhangi bir imtiyaz elde edememektedirler (Giray, 2001: 26). Tek vergi toprak sahibinden alınan bir emlak vergisi değil, üretilen ürünün vergisidir.
- Fizyokratlara göre, toplum üç sınıftan oluşmaktadır. Bunlar; toprak sahipleri, çiftçiler ve üretken olmayan sınıftır. Toprak sahipleri toprak mülkiyetini elinde tutan ancak üretici olmayan sınıftır. Çiftçiler gerçek üretken sınıftır. Toprağı işlemekte, artık ürünü ortaya çıkarmakta ve yarattıkları artık ürünle hem kendi hem de diğer sınıfların ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Son sınıf, zanaatkârlar ve tüccarlardan oluşan ve üretken olmayan kısır sınıftır. Zanaatkârlar, üretim yapmaları için gerekli tüketimden arta kalan bir artık ürün yaratamazlar. Elde ettikleri gelirler yarattıkları değere eşittir. Buna karşın tüccarlar, sadece malların satışına aracılık ettikleri ve değer yaratamadıklarından bunların geliri parazit geliri olarak adlandırılır ve bu geliri produit netten indirmek gerekmektedir (Kazgan, 2006: 65).
- Fizyokratlar dış ticarete korumacılığı savunan Merkantilistlerin aksine serbest ticaretin gereğine inanmaktadırlar. Ancak bu inanç, dış ticaretin verimli bir alan olması düşüncesinden değil, doğal düzenin böylelikle kurulacağından kaynaklanmaktadır (Öztürk, 2007: 18). Fizyokratların dış ticaretle ilgili görüşleri şöyle özetlenebilir (www.ekodialog.com):
 - Endüstri ürünlerinin ticareti tarımsal ürünlere göre daha az kârlı olduğu için ihracat tarım ürünlerinde yapılmalıdır.
 - Endüstri ürünlerinin ithalatı büyük sakıncalar doğurmaz.

- Fazla ihracatta bulunmak amacıyla gıda maddelerinin fiyatları düşürülmemelidir.
- Ticaret, onunla uğraşanlar için kârlı olsa bile, tümüyle ele alındığında toplumun çıkarlarına ters düşmektedir.
- Fizyokratlara göre tasarruf yapmak toplumun zenginliğini artırmaz aksine azaltmaktadır. Çünkü tasarruf yapıldığı takdirde genel talep azalmaktadır; bu da tarım ürünlerine duyulan talebe yansiyarak tarım ürünlerinin fiyatlarını düşürmektedir. Böyle bir durumda artık ürün azalmış ve toplumun zenginleşmesi önlenmiş olmaktadır.

18. yy ikinci yarısında ortaya çıkan Fizyokrazi Fransa'da etkisini yalnızca birkaç yıl sürdürebilmiştir. Tarım ürünlerinin ihracatındaki kısıtlamaların kaldırılmasının ardından ülkede yaşanan kuraklık, fiyatların yükselmesine yol açmış ve ihracattaki eski yasaklamalara geri dönüş yaşanmıştır. Fizyokratların eski rejimi ve sosyal yapıyı destekleyici Ortaçağa ait birçok düşünceye sahip olmaları, soylu sınıfın üstünlüğü, despotik monarşik bir yapı, Tanrının koyduğu doğal düzen ve benzeri düşünceleri ileri doğru bir atılım yaratmalarını engellemiştir. Ayrıca yönetim biçimi olarak monarşiyi savunurken ekonomik yaşamda liberalizmi savunmak bir çelişkidir. Sanayi Devrimi yaklaşırken tarımı savunmaları ve sanayi ürünü ihracatına karşı çıkmaları da hatalı olmuştur (Savaş, 2000: 256).

Fizyokratlar, düşüncelerini yeterince yayamamış olmalarına rağmen, kapitalizmin iktisadi sürecine ilişkin tutarlı ve titiz açıklamalar getirebilmişlerdir. Ayrıca Fizyokrasinin ileri sürdüğü fikirleri ile Adam Smith, Karl Marx, Henry George ve Wassily Leontief gibi gelecek kuşak iktisatçıları etkileyen önemli bir iktisat okulu olduğunu söylemek mümkündür (Alp ve Karakaş, 2006).

2.2.2. Klasik İktisadi Düşünce ve Tarafsız Devlet

İktisat çalışma alanı olarak sistematik şekilde ilk kez klasik iktisatçılar tarafından ele alınmış ve bugünkü iktisadın temelleri de atılmıştır. Klasik iktisadın başlangıcı Adam Smith'in büyük eseri "Ulusların Zenginliği"ni (Wealth of Nations) yayınladığı 1776 yılı; sonu ise John Stuart Mill'in öldüğü 1873 yılı olduğu

düşünüldüğünde bu öğretinin bir yüzyıl kadar egemenliğini sürdürdüğü görülmektedir. Bu süre içinde klasik iktisadi düşünceyi inşa eden iktisatçılar şöyle sıralanabilir: Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, John Baptise Say ve John Stuart Mill (Kazgan, 2006: 69).

2.2.2.1. Klasik İktisadi Düşüncenin Ortaya Çıkışı

Klasik iktisadi düşüncenin ortaya çıkmasında en önemli etken 1750'li yıllarda filizlenen Sanayi Devrimi'dir. Sanayi Devrimi, İngiltere'de başlayan teknolojik ekonomik devrimle, Fransa'da gerçekleşen politik devrimin ortak ürünüdür ve bu çifte devrim sonucunda ekonomik ve politik yapıda önemli değişimler yaşanmıştır (Öztürk, 2007: 20). İngiltere'de Sanayi Devrimiyle birlikte, bir yanda üretim araçları mülkiyetine sahip kapitalist-girişimci sınıf diğer yanda ise üretim araçları mülkiyetinden yoksunlaşan bir işçi sınıfı oluşmuştur. Ayrıca yine bu dönemde yaşanan, Fransız İhtilâli (1789), Ortaçağ toplumundan kalan kurumları silmiş; bireysellik ve özgürlük, iktidara gelen burjuvanın sloganı olmuştur. Ticari kapitalizmin Merkantilizmi, Fransa'da tarımın kapitalistleşmesi yolunda bir değişimin Fizyokrasiyi doğurması gibi, İngiltere'deki Sanayi Devrimi de, Klasik İktisadi Düşünceyi doğurmuştur (Kara, 2005).

Sanayi Devrimi, 18. yy'da, önce İngiltere'de ve daha sonraları tüm Avrupa devletlerinde, Kuzey Amerika'da ve Japonya'da yaşanmıştır. Sanayi Devrimi'nin başlamasında ve olgunlaşmasında dört temel etken bulunmaktadır (Yakut, 1999: 91-92):

- **Üretim Araçlarının Teknik Olarak Yenilenmesi ve Gelişmesi:** Tekstil endüstrisinde makineleşmenin başlaması, metal işleme sanayinde madenlerin gelişmiş teknik ve yöntemlerle işlenmesi, enerji alanında buhar makinesinin bulunması Sanayi Devrimi'ni hızlandırmıştır.
- **Ulaşım Alanındaki Gelişmeler:** Ulaşım alanındaki gelişmeler, nüfusun hareket ederek kırsal alandan kentlere göç etmesine, hammadde ihtiyacının düzenli ve ucuz bir şekilde sağlanmasına ve üretilen malların pazarlara gönderilmesine sebep olarak Sanayi Devrimi'nin gelişmesini desteklemiştir.

- **Sermaye Birikimi:** Özellikle İngiltere’de Sanayi Devrimi’ni besleyen sermaye birikiminin kaynağı, dış ticaretten gelen servet değil, tarımdır. Ayrıca, çalışan kesime ödenen ücretlerin düşüklüğü, çocuklar ve kadınların bütün gün çalıştırılması da sermaye birikiminin oluşmasında etkili olmuştur.
- **Emek Arzının Artması:** Tarımsal devrim ve nüfus artışı, emek arzının artış nedenleridir. Tarımsal devrim tarımda kullanılan yeni yöntemlerle toprağın veriminin artması yoluyla; nüfus artışı ise tıp alanındaki gelişmelerle insan ömrünün uzaması ve doğumların artması yoluyla olmuştur.

Sanayi Devrimi’yle birlikte tarıma dayalı geleneksel toplum yerini sanayi toplumuna bırakmıştır. Rönesans döneminden beri bir birikim ve gelişme gösteren aklın ve düşüncenin özgürleşmesi, aydınlanma çağını yaşayarak sanayi toplumunun felsefi temeli olan Klasik İktisadi Düşünceyi yaratmış ve sanayi toplumunun tarihsel evrimi süreci içinde bireysel özgürlük ön plana çıkmıştır. Rönesans, reform ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan aydınlanma çağı, aklın ve bireyin özgürleşmesinin ancak insan zekâsı ve yeteneklerinin toplumsal sürece katılımı ile gerçekleşebileceğini göstermiştir.

Bu gelişmenin ekonomik alana yansması ise, serbest rekabet ve serbest piyasa ekonomisidir (Öztürk, 2007: 20).

2.2.2.2. İktisadi Liberalizm ve Serbest Piyasa Ekonomisi

Klasik iktisadi düşünce, fizyokrasinin izinde “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışını desteklemiş ve bu anlayışla iktisat politikalarını temellendirmiştir. Dünya görüşü olarak da iktisadi liberalizm benimsenmiştir.

İktisadi liberalizmde “doğal düzen”e olan bir inanç vardır. Doğal düzene uyulduğu sürece, toplum düzeninin de doğal bir uyum içinde olacağı öne sürülmektedir. Doğal düzenin piyasa ekonomisinin serbestçe uygulanmasıyla sağlanabileceği ve doğal uyumun, bireyin bireyle ve bireyin toplumla çıkarlarının uyuşmasını sağlayacağı vurgulanmaktadır. Toplumun refahını en üst düzeye çıkarmak amaçtır. Bu amaca ise, piyasa ekonomisinin kendi iç dinamikleriyle optimal şartları yaratması sayesinde

ulaşılacaktır. Özel mülkiyet, bireysel girişim ve serbest rekabete dayanan, doğal uyum içindeki toplum, kendiliğinden maksimum refaha ulaşacaktır. Fakat piyasa ekonomisi işleyişine kesinlikle bir müdahale olmamalıdır, zaten yapılacak müdahaleler faydasızdır (Bingöl, 2003: 15).

İktisadi liberalizm üç temel ilkeye sahiptir. Birinci ilke bireyin, *rasyonel birey* olarak kabulüdür. Liberalizme göre bireyler rasyonel yaratıldıkları yani kendi tercihini ve menfaatini en iyi bilen kişi oldukları için en iyi seçimi yapacaklardır. Serbest bir piyasada serbest bırakılan rasyonel birey, neyin kendisi için iyi, neyin kötü olduğuna karar verebilecek durumdadır. Gerek tüketici gerekse üretici olsun her birey kendi menfaatini maksimum düzeye çıkarma refleksi ile hareket etmektedir. Liberalizm, ikinci ilke olarak *serbest seçim hakkını* kabul etmektedir. Birey, tüketici olduğunda sınırsız tüketme arzusu taşımakta; üretici olduğunda da kârını daha fazla artırabilmek için sınırsız üretim arayışı içine girmektedir. Devlet ya da bir başka dışsal unsurun ticari ilişkiye müdahale etmemesi halinde, karşılıklı rıza gösterilen nokta hem üreticinin hem de tüketicinin çıkarına olan noktadır. İktisadi liberalizmin üçüncü ilkesi, *devletin piyasadan elini çekerek piyasayı serbest bırakmasıdır*. Piyasanın tamamen serbest olduğu bir ekonomide, tüketici olarak birey çok sayıda seçenekle karşılaşacağı için onlar arasında seçim yapma hakkına sahip bulunmaktadır. Tüketicinin seçim yapma şansı olduğundan, rekabet üreticiler arasında gerçekleşecek, üreticiler kendi mallarını cazip hale getirebilmek için hem mallarının fiyatlarını düşürecek hem de kalitesini artıracaklardır. Dolayısıyla devletin devreye girip bireyin çıkarlarını korumak için malların fiyatlarını belirlemesine gerek yoktur (Çaha, 1999: 46–47).

Piyasa, işbölümü çerçevesinde çalışan bireylerin yaptığı eylemlerin iç içe geçmesiyle gerçekleşen bir süreç olup bireylerin ekonomik hayata aktif katılımlarının ve katkılarının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Piyasa içinde üretici ve tüketicileri birbirinden tamamen ayırmak söz konusu değildir, çünkü piyasada herkes aynı zamanda hem üretici hem de tüketicidir (Yayla, 2000: 199).

Liberal iktisatçı Mises'e göre, "piyasa (pazar) ekonomisi, üretim araçlarının özel sahipliği altındaki işbölümü sosyal sistemidir". Ayn Rand da benzer bir şekilde "kapitalizm, mülkiyet haklarını da kapsayarak, bütün birey haklarını tanıyan, bütün

mülkiyetin bireylerce sahiplenildiği (özgür olduğu) bir sosyal sistemdir” diyerek tanımlamaya gitmiştir. Her iki tanımın ortak noktasının özel mülkiyet olduğu göz önünde tutulursa, özel mülkiyet hak ve özgürlüğüne sahip olunmadığı ve ekonomik hayatta kurumsallaşmadığı bir ekonomik sistem, piyasa ekonomisi olarak nitelendirilemez (Yayla, 2000: 197).

Piyasa ekonomisi, bireyin özel mülkiyetini uygun gördüğü şartlarda başkasına devretme, onu diğer bir mülkiyetle veya parayla değiştirme veya onu daha fazla üretim için kullanma özgürlüğünü ifade etmektedir. Özel mülkiyetle ilgili vurgulanan yalnız tüketim malları üzerindeki kişisel mülkiyet değil aynı zamanda üretim araçları üzerindeki mülkiyettir de. Üretim araçları üzerinde mülkiyete sahip olanlar bu mülklerini kendi ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra tüketici memnuniyetini sağlamak için de kullanmaktadırlar. Eğer, memnuniyet sağlanırsa kâr elde edip, sahip oldukları şeyin artması ile ödüllendirilmektedirler. Serbest piyasa ekonomisinde tüketicilerin satın almalarına bakılarak üretim araçlarının mülkiyetine kimin sahip olacağı ve ne kadar sahip olacağı her gün yeniden belirlenmektedir (Hazlitt, 2004a: 115–116).

Piyasa ekonomisinde kendi ihtiyaçlarını gidermek için uğraşan bireylerin eylemleri aynı zamanda diğer bireylerin ihtiyaçlarını gidermelerine de yardımcı olmaktadır. Bu açıdan her birey hem bir amaç; hem de diğer bireylerin amaçlarına ulaşmak için yararlanacakları bir araçtır. Karşılıklı yarar için işleyen sistem piyasa tarafından yönetilmektedir ve piyasa, bireylerin faaliyetlerini, ihtiyaçlarını tatmin etmede en başarılı oldukları alanlara doğru yönlendirmektedir (Çetin, 2001: 227).

Piyasa sisteminin bir diğer özelliği sistemdeki bütün ilişkilerin gönüllü olmasıdır. İnsanlar kendi bireysel yargıları, kanaatleri ve menfaatleri doğrultusunda birbirleriyle işbirliği yapıp yapmamakta, ilişkiye girip girmemekte serbesttirler. Piyasa düzeninin işleyişinde zorlamanın yeri olmadığından bir zorlama aracı olan devletin görevi de bu piyasadaki faaliyetlere müdahale etmek değildir. Devlet piyasa ekonomisinin güven içinde işleyebileceği ortamı yaratmak ve korumakla yükümlüdür (Çetin, 2001: 228).

Piyasa ekonomisi kendi hatalarını kendi akışı içinde düzeltebilmektedir. Örneğin bu yıl üretilen otomobil veya bina yapımındaki fazlalık, sonraki yıl daha az otomobil veya bina yapılmasına yol açacaktır. Buğday ve mısır üretimindeki yetersizlik, sonraki yıl bunların daha fazla üretilmesine sebep olacaktır. Piyasa ekonomisinde, yeterince etkin olmayan/olamayan üreticiler piyasadan ayıklanırken, daha etkin üreticiler üretimlerini artırma konusunda cesaretlendirilmektedir (Hazlitt, 2004b: 92).

Ayrıca serbest piyasanın bir gereği olarak tekelleşme serbest piyasa ekonomisinde oluşmaz. Çünkü serbest piyasada tekelleşmeyi önleyen yasal düzenlemeler vardır ve rekabetin korunmasına ilişkin sıkı önlemler alınmıştır. Serbest piyasayı kabul eden toplumlarda rekabetin korunması bireyin korunması kadar önemlidir (Çaha, 1999: 49). Piyasa sisteminin işleyişinde rekabetin önemli bir yeri bulunmaktadır. Rekabet piyasanın olmazsa olmazlarından ve rekabet ile birlikte, kaynakların en etkin biçimde tahsisi sağlanarak ilerleme ve gelişme yaşanacaktır. Aksi halde güçlü sermayeye sahip firmalar ya kendi başlarına ya da birleşerek serbest piyasa ilkelerini ihlal ederek tüketicilerin özgürlükleri kısıtlayabilmektedirler (Yayla, 2000: 203).

Gelir dağılımındaki farklılıklar ile ilgili düşüncelere bakıldığında, piyasa ekonomisi açısından gelir dağılımında farklılıkların yaşanması son derece doğaldır ve sistemin işleyebilmesi için de böyle olması gereklidir. Gelirin daha adil bir biçimde dağılımı için piyasaya müdahale edilmemesi gerekmektedir. Bu tür müdahaleler bireyin özgürlük alanını daraltacak ve bireyin özgürlüğüne aldırmayan totaliter sistemler oluşacaktır (Yayla, 2000: 203).

2.2.2.3. Klasik İktisatçıların Devlet Görüşleri

Aşağıda başta klasik iktisadi düşüncenin öncüsü Adam Smith olmak üzere bu düşünceye katkıda bulunmuş bazı taraftarların görüşleri ayrıntılı biçimde yer alacak ve bu bağlamda devlet-ekonomi arasındaki ilişkiye yönelik ortaya atılan teoriler ve yasalar incelenecektir.

2.2.2.3.1. Adam Smith

Adam Smith (1723–1790), iktisat biliminin kurucusu olarak kabul edilmektedir. 1759’da ilk büyük kitabı olan “Ahlaki Duygular Teorisi”ni (The Theory of Moral Sentiments), 1776’da ise “Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme” (An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations) kısaca Ulusların Zenginliği’ni yayımlamıştır. Ulusların Zenginliği iktisadın ilk kitabı olarak görülmektedir ve kitap kullanılan kavramlar ve analiz edilen konular itibariyle kendinden sonra da takipçiler bularak, iktisat okulunun kurulmasında temel alınmıştır (Erim, 2007: 42–43).

Liberal düşüncenin öncüsü A. Smith, merkantilist dönemde bazı firmalara ayrıcalıklar tanınmasına, ticarete tekel yaratılmasına, piyasadaki müdahaleler sonucu piyasa dengesinin bozulmasına, dış ticarete fazla yaratılması amacıyla dış ticareti geriletmesine karşı olup, serbest rekabetin oluşmasını ve tekelin kaldırılmasını istemektedir (Bingöl, 2003: 16). Ayrıca Smith, merkantilizmin ortaya attığı birinin kazancı ancak bir başkasının zararı karşılığında sağlanabilir görüşünün yanlış olduğunu belirtmiş ve buna karşılık “birinin iyi yaptığı bir iş farkında olmadan birçok kişinin de işinde kazanç sağlayabilir”⁷ tezini ileri sürmüştür (Kiremit, 2003: 43).

Diğer yandan Smith, Fیزیokratların fikirlerinden etkilenmiş ve benzer fikirler ortaya koymuştur. Smith, Fیزیokratlar gibi doğal düzenin varlığını kabul etmiştir. Ancak, Fیزیokratlarda doğal düzen akılla bulunur ve aydın despotizmle gerçekleştiği halde, Smith’te doğal düzenin varlığı gerçektir ve insan müdahalelerine rağmen mevcuttur. İdeal ekonomik yapı, doğal düzenin çerçevesinde kendiliğinden ortaya çıkmaktadır (Savaş, 2000: 270). Smith, piyasanın kendi seyrine bırakılması halinde ekonomik büyümenin temeli olarak gördüğü işbölümünün işlevini yerine

⁷ Örneğin; bir taksici, yolda kalmış bir kişinin imdadına yetişip onu istediği yere götürerek sırf yolda kalmış kişinin yolunu bulmakla kalmamış, yolda kalan kişi de taksiciye gidilen yolun tutarını ödeyerek taksicinin de yolunu bulmasını sağlamıştır. Benzer bir örnek daha verilebilir: Bir müteahhit, kâr elde edebilmek amaçlı olarak inşaat yapmak istediğinde, bu hedefini gerçekleştirebilmek için gerekli malzemelerini alır ve birçok da işçi çalıştırır. Sonrasında ev inşa edilir ve talep edenlere belirli bir fiyat karşılığında sunulur. Belirlenen fiyatla bu evi alan aileler, ev sahibi olurlar; evi yapan ve satan müteahhit kâr elde etmiş olur; işçiler ve inşaat malzemeleri satan sektör de gelir elde etmiş olurlar. Böylece farkında olmadan, bir görülmez el, birçok şeyi kendiliğinden gerçekleştirmiştir (Kiremit, 2003: 43).

getirebileceğini ve yine piyasayı dengede tutan rekabet etmenin de ancak bu sayede işlerlik kazanacağını belirtmektedir (Kara, 2004: 67).

Adam Smith'in ünlü eseri *Ulusların Zenginliği* beş bölümden oluşmaktadır. Son bölüm "Maliye" konusuna ayrılmıştır ve bu bölümde A. Smith harcamaları hükümdarın üç temel görevi yönünden ele almıştır. Buna göre hükümdarın ilk görevi, toplumu diğer bağımsız toplumların saldırı ve istilasından korumak olup, bu görev sadece askeri güç kullanılarak yerine getirilebilir. Hükümdarın ikinci görevi mümkün olduğunca toplumun her üyesini başka üyelerinden gelebilecek haksızlık ve baskıya karşı korumak veya tam bir adalet sistemi kurmaktır. Hükümdarın üçüncü görevi ise, bir ferdin veya az sayıda kişinin kârlı olmayacağını düşünüp girişmeyecekleri ancak toplum açısından oldukça faydalı olacak bazı kurumları kurmak, işletmek ve bazı bayındırlık hizmetlerini sağlamaktır (Eker vd., 2004: 57). Burada, Smith, devletin yetki ve görevlerini asgari bir oranda tutmaktadır. Smith'in devlet ve devlet müdahalesi hakkındaki görüşlerini şu şekilde ayrıntılandırmak mümkündür (Güran, 2000:21-23; Eker vd., 2000: 58-61; Nazım, 2004:10-12):

- Serbest piyasa ekonomisinde sermayedarlar istedikleri yerde, istedikleri üretim alanında faaliyette bulunabilme özgürlüğüne sahiptir. İşgücü de yer ve faaliyet alanı tercihinde bir hareket serbestisine sahiptir. Ancak Smith, devletçe yapılabilecek müdahalelerin, işgücü ve sermayenin hem yer hem de faaliyet alanları tercihinde serbest hareketini engelleyerek eşitsizliklere yol açtığını ve rekabeti engellediğini düşünmektedir.
- Piyasa sistemi içinde toplumun çıkarı genellikle sermaye sahibi girişimcinin çıkarı ile çelişmektedir. Piyasanın genişletilmesi ve rekabetin daraltılması girişimcinin çıkarınadır. Piyasanın genişletilmesi toplumun lehine olabilir; ancak rekabetin daraltılması kuşkusuz toplumun aleyhinedir. Sermaye sahibi girişimci devlet gücünün de desteğiyle rekabetin daraltılmasına yönelik sınırlamaları yasalastırma eğiliminde bulunacaktır. Bu nedenle, çeşitli koruma önlemleri ile girişimci sınıfa yönelik açıkça önlem alınmalıdır.

- Büyük devletlerin birçoğu, kamu yönetimindeki israf ve savurganlık yüzünden tarih sahnesinden silinmiştir. Devlet zorunlu bir kötülük olduğu için kamu maliyesinin kaynaklarını verimsiz alanlarda kullanılarak ürettiğinden çok tüketmektedir. Sermaye ancak tasarrufa gidilerek artırılabilir.
- Toplum içinde en büyük tüketici devlettir. Devlet kendi harcamalarını dahi düzene sokamazken, ithal edilen malların yurt içine girişini yasaklaması, bireylerin hayatlarını düzenlemesi ve kontrol etmesi ya da vergiler ile özel harcamaları kısımaya çalışması gibi ekonomiyi doğrudan etkileyebilecek eylemlere yön vermesi büyük yanlıştır. Ancak bazı alanlarda devlet müdahalesi gerekli ve yararlı olabilir⁸. Bununla birlikte devlet kendisine verilen görevler dışında iktisadi roller üstlenmemeli ve kıt kaynaklar piyasanın kullanımına bırakılmalıdır.
- Piyasa sistemi yatırım yapması gereken alanı kendisi tespit edebildiğinden devletin girişimcilere belirli sektörlere yatırım yapmaları şeklinde tavsiyelerde bulunarak, onlara yol göstermesi yanlış sonuçlara ulaşılmasına yol açmaktadır. Bunun dışında devletin birtakım teşvik önlemleri ve sübvansiyon uygulamaları ile bazı sektörleri cazip hale getirmesi, devamlılık arz etmez ve sermayenin yanlış alanlara kaydırılmasına neden olacaktır.
- Devlet müdahaleleri verimsiz ve hatta zararlıdır. Devlet memurları ise, ihmalkâr, dikkatsiz, müsrif ve duyarsızdırlar. Bu nedenle devletin toplumun ekonomik ve sosyal hayatına müdahalesi en düşük düzeylerde olmalıdır. Devlet sadece iç, dış güvenlik hizmetlerini sağlamalı, bireylerin yapmakla kâr elde edemeyecekleri ancak toplum için yararlı olan hizmetleri yapmalıdır.
- Devlet hizmetleri içinde sadece savunma harcamaları vergilerle finanse edilmelidir. Devlet vergilemeyle ilgili olarak şu dört ilkeyi uygulamalıdır (Nadaroğlu, 1992: 309–310; Pehlivan, 2006: 156–157):
 - Vergi, herkesten ödeme gücüne göre alınmalıdır.

⁸ Devlet posta işlerini düzenlemek, ilköğretimi zorunlu kılmak, serbest mesleklere girebilmek için sınav koşulu koymak gibi işleri üstlenebilir. Bu tür müdahaleler doğal özgürlüğü bozmaz.

- Mükelleflerin ödeyecekleri verginin türü ve oranı önceden belli olmalıdır.
- Vergi mükelleflerden uygun şartlarda tahsil edilmelidir.
- Vergilemenin maliyeti mümkün olduğunca düşük olmalı ve ekonomik hayatın işleyişini etkilememelidir.

Bu ilkeler; vergilemenin adalet, belirlilik, uygunluk ve iktisadilik ilkeleri olarak da bilinmektedir. Smith bu ilkelerden en önemlisinin belirlilik ilkesi olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre vergilerin belirsizliği mükellefi vergi toplayanın insafına bırakmak demektir (Aksoy, 1998: 222-223; Eker vd., 2004: 59).

2.2.2.3.2. David Ricardo

David Ricardo (1772–1823), iktisat tarihinin üzerinde en çok durduğu iktisatçılardandır. 1815 yılında borsadan büyük bir servete sahip olmuştur ve iktisadi konulara eğilimi de bu yıllara rastlamaktadır. Yazdığı ilk kitap paranın satın alma gücüne ilişkindir. 1817’de en önemli kitabı “Politik İktisadın Vergileme İlkeleri”ni (The Principles of Political Economy and Taxation) yayımlamıştır. Kullandığı tümdengelimci yöntem kendinden sonra gelen iktisatçılar tarafından da tercih edilmiş ve vazgeçilmez bir yöntem olmuştur (Erim, 2007: 56).

Liberal bir düşünür olan Ricardo’nun değer, gelir dağılımı (bu bağlamda ücret, kâr, rant), büyüme, uluslararası ticaret, para ve vergi üzerine teorileri bulunmakla birlikte aşağıda devletin müdahalesiyle doğrudan ilgili olduğu için üç teoriye yer verilecektir.

Uluslararası ticaret teorisi, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi olarak da bilinmektedir. Bu teoride Ricardo, ülkeler arasında üretim maliyeti farkı yerine, farklılığın derecesi üzerinde durarak, uluslararası ticaretin mutlak değil, karşılaştırmalı üstünlüklere dayanması gereğini ortaya koymuştur. Bir ülke, bütün mallarda diğerlerine göre üstün olsa da, karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip olduğu mallar üzerinde uzmanlaşıp, diğerlerini ithal etmelidir. Ricardo için maliyeti oluşturan tek

faktör; homojen, ülke içinde tam hareketli ve ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu varsayılan emektir⁹ (Bayraktutan, 2003: 177).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, liberalizm ideolojisinin yaygınlaşp kuvvetlenmesinde oldukça önemlidir. Yurt içi ekonomik ilişkilerde *homo economicus* olarak hareket eden kişinin yalnızca kendisi için ekonomik faaliyette bulunmayıp aynı zamanda toplum çıkarına da katkı sağlayacağına yönelik inanç, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ile uluslararası ilişkileri de kapsamıştır (Savaş, 2000: 331). Yani, tam özgür bir ticaret sistemi altında, her ülkenin sermaye ve emeğini doğal olarak kendisi için en yararlı kullanımlara ayırarak sağlamaya çalıştığı kişisel avantaj, bütünün evrensel çıkarı ile sonuçlanacaktır. Bu kişisel çaba, emeğin en etkin ve en ekonomik dağılımını sağlamakta ve dünyadaki tüm ulusları tek bir ortak çıkar ve temas bağıyla evrensel uluslar toplumu halinde birleştirmektedir (Ricardo, 2007: 120).

Para teorisinde, Klasikler parayı örtü olarak görüp servetin yaratılmasında rolü olmadığını ifade ederek Merkantilistlerden ayrılmaktadırlar. Merkantilistler değerli maden stokunun artırılmasını savunarak devletin müdahalesini istemişlerdir. Oysaki Klasikler, değerli maden biriktirme taraftarı değillerdir ve onlara göre devlet paraya müdahale etmemelidir. Ricardo, piyasadaki altın ve gümüşün yerini maliyeti daha düşük olan kâğıt paraya bırakmasını önererek altının faiz getirmediğini belirtmiştir. Dolanımdaki para miktarı, kendiliğinden piyasanın ihtiyaçlarına uyduğu için devletin paraya müdahalesi faydasızdır. Ricardo, para miktarı ile fiyatlar genel düzeyinin aynı yönde ve aynı oranda değiştiğini belirterek devletin para miktarına müdahalesinin enflasyona ya da deflasyona yol açabileceği korkusunu taşımıştır (Kazgan, 2006: 99–100).

Vergi teorisi Ricardo'nun üzerinde önemle durduğu ve yakından ilgilendiği bir teoridir. Nitekim vergileme konusuna vermiş olduğu bu önem onu maliye teorisinin kurucusu olarak kabul ettirmiştir. Verginin yansıması ve verginin iktisadi etkileri ile ilgili olarak çeşitli fikirler ileri süren Ricardo, çeşitli vergi konuları üzerinden alınan vergiler üreticiye ya da tüketiciye yansıtılabilme hususunda farklılıklar gösterdiğini

⁹ Klasik iktisatçılar emek dışındaki üretim faktörlerinden sermaye ve doğal kaynakların farkında olmakla beraber, sermayeyi biriktirilmiş emek, doğal kaynakları tanrının lütfu olarak algılamışlardır.

düşünmektedir. Örneğin, rant üzerine konulan bir vergi toprak sahipleri üzerinde kalır, ücretler üzerine konulan bir vergi ise, ücret sahiplerine yansiyacaktır (Spiegel, 1991: 332–334). Vergiler yükselirken veya hükümetin harcamaları artarken sermaye ve gelir aynı oranda artmazsa halkın yıllık tüketimi azalacaktır. Hükümetler, bunu önlemek için vergilerin sermayeden alınmasını önleyici politikalar izlemelidir (Ricardo, 2007: 135).

Liberal ekonominin kendi dinamiği gereği eninde sonunda sürekli bir durgunluk dönemine inanan ekonomistlere karamsar ekonomistler denir ve David Ricardo ile Thomas Malthus en tanınmış iki karamsardır (www.ekodialog.com). Ricardo'ya göre ekonomi doğal şartlarına bırakıldığında dahi, her şeyin mükemmel olması mümkün değildir. Ancak yine de mükemmel olmayan bu durum, devlet müdahalesi ile oluşacak ekonomik yapının sağlayacağı şartlardan çok daha iyidir (Güran, 2000: 24).

2.2.2.3.3. Thomas Malthus

Klasik iktisat düşünürlerinin çoğu gibi İngiliz olan Thomas Malthus (1766–1834) çok kısa bir süre rahiplik yaptıktan sonra, hayatının büyük bölümünü üniversitede hocalık yaparak geçirmiştir. “Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme” (Essay on the Principle of Poputation) adlı kitabını 1789'da; “Politik İktisadın İlkeleri” (Principles of Political Economy) adlı kitabını ise 1829'da yayımlamıştır (Erim, 2007: 52).

Nüfus problemini ilmi şekilde ilk ortaya atan kişi olan Malthus, Londra'nın ve diğer şehirlerin aşırı kalabalık ve bakımsız mahallelerini gözlemlemiş ve sonrasında bu sefaletin sebeplerine ilişkin oldukça dikkat çekecek ve tartışılacak bir teori öne sürmüştür (www.bilim.org).

Nüfus teorisi: Malthus'un “Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme” adlı kitabının ilk baskısı, özellikle Condorcet ve Godwin gibi insanlığın geleceğiyle ilgili iyimser görüşleri olan yazarlara karşı atışma şeklindedir (Cerit,1984: 65). Godwin'in nüfus artışının eşsiz bir nimet olduğu inancına karşılık, Malthus, nüfus artışının her zaman yiyecek artışını geçeceğini ve bu nedenle gelecekle ilgili umutların boşuna olduğunu ileri sürmüştür (Yumuşak, 1998).

Malthus adı geçen kitapta düşüncelerini şu şekilde anlatmaktadır: “İki varsayımın doğru olduğuna inanıyorum. Birincisi, insanın varlığı için yiyecek gereklidir. İkincisi ise, kadın ve erkek arasındaki ihtiras gereklidir ve hemen hemen mevcut durum içinde kalacak olduğudur. Bu varsayımların doğruluğu kabul edilirse nüfus artış gücünün, insanoğlunun geçinebilmek için topraktan elde ettiği güçten sınırsız ölçüde büyük olduğunu söylüyorum. Nüfus serbest bırakıldığında geometrik bir oranda artar. Yiyeceklerin artışı ise aritmetik bir oranda olur. Kaba bir hesaplama, birinci gücün ikinci güçten büyük ölçüde fazla olduğunu gösterecektir” (Malthus, 1798: 4).

Malthus nüfusunun bir engelle karşılaşmadığı sürece, 1, 2, 4, 8, 16 gibi geometrik oranla arttığını ve böylece her 25 yılda nüfusun iki katına çıkacağını; yiyeceklerin ise 1, 2, 3, 4, 5 gibi aritmetik oranla arttığını ileriye sürmüştür (Cerit, 1984: 65). Nüfus artışı ile yiyecek artışı arasındaki ilişki tablo yardımıyla şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 1: Malthus’a Göre Nüfus-Yiyecek Artışı İlişkisi

Yıl	1	25	50	75	100	125	150	175	200	225
Nüfus	1	2	4	8	16	32	64	128	256	512
Yiyecek	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Yukarıdaki tablodan 225 yıl sonra nüfusun geometrik olarak 512 kat artacağı ve yiyeceklerin aritmetik olarak ancak 10 kat artacağı görülmektedir. Malthus insanoğlunun yaşamında yiyeceklerin gerekliliğinin doğa kanunu olduğunu ve bu iki eşit olmayan gücün etkilerinin birbirine eşit hale getirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Malthus, 1798: 5–8).

Bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için iki tür önlem alınabilir. İlki; insanların bilinçli hareket ederek nüfus planlaması yapmaları, uzun süre bekâr yaşamaları ve geç evlenmeleridir. Diğeri, nüfus artışının yiyecek artışını geçmesi eğiliminin doğal engellerle önlenmesidir. Bunlar açlık, deprem, salgın hastalıklar, afetler ve savaşlardır (www.ekodiyalog.com). Ayrıca ilk tür önlemler yetersiz kaldığında ikinci tür önlemler devreye girmektedir. Bu önlemlerle nüfus fazlası yok edilerek, nüfus artışı kontrol altında olacaktır (Erim, 2007: 53). Malthus’a göre toplumsal

sefaletin nedeni alt sınıflardır ve bu yüzden nüfus planlaması üst sınıflardan önce alt sınıflara uygulanmalıdır. Ayrıca fakir halk kesimlerine kamusal yardım programları uygulanmamalı; hiçbir toplumsal müdahalede ve yardımda bulunulmamalıdır (<http://tr.wikipedia.org>).

2.2.2.3.4. Jean Baptiste Say

Jean Baptiste Say (1767–1832) liberal düşüncenin Fransız kanadındadır. Adam Smith'in Ulusların Zenginliği adlı kitabının etkisinde kalarak ekonomiyle ilgilenmeye başlamış ve 1803'te yayımladığı Ekonomi Politigin İncelenmesi (Traité D'économie Politique) adlı kitabında Smith'in öne sürdüğü görüşleri daha açık, daha sağlam daha sistematik bir biçimde sunmuştur (Savaş, 2000: 297).

Say'in üzerinde en çok durulan ve Klasik Teorinin temel taşlarından birisi sayılan görüşü Say Kanunu veya Mahreçler Kanunu diye bilinmektedir. Say Kanununa göre her arz kendi talebini yaratmaktadır. Yani, bir mal üretildiği zaman hem bir arz hem de aynı miktarda talep ortaya çıkmaktadır. Her üretici bir taraftan ürettiği malı satmaya çalışmakta, diğer taraftan aynı kıymette başka bir malı satın almaya uğraşmaktadır. Sonuçta arz ve talep daima eşit olacaktır (Aksoy, 1998: 24). Bazı üreticilerin satıştan elde ettikleri kârı tasarrufta buldukları görülmekle birlikte, bu şekilde yapılan tasarruf da harcamayı garanti altına alacak şekilde yatırıma dönüşecektir. Kâr, makine ve diğer sermaye mallarına harcanacak ve makine üreticileri de diğer üreticiler gibi ürettiği her şeyi satacaktır (Stewart, 1993a: 31).

Say, piyasa ekonomisinin uzmanlaşmış üreticilerin mallarını mübadele ettikleri tek ekonomi olarak tanımladıktan sonra, hiç kimsenin malını istemedikçe başka birinin malıyla mübadele etmeyeceğini iddia etmiştir. Bu nedenle bir arz aynı büyüklükte bir talep yaratır; üretim, üretim için delik açar demiştir. Bazı mallarda geçici olarak yaşanan kıtlıklar ve bollukların nedenini piyasa dengesinin kurulmamış olmasına bağlayan Say, bollukların ve kıtlıkların toplamda tam olarak ortadan kalkacağını¹⁰ ve

¹⁰ Mallarını ucuz fiyata satan kapitalist düşük kâr elde edecek, düşük fiyata satan kapitalist ise yüksek kâr elde edecektir. Bu durumda kârını maksimum yapmak isteyen ve düşük kâr elde eden kapitalist, yüksek fiyatlı mal üretmeye başlayacaktır. Ancak bu yeni durum, çok düşük olan fiyatları yükseltecek, çok yüksek olan fiyatların ise düşmesine sebep olacaktır. Yani, bolluk olan mal miktarı düşüp, kıtlık olan

çeşitli mallardaki geçici kıtlıkların ve bollukların, serbest rekabetçi piyasa ile kendiliğinden çözüleceğini söylemiştir (Hunt, 2005: 184–185).

Say “Müteşebbis Teorisi’nde” de, bir ülkenin gelişiminde müteşebbisin motor rolü aldığını ve bunun sonucu olarak özel mülkiyet ve teşebbüs hürriyetinin bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Say’a göre, malların kendi taleplerini yaratabilmesi için, içerde ve dışarıda serbestçe dolaşabilmesi ve piyasaların serbest rekabet kurallarına göre işlemesi gerekmektedir. Bu tür özgürlüklerin sağlandığı bir ortamda, ekonomik hayata yapılacak devlet müdahalesi ve devletin yol göstericiliği zararlıdır. Zaten, en iyi hükümet ekonomik hayata karışmayan hükümettir (Güran, 2000: 25).

2.2.2.3.5. John Stuart Mill

Çağının ünlü iktisatçılarından James Mill’in oğlu olan John Stuart Mill (1806–1873), babasının sıkı kontrolü ve eğitimi altında Bentham ve Ricardo’nun düşünceleri yönünde yetiştirilmiştir. Felsefe, mantık, politik felsefe, politik iktisat konularında pek çok kitap yazmış olan Mill’in önemli iktisat eserleri, “Politik İktisadın İlkeleri” (Principles of Political Economy) ve “Özgürlük Üstüne” (On Liberty)’dir (Savaş, 2000: 441–444).

Özgürlük Üstüne isimli eserinde John Stuart Mill, düşüncelerini açıklama ve yayma, rekabet, inanç, beğeni ve bir araya gelme özgürlüklerini de kapsamak üzere *laissez-faire* bireyciliğini savunarak tüm bu özgürlükleri bir bireyin özgürlüklerinin başkalarının özgürlüklerine zarar vermemesi ya da onların haklarını çiğnememesi şartıyla sınırlamıştır. Benzer şekilde devletin egemenliği de bireysel özgürlükler çerçevesinde sınırlandırılmalıdır (Aydınlı ve Ayhan, 2004: 81).

Mill özgürlük kavramına büyük önem verdiği için, bireyin yapabileceği faaliyetlere devletin müdahale etmesine karşı çıkmaktadır. Devlet, sadece bireylerin

mal miktarı artacaktır. Böylece tüm süreç içinde toplam arz toplam taleple eşitlenecektir (Hunt, 2005: 185).

yapması mümkün olmayan altyapı, ulaşım, eğitim gibi kamusal hizmetlerini yerine getirmelidir. Devlet bireyin çalışma gayretini ve gelişimini engellememeli, aksine desteklemelidir. Devletin bireyler ile işletmelerin faaliyet alanına girmesi, onların ekonomik faaliyetlerini cezalandıracak ya da durduracak uygulamalara başvurması, topluma yapılabilecek en büyük kötülük olacaktır. Çünkü yapılabilecek müdahaleler bireyin yaratıcılığını engellemekte ve siyasal özgürlüğün bir parçası olan ekonomik özgürlüğü tahrip etmektedir (Mill, 2004: 177–185).

Ekonomik özgürlük kavramından sadece girişimciler için geçerli olan ekonomik girişim yapabilme özgürlüğü anlaşılmalıdır. Bu kavram, üreticilerin, işlerini istediği gibi düzenlemeleri, alıcıların da dilediği şeyi dilediği yerden almalarını ifade etmektedir. Kısacası, ekonomik faaliyetler herkese açık olmalı, çalışma hayatını hiçbir şeyin engellememeli, engellemeyi yapan kurumlar kaldırılmalıdır (Çetin, 2001: 226).

Mill (2004); devleti gerçek özgürlüğe ulaşmanın bir aracı olarak görmüş ve bireyin yapamayacağı işlerde devlet müdahalesinin olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra devlet müdahalesiyle özgürlük düzeyi arasında da ilişki kurmuştur. Buna göre;

- Özgürlük, devletin faaliyet alanının genişlemesiyle ve yetkisinin artmasıyla zarar görmektedir.
- Bireyin hayatı iki kısma ayrılabilir. Kendini ilgilendiren kısmı ve devleti ilgilendiren kısmı. Devlet birinci kısma müdahale etmemelidir, aksi durum, özgürlüğe saldırıdır.
- Gönüllülük ve içten gelen arzu insan hayatının en önemli unsurudur ve bunu ortadan kaldıran zorlayıcı uygulamaların hepsi gönüllülüğün sahasını daraltıp özgürlüğü tahrip edecektir.

Politik İktisadın İlkeleri adlı kitabında ise Mill, çalışan bireylerin sendika kurmasına yönelik yasaları, çocuk işçilerin işyerlerinde herhangi bir suiistimale

uğraması önleyen yasaları ve yine işçilerin çalışma saatlerini düzene koyan yasaları savunmuştur. Ayrıca, çalışmak istemeyenleri ve çalışamayacak durumda olanları göz önüne alarak yönetim tarafından bu bireylere asgari geçim sağlanması gerektiğini belirtmiştir (Hunt, 2005: 259–260).

2.2.2.4. Tarafsız Devlet Anlayışı

İnsan hak ve özgürlükleri zor kullanmak suretiyle ancak iki aday tarafından çiğnenmektedir. İlki bireyler, ikincisi devlettir. Bir bireyin başka bir bireye karşı zor kullanması kriminal bir olaydır ve liberal düşüncede saldırıya uğrayanın karşılık verme ve saldırganı cezalandırma hakkı bulunmaktadır. Hak ve özgürlükleri çiğneme açısından bireylere kıyasla daha tehlikeli aday olan devlet, özellikle sınırlandırılmamış ve kurallara bağlanmamış ise, hak ve özgürlüklerin önündeki en büyük tehdittir. Bu bakımdan liberalizmin öngördüğü devlet, vatandaşları üzerinde sonsuz bir otoriteye sahip olmayan, onlardan ayrı ve onlara üstün bir varlığı bulunmayan devlettir (Yayla, 2002: 201–202).

Mill, devletin bireylerin hayatına yapacağı müdahalelerine üç noktada itiraz etmektedir (Mill, 2004: 178–179):

- Herhangi bir işin nasıl ve kimler tarafından yapılacağını en iyi bilenler o işle doğrudan ilgisi bulunanlardır. Bireyler işleri daha iyi yapmaktadırlar.
- Bireyler işleri daha iyi yapmasalar bile, işlerin onlar tarafından yapılması düşünsel eğitimlerini geliştirmekte ve tecrübe kazanmalarını sağlamaktadır.
- Hükümet gücünü lüzumsuz yere artırmak sakıncalıdır. Bürokrasi ne kadar genişlerse, esaret o kadar koyu olacaktır.

Tarafsız devlet, çoğulculuğun, farklılığın, hoşgörünün, barışın ve değişik ütopyaların yaşamasına en uygun devlet biçimidir. “Bireyin,...kendi yaşayışını kendi bildiği gibi düzenlemesi, en iyi düzenleme olduğu için değil, fakat onun kendi yolu olduğu için en iyisidir” (Mill, 2004).

Liberalizm, bir toplumda hiyerarşik olarak en yüksek otoriteyi temsil eden devleti hukuk ile sınırlandırmak gerektiğini belirterek anayasal devleti öngörmektedir. Kabul edilen yöneticilerin değil kanunun üstünlüğü ve hâkimiyetidir. Devleti sınırlandırmak ve kendi iç denetimini sağlamak üzere güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiş, devlet işlerinin farklı organlara bölünmesi ve daha işlevsel hale gelmesi sağlanmıştır. Ayrıca liberal devlet, adalet, iç güvenlik ve ulusal savunma gibi temel faaliyet alanlarına çekilerek görevleri itibarıyla de sınırlandırılmıştır (Çaha, 1999: 52). Bu sınırlı görevler insan ilişkilerinde zor kullanılmasının önlenmesiyle ilgilidir. İlk iki görev ülke içi ilişkilerde; son görev, uluslararası ilişkilerde zoru önlemek için devlete verilmiştir (Yayla, 2002: 209). Kısacası, devlet bireylerin can ve mal güvenliğini sağlayacak, özel mülkiyeti haksız saldırılara karşı koruyacaktır. Ancak, bir jandarma görevi yapacak olan devlet, ekonomik ve sosyal hayat kendi yasalarına uygun olarak düzen ve denge içinde gelişeceği için bu alanlara müdahalede bulunmayacaktır (Göze, 2005: 16).

2.2.2.4.1. Tarafsız Devlete İlişkin Temel Prensipler

Klasik iktisatçılar devletin varlığının zorunlu olduğunu ve iktisadi kaynaklara ihtiyacı olduğunu kabul etmektedirler. Ancak devlet zorunlu bir fena olduğu için kıt olan iktisadi kaynakları verimsiz şekilde kullanacak, israf edecek, ürettiğinden fazla tüketecek ve gizli bir elin düzenlediği tabii düzenin uyumunu bozacaktır. Liberaller işte bu yüzden devletin faaliyet alanının daraltılmasını istemektedirler. Bu açıdan savunulan tarafsız devlet anlayışıdır (Aksoy, 1998: 26–27). Tarafsız devlete yönelik öne sürülen mali ilkeler şu şekildedir (Sur, 1950: 569-571: Eker vd., 2004: 59-60):

Kamu harcamalarının en düşük düzeyde tutulması ilkesi; Devlet harcamaları sınırlı bir düzeyde olmalı, yani mümkün mertebe kısılmalıdır. Devlet her yaptığı işi kötü yapmaktadır: “... kötü sanayici, kötü ziraatçi, kötü tüccar, kötü pazarlamacı, kötü bir üretim, mübadele ve tüketim düzenleyicisi... dir”. Bunun içindir ki Baptiste Say’ın oğlu Leon Say “iktisatçılar, birçok hallerde, özel teşebbüsün bireylerin istedikleri hizmetleri sağlamaya daha elverişli olduğuna inandıkları için, devletin görevlerini küçük bir sayıya ve vergiyi en az hadde indirirler” demiştir.

Ayrıca, liberallere göre vergiler üretim için gerekli olan sermayenin birikmesi önünde bir engeldir. Çünkü vergi tasarrufu azaltmakta, tasarrufun azalması da, sermaye yatırımının azalmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle vergiler olabildiğince az alınmalıdır. Verginin ölçüsünü devlet harcamaları belirlediğine göre bu harcamalarda en düşük düzeyde tutulmalıdır.

Kamu harcamalarının dolaylı vergilerle karşılanması ilkesi; klasik iktisadi düşünce taraftarları, vergilerin bir iktisat politikası aracı olarak kullanılmasına karşı oldukları için, kamu harcamalarının yatırım ve tasarruf hacmini en düşük düzeyde etkileyen dolaylı vergilerle finanse edilmesini savunmuşlardır. Çünkü dolaylı vergiler harcamalar üzerinden alınmakta ve etkileri de daha çok harcamalar üzerinde olmaktadır. Liberallerin dolaylı vergileri tercih etmeleri için başka bir sebep ise, bu vergi türünde karine usulüne başvurulması ve mükellefi en az rahatsız edecek şekillerde düzenlenmesidir.

Ekonomiyi etkilemeyecek borçlanma ilkesi; borçlanma olağanüstü bir gelir kaynağıdır ve ancak çok gerekli durumlarda -örneğin savaş halinde artan kamu harcamalarını karşılayabilmek amacıyla- devlet borçlanma yoluna gitmelidir. Eğer devlet ödünç aldığı paraları verimli yerlere yatıracak olursa, ülkede sermaye birikmesinde açılmış olan gedik kapatılacaktır. Devletin ödünç aldığı paraları tüketimde kullanması halinde ise sermaye birikmesine engel olma tehlikesi gerçekleşecektir. Ayrıca devlet kısa vadeli borçlanmalara gitmemelidir. Çünkü bu tarz borçlanma, mal miktarının sabit olması durumunda bireysel tasarrufları hazineye çekmeyerek fiyatların yükselmesine sebep olacaktır.

Enflasyon karşıtlığı ilkesi; liberaller arasında enflasyonu zorunlu borçlanma şekilleri içinde inceleyenler hayli fazladır. Enflasyon halinde devlet, satın alma gücü yaratarak, miktarı değişmediği kabul edilen mallara karşı olan talebi artırmaktadır; bu da fiyatların yükselmesine sebep olmaktadır. Enflasyon sayesinde borçlular kâr, alacaklılar zarar elde ederek kamu mükellefiyetleri adalete uygun olmayan bir şekilde dağıtılmaktadır.

Devlet bütçesinin denk olması ilkesi; devlet bütçesi denk olmalıdır. Bir bütçenin denk olabilmesi için, giderlerinin devletin normal gelirleriyle karşılanıyor olması gerekmektedir. Borçlanma veya enflasyon normal devlet geliri sayılmaz ve ekonomik istikrarsızlığı şiddetlendirmektedir. En iyisi devletin vergi almak suretiyle bireylerin satın alma gücünü kendisine nakletmesi ve bu suretle onların talebi yerine, kendi talebini ikame ederek gizli bir elin düzenlediği tabii düzenin uyumunu bozmadan kamu hizmetlerini görmesidir. Bütçenin açık vermesi veya fazla vermesi de ekonomik istikrarsızlık göstergesidir.

2.2.2.4.2. Tarafsız Devletin Görev ve Fonksiyonları

Tarafsız devlet, piyasa ekonomisinde hakem rolünü üstlenerek üretici ve tüketicilerin, yani oyuncuların, oyunun kuralları içerisinde oyunu sürdürmelerini sağlamaktadır. Devlet, oyunun kurallarına uymayan oyuncuları cezalandırma hakkına sahiptir; bunun dışında oyuna doğrudan karışmayarak oyunculara karşı tarafsız bir tutum sergilemektedir (Aktan,1999: 92). Tarafsız devletin görev ve fonksiyonları ise şu şekilde özetlenebilir (Kiremit, 2003: 170–171):

- İç güvenlik, ulusal savunma, adalet ve yargı hizmetleri,
- Para sistemine ilişkin genel çerçeve oluşturularak, para üzerindeki devlet tekelinin kaldırılması,
- Mali sisteme ilişkin düzenlemelerin yapılması, hükümetin borçlanma konusundaki yetkisinin kanunlarla sınırlanması ve vergilemenin eşitlik ilkesine göre düzenlenmesi,
- İç ticarete olduğu gibi dış ticarete de devlet müdahalesine ancak olağanüstü dönemlerde (savaş, hastalık, devletler arasındaki anlaşmazlıklar gibi...) başvurulması,
- Sosyal güvenlik sisteminin özel sektörce düzenlenmesi,
- Eğitim konusunda fakir çocukların devlet bursuyla okutulması ve sağlık konusunda fakir vatandaşların ödemeyecekleri tutarların devletçe ödenmesi dışında eğitim ve sağlık sisteminin özel sektörce düzenlenmesi,
- Altyapı hizmetlerinin piyasa oluşana kadar devletçe sunulması,

- Yardıma muhtaç tüm vatandaşlara (kimsesizlere, çok yaşlılara, akıl hastalarına, sakat kimselere ve temyiz kudretine sahip olmayanlara) hizmetin devletçe verilmesi,
- Eksik ve haksız rekabeti önleyecek düzenlemelerin yapılarak rekabetin desteklenmesi,
- Dayanışmayı artırıcı önlemler alınarak gönüllü kuruluşların teşvik etmesi ve devlet kontrolündeki vakıfların, gönüllü kuruluşların ve yardım derneklerinin sivil toplum kuruluşlarına devredilmesi,
- Mal ve hizmetlerde kalite standardının sağlanması,
- Mülkiyet haklarının sınırlarının belirlenerek bu bağlamda çevre bilincinin korunması ve gelişmesinin sağlanması,
- İnsan sağlığını zarar verebilecek her türlü girişimin engellenmesi,

Kısacası, tarafsız devlet anlayışının özünde bireyi özgürlüklerini kullanmada serbest bırakmak, bireye baskı yapmamak, özgürlüklerin yasal sınırlar içinde kullanılmasına hiçbir şekilde karışmamak vardır. Devlet; jandarma, organizatör, hakem devlet görevinde olup bu bağlamda kazananların başarısını, kaybedenlerin başarısızlığını onaylamaktadır (Göze, 2005: 17–22).

2.2.3. Neo-Klasik İktisadi Düşüncede Devlet

Neo-klasik iktisadi düşünce, liberal bir bakış açısıyla klasik iktisadi düşünceyi hem eleştiren ve hem de bu düşünceye katkıda bulunan iktisatçıları ve bu iktisatçıların oluşturduğu okulları¹¹ kapsamaktadır (www.canaktan.org). Klasikler gibi bu iktisatçılar da ekonomide liberalizmin üstünlüklerini ispatlamak istemiş ancak onlardan farklı bir yaklaşım benimsedikleri için yeni anlamına gelen “neo” eklenmesiyle neo-klasik adını almışlardır. 19. yy’ın son çeyreği ile 20. yy’ın ilk çeyreği arasındaki dönemde (1870–1930) etkili olan Neo-klasik iktisat teorisinin temsilcileri; William Stanley Jevons, Carl Menger, Alfred Marshall, Leon Walras, Augustin Cournot, Paul Samuelson, John Hicks, Maurice Allais, Vilfredo Pareto gibi iktisatçılardır (Guerrien, 1999: 15).

¹¹ Başlıca neo-klasik iktisat okulları arasında Lozan Okulu, Cambridge Okulu, İsveç Okulu ve Avusturya Okulu sayılabilir.

2.2.3.1. Neo-Klasik İktisadi Düşüncenin Ortaya Çıkışı

Neo-klasik iktisadın doğru biçimde değerlendirebilmesi için öncelikle 19. yy Avrupa'sında yaşanan gelişmelerin ve değişimlerin göz önünde bulundurulması gereklidir. O dönemde Avrupa'da ciddi boyutlarda siyasi ve ekonomik krizler yaşanmıştır. Şöyle ki, kapitalist sistemin hızlı ve sınır tanımayan büyümesi, hemen hemen tüm piyasalarda oligopolistik¹² ve teknelci yapıların ortaya çıkmasına sebep olmuş; bu da, üretim teknik ve ilişkilerini çok hızlı bir değişime uğratarak toplumsal düzeni sarsmıştır. Özellikle de büyük firmaların içindeki bireysel ilişkiler hiyerarşik ve bürokratik yapıya dönüşmüştür. Toplumun tümünde sınıf çatışmaları şiddetlenmiş, güçlü hükümet ile sendika grupları arasında doğrudan savaş durumları gözlenmiştir. Ayrıca uluslararası rekabetteki sertlik, aynı eşitlikte olmayan ülkeler arasında hem fiyatlar ve teknoloji hem de firmaların örgütsel modelleri ve ulusal ekonomi gibi alanlarında ortaya çıkmıştır (Screpanti ve Zamagni, 2005: 163).

Bu yıllarda, çalışma saatlerinin uzunluğunun, çalışma koşullarının sağlığa zararlı oluşunun, çocuk ve kadın işçilerin çalıştırılmasının ve toplumsal sağlık problemlerinin artışının bir sonucu olarak devletin gittikçe daha fazla ekonomiye müdahale etmesi klasik teorisin temel taşı olan laissez faire ilkesine istisnalar getirilmesine yol açmış; kapitalizme yöneltilen şiddetli eleştiriler toplumsal düzen konusunda devletin tarafsızlığını imkânsız hale getirmiştir (Candan ve Hanedar, 2005). Bu tür gelişmeler ve değişimler Klasik iktisadın zaman içinde geçerliliğini kaybetmesiyle ve toplumsal problemlere çözüm üretememesiyle sonuçlanarak, marjinalist bir devrim sayılan yeni bir teorisin yavaş yavaş egemen konuma yükselmesine zemin hazırlamıştır.

2.2.3.2. Neo-Klasik İktisadi Düşüncenin Temel Dayanakları

Fiyat mekanizması düzgün işlediği sürece ekonominin kendiliğinden dengeye geldiğini savunan Klasik iktisadın zamanla aldığı tepkiler, onun revize edilmesiyle sonuçlanarak Neo-klasik iktisadı ortaya çıkarmıştır. Büyük ölçüde klasik iktisadın temelleri üzerine oturan Neo-klasik iktisat, üretici- tüketici gibi küçük karar birimlerinin

¹² Oligopol, rekabet eden firma sayısının az, sektöre girişin zor, piyasadaki malların benzerliğinin yüksek, küçük firmaların fiyatların üzerinde fiyat belirleyebilme gücünün sınırlı olduğu ortamlarda ortaya çıkmaktadır.

davranışlarını incelemiş ve makro-mikro çözümler konusunda klasiklerden daha farklı görüşler savunmuştur (Yüksel, 2004: 70).

Neo-klasik iktisat şu varsayımlara dayanmaktadır: Homo economicus (rasyonel insan), atomisite toplum, piyasa mekanizması ve tam rekabet piyasası, ceteris paribus ve indirgemecilik.

Hem Klasik iktisadın hem de neo-klasik iktisadın homo economicus olarak kabul ettikleri birey, tüm ekonomik konularda tam bilgiye sahiptir ve karşılaştığı seçenekler arasında yaptığı değerlendirme sonucu kararını vererek her zaman çoğu aza tercih etmektedir. Homo economicus tüketicinin amacı fayda; üreticinin amacı kâr maksimizasyonudur (Candan ve Hanedar, 2005).

Neo-klasik iktisat, toplum tek tek bireylerden oluştuğu için toplumsal ve iktisadi olayların birey davranışlarından yola çıkılarak açıklanabileceğini belirterek atomisite bir toplumun varlığından bahsetmektedir. Bireylerin toplum halinde yaşama ile ilgili faaliyetlerine bakılmamakta; tek tek davranışları incelenmektedir. Bununla birlikte, bireyler sahip oldukları kaynaklar farklı olsa bile özgür ve eşit kabul edilmektedirler. Bu ön kabul, karar birimi olarak adlandırılan bireylerin incelenmesine imkân tanımaktadır (Guerrien, 1999: 8–9).

Neo-klasik iktisada göre piyasa bireylerin bir araya gelme arzusundan doğmaktadır ve onların sosyalleşmesini sağlamaktadır. Piyasa, tarafların yani alıcı ve satıcıların fiyat öneremedikleri, fiyatı veri olarak kabul ettikleri tek merkezdir. Taraflar, merkez tarafından önerilen fiyatlardan, olanakları ölçüsünde istediği her şeyi almak ve satmak konusunda serbesttir. Bu açıdan bakıldığında tam rekabet piyasasının asıl model olarak alındığı görülmektedir (Guerrien, 1999: 32–33). Tam rekabet piyasalarında üretim ve tüketimde etkinlik koşulları gönüllü mübadele sonucunda sağlanmaktadır ve bu tür piyasalara devletin müdahalesi etkinliği bozmaktadır. Devletin bu konuda üstleneceği en önemli görev, gönüllü mübadelenin esası olan özel mülkiyeti korumak ve sözleşmelerin hukuki yaptırımlarını uygulamaktır (Güran, 2000: 28–29).

Neoklasik iktisadın bir diğ er dayanağı, iktisadi bir olgunun incelenirken değişkenlerden bir tanesinin değiştiği diğ erlerinin ise sabit kaldığı yani ceteris paribus varsayımdır. İktisat biliminde bir teori oluştururken veya bir model kurarken kolaylık sağlayan bu varsayım, elde edilen analizlerin gerç ekç ilikten uzaklaşmasına neden olan bir indirgemeciliğe karşılık gelmektedir (Candan ve Hanedar, 2005).

Neo-klasik iktisat ile klasik iktisadın devlete y ukladığı g orevler benzerlik g ostermektedir. Homo economicus olarak nitelenen birey, uretimde ve t uketimde Pareto etkinliđini¹³ kendiliğinden sağladığı iç in devletin ekonomiye m udahale etmesi gereksizdir; zaten g on u ll u yapılmayan zoraki m u badelelerle etkinlik sağlamada başarıya ulaşılmaz. Bu nedenle devlet sadece adalet, diplomasi, g uvenlik hizmetlerini g o rmeli, alt yapı yatırımlarını yapmalı ve piyasanın başarısız olduğu alanlarda¹⁴ tamamlayıcı bir g uç olmalıdır (Demir, 1997: 34–35).

Neo-klasik iktisat ekonominin genel olarak dengede ve istikrarlı olduğunu savunarak devletin de bu bağlamda denk b u tçe uygulaması gerektiği belirtmektedir. Devlet b u tçesinin açık veya fazla vermesi ekonomide istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu y u zden devlet gelirlerine eşit harcama yapmalı; olabilecek istikrarsızlıklara karşı da sınırlı bir para politikası uygulamalıdır. Bireylerin tasarruf eđ ilimlerinin artması, g oçler, n u f u s artışı, emeğ in u retkenliğ inin değ işmesi sonucu toplam arz ve talepte oluşacak değ işmelerin yaratacağı istikrarsızlık, para politikasına başvurmayı zorunlu kılmaktadır (Demir, 1997: 35–36).

Klasik ve onun revizyonu olarak nitelenen neo-klasik iktisadın birbirine benzer yanları olduğu gibi farklı yanları da bulunmaktadır. İki iktisadi d u ř u nce arasındaki en temel fark; klasik iktisadın g u ndeminde b u y u me konusu olmasına karşın neo-klasik iktisatta kaynakların paylaşımı konusunun g u ndemin ilk maddesi oluşudur. Bu temel fark d işında birbirlerinden altı noktada daha ayrılmaktadırlar (Dudu, 2003: 26):

¹³ Herhangi bir bireyin durumu k o t u leştirilmeden diğ er bireylerin durumunu iyileştirmek olanaklı değ il ise, bu durum Pareto–etkin ya da Pareto–optimum olarak adlandırılmaktadır (G u l, 2004: 41).

¹⁴ Neo-klasikler’e g ore piyasa ekonomisini başarısızlığa uç ratan başlıca fakt o rler; tam rekabetin gerç ekleştirilememesi, d işsal ekonomiler, iç sel ekonomiler, kamusal malların u retilme zorunluluğu ve marjinal maliyetin sıfır olduğu uretim faaliyetlerinin varlığıdır (Aktan, 2002).

- Neo-klasik iktisat kuramının ana fikri belirli kısıtlamalar altında maksimizasyon sağlamaktır.
- Yeniden formülize ettikleri değer kuramı ve azalan marjinal fayda hipotezi klasiklerden farklı olarak ortaya koydukları en önemli yaklaşımlardır.
- Malların ve üretim faktörlerinin tam olarak ikamesi ilkesini geliştirmişlerdir. Bu ilke Klasiklerde yoktur.
- Kaynakların kıtlığı varsayımına dayandırarak iktisadi kanunların evrensel olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun için de iktisadi doğa bilimlerine özellikle de fiziğe yakınlaştırmışlar ve analizlerinde matematiği kullanmışlardır.
- Klasikler üçlü sınıf ayrımını kabul ederken, neoklasikler atomisite niteliğinde bir toplumsal yapı tasarlamışlardır.
- Klasiklerdeki emek değer kuramı yerini fayda değer kuramına bırakmıştır. Buna göre, bir malın fiyatı onun marjinal faydasına¹⁵ eşittir. Klasiklerde ise bir malın fiyatı, o malı üretiminde doğrudan ve dolaylı olarak kullanılan işgücüdür (emektir).

2.3. Keynesyen İktisadi Düşünce ve Müdahaleci Sosyal Refah Devleti

1929 Büyük Buhran'ın ortaya çıkardığı sorunların klasik iktisadın temel taşı olarak kabul edilen “laissez faire” anlayışına dayalı olarak açıklanamaması, Keynesyen iktisadi (talep yönlü iktisat) depresyon sonrasında alternatif bir iktisadi düşünce olarak gündeme getirmiştir. Talep yönlü iktisat, klasik politik iktisadın temel ilke ve önerilerini çeşitli yönlerden eleştirerek devletin ekonomik hayatta aktif bir rol oynaması gerektiğini savunmuştur (Aktan, 2008: 5).

Talep yönlü iktisadın müdahaleci sosyal devlet anlayışı özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda altın yıllarını yaşayarak çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede uygulama alanı bulmuştur. Bu yıllarda genişleyici maliye politikası uygulamalarının bir sonucu olarak kamu sektörü de giderek genişlemiştir. Ancak zamanla devletin genişlemesi ekonomik ve siyasi sorunları gündeme getirmiş ve bu sorunlar karşısında talep yönlü iktisadi düşünceye ve müdahaleci devlet anlayışına karşı eleştiriler yoğunlaşmıştır (Aktan, 2008: 5).

¹⁵ Bir malın tüketilen son biriminden elde edilen faydaya marjinal fayda denmektedir.

2.3.1. Keynesyen İktisadi Düşüncenin Ortaya Çıkışı

20. yy'ın ilk yarısında önce Birinci Dünya Savaşı'nın ve sonra Büyük Buhran'ın yaşanması dünya ekonomi konjonktürünü değiştiren ve Keynesyen iktisadi düşüncüyü ön plana çıkaran iki önemli faktördür. Her iki ciddi bunalım da, piyasa ekonomisinin olumsuz uygulamaları sonucu, (gelirin kişiler, sektörler, bölgeler arasındaki dengesiz dağılımı; insanlardan büyük bir kesimin ağır şartlarda çalışarak yaşamlarını güç sürdürmelerine rağmen, diğer bir kesimin çalışmadan da yaşabilmeleri; ekonomide devamlı olarak tam çalışmanın sağlanamaması, başka bir deyişle ekonominin sabit üretim masraflarının artması veya verimsiz çalışması) İkinci Dünya Savaşı'na kadar ortadan kaldırılamamıştır (Sabah, 1996: 18). Buhranın en yoğun yaşandığı 1929–1932 yılları arası dönemde kitlesel işsizliğin ve üretim düşüklüğünün yaşanması bazı iktisatçıları dünyada bazı şeylerin yanlış gittiği konusunda düşünmeye itmiş, klasik iktisadi düşünceye duyulan güven sarsılmış ve serbest piyasa ekonomisinin sorunları çözemeyeceği düşünölmeye başlanmıştır (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 90). Bu konuda iktisatçıların klasik iktisadi düşünceyle ilgili ileri sürdükleri hususlar şunlardır (Aksoy, 1998: 51):

- Adil bir gelir ve servet dağılımını sağlayamadığı,
- Monopolcü eğilimleri yarattığı,
- Ekonomide tam çalışma ve kullanımı sürekli olarak gerçekleştiremediği,
- Ekonomik istikrarı sağlayamadığı,
- Ekonomik hayattaki konjonktürel dalgalanmaları önleyemediği,
- Ekonomik büyüme ve kalkınmanın belli bir hız ve tempoda götürülemediğidir.

1929 Buhranı serbest piyasa ekonomisinin önerdiği daraltıcı para politikası ile ortadan kaldırılamamıştır. Çünkü stokların oluştuğu ve negatif beklentilerin hâkim olduğu bir ortamda uygulanacak daraltıcı para politikası; faizi artıracak, talebi daraltacak, fiyatları daha da düşürecek, işsizliği daha da artıracak ve krizi daha da derinleştirecektir. Genişletici para politikası uygulamaları ise; faizi düşürecek, talebi belki artıracak, talep artışı öncelikle stoklardan karşılanacağı için yatırımlar ve istihdam

artışı hemen gerçekleşmeyecek dolayısıyla durgunluk sürecektir. Bu nedenle ekonomide bir dönüm noktasına gelinmiştir. Buhran ancak piyasanın görünmez elinin yanına devletin görünür elinin kısmen veya tamamen ikamesi ile aşılabacaktır (Demir, 1997: 52–53).

2.3.2. Keynesyen Ekonomi ve Talep Yönlü İktisat

1929 Buhranı üzerine yaptığı gözlemlerden yola çıkan John Maynard Keynes (1883–1946) yukarıda belirtilen tüm olumsuzluklara çare olarak 1936 yılında Genel Teoriyi¹⁶ ortaya atmıştır. Genel Teori, talep yönlü iktisadın temelini oluşturmaktadır. Talep yönlü iktisat ise, ekonomide etkin kaynak kullanımının sağlanması ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi, adil bir gelir ve servet dağılımının ve ekonomik istikrarın sağlanması için, devletin toplam talep üzerinde yönlendirici kararlar almasını öneren bir iktisadi düşüncedir (Sabah, 1996: 18). Bu iktisadi düşünceyle birlikte “tarafsız devlet” görüşünün yerini “müdahaleci devlet” görüşü almıştır. Bu müdahaleci devlet anlayışı da etkisini neo-liberalizmin hâkim olduğu 1970’li yıllara kadar sürdürmüştür.

Keynes’in Genel Teorisi, buhranın ortaya çıkardığı üretim düzeyinde ve istihdam hacmindeki düşüklüğü “toplam talep” yetersizliğine bağlamıştır. Keynes, toplam talebi tüketim (C) ve yatırımın (I) toplamından oluşan toplam hâsıla (Y) olarak tanımlamıştır (Erim, 2007: 197).

$$Y = C + I$$

Günümüzde, Y veya toplam talep gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) olarak da tanımlanmaktadır. Keynes, eğer tasarruflar işletmeler tarafından yatırıma dönüştürülmez ise, GSYİH’nın seviyesine ulaşmayacağını ve toplam talep yetersizliğinin bir belirtisi olduğunu belirtmiştir. Keynes’in durgunluk için çözümü toplam talebin artırılması ve devletin harcama yapmaya başlamasıdır. Keynes milli gelir denkleminde devleti (G) de eklemiştir (Erim, 2007: 197).

$$Y = C + I + G$$

¹⁶ “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” (The General Theory of Employment, Interest and Money)

Keynes, durgunluk döneminde G'deki bir artışın hem C'yi hem de I'yı cesaretlendirerek Y'yi de artıracığını belirterek iktisadi durgunluğun sona erdirilmesi için para politikasına göre daha etkili olan maliye politikasının uygulanmasını önermiştir (Erim, 2007: 198).

Devlet, maliye politikası araçları olan kamu harcamaları ve vergileri kullanarak toplam talebi etkilemektedir. Keynes, ekonominin bunalımdan çıkıp yeniden canlanabilmesi için kamu harcamalarının artırılmasını önermektedir ve çarpan ve hızlandırıcı olguları¹⁷ aracılığıyla artan harcamaların da kendinden kat kat fazla gelir artışı yaratacağını belirtmektedir. Kamu harcamalarının artışı ile bireylere doğrudan satın alma gücü aktarılmakta ve bu şekilde artan tüketim talepleri de çarpan, hızlandırıcı olgularının çalışmasıyla ekonomiyi içinde bulunduğu istikrarsızlıktan kurtarmaktadır (Öztürk, 2007: 33–34). Diğer bir maliye politikası aracı olan vergiler de ise indirimler yapılmalıdır. Bu sayede bireylerin kullanılabilir gelirlerinin artışına paralel olarak özel tüketim harcamaları da artmaktadır. Sosyal yardımlar da özel tüketim harcamalarını artırarak teşebbüslerin tam randımanla faaliyette bulunmalarını sağlamaktadır. Devletin giderleri artar, gelirleri azalırken, giderlerini vergilerle finanse etmesi arzu edilen bir finansman yolu değildir. Gelir-gider arasındaki fark borçlanma yolu ile kapatılmalı ve açık bütçe politikası izlenmelidir (Dileyici ve Özkıvrak, 2001: 103). Devlet bütçesinde meydana gelen açık, kamu harcamalarının özel harcamaların yerini almaması için gereklidir. Borcun kimden alınacağı da önemli bir konudur. Devletin bankalara borçlanması, kişilerden borç alınmasına göre daha akılcıdır; çünkü bankalardan alınan borcun özel sektör harcamalarını azaltması ihtimali daha düşüktür (www.bilgilik.com).

Keynes, kapitalizme karşı değildir; aksine amacı tam istihdamı sağlamak konusunda yetersiz kalan kapitalist sistemin aksaklıklarını gidererek sistemin devamlılığını sağlamaktır (Kazgan, 2006: 218). Keynes, klasiklerin ileri sürdüğü gibi “görünmez elin” ekonomiyi her zaman tam istihdam düzeyinde tutmadığını; ekonominin eksik istihdam veya aşırı istihdam düzeylerinde de olabileceğini belirtmiştir. Çünkü tam istihdam düzeyi istisnadır ve eksik istihdam düzeyinde de

¹⁷ Çarpan, otonom yatırım harcamalarındaki bir birimlik artışın denge milli gelir üzerindeki etkisini; hızlandırıcı ise, uyarılmış yatırım harcamalarındaki bir birimlik artışın denge milli gelir üzerindeki etkisini ifade etmektedir.

ekonomi dengede olabilmektedir ancak eksik istihdam düzeyinden tam istihdam düzeyine ulaşılabilmesi için devlet müdahalesi kaçınılmazdır (Aksoy, 1998: 424). Tam istihdam kendiliğinden işleyen piyasa mekanizmasında gerçekleşmemektedir. Piyasanın kendiliğinden işleyişi yetersiz toplam talep yaratacağından istihdam dengesinin kurulmasını engellemekte ve işsizliğe neden olmaktadır. Keynes'e göre milli gelir düzeyi, istihdam düzeyi, üretim düzeyi ve toplam talep düzeyi arasında bir döngü mevcut olup, milli gelir düzeyi istihdam düzeyine; istihdam düzeyi üretim düzeyine; üretim düzeyi ise toplam talep düzeyine bağlıdır (Bingöl, 2003: 37). Eğer üretim yüksek bir düzeyde sürerse daha çok sayıda birey istihdamı sağlamış olacak ve bireyler üretiminin yükselmesine veya düşmesine paralel olarak işe alınacak veya işten çıkarılacaklardır. Öte yandan, üretim toplam talebe veya diğer bir deyişle etkin talebe bağlıdır (Stewart, 1993b: 55).

Keynesyen düşünceye göre ekonomi eksik istihdam düzeyinde dengedir ve fiyatlar katıdır (rijittir). Eksik istihdam düzeyinde toplam talep arttığında fiyatlar genel seviyesi yükselmez ve toplam talep azaldığında fiyatlar genel seviyesi düşmez. Keynes'e göre ekonomi kural olarak eksik istihdam düzeyinde dengede bulunduğu ve bu durumda da ekonomide sermaye kapasitesi ve işgücü tam kullanılmadığı, maksimum reel üretim ve gelir seviyesine ulaşamadığı için, toplam talep arttığında fiyatlar genel seviyesi yükselmekte fakat üretim miktarı artmaktadır. Buna karşılık, toplam talep azaldığında fiyatlar genel seviyesi düşmemekte fakat üretim miktarı azalmaktadır. Ekonomi tam istihdam düzeyinde iken Keynesyen Teori ile Klasik Teori'nin görüşleri benzeşmektedir. Buna göre ekonomi tam istihdam düzeyinde dengede iken, toplam talepte meydana gelen değişimler, üretim miktarını etkilemez fakat fiyatlar genel seviyesini değiştirmektedir (Bocutoğlu, 2004: 112).

Keynes'in işsizlikle ilgili düşüncelerine bakıldığında işsizliğinde kaynağını da toplam talep yetersizliğine bağladığı görülmektedir. Keynes'e göre bireyler cari ücret oranının çalışma istediğinde olsalar dahi iş bulmakta güçlük çekmektedirler. Yani gayri iradi bir çalışmama hali söz konusudur (Ceylan, 1998: 61). Keynes ayrıca durgunluk dönemlerinde ücret düzeyinin düşürülmesiyle tam istihdam düzeyine yeniden ulaşılabileceğini savunan klasik iktisatçılara katılmayarak ücretlerin aşağıya doğru esnek olmadığını belirtmektedir. Çünkü ücretlerin düşürülmesi ücret geliri elde eden

bireylerin satın alma güçlerinin azalması demektir; bu azalma ise bireylerin az sayıda mal ve hizmet talep etmeleriyle sonuçlanmaktadır. Mal ve hizmet talebinin azalması ise üreticilerin hem daha az yatırım yapmasına hem daha az mal ve hizmet üretmesine hem de talep edecekleri emek miktarında düşüşe sebep olmaktadır. Keynes'e göre bu sorunun çözümü için mutlaka piyasaya devlet müdahalesi gereklidir (Öztürk, 2007: 32–33).

Üzerinde durulması gereken bir başka husus ise yatırım-tasarruf eşitliğidir. Çünkü Keynes daha önce de belirtildiği gibi devletin olmadığı kapalı bir ekonomide milli geliri (Y) tüketim (C) ve yatırım (I) harcamaları toplamı olarak tanımlamıştır. Tasarruf da gelir ile tüketim arasındaki fark olarak tanımlandığına göre;

$$I = Y - C$$

$$S = Y - C$$

$$I = S \text{ olacaktır.}$$

Böyle bir dengeden söz ederken nasıl oluyor da milyonlarca girişimcinin yatırım yapmaya karar verdikleri miktar ile milyonlarca bireyin biriktirmeye karar verdikleri miktar eşit olabiliyor?

Şöyle ki, girişimci yatırım yapmaya karar verirken yatırımın getireceği gelirin miktarını ve yatırımı gerçekleştirmek için alınacak borcun maliyetini dikkate almaktadır. Yatırım sonrasında elde edilecek gelir -ki Keynes buna sermayenin marjinal verimliliği demektedir- sermaye maliyetini (yani faiz oranını) aşacağı umulduğunda yatırımda bulunmak zahmete değeceğiinden yatırım yapma kararı alınmaktadır. Tam tersine faiz oranının sermayenin marjinal verimliliğini aşması durumunda ise fabrika, ekipman ve demirbaş için harcamaya gidilmez ve yatırım yapmama kararı alınmaktadır (Barber, 1999: 324). Keynes yatırım kararları üzerinde yalnızca ekonominin bugünkü durumunun değil, geleceğe ilişkin beklentilerin de etkili olduğunu belirtmiştir. Bugünkü büyük kazançlar bir durgunluk döneminin başlamasıyla bir-iki yıl içinde ortadan kalkacaklarsa, girişimciler yeni projeler için yatırım kararı almayacaklardır (Stewart, 1993b: 61). Özetle, girişimcilerin gelecekle ilgili kâr beklentilerinin ve morallerinin

yüksek ve sermayenin marjinal etkinliğinin faiz oranından fazla olduğu bir ekonomide özel sektörün yatırım harcamaları artmaktadır.

Faiz oranları ise para piyasasında para arzı ile para talebi tarafından belirlenmekte, para arzı, Merkez Bankası ya da hükümet tarafından düzenlenmektedir. Faiz oranları ve yatırımlar arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yani, faiz oranları arttığında yatırımlar azalmakta, düştüğünde ise yatırımlar artmaktadır. Çünkü faiz oranlarının artması demek girişimcinin kredi talebinin azalması ve birikimini faize yatırması demektir. Faiz oranlarının azalışı ise yatırımları ve dolayısıyla milli geliri artırdığına göre faiz oranının düşük tutulması gereklidir. O halde yapılması gereken para arzını arttırarak faizleri düşürmektir (Demir, 1997: 61).

$I=S$ eşitliği tasarrufu yapan birey yönünden açıklanacak olursa; yukarıda da belirtildiği gibi faiz oranları para arzı ve talebinin kesiştiği noktada belirlenmektedir ve para miktarı da Merkez Bankası'nca ya da hükümetçe kararlaştırılmaktadır. Paraya olan talebi ise, toplumun tercihleri belirlemektedir. Bireyler parayı üç amaç için ellerinde tutmak istemektedirler. İlki, işlemsel amaçlar yani günlük alışverişleri için; ikincisi, önlemsel amaçlar yani beklenmeyen acil bir durum için; son olarak Keynes tarafından ortaya atılan spekülasyon amaçları içindir (Stewart, 1993b: 62–63). Paranın spekülasyon amaçlı talebi, faiz oranının gelecekteki seyri hakkındaki belirsizlikten ortaya çıkmaktadır (Barber, 1999: 318).

Paranın spekülasyon amaçlı talebi ile faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Keynes'e göre ekonomide para arzının artması faiz oranlarının düşmesine, faiz oranlarının düşmesi ise bireylerin likiditeyi tercih etmelerine neden olmaktadır. Ancak, bireylerin spekülasyon amacıyla elde para bulundurma isteklerinin de bir sınırı vardır. Buna "likidite tuzağı" adı verilmektedir Ters durumda ise, yani, ekonomideki faiz oranlarının yükselmesi eldeki paranın getirisini artıracığından spekülasyon amaçlı para talebi azalmaktadır (Çıkrıkçı, 2005: 86–87). Paraya karşı spekülasyon amaçlı talep olmadığında yani geleceğe güvenle bakıldığında ise faiz oranları istikrarlı olmakta yani kolayca değişmemektedir (Bocutoğlu, 2004: 115).

Keynes, faiz oranlarının tasarruf ve tüketim kararlarına fazla etkisi olmadığını ancak bunun faiz oranlarının tasarrufla hiçbir ilişkisi olmadığı anlamına gelmediğini belirterek bu düşüncesini şu cümlelerle ifade etmektedir (Keynes, 2008: 101):

“...faiz oranındaki ufak değişikliklerin tüketim eğilimi üzerinde etkisi her zaman azdır. Yoksa bu, faiz oranında meydana gelen değişmelerin fiilen tasarruf edilen ve tüketilen miktarlar üzerinde yarattığı etkinin küçük olduğu anlamına gelmemektedir. İş bunun tersi bir biçimde gelişmektedir. Faiz oranında meydana gelen değişmelerin, fiilen tasarruf edilen miktarlar üzerinde çok önemli bir etkisi vardır. Ancak, bu etki genellikle düşünülenin aksine zıt yöndedir. Yüksek faiz oranı çerçevesinde gelecekte yüksek gelir elde etme cazibesinin tüketim eğilimini azaltma etkisi varsa da, faiz oranında meydana gelen bir yükselmenin fiilen tasarruf edilen miktarı azaltma yönünde etkileyeceği hususunda hiçbir şüphemiz bulunmamaktadır.”

Bununla birlikte tasarruf ve tüketimi faiz oranı değil gelir belirlemektedir. Gelir ile tüketim arasında ise doğrusal bir ilişki mevcuttur. Ancak bu doğrusallık gelir artınca tüketim gelirden daha az artacağı, gelir azalınca ise; tüketim gelirden daha az azalacağı şeklindedir. Birebir değişme olmamasının sebebi ise bireylerin genellikle kazandıklarından daha azını tüketime ayırmaları yani tasarruf yapmalarıdır.

Keynes'e göre bireyler zaman içinde gelir seviyesi yükseldikçe gelirlerinin gittikçe daha çok miktarını tasarruf ederek tüketim harcamalarını azaltmaktadırlar. Tüketim harcamalarındaki bu azalış aynı zamanda yatırım harcamalarının da azalmasına neden olmaktadır. Çünkü yatırım harcamaları büyük ölçüde nihai mal ve hizmetlere olan talebe bağlıdır (Bayramlı, 2004: 23).

Keynes modelinde tüketimdeki değişimin gelirdeki değişmeye oranına marjinal tüketim eğilimi denir. Marjinal tüketim eğilimi 0 ile 1 arasında değerler almaktadır (Bayramlı, 2004: 23). Marjinal tüketim eğilimi 1'e yakın ise, yatırımda oluşacak küçük değişiklikler istihdamda büyük değişikliklere neden olmaktadır ve aynı zamanda yatırımdaki küçük bir çoğalış da tam istihdamı belirlemeye yetmektedir. Eğer, bunun aksine, marjinal tüketim eğilimi 0'a yakın ise, yatırımda oluşacak küçük değişiklikler, istihdamda daha küçük değişikliklere neden olmaktadır ve bununla

beraber tam istihdamı belirlemek için yatırımda çok büyük çoğalış gerekmektedir (Keynes, 2008: 109).

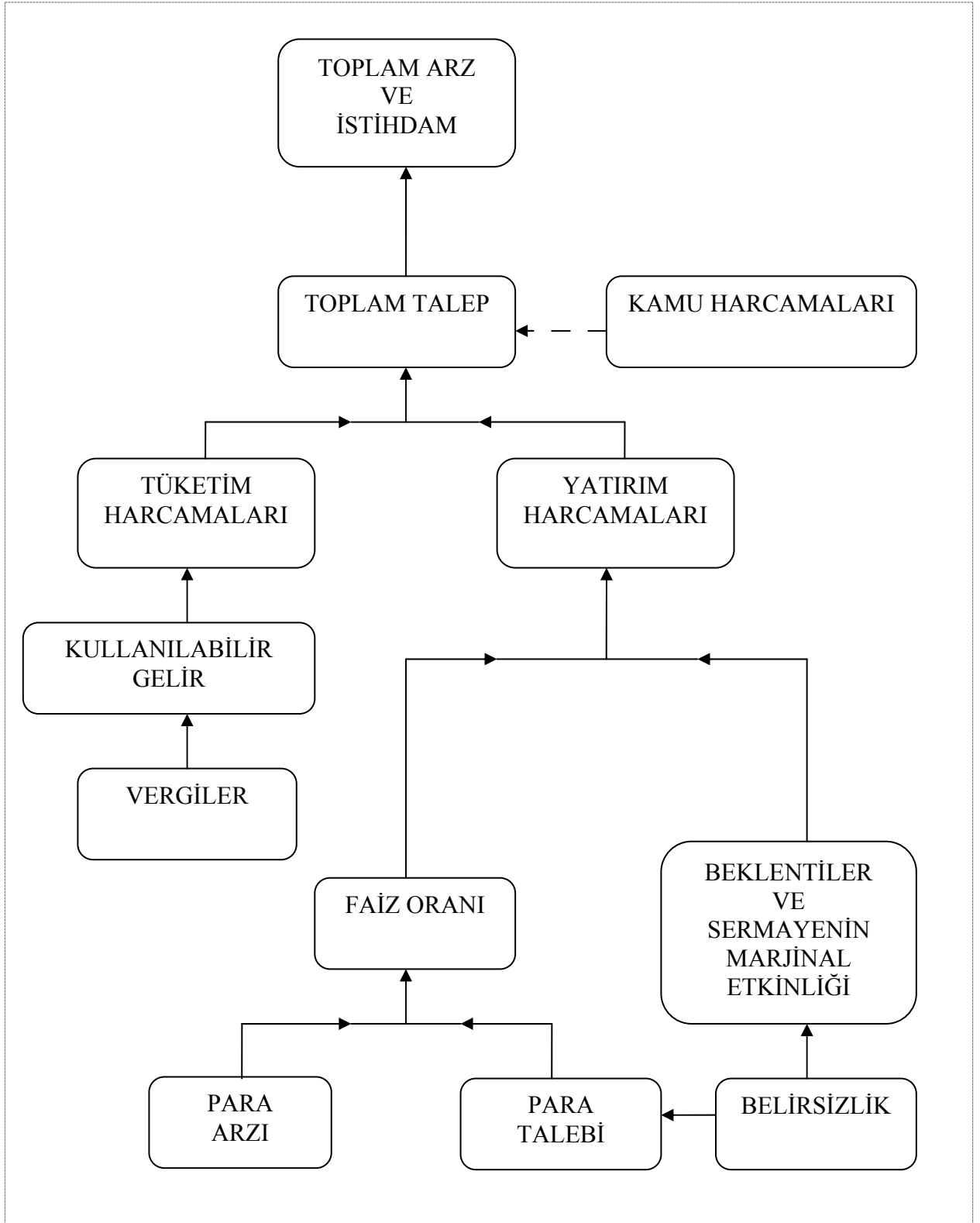
Birinci halde gayri iradi işsizlik, kolayca çözümlenebilecek bir sorun olup kendi haline bırakılırsa ciddileşmeye elverişlidir. İkinci halde ise istihdam çok düşük düzeyde kalabilmekte ve çok ciddi sorunlara neden olabilmektedir (Keynes, 2008: 109).

Ayrıca, tüketim harcamaları ile vergiler arasında da yakın bir ilişki olduğu bilinmektedir Çünkü vergi gelir azaltıcı bir unsurdur. Vergi oranındaki artış, bireylerin gelirini azaltmaktadır ve sonuçta birey daha az tüketmektedir. Buna karşılık vergi oranlarında meydana gelen bir düşüş, hem geliri hem de tüketim harcamalarını artırmaktadır (Bocutoğlu, 2004: 115). O halde devlet ekonomiye kamu harcamalarını artırılması veya vergi oranlarının indirilmesi şeklinde müdahalede bulunarak bireylerin kullanılabilir gelirini artırmakta; bu da tüketimin tetiklenmesiyle sonuçlanmaktadır (Sever ve Demir, 2007: 48).

Yatırım ve tasarrufun birbirine nasıl eşit olduğuna ilişkin sorunun yanıtı buraya kadar yapılan açıklamalar neticesinde verilebilir. Bu soruyu yanıtlamanın en güzel yolu, yatırım ve tasarrufun tanım gereği eşit olduğunun yanı sıra dengede de olduğunu da varsaymaktır. Gerçek tasarruf ve gerçek yatırımın her zaman birbirine eşit olmasına karşın, planlanan tasarruf ve yatırım birbirine eşit olmadıkça, yani, girişimcinin yatırım yapmayı planladığı miktar ile bireyin tasarruf etmeyi planladıkları miktar birbirine eşit olmadıkça denge sağlanamaz. Eğer girişimci, bireylerin planladıkları tasarruf miktarından daha fazla veya daha az yatırım yapmaya karar verirlerse bu durumda milli gelir değişmektedir ve bu değişim planlanan yatırım ve tasarrufun birbirine eşit düzeye gelinceye kadar da devam etmektedir (Stewart, 1993b: 73–74).

Keynesyen teori ile ilgili olarak buraya kadar anlatılanlar bir şekil yardımı ile aşağıda özetlenmiştir.

Şekil 1: Keynesyen Ekonomide Toplam Arz ve İstihdamın Belirlenmesi

Kaynak: Bocutoğlu, 2004: 117

2.3.3. Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Anlayışı

1929 yılında yaşanan ekonomik buhran neticesinde devletin ekonomik ve sosyal alanda tam bir tarafsızlığa sahip olamayacağı anlaşılmış; klasik iktisadi düşünce ve onun jandarma devlet anlayışı yerini Keynesyen iktisadi düşünceye ve onun sosyal devlet ya da refah devleti anlayışına bırakmıştır. Her şeyden önce literatürde yer alan “refah devleti”, “sosyal devlet” ya da “sosyal refah devleti” kavramlarının birbirinden farklı olmadıklarının belirtilmesi gereklidir. Bununla birlikte genel olarak literatürde “sosyal devlet” yerine “refah devleti” kavramının kullanıldığı gözlemlendiğinden bu çalışmada kavram birliği sağlamak amacıyla “refah devleti” kavramına ağırlık verilecektir. Refah devleti anlayışı başlı başına bir tez konusu olabileceği için çalışmada refah devletinin tanımına, doğuşuna, gelişimine, özelliklerine ve bu anlayışın 1970’li yıllarda ortaya çıkan krizine ana hatlarıyla değinilecektir.

2.3.3.1. Refah Devleti Kavramı

“Refah” terimi çok çeşitli anlamlara sahiptir. Fakat genellikle sosyal politikanın özel bir ögesini belli etmek anlamında kullanılmaktadır. ABD’de dar anlamıyla kullanılan bu terim; ölçülen gelir, geride kalan, devletin sağladığı yardımın boyutları anlamına gelmektedir. Oysaki İngiltere’de ve diğer çoğu Avrupa ülkelerinde bu terim, geniş bir anlam kazanarak, politika sahaları sık sık refah terimi bünyesinde-ki bazen sosyal refah denilmektedir-gelir güvencesi, sağlık, sosyal konut, eğitim ve kişisel sosyal hizmetlerle çevrelenmiştir (Lund, 2002: 1).

Refah devleti terimi ise, Asa Briggs’in 1961’de ve Gough’un 1984’te ifade ettiği gibi, ilk kez Başpiskopos William Temple tarafından İkinci Dünya Savaşı süresince Nazi Almanya’sının polis devleti ile İngiltere’nin refah devleti arasındaki farklılıkları göstermek için kullanılmıştır (Megginson ve Netter, 1991: 8).

Refah devleti ile ilgili birçok çalışmada referans olarak gösterilen Asa Briggs’in tanımına göre, refah devleti; *“piyasa güçlerinin rolünü azaltmak amacıyla, bilinçli bir şekilde örgütlü kamu gücünün kullanıldığı bir devlet türüdür.”* Briggs refah devletinin üç sahada faaliyette bulunduğunu ifade ederek, bunlardan ilki; bireylere ve ailelere

minimum düzeyde gelir garantisi sağlamak, ikincisi; kişilere hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi belirli sosyal risklerin üstesinden gelmelerinde yardımcı olmak, üçüncüsü ise; sosyal refah hizmetleri aracılığıyla, tüm vatandaşlara en iyi yaşam standartlarını sağlamaktır (Özdemir, 2007: 19).

Sosyal politika teorisinin öncülerinden Richard Titmuss, “Refah Devleti: Hayalleri ve Gerçekleri”(The Welfare States: Imagines and Realities) konulu çalışmasında refah devleti kavramının 1951 yılından itibaren “herkese her şeyi sağlamak” anlamına geldiğini ifade etmiştir (Veit-Wilson, 2000: 10).

Refah devleti, herkese asgari bir gelir sağlamak amacıyla piyasa güçlerinin işleyişini değiştirebilecek nitelikteki belli ölçülerde sorumluluk yükleyerek bunu devlet taahhüdü altına almaktadır. Açıkça ifade edilmemiş olsa da, bu sorumlulukların; işsizlik, yaşlılık, hastalık gibi bireylerin çalışma hayatında karşı karşıya olduğu tehlikeler ve engellere karşı bireyleri korumak amaçlı uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır (Wedderburn, 1965: 128).

Serter (1994: 33) ise “refah devletini” uygulayacağı vergi ve para politikaları ile adaletli bir gelir dağılımının gerçekleşmesi görevini üstlenen, bakıma ve korunmaya ihtiyacı olan grup ve sınıfları gözetken, sosyal güvenlik uygulamaları ve istihdam politikalarına yön veren, eğitim, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması için gerekli önemleri alan bir devlet anlayışı olarak tanımlamaktadır.

Refah devletini müdahaleci, düzenleyici, geliri yeniden dağıtıcı ve girişimci devlet olarak betimlemek mümkündür. Refah devleti müdahalecidir, çünkü piyasa başarısızlıkları ortaya çıktığında harekete geçmekte ve karşılaşılan sorunların giderilmesi için önlemler almaktadır. Refah devleti düzenleyicidir, çünkü iş piyasalarındaki düşük ücretlerin işçileri sefaletе düşürmemesi için asgari bir ücret düzeyi belirlemekte ve sosyal risklere karşı sosyal güvenlik ile sosyal yardım ve hizmetlerini üstlenmektedir. Refah devleti gelirin yeniden dağıtıcısıdır, çünkü devlet, vergi ve diğer politikalar ve transfer harcamalarıyla gelirin paylaşımına müdahalede bulunmadığında, sınıflar arasında gelir dengesizlikleri söz konusu olmaktadır. Refah

devleti girişimcidir, çünkü sadece kamusal mal ve hizmetler değil, özel mal ve hizmetlerin de üretimini üstlenmektedir (TÜSİAD, 1995: 73–74)

2.3.3.2.Refaf Devletinin Doğuşu ve Gelişimi

Modern anlamda refah devletinin temelleri, 19. yy'ın ortalarında İngiltere'de temel eğitimi sağlamak amacıyla düzenlenen yasal düzenlemeye kadar götürülmektedir. Modern refah devleti için kabul edilen bir diğer başlangıç noktası ise, ilk defa 1883'te Bismark tarafından getirilen sosyal sigorta uygulamasıdır. Bu tarihten önce de, yoksullara yönelik birtakım yasalar (yoksulluk yasaları) söz konusudur ancak bunlar genelde refah devleti için bir başlangıç kabul edilmemektedir. Yani, birincisi temel eğitim ve bazı öncül düzenlemeler istisna tutulursa, refah devletinin esas olarak 20. yüzyılın bir ürünü olduğu anlaşılmaktadır (Gough, www.canaktan.org).

Fişek'e göre (1996), refah devleti kavramının ortaya çıkmasında, özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra, insanların yaşam haklarının hiçbir güvence kapsamı altında olmaması, bir başkasının iyi niyetine ve keyfine bırakmama düşüncesi rol oynamış, çekilen çileler ve uğranılan haksızlıklar, devlet müdahaleleriyle bu gidişin değişmesine ve çağdaş sosyal politika uygulamalarının doğmasına yol açmıştır. Zaten sosyal refah kavramı da öncelikle çağdaş batı toplumlarının bir ürünüdür ve onlar tarafından garanti altına alınan adalet, eşitlik, özgürlük, haklar (siyasi, ekonomik ve sosyal) gibi kavramlarla hep bir arada olmuştur. (Özdemir, 2006: 37).

Çağdaş devletin ulaştığı son aşama olan refah devletinde, devlet, olayları yalnızca seyreden “seyirci devlet” olmaktan çıkıp “oyuncu devlet” haline gelerek, yaptığı düzenleme ve müdahalelerle topluma şekil vermektedir (Serter, 1994: 32). Refah devleti, bu anlamda liberal devletin modifiye edilmiş halidir. Bu sistem özünde liberal olduğu için, liberal devletin, hak, özgürlük, eşitlik ve mülkiyet anlayışı ile temel ilkelerini ve kurumlarını korumuştur, ancak değişen ve gelişen ekonomik ve sosyal koşullar neticesinde kendi yapısında bazı değişiklikler yapmıştır (Göze, 2005: 143).

1929 Buhranı'ndan sonra, ABD¹⁸ başta olmak üzere birçok kapitalist ülkede refah devleti uygulamaları artmış; işçiler, diğer çalışanlar ve yoksullar sosyal güvenlik ve sosyal yardım programlarına dâhil edilmişlerdir. Siyasal hakların tüm toplumu kapsayacak şekilde genişletilip siyasal sistemin çoğulcu ve katılımcı bir temsil sistemine dönüşmesi işçi sınıfı başta olmak üzere, diğer toplumsal sınıfların, demokratik sistem içinde meşru yollardan seslerini duyurup ihtiyaçlarını söyleyebilmelerine olanak sağlamıştır (Gül, 2004: 146).

1930'lardan sonra alınan ekonomik önlemler içinde sosyal yönü ön planda olanlar ağırlıklıdır. Bu bakımdan, 1930'lardan sonra alınan tarımsal ürünlere taban fiyat belirlemek, tarım ve sanayi kesimlerinde fiyat düşmelerini önlemek için miktar sınırlamalarına başvurmak, devlet stokları oluşturmak ve geliştirmek gibi ekonomik önlemler sosyal yönü ağır basan önlemler olarak görülmüştür (Talas, 1999: 142).

20. yüzyılın başlarında milli gelire oranı %5 ile %15 civarında olan kamu harcamaları, 1930'lardan itibaren refah devleti anlayışının hâkim olması ile birlikte giderek artmış ve milli gelirin %25 ile %40'ı arasında değişen seviyelere ulaşmıştır (Nadaroğlu, 1992: 93).

Refah devletleri 2. Dünya Savaşı'nın ardından hızla gelişmeye başlamış ve bugünkü tartışılan şeklini de 1950'ler ve 1960'larda kazanmıştır (Özdemir, 2005: 699). 2. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal devletin amacı; barış ekonomisi içinde, toplumda sosyal refah ve ekonomik gelişmeyi sağlamaktır. Buna göre sosyal devlet; ülkedeki maddi ve beşeri kaynaklarının en rasyonel biçimde idare etmek, toplumdaki tüm bireylerin maddi ve fikri ihtiyaçlarını en geniş ölçüde gidermek, onlara en iyi, en ileri bir hayat düzeyi sunmak ve herkese insan onuruna yaraşır hayat sürebilmesi için gerekli ve yeterli olanakları sağlamakla görevlidir (Göze, 2005: 182).

Refah Devleti'nin "Altın Çağı" olarak adlandırılan 1945–1975 arası dönem, birçok ülkede, gelirin ve harcamaların arttığı, eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, tam istihdam, gelir dağılımı gibi alanlarda refah devletinin kurumsallaştığı yıllar olmuştur

¹⁸ 1933 yılında başkan olan Roosevelt New Deal politikası olarak bilinen bir dizi politika uygulamaya koymuştur. Bu politikalar çerçevesinde, 1935'te asgari ücretin saptanması, sendika ve toplu sözleşme hakkı sosyal güvenlikle ilgili ilk önemli önlemler alınmıştır (Talas, 1999: 135–142).

(Güleç, 2008: 48). Batıda bu dönem “otuz zafer yılı” olarak adlandırılmıştır. Fakat 1970’li yılların ortasından itibaren ülkeler derin bir sosyal ve ekonomik kriz içine girmiş ve refah devleti ilkesi de şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır (Gözler, 2000: 165). Logue’un “kendi başarısının kurbanı olacaktır” deyişini kullandığı refah devleti, Batıda genel olarak işsizlik, sağlık, eğitim gibi sorunların üstesinden gelmiş; fakat onun gelişimi, kamu sektörünün ekonomi içindeki payını önemli bir biçimde arttırmıştır. Bu oran Hollanda, Norveç, İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde % 50’lere, Avusturya, Almanya, Fransa, Belçika ve İngiltere gibi ülkelerde ise % 40’ları geçmiştir. Böyle bir ortamda sosyal devlet, 1970’li yıllarda başlayan ekonomik krizle birlikte tartışılmaya başlanmıştır (Bulut, 2003: 180–181).

2.3.3.3. Refah Devletinin Özellikleri

Refah devleti anlayışı ile birlikte devletin hem ekonomik hem de sosyal yapısında değişiklikler yaşanmıştır. Nicolas Barr (1992) refah devletinin ekonomiye müdahale biçimlerini dörde ayırarak şu şekilde bir sıralamada bulunmuştur:

Düzenleme; Devlet; nitelik (yiyecekler için hijyen yasalarının çıkarılması gibi), nicelik (sosyal sigortaya zorunlu üye olunması gibi) veya fiyat (asgari ücretler gibi) konularında düzenlemelere başvurabilir.

Fiyat sübvansiyonu; Fiyat sübvansiyonu kısmi (yiyecek pulları) veya tamamen (düşük gelirli kesime ücretsiz tıbbi tedavi) olabilir. Benzer bir şekilde, fiyatlar belirli mallar üzerine vergiler konulması ile yükseltilebilir. Hem düzenleme hem de sübvansiyon/vergi sayesinde piyasalarda bozulma olmaz fakat sınırlamalarda değişiklik görülür.

Kamusal üretim; Devlet kamusal üretim ile ekonominin arz tarafında yer alır. Çoğu üniversite öncesi eğitimde olduğu gibi devlet sermaye sahibidir (okul binaları gibi) ve işgücü istihdam etmektedir; ya da, devlet doğrudan özel kesim faaliyetlerini yönlendirir (silah tedariki gibi).

Gelir transferleri; Gelir transferleri en azından kavramsal olarak harcamanın belirli tiplerine dayandırılabilir (yiyecek pulları gibi) ya da bağılı olmayabilir (sosyal sigorta faydaları gibi). Birinci en iyi transferler toptan/götürü biçiminde olur ve bu yüzden sadece firmaların gelirleri üzerinde değişiklik yaparak ekonomik faaliyetleri etkiler. Ürün ya da faktör fiyatları üstünde ek bir etkileri yoktur. Gerçekte vergileme içsel faktörlere bağılı olduğu için, politika oluşturulmasında teşvik etkilerinin dikkate alınmalıdır.

Refah devleti, özel mal ve hizmetlerin kimin ürettiği ile ilgilenmemektedir, ilgi alanı bölüşümde adaletin sağlanması ve geniş kitlelerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesidir (Bulut, 1999: 35). Devlet, adil ve eşitlikçi bir toplum düzeni sağlamak, ekonominin sağlıklı bir biçimde işleyişini güvence altına almak için bizzat işveren rolünü yüklenerek ekonomiye müdahale etmektedir. Özellikle devletin bizzat işveren olarak yaptığı müdahaleler temel endüstriler, alt yapı ve sosyal hizmetler alanlarında yoğunlaşmaktadır. Bu sektörlerin, diğer sektörler ve özellikle de imalat sanayi üzerinde büyük önemleri vardır. Çünkü imalat sanayi sektöründe hem üretim maliyetlerinin belirlenmesi hem de toplam talep için kamu kesiminin büyüklüğü belirleyici öneme sahiptir (Şaylan, 2003: 99).

Enerji, ulaşım, haberleşme gibi temel endüstriler diğer sektörlerin mal ve hizmet üretebilmesi için gerekli girdiyi sağladıkları için diğer sektörlerin maliyet yapılarını büyük ölçüde etkilemektedirler. Temel endüstrilerin devletin elinde olması, gerektiğinde özel kesime kaynak aktarımı yaparak bu kesimde canlanmayı sağlayacaktır. Bu alanlarda yapılacak ulusallaştırmalar daha adil ve daha eşitlikçi bir bölüşüm düzeninin hayata geçirilmesi anlamına gelmektedir (Şaylan, 2003: 100).

Devlet aynı zamanda maden ocaklarında, fabrikalarda, hizmet sektöründe de girişimci rolü üstlenerek ekonomiye müdahale etmektedir. Bu müdahalesi sırasında arsa veya bina kiralamakta, mal ve hizmet satın almakta, personel çalıştırmaktadır. Kullandığı tüm bu üretim faktörleri için ödeme yapmaktadır. Devlet de bu faaliyetlerde bulunurken finansman problemleri ile karşılaşmakta ve kısa ve uzun vadeli borçlanma yoluna gitmektedir. Aldığı borca karşılık borç+faiz ödemesinde de bulunmaktadır. Ayrıca devlet gerekli gördüğü durumlarda firmaların yöneticilerine prim dağıtmaktadır.

Bu bağlamda devletin gelirin yeniden dağıtım görevini de yerine getirdiği görülmektedir (Öztürk, 2007: 40–41).

Refah devleti anlayışıyla birlikte sadece devletin ekonomik yapısında değil sosyal yapısında da değişimler yaşanmıştır. Vatandaşlık kavramı bu dönemde öne çıkmış olup, refah devleti vatandaşlarının belli bir yaşam seviyesinin altına düşmeden yaşayabilmeleri ve pozitif haklardan yararlanabilmeleri için sosyal ve ekonomik haklarla desteklenmesi temeli üzerine kurulmuştur. Bunun yanı sıra refah devleti, bireysel hak ve özgürlüklere ve serbest piyasanın doğal işleyişine karışmayan bir devletten, toplumda tüm vatandaşların temel ihtiyaçlarının asgari bir düzeyde karşılanması için doğrudan sorumluluk alan bir devlete dönüşümü ifade etmektedir (Gül, 2004: 148).

Devletin sorumluluk alanı; toplumu ve bireyleri yoksulluktan kurtararak, yaşamlarını idame ettirebilmeleri için minimum gelir düzeyini garanti etmek; toplumdaki gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikleri azaltmak; hastalık, yaşlılık, kaza, sakatlık, işsizlik gibi sosyal risklere karşı korumak ve gelir düzeylerinde bir düşüşle karşılaşabilecekleri durumda minimum gelir garanti edebilmek; bireylere fırsat eşitliği sağlayarak, yasa önünde eşitliği etkin hale getirmek; bireylerin kendi geçimlerini karşılayabilmeleri için iş bulmalarına yardımcı olmak ve bunun için gerekli koşulları oluşturmak; sosyal dengeyi ve dolayısıyla sosyal barışı sağlamak; son olarak da ekonomik büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirmek şeklinde genişlemiştir (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 41–51).

Refah devleti bireylerin piyasa koşullarında rekabeti halinde ortaya çıkabilecek eşitsizlikler gerçeğinden hareketle devlete “toplumu oluşturan bireylerin bu eşitsizliklerden en az zarar görmesini sağlamak” gibi önemli bir görev yüklemektedir. Diğer bir ifade ile refah devleti, açlık, işsizlik, eğitimsizlik gibi sorunları toplumun ortak sorunları olarak görmüş ve devletin bunların üstesinden gelmesini sağlamıştır. Ayrıca refah devleti toplumdaki yoksulları gözeterek onların sisteme yabancılaşmasını önlemiş, siyasal yaşama katılmalarını sağlamış ve böylece demokrasi için elverişli bir ortam hazırlamıştır (Bulut, 2003: 192).

Refah devleti, liberalizme dayanan kapitalist sistemin mülkiyet ve miras hakkı konularındaki temel hukuki niteliklerini korumaktadır. Fakat bu konuda müdahaleci devletin, tarafsız devletten farkı, mülkiyet ve miras hakkı konularında kamu yararını göz önüne alarak bazı kısıtlamalarda bulunabilmesidir. Hak sahibi, hakkını kullanırken kendi yararını düşünmenin yanı sıra toplumun yararını, toplumun ihtiyaçlarını da düşünmelidir. Mülkiyet ve miras haklarının kullanım biçimi kamu yararına aykırı olamaz. Örneğin devlet, kamu yararına aykırı veya kamu yararı söz konusunda mülkiyet hakkına son verebilmekte, özel mülkiyet devletin mülkiyetine geçebilmektedir (Göze, 2005: 173–175).

2.3.3.4. Refah Devletinın Krizi

1960 ve 1970’lerde devletin rolü ve görevleri inanılmaz boyutlarda artış göstermiştir. Devletin boyutları altyapı yatırımlarından refah devletinin tüm gereklerine kadar genişlemiş ve devlet yaşamın her alanında söz sahibi olmuştur. Devlet; politika belirleyen, düzenlemeler yapan, mülkiyet oluşturan, fonlama yapan, ulaşım sağlayan, sağlık, eğitim gibi hizmetleri sunan, enerji sağlayan, ulaşım yatırımlarını gerçekleştiren, bankacılık, sigortacılık ve finansal alanlarda etkinlikte bulunan dev bir işletme niteliği kazanmıştır (OECD, 1999: 2).

2. Dünya Savaşı ile 1973 yılı arasında kalan döneme bakıldığında hem ABD, hem AB ülkeleri hem de Japonya gibi gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir. Örneğin bu dönemde büyüme ABD’de %3,8; AB’de %4,8; ve Japonya’da %10,5 oranında gerçekleşmiştir. İşsizliğin toplam işgücüne oranı ABD’de %4,2; AB’de %2,3; ve Japonya’da %1,2’dir. Ancak 1974’ten itibaren bu olumlu hava bozulmuş ve devletler ekonomik durgunluk ortamıyla karşı karşıya kalmışlardır (Özdemir, 2007: 262).

Bu bağlamda aşağıdaki tabloda yer alan rakamlar ışığında Avrupa Ekonomik İşbirliği Organizasyonu (OECD) ülkelerinin makro ekonomik performansına bakıldığında, refah devleti uygulamaları ve 1973 Petrol Krizi’ni içeren dönemdeki değişiklikler daha iyi görülecektir.

Tablo 2: OECD Ülkelerinde Makro Ekonomik Performans: 1960–1981 (%)

Ekonomik Göstergeler	1960–1973	1973–1981 %
İşsizlik Oranı	3,2	5,5
Enflasyon	3,9	10,4
GSYİH Artışı	4,9	2,4
Verimlilik Artışı	3,9	1,4

Kaynak: Pierson, 1991: 145

Tablo 2’de kullanılan makro ekonomik göstergelere göre 1973–1981 döneminde 1960–1973 dönemine kıyasla olumsuz havanın başladığı görülmektedir. 1960-1973’te %3,2 olan işsizlik oranı 1973–1981 de %5,5’e yükselmiştir. Benzer yükselişlere enflasyon ve verimlilik artışında da rastlanmaktadır. GSYİH’da da gerileme gözlenmektedir. Şöyle ki, enflasyon % 3,9’dan %10,4’e, verimlilik artışı % 3,9’dan %1,4’e yükselmiş; GSYİH % 4,9’dan %2,4’e gerilemiştir.

1970’lerin ikinci yarısından itibaren refah devletinin krizinden ve refah devletinin kısıtlanmasından söz edilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde hükümetlerin sosyal harcamalar için ulusal gelirden ayırdıkları pay sürekli büyüdüğünden devletlerarası rekabetin zayıfladığı ileri sürülmektedir (Özdemir, 2007: 265). Aşağıda OECD ülkelerindeki sosyal harcamalara ilişkin tablo yer almaktadır.

Tablo 3: OECD Ülkelerinde Sosyal Harcama Artışı: 1960–1975 (GSYİH’nın % olarak)

Ülkeler	1960	1975
Kanada	11,2	20,1
Fransa	14,4	26,3
Almanya	17,1	27,8
İtalya	13,7	20,6
Japonya	7,6	13,7
İngiltere	12,4	19,6
ABD	9,9	18,7
Ortalama	12,3	21,9

Kaynak: Pierson, 1991: 128

Tablo 3'e göre 1960–1975 yılları arasında ülkelerin hepsinde bir önceki döneme göre sosyal harcamalar önemli ölçüde artmıştır. 1960 yılında sosyal harcamaların GSYİH içindeki payı en düşük Japonya'da (%7,6) iken, en yüksek pay Almanya'dadır (%17,1). 1960 yılı sosyal harcamalarının GSYİH içindeki ortalama oranı %12,3'tür. 1960–1975 yılı arasındaki değişim ise en düşük Japonya'da (%6,1), en yüksek Fransa'da (%11,9) gerçekleşmiştir. Sosyal harcamaların GSYİH içindeki payları ise ortalama %21,9'a ulaşmıştır.

1975'ten sonraki dönemin ekonomik yapısında, işsizlik yükselişe geçmiş, çalışanlar arasında ücret farklılıkları artmış, teknolojik gelişmelerin üretim alanına yansması sonucu iş yapıları değişerek esnek çalışma biçimleri yaygınlaşmış ve sendikacılık güç kaybetmiştir. Sosyal yapıda ise, geleneksel aile yapısının bozularak boşanmalar ve tek ebeveynli aileler artmış, yaşlı nüfus çoğalmış, bağımlılık oranı artmış, doğum oranları düşmüştür. Tüm bu yapısal değişiklikler ise refah devletini ciddi baskılarla karşı karşıya bırakmış ve refah devleti anlayışı, refah devletinin sürdürülebilirliği ile ilgili birtakım sorgulamalar başlamıştır (Özdemir, 2007: 283–292).

2.4. 1970 Sonrası Ortaya Çıkan Neo-Liberal Yaklaşımlar ve Düzenleyici Devlet

Refah devletinin krize girmesi ve toplumsal taleplere yanıt verememesi sonucunda ortaya çıkan, ilk olarak İngiltere ve Amerika'daki uygulamaları ile kendini gösteren neo-liberal ideoloji kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu anlayış ile minimal (gece bekçisi) bir devlet öngörülürken siyasetin dışına itilmiş ve ekonomiden el çektirilen devlet bu alanı tamamen piyasa oyuncularına terk etmiştir (İnaç ve Demiray, 2004: 180). Bu bakımdan aşağıda önce 1970 sonrası ortaya çıkan neo-liberal yaklaşımlar ve sonra düzenleyici devlet anlayışı açıklanacaktır.

2.4.1. 1970 Sonrası Ortaya Çıkan Neo-Liberal Yaklaşımlar

Devletin ekonomideki rolünün ve fonksiyonlarının genişlemesine neden olan Keynesyen politikalar, 1980'li yılların başlarına kadar tüm dünyada hâkim duruma gelmiş; kamu harcamaları 1980'lerde büyük bir artış göstermiştir. Geleneksel

Keynesyen teoriye göre; kamu harcamalarını kısmak kolay değildir kamu açığını azaltmaya çalışmak ülkede durgunluğa neden olmaktadır. Devlet mal ve hizmet üreterek veya satın alarak, çalışanların ücretlerini ödeyerek ve ihtiyacı olan vatandaşlara transferde bulunarak ekonomiye kaynak sağlamaktadır ve ekonomik faaliyetleri desteklemektedir. Bütçe açığını kapatmak amacıyla, bunların düşürülmesi, ekonomiyi durgunluğa sürükleyecektir (Mc Dermott ve Wescott, 1996: 1–2).

Neo-liberal teori ise, Keynesyen teoriye katılmayarak, bütçe açığını kapatmaya çalışmanın, faiz oranlarını, vergi oranlarını düşüreceğini ve olumlu beklentilere yol açacağını belirtmektedir. Düşük faiz oranları, gelecekte olumlu beklentiler ve düşük vergi oranları ise gelir etkisi yaratarak yatırımlar yoluyla ekonomik faaliyetlerde canlanma sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında 1970–1995 arası dönemde 20 sanayileşmiş ülkenin mali konsolidasyona gittiği ve bu konsolidasyonun ekonomide durgunluğa yol açmayarak tüketim ve yatırım harcamalarında artışa neden olduğu görülmüştür (Mc Dermott ve Wescott, 1996: 2–11).

Uygulamada neo-liberal anlayışın sağlıklı sonuçlar verdiğini gören çevreler küreselleşmenin de etkisiyle, harcamaları daha az, bütçe harcamaları dengede ve kaynaklarını olabildiğince borçlanma dışındaki kaynaklardan elde eden daha küçük devlet anlayışını benimseyerek, “küçük devlet daha iyidir” sloganını gündeme getirmişler ve bu yaklaşımın sonucu olarak da devletin optimal boyutunu tartışmaya başlamışlardır (OECD, 1999: 3). Bu bağlamda Friedrich Von Hayek’in kurucusu olduğu Neo-Avusturya Okulu; Milton Friedman’ın liderliğini yaptığı Chicago İktisat Okulu; James Buchanan’ın liderliğini yaptığı Virginia Politik İktisat Okulu ve Almanya’da Frieburg Okulu’na mensup Ordo Liberalleri, liberalizmin yeniden yükselişinde önemli rol oynamışlardır. Aşağıda bu iktisadi düşüncelerin devletin küçültülmesine yönelik temel yaklaşımlarına yer verilecektir.

2.4.1.1. Neo-Avusturya Okulu ve “Yasaıyla Sınırlı Devlet”

Liberal düşünce okullarından Neo-Avusturya Okulu’nun kurucusu Friedrich Von Hayek’tir. Hayek’in dışında Carl Menger, F. Von Wieser, Ludwing Von Mises, Norman Barry ve Israel Kirzner bu okulun önde gelen temsilcilerindendir.

1974 yılında Nobel iktisat ödülünü kazanan Hayek 24 Mart 1992’de yaşama veda ettiğinde, The Economist “yüzyılın en büyük iktisadi liberalizm savunucusunu yitirdik” diye yazarken, Time “kendi çağının bir peygamberi öldü” diye başlık atmıştır (Özel, 1995: 207). Şüphesiz ki, 20 yy’da devletin rolü ve sınırları konusunda klasik liberal düşünce geleneği, en sistematik ve geniş ifadesi ile yeni versiyonunu Hayek’in eserlerinde bulmuştur (Şahinkaya, 1994: 59).

Herşeyden önce Hayek’e göre devletin temel görevi, bireysel özgürlükleri korunmak ve genişletmektir. Bireyin özgürlükleri üzerinde yoğunlaşan Hayek, bireyin üzerinde baskı ve kısıtlamaların olmamasını ve onların siyasi ve ekonomik özgürlüğe sahip olmaları gerektiğini savunmaktadır (Bingöl, 2003: 43). Bununla birlikte Hayek, bireyin en iyi çıkarını yine bireyin en iyi kendisinin bileceği şeklindeki liberallerce de kabul edilen görüşe katılmayarak bilginin ve aklın sınırlı olduğunu ve zaten önemli olanın her şeyin bilinmesi değil; herkesin yapabileceğine inandığını denemesinin ve yaptıklarının sonuçlarını görmesinin mümkün olduğu bir sosyal sürecin oluşturulması olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Hayek’çi düşünce tarzında toplumun çıkarı, halkın yararı, ortak yarar gibi kavramlar belirsiz oldukları için yer almamaktadır (İnaç ve Demiray, 2004: 171). Bu düşünce tarzı etkisini Margaret Thatcher’ın iddiasında kendini göstermektedir. “Toplum diye bir şey yoktur, sadece bireyler ve onların aileleri vardır”¹⁹.

Tüm liberal düşünürler gibi Hayek de özel mülkiyet ve sözleşmeye dayanan bir piyasa ekonomisini savunmaktadır. Çünkü piyasa bireyin özgürlüğünü korumakta ve onun özgürlüğüne hizmet etmektedir (Bingöl, 2003: 44). Hayek, özgürlük için en büyük tehlike, “devlet yöneticilerinin ‘kamu hizmeti’ diye niteledikleri alandan gelir” derken piyasa düzeninin önemini vurgulamaktadır. Bununla beraber piyasanın devlete üstünlüğü iki açıdan değerlendirilmektedir (Uluç ve Çelik, 2006: 139):

¹⁹ Thatcher, bu sözü gazeteci Douglas Keay’ın Womens’ Own Dergisi için yaptığı röportajda söylemiştir: “Bence çoğu kişinin bir sorunla karşılaştığında hükümetin bunu çözmesi gerektiğini düşündüğü bir devirdyiz. “Bir sorunum var, hükümet bana yardım etsin.” “Evsizim, hükümet bana ev versin.” Bu onların kişisel sorunlarıdır. Toplum diye bir şey yoktur. Bireyler olarak erkeklerle kadınlar ve aileler vardır. Ve hiç bir hükümet, bireyler kanalıyla olmaksızın hiç bir şey yapamaz, insanlar önce kendi başlarının çaresine bakmalıdır.”(www.margaretthatcher.org).

- Piyasa devlete göre mal, hizmet ve ödüllerin dağılımı yönünden etkinliği daha yüksek olan bir sistemdir.
- Devlet bütün piyasayı merkezden yönetecek ve akılcı bir şekilde planlayacak bilgiye sahip değildir.

Hayek, devletin sosyal adaleti sağlamak amacıyla yaptığı sosyal yardımlara toplumu üretken toplumdan transfer toplumuna doğru yönlendirdiği için karşı çıkmaktadır (Aktan, 1999: 149). Sosyal adalet kavramının özgür bir toplumda yeri olmadığını belirten Hayek, sosyal adaletten ancak, aynı konumdaki bireylerin ya da aynı işi yapan bireylerin farklı değerlendirilmesi ve farklı gelir düzeylerine ulaşmaları ve düşük gelir elde eden bireyin bu adaletsizlik karşısında sosyal adalet talep etmesi halinde söz edilebileceğini ifade etmektedir. (Karayılmazlar ve Güran, 2005: 145). Adalet negatif bir değerdir ve ortada bir adaletsizlik olmadıkça adalet arayışından bahsedilemez. Adalet, bireyler arasındaki ilişkilerde adalet kurallarına uyulup uyulmadığıyla belirlenmektedir ve adalet kurallarına uygun işlem ve davranışlar adil olarak nitelendirilmektedir (Yayla, 2004: 21). Bir durumun adil ya da gayri adil olarak nitelendirilebilmesi için insan iradesi tarafından yaratılmış olması gerekmektedir. Örneğin A'nın çok B'nin az gelir elde ediyor olması, belirli bir kimsenin bu amaçla yapılmış eyleminin sonucu değilse, adil olup olmamakla sorgulanamaz (İnaç ve Demiray, 2004: 180).

Piyasa ekonomisine devletin müdahalelerinin mümkün olduğu ölçüde az olması gerektiğini savunan Hayek'i, *laissez faire liberali* olarak tanımlamak da yanlıştır. Hayek'e göre devlet, faydalanan bireylerin ücret ödemedikleri için özel sektör tarafından yerine getirilmeyen hizmetler ile yine bireyin üstlenmediği iç ve dış güvenlik, adalet gibi hizmetleri üstlenmeli ayrıca yoksullara maddi güvenlik hizmeti vermelidir. Devletin maddi güvenlik hizmeti vermesinin sebebi vatandaşlarının minimum yaşam standardı altına düşmelerini önlemek; bu yola başvurulmasındaki amaç ise sebep olacağı şiddet ve düzensizlikten kurtulmaktır (Bingöl, 2003: 46; Uluç ve Çelik, 2006: 137).

Hayek, *Kölelik Yolu* (The Road to Serfdom) adlı eserinde devletçiliği ve devletin müdahale alanının genişlemesini “esarete giden yol” olarak tanımlamaktadır. Neo-Liberal anlayışa göre, devletin küçültülmesi, ekonomik sorunların çözümü açısından gerekli ve ayrıca özgürlüklerin garantisi için önemli bir adımdır (Işıklı, 1999: 254).

Hayek demokrasiyi liberalizm için en büyük tehlike olarak görmektedir. Ona göre demokrasi sorgulanmaması gereken bir tabu, bir fetişdir. Demokrasinin zayıf işleyişinden ötürü de modern devletler özel hayatın pek çok yönüne müdahale etmektedirler. Demokrasilerde monarşiye karşıt olarak ilk zamanlarda devletin gücü anayasa ve örf ile sınırlanmış fakat zamanla sınırsız demokrasiye kayılmıştır. (Özel, 1995: 211). Sınırsız gücü bulunan bir hükümet, bu gücünü belli grupları veya bireyleri kayırmak üzere kullanılabilen bu ise, taraftarlarına özel yararlar sağlayan çıkar grupları koalisyonlarının oluşmasıyla sonuçlanmaktadır (Uluç ve Çelik, 2006: 139). Çağdaş demokrasilerde çıkar gruplarının hükümetler ve bürokrasiyi etkileyerek yeniden dağıtımçı politikalar uygulamaya yönelttiğini ve bunun da demokrasiyi yozlaştırdığını ifade eden Hayek, demokratik ideale geri dönebilmek için hükümetin gücünü sınırlayacak yeni bir örgütlenme biçimi olarak demarşiyi²⁰ önermektedir (Aktan, 1999: 151; Özel, 1995: 213).

2.4.1.2. Chicago İktisat Okulu ve “Sınırlı Devlet”

1976 yılında Nobel İktisat Ödülü kazanan Milton Friedman, Neo-Liberalizmin günümüzdeki en önemli temsilcilerindendir. Friedman’ın öncülüğünü yaptığı Chicago İktisat Okulu’nun görüşleri iktisadi literatürde “Monetarizm” olarak bilinmektedir. Para politikası ve teorisi ile enflasyon ilişkisi üzerine olan çalışmaları ilgi gören Friedman’ın, serbest piyasa ekonomisi ve devletin görev ve fonksiyonları üzerine de pek çok çalışması bulunmaktadır. Chicago İktisat Okulu’nun ikinci kanadını ise Rasyonel Beklentiler Teorisi oluşturmaktadır. Bu teorinin önde gelen Robert Lucas, Thomas Sargent, Neil Wallance gibi isimleri, Friedman’ın öğrencileri olup bu teorisyenler de serbest piyasa ekonomisi ve liberalizmin savunucularındandır (Aktan, 1999: 151).

²⁰ Demarşi sınırlı demokrasi demektir.

Toplumdan ve devletten önce bireysel özgürlüğü savunan Friedman, devletin ilk amacının özgürlükleri korumak ve özgürlüklerin devamını sağlamak olduğunu vurgulamaktadır ve bu bağlamda serbest piyasanın gelişmesinin refah artışını sağlayacağı ve özgürlükleri geliştireceğini belirterek devletin serbest piyasanın gelişmesine engel olmayıp aksine gelişmeye katkıda bulunmasını istemektedir (Bingöl, 2003: 49).

Friedman, “Kapitalizm ve Özgürlük” (Capitalizm and Freedom) adlı eserinde devletin faaliyet alanını aşağıda belirtilen alanlar ile sınırlı tutmaktadır ve bu alanlar dışında devletin ekonomiye müdahalede bulunmamasını istemektedir (Sabah, 1996: 25–26).

- Vatandaşların özgürlüğünün dış düşmanlardan korunması, yani savunma hizmetinin yapılması,
- Bireylerin birbirine baskı yapmalarını önlemek için hukuk ve düzeninin sağlanması, yani adalet hizmeti,
- Bireylerin gönüllülük esasına göre yaptıkları sözleşmelerin uygulanmasını sağlamak,
- Mülkiyet haklarının uygulanmasını sağlamak,
- Rekabetin desteklenmesi ve aksak rekabetin önlenmesi,
- Para politikası için bir çerçeve oluşturulması,
- Dışsalıkların bir çözüme kavuşturulması,
- Doğal tekellerin faaliyetlerinin düzenlenmesi,
- Akıl hastaları ve küçüklerin korunması.

Friedman’ın aynı eserinde devletin faaliyet alanı yani yapması gereken işler gibi, yapmaması gereken işler de belirtilmiştir. Ekonomik özgürlüğün siyasal özgürlüğün de gelişimine katkıda bulunacağını savunan Friedman, devletin fiyat, ücret, faiz, kira kontrolleri, petrol ve şeker kotaları vb. ithalat kotaları ile ihracat kısıtlamaları, belli girişimlerde ruhsat sınırlamaları, tarım sektöründe taban destekleme fiyatları, konut yapımını desteklemeye yönelik yardım programları gibi pek çok iktisadi düzenlemeyi gerçekleştirmemesi gerektiğini, savaş dönemleri dışında erkeklerin askere alınmaması ve sosyal güvenlik programları uygulamaması gerektiğini, bunu yanında radyo,

televizyon gibi iletişim araçlarının kontrolünün, toplu konut yapımı ve posta hizmetleri gibi birçok alanı kapsayan devlet tekellerinin ortadan kaldırılması gerektiğini de belirtmektedir (Bingöl, 2003: 50).

Friedman, ekonomik ve sosyal yaşamda devletin rolünün sınırlanması ve kamu kesiminin ağırlığının azaltılması görüşüne haklılık kazandıracak yönde Adam Smith'in *görünmeyen eli* ile karşıt doğrultuda işleyen ikinci bir *görünmeyen elin* varlığından söz etmektedir. Friedman'ın var olduğunu ileri sürdüğü ikinci görünmeyen el, bireylerin genel yarar için sarf ettiği tüm çabaları sağlamak istemedikleri özel bir çıkarı sağlamak doğrultusunda yönlendirmektedir. Örneğin sosyal güvenlik sisteminin ve kurumlarının ortaya koyduğu hizmetler, toplum yararına sonuçlar vermemektedir. Çünkü bir başka görünmeyen el, bunu bazı bireylerin çıkarına yönlendirmektedir. Bu bazı bireyler de, o sosyal güvenlik sisteminin yönetiminde yetkili konumunda bulunan politikacılar ve bürokratlardır (Işıklı, 1999: 256).

Friedman "hükümetin sorumluluğuna bırakılan tüm alanlar verimsiz ve başarısızlığa mahkûmdur." diyerek klasik liberalizme olduğu gibi gece bekçisi devlet anlayışını savunmaktadır. Gece bekçisi devlet anlayışı, devletin sadece piyasanın tam olarak işlemlerini sağlayacak soyut ve biçimsel kurallara uyduğu ve gerisine karışmadığı bir durumu ifade etmektedir (İnaç ve Demiray, 2004: 167). Friedman devletin başlıca rolünü "düzenin sürekliliğini sağlamak ve rekabetçi piyasaları güçlendirmek" olarak tanımladıktan sonra, kupon sistemi (voucher system) adını verdiği bir plan çerçevesinde yarı-kamusal mal ve hizmetler (eğitim ve sağlık hizmetleri) ile erdemli mal ve hizmetlerin (örneğin, gelir düzeyi düşük olan bireylere yiyecek, giyecek ve barınma hizmeti verilmesi, akıl hastaları, küçükler ve kimsesizlerin korunması) özel kesim tarafından sunulmasına taraftardır (Aktan, 1999: 152–153).

Friedman'ın gelir dağılımı ile ilgili düşüncelerinde de devlet müdahalesini kısıtlı tutma isteği görülmektedir. Toplumda eşitliği sağlanması için bile olsa gelir dağılımına devlet müdahale etmemelidir. Devletçe uygulanan gelir dağılımını düzeltmeye yönelik programlar eşitliğe ulaşmayı amaçlarken, bireylerin iktisadi kararlarını olumsuz etkileyerek ve hem ulusal geliri azaltmakta hem de ekonomik etkinliği bozmaktadır. Friedman'a göre, gelir dağılımını değiştirmede kullanılan devletin müdahale aracı olan

vergilerden, gelir dağılımını düzeltme amacına uygun olan vergi, düşük ve tek oranlı, istisna ve muafiyetlerin uygulanmadığı düz oranlı gelir vergisidir (Karayılmazlar ve Güran, 2005: 145–146).

Yoksullara yönelik bir devlet yardımının liberalizme aykırı olmadığını belirten Friedman, yoksulluk sorununun çözümü için negatif gelir vergisini önermektedir. Negatif gelir vergisi, bireyleri belirli tüketim kalıplarına uymaya zorlayan aynı yardımların yerine belirli bir asgari gelir düzeyinin altına düşenlere devletin hiç bir yükümlülük altına sokmaksızın doğrudan parasal ödemede bulunmasını öngörmektedir. Yoksullara yapılan bu yardım sosyal adalet çerçevesinde bir vatandaşlık hakkı olarak değil, ahlaki kaygıların tatminiyle ilgilidir (Özkazanç, 2000: 6)

2.4.1.3. Virginia Kamu Tercih Okulu ve “Sınırlı-Sorumlu Devlet”

Liberalizme diğer önemli bir katkı ABD’de Virginia Politik İktisat Okulu tarafından yapılmıştır. Okulun kurucusu olarak kabul edilen James M. Buchanan’ın 1986 yılında Nobel Ekonomi Ödülü’nü kazanmasından sonra bu okul taraftarlarının görüşleri akademik ve politik çevrelerde dikkatleri üzerine çekmiştir. Buchanan’ın gelişimine önemli katkılarda bulunduğu Kamu Tercih Teorisi kamu sektöründe karar alma sürecini analiz konusu yapmaktadır (Aktan, 1999: 153).

Kamu Tercih teorisi iktisat biliminin bazı varsayımlarını benimsemiş ve bu varsayımlara dayalı olarak ekonominin araçlarını politika bilimine uyarlamıştır. Kamu Tercih yaklaşımı metodolojik bireycilik, politik mübadele ve rasyonellik olmak üzere üç temel varsayımın kabulü üzerine kuruludur.

Metodolojik bireycilik varsayımına göre, devlet ve diğer politik birimler, bireylerin bazı amaçları bir arada gerçekleştirmek üzere işbirliği içinde hareket etmelerini sağlayan, fakat temelde birey tercihlerinin bir sonucu olarak oluşturulmuş kurumlardır. Politik mübadele varsayımında, kamu çıkarı bireylerin isteklerinden ve ihtiyaçlarından farklı bir şey değildir ve çikara hizmet etmek, devletin ve piyasaların lehine olan şeydir. Rasyonellik ise, metodolojik bireycilik varsayımı ile tutarlı bir varsayım olup bireylerin ekonomik faaliyetlerindeki gibi, politik faaliyetlerinde de özel

çıkarlarını artırma eğiliminde oldukları düşüncesine dayanmaktadır (Aktan ve Dileyici, 2007: 17–18).

Anayasal iktisat olarak da adlandırılan Kamu Tercihi Teorisi, ekonomik problemlerin en önemli sebebi olarak devletin sosyal, siyasi ve hukuki yapısındaki aksaklıkları görmektedir. Bu aksaklıklar aşağıda özetlenmiştir (Savaş, 1997: 8–26):

- Siyasi yapıdaki yozlaşma iktisat politikalarını etkilediğinden bu alandaki yozlaşma düzeltilmeden, iktisadi sorunların çözümü mümkün değildir.
- Çoğunluk ilkesi yanlış yorumlanmaktadır, çünkü çoğunluklar aslında toplumun çoğunluğunu değil geçici ve karşılıklı çıkarlara dayalı bir çoğunluğu temsil etmektedir. Bu durum da, politika kararları çoğunluğun çıkarlarını değil bireysel veya grupsal çıkarları gerçekleştirmeye yönelmektedir.
- Parti liderlerinin otoriter ve totaliter bir statüye sahip olmaları dolayısıyla arzu ve isteklerinin, parti disiplini yoluyla, meclise çoğunluğun kararı olarak yansımaları, maliyeti topluma ödettirilen, siyasi ve iktisadi çerçevenin belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır.
- Nepotizm olarak adlandırılan eş-dost kayırmacılığı; devlet görevlerine atanmada o görevin gerektirdiği nitelikleri değil siyasi iktidara yakınlığı ön plana almaktadır. Bu da bürokraside memur kalitesinin düşmesine ve bürokraside işlerin aksamasına yol açmaktadır.
- Baskı ve çıkar gruplarının taleplerinin siyasi partilerce “kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez” felsefesi ile uygulanması, toplumdaki sayılı kişilere kaynak aktarımı demektir.
- Seçim gibi toplumsal kararların alınması söz konusu olduğunda seçmenin rasyonel davranmaması, yöneticinin keyfilikliğini artırmaktadır. Böylece rasyonel ilgisizlik siyasi kararların iktisadi hayatta yol açtığı maliyetlerin halka yüklenmesine sebep olmaktadır.

- Politikada kısa vadeli çıkarların öne alınması; uzun vadede ulusal ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta ve ekonomide enflasyon, işsizlik, borç artışı ve ödemeler dengesi açığı gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.
- Bürokrasinin büyümesiyle orantılı olarak artan kamu harcamalarının yol açtığı bütçe açığının, enflasyona neden olmasının yanında, yavaş işleyen bürokrasinin, hızlı ve sürekli değişen iktisadi faaliyetlere müdahalesi problem doğurmaktadır.
- Bireylere üretken bir hizmet karşılığı olmayan transfer ödemelerinde bulunulması gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır.
- Yasal denetlemenin dışında kalan, bütçe dışı fonların, hem miktar hem de sayıca artması; iktidarların, meclisin ve seçmenin bilgisi onayı ve kontrolü olmadan faaliyetlerde bulunduğunu düşündürmektedir. Bu durum literatürde yeraltı hükümeti kavramıyla ifade edilmektedir.

Kamu tercihi iktisatçıları Anayasal İktisat adını verdikleri disiplin içerisinde ekonomik yaşamın meydana geldiği hukuki, kurumsal ve anayasal çerçeveyi incelemeye yönelmişlerdir. Anayasal İktisada göre iyi bir toplumsal düzeni oluşturacak politik kurallar ve kurumlar toplumsal sözleşmeye dayalı olarak belirlenmektedir. Buchanan ve diğer sözleşmeciler liberalizmi savunanlar, anayasaların “Politik Anayasa” özelliğinin yanı sıra “Ekonomik Anayasa” özelliğine de sahip olması gerektiğini ifade etmektedirler. Bireylerin ekonomik hak ve özgürlüklerinin korunması için ekonomik anayasaya ihtiyaçları vardır. Ekonomik anayasa içerisinde de şu konuların yer alması gerekmektedir (TÜSİAD, 1995: 87–88):

- Devletin görevi ne olmalıdır, iç ve dış güvenliğin korunması, adaletin temini vb. hizmetler dışında görevler üstlenmeli midir? şeklindeki sorular anayasal açıklığa kavuşturulmalıdır.

- Anayasada kamu harcamalarına ilişkin bazı niceleyici sınırlamalara yer verilmelidir. Örneğin, toplam kamu harcamalarındaki artış yüzdesinin önceki yıl GSMH' deki artış yüzdesini geçemeyeceği anayasal norm olarak belirlenebilir.
- Vergileme hakkı ve yetkisi anayasalarda net ve anlaşılır biçimde yer almalı ve maksimum vergi oranları ve bunların belirli bir süre (5, 10 yıl gibi) değişmeyeceği anayasal güvencede olmalıdır.
- Borçlanma hakkı ve yetkisinin ne şekilde kullanacağı ve bunun sınırlarının ne olacağı anayasada belirtilmelidir.
- Bütçenin denk olması ilkesi anayasayla zorunlu kılınmalı ancak olağanüstü durumlarda (kriz ve savaş hali) bu ilkedan vazgeçilebileceği yine anayasada belirtilmelidir.
- Devletin vergileme yetkisi kısmen mahalli idarelere devredilerek idareler arası mali bölüşüme ilişkin esaslar anayasada yer almalıdır.
- Devletin para basma hakkı ve yetkisi anayasal normlar ile sınırlandırılmalıdır. Merkez bankaları ancak anayasalarda belirtilen oranda para arzını yükseltebilmelidir.
- Devlet serbest piyasa ekonomisinin işlerliği için rekabeti teşvik edecek ve aksak rekabeti engelleyecek kuralları anayasal çerçevede tespit etmelidir.
- Uluslararası ekonomik ilişkilerde serbest ticaretin esas olduğu da anayasa içerisinde belirlenmelidir.

Bununla birlikte, Kamu Tercihi iktisatçıları sınırsız devlet anlayışını değil sınırlı devlet anlayışını savunmaktadırlar. Minimal devletle aynı anlama gelmeyen sınırlı devlet, devleti ortadan kaldırmak ya da devleti pazarlamak veya satmak demek değildir. Sınırlı devletle, kamu kesiminin iktisadi faaliyetlerinin sınırı belirlenmektedir. Bu devlet anlayışına göre, eğer devletin sınırları anayasal olarak belirlenmezse, her alanda faaliyet

gösteren ve giderek genişleyen bir devlet etkin olarak hizmet sunamayacak bu da özel sektörün gelişimini engelleyecektir (Aktan, www.canaktan.org).

2.4.1.4. Freiburg Okulu ve “Aktif ve Fonksiyonel Devlet”

Öncülüğünü Walter Eucken ve Franz Böhm’ün yaptığı bir grup iktisatçı 1930’lu ve 1940’lı yıllarda serbest piyasa ekonomisi içinde tam rekabetin tabii haliyle kendiliğinden ortaya çıkmayacağını, bir sosyal düzen olarak devlet tarafından yönlendirilmesi ve yasal-kurumsal önlemlerle de korunması gerektiğini savunmuşlardır. Walter Eucken ve Franz Böhm dışında F. Meyer, Paul Hansel, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Leonard Miksch ve diğer bazı iktisatçıların görüşlerini kapsayan Freiburg Okulu, düşüncelerini uzun yıllar ORDO adını taşıyan bir dergide yayınladıkları için Ordo liberalizmi olarak da tanımlanmaktadır (TÜSİAD, 1995: 88).

Freiburg okulu taraftarlarına göre toplumda mutlaka bir düzen vardır ve bu düzenin bir yönünü de kurum, norm ve kuralları insanlar tarafından belirlenen ekonomik düzen oluşturmaktadır. Ekonomik düzenin hukuki çerçevesini oluşturan kural, norm ve kurumlar bütünü ise “ekonomik anayasa” olarak adlandırılmaktadır. Bir diğer ifadeyle ekonomik anayasa, ekonomik birimlerin karar ve faaliyet alanlarını düzenleyen her türlü hukuki norm, kural ve kurumlar bütünüdür. Ekonomik düzenle ekonomik anayasa birbirinden farklı kavramlar olup ekonomik düzen ekonomik anayasa olmadan da var olabilmektedir. Örneğin, ekonomik yaşamda kendiliğinden var olan kurallar (örneğin iş ahlakı kuralları) ve kurumlar ekonomik düzeni oluşturabilmektedir. Ekonomik anayasa ile amaçlanan ekonomik düzenin daha iyi işlemesidir. (Güngör, www.makalem.com).

Freiburg okulunda ekonomik düzen ve ekonomik anayasaya dayalı olarak oluşturulan sosyal piyasa ekonomisi (Sociale Marktwirtschaft-Social Market Economy) kavramını ilk defa kullanan Alfred Müller-Armack’tır. Müller-Armack sosyal piyasa ekonomisini klasik liberalizm ile özgürlükçü sosyalizm arasında yer alan üçüncü bir yol ve yeni tipte bir sentez olarak görmektedir. Sosyal piyasa ekonomisi günümüz piyasa ekonomilerinin iktisat politikalarını çağdaş bir yaklaşımla ele alan, serbest piyasa

ekonomisinin fonksiyonel işlerliğini sağlamak yönünde temel bilimsel ve politik bir yaklaşımdır (Öztürk, 2007: 275).

Sosyal piyasa ekonomisinin, çalışma ve başarı rekabeti ile sosyal dengeleme olmak üzere, iki temel boyutu bulunmaktadır. Bu iki boyuta sahip bir piyasa ekonomisi hem kendinden beklenen etkinliği yerine getirmekte ve hem de çağdaş olabilmektedir. Başarı rekabeti olgusu, tüketici tercihlerine daha iyi yanıt vererek sosyal gelişmenin temelini oluşturmaktadır. Sosyal dengeleme olgusu ise, sosyal güvenlik, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çalışmak isteyen herkese istihdam imkânının sağlanması, gelirin adil dağılımı, eğitim imkânının geliştirilmesi, sosyal yardım gibi öğeleri içinde bulundurmaktadır. Sosyal dengeleme olmadan başarıya dayalı ekonomik rekabet düzeni olmayacağı gibi, piyasa ekonomisinde rekabet düzeni olmadan da sosyal dengeleme olmamaktadır. Özetle, sosyal piyasa ekonomisinde piyasa sistemi rekabet düzeni ile korunmakta ancak bu düzen sosyal açıdan dengelenmektedir (Öztürk, 2007: 279).

Ordo liberallerinin devletin ekonomiye müdahalesi ve piyasa ekonomisi hakkındaki görüşleri aşağıda yer almaktadır (TÜSİAD, 1995: 89):

- Ordo liberalleri hem merkezi planlamayı, hem de laissez faire ilkesini reddetmektedirler. Ordo liberalleri serbest mübadelenin erdemlerini açıkça kabul etmekle birlikte serbest piyasanın sosyolojik, ekonomik ve ahlaki bakımlardan kendiliğinden işlemediğini belirtmektedirler.
- Ordo liberalleri piyasa ekonomisine fonksiyonel işlerlik kazandırmak için, düzenleyici kararlar almasını ve uygulamasını gerekli görmekte; “serbest piyasa ekonomisi” yerine “sosyal piyasa ekonomisi” kavramını kullanmayı tercih etmektedirler. Onlara göre, sosyal piyasa ekonomisinde klasik liberalizmin sınırlı devlet düşüncesinin yerini aktif ve fonksiyonel devlet düşüncesi almıştır.
- Ordo liberallerinin, liberalizm anlayışları “sosyal liberalizm” olarak da adlandırılmaktadır. Bununla birlikte bir kısım Ordo liberali “sosyal refah devleti” anlayışına karşı, özgür bir toplumun dayandığı kişisel görev ve

sorumluluk duygusunu tahrip ettiği gerekçesiyle hoşnutsuzluklarını belirtmektedirler.

- Devletin görev ve fonksiyonları “ekonomik düzen politikası” içinde belirlenmektedir. Buna göre devlet; tekellerin kontrolü, özel mülkiyetin kullanım kuralları, para sistemini ve mali sistemi oluşturan kuralları ve rekabete işlerlik kazandıracak kuralları tespit etmektedir. Bu şekilde ekonomik düzen politikası piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak ve merkezi planlamaya gerek kalmayacaktır.
- Ordo liberallerine göre klasik liberallerin en büyük hatası serbest piyasa ekonomisinin ahlaki yönden bağımsız olduğunu varsaymaktır. Ordo liberallerinden Röpke’ye göre, liberalizmin gerçek felsefesi arz ve talebin kendi haline bırakılmasından öteye gitmelidir. Çünkü laissez faire ilkesi ekonomideki dengeleri bozmakta ve ekonomide istikrarsızlığa neden olmaktadır.

Ordo liberalleri devletin rolü ve görevleri konusunda tamamlayıcılık ve piyasaya uygunluk ilkesi olmak üzere iki ilkenin önem taşıdığını belirtmektedirler (Aktan, 2008: 137–138).

Tamamlayıcılık ilkesi, piyasa ekonomisinin aksaklıklara yol açtığı ya da başarısızlığa neden olduğu durumlarda devletin tamamlayıcılık rolüne gerek olduğunu belirten bir ilkedir. Sosyal piyasa ekonomisi taraftarları etkin bir rekabetin sağlanması için devletin rekabet hukukunu oluşturması, rekabeti teşvik etmesi ve haksız rekabeti ortadan kaldırması; parasal istikrarı ve fiyat istikrarını sağlaması, özel mülkiyet haklarını koruma altına alacak yasal düzenlemeler yapması ve özel mülkiyeti koruması; sosyal adalet, sosyal eşitlik ve sosyal güvenliği sağlayacak yasal ve kurumsal düzenlemeler yapması vb. alanlarda devletin tamamlayıcılık rolü üstlenmesini savunmaktadırlar.

Piyasaya uygunluk ilkesi ise, devlet müdahalesinin piyasa sistemine uygun olmasını ve piyasa sisteminin işleyişini bozmamasını ifade etmektedir. Ordo liberallerinden Röpke “piyasaya uygun olan” ve “piyasaya uygun olmayan araçlar”

ayrımını yaparak piyasaya uygun araçları, piyasa mekanizması ve onun işlerliğini ortadan kaldırmayan araçlar şeklinde; piyasaya uygun olmayan araçları da piyasa sistemini ya da mekanizmasını bozan araçlar şeklinde tanımlamaktadır. Örneğin devletin mal ve hizmet fiyatları üzerindeki kontrolü, piyasaya uygun olmayan bir müdahaledir.

Son olarak sosyal piyasa ekonomisinde en az veya en küçük devlet anlayışı değil, daha etkin işleyen devlet anlayışı geçerlidir. Devletin ekonomide bazı sorunlara neden olması, işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilecek güç ve genişlikte olmasını engellememektedir. Çünkü devlet, piyasaların düşmanı değil, aksine piyasaların çerçevesini çizip ona işlerliğini sağlayan, ekonomik gelişmenin altyapısını ve önkoşullarını hazırlayan kurumdur (Öztürk, 2007: 328).

2.4.2. Düzenleyici Devlet Anlayışı

Küreselleşme süreci ile birlikte günümüzde devlet kavramına farklı işlev ve görevler yüklenmeye başlamıştır. Küreselleşme olgusu, devletin toplumsal ihtiyaçların giderilmesi için yapmış olduğu kamu hizmetlerinin gerek niteliğinde gerekse milli ekonomide hizmet sunumunun gerçekleştirildiği ekonomik kesimde değişimlere neden olmuş; bu sürece kadar ağırlıklı olarak kamu kesimi tarafından sunulan kamu hizmetlerinin bir kısmı bu süreçle birlikte piyasa ekonomisi ile ortaklaşa sunulmaya başlamıştır (Ener ve Demircan, 2008: 58).

Aşağıda yer alan Tablo 4'te görüleceği üzere; küreselleşme sürecinin getirmiş olduğu yeni ekonomik düzende devletin de çeşitli alanlardaki rollerine ilişkin değişimler yaşanmıştır. Devlet ile iktisadi yaşam arasındaki ilişkide devletin müdahaleci olma işlevi değil, düzenleyici ve denetleyici olma işlevi öne çıkmıştır (Ener ve Demircan, 2008: 61).

Tablo 4: Devletin Değişen Rolü

DEVLETİN ROLÜ	İŞLEVİ
Ekonomik Rolü	<ul style="list-style-type: none"> • Sınırlı Devlet / Düzenleyici Devlet
Sosyal Rolü	<ul style="list-style-type: none"> • Gelir Dağılımında Adaletin Sağlanması • Çevrenin Korunması • Yoksullukla Mücadele
Siyasal Rolü	<ul style="list-style-type: none"> • Küresel Tehditlerle Mücadele/Küresel Barışın Korunması • Ulus Devlet Anlayışının Aşınması İle Ortaya Çıkabilecek Bağımlılıkların Siyasi ve Mali Egemenliği Zedelememesi İçin Alınması Gereken Önlemler ve Bu Bağlamda Siyasi – Mali Egemenliğin Korunması
Hukuki Rolü	<ul style="list-style-type: none"> • Piyasa Mekanizmasının İşleyişinde Hukuki Altyapının Oluşturulması • Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Rollerin Düzenlenmesinde Gerekli Hukuki Altyapının Oluşturulması

Kaynak: Ener ve Demircan, 2008: 61.

Küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinde gelişme, bilgiye erişimin kolaylaşması, şeffaflık vb. faktörler devlet ve birey arasındaki ilişkinin yeniden tarifini hızlandırarak bireylere devlet faaliyetlerine yeni araç ve yeni kurumlarla katılımı konusunda cesaret vermiştir. Bunun sonucu ise “her şeye karışan ama etkisiz devletten düzenleyici devlete” doğru değişimdir (İlkorur, 2002). Bu bağlamda düzenleyici devlet anlayışı çerçevesinde regülasyon (düzenleme) kavramına yer verilmelidir.

Regülasyon kavramı iktisadi süreçte dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Dar anlamda regülasyon, devletin, ekonomiyi düzenleyici faaliyetleridir. Geniş anlamda ise regülasyon ise regülasyon otoritelerinin ilgili piyasaları düzenleme, denetleme, gerektiğinde yaptırım uygulama ve rekabet oluşumunu sağlamak için gerekli şartları belirleme gibi uygulamaları kapsamaktadır (Ağcakaya ve Halıcı, 2005: 98).

OECD ise 1997 yılında yayınladığı “Regülasyon Reformları Üzerine OECD Raporu”nda regülasyonu, devletler tarafından girişimciler ve vatandaşlar üzerinde ihtiyaç duyulan çeşitli enstrümanlarla koyulan düzenlemeler şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca, regülasyon kuralları, her seviyedeki devlet organı tarafından konulan ikincil kuralları, devlet dışı kuruluşlarca konulan kuralları ve devlet tarafından sadece regülasyon yapmak için oluşturulmuş kurumlar tarafından yürürlüğe konulan kuralları içermektedir (OECD, 1997: 6).

Yukarıda sözü edilen raporda ayrıca hükümetlerin temel hedefleri ve hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçlardan da bahsedilmiştir. Buna göre; demokratik hükümetlerin temel hedefleri, halkın ekonomik ve sosyal refahını yükseltmek amacıyla makroekonomik istikrarı sağlamak, yüksek istihdam düzeyine ulaşmak, eğitim ve öğretim düzeyini yükseltmek, fırsat eşitliğini sağlamak, yeniliği ve girişimciliği desteklemek, çevre, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında yüksek kalite standartlarına erişmektir. Değinilen bu hedeflere ulaşmak için regülasyon önemli bir araçtır (OECD, 1997: 5).

Vickers’a (1997: 15) göre devletin düzenleyici görevlerinin üç boyutu vardır. Bunlar, yapı, serbestleştirme ve davranış regülasyonudur. Yapısal politikalar, özelleştirilecek olan şirketlerin parçalara bölünüp bölünmeyeceği ile ilgili kararlar, birleşme kontrolleri ve şirketlerin faaliyetlerine getirilebilecek sektör sınırlamaları ile ilgili kararlardır. Serbestleşme (liberalizasyon) politikası, piyasalara yasal giriş engellerinin kaldırılması ile ilgilidir. Davranış regülasyonu ise, piyasada hâkim durumdaki firmaların fiyatlama ve diğer davranışları üzerine getirilen kısıtlamaları veya kuralları içermektedir.

Devlet, kamu kesimi ve özel kesim çıkarlarını dengelemek amacıyla ekonomik, sosyal ve idari regülasyonlara başvurmaktadır. Waterson ekonomik regülasyonu “en geniş anlamda hükümetin piyasa mekanizmasına müdahalesi olarak” tanımlamaktadır (İçöz, 2003: 18). Bir başka ifadeyle ekonomik regülasyon, firmalar için giriş-çıkış durumlarını, miktar ve fiyat kısıtlamalarını ifade etmektedir. Sosyal regülasyon kategorisinde çevre, kamu sağlığı ve güvenliği üzerinde yapılacak regülasyonlar yer

almaktadır. Bu tür regülasyonların ekonomik etkileri orta seviyede kaygı vericidir, fakat önemli olabilmektedir (Guasch ve Hahn, 1999: 138; OECD, 1997: 6). İdari regülasyon ise, devletle ilişkili olan işlemlerin ne şekilde gerçekleştirileceğine dair kurallar bütünüdür ve bu tür regülasyonlarda form doldurmak, rapor sunmak, kayıt tutmak gibi bürokratik işlemleri gerçekleştirmek üretici ve tüketicilere düşmektedir (Ardıyok, 2002: 9).

Joskow (1998) regülasyonun hedefleri şu ana başlıklar altında toplamaktadır:

- Sunulan mal ve hizmetlerin tüketiciler arasında dağılımında etkinliği sağlamak; özellikle hâkim durumdaki firmaların hizmet dağılımında yaratacağı etkinsizliği önlemek (fiyatlama etkinliği veya tahsiste etkinlik),
- Firmaların mal ve hizmetlerini en düşük maliyetten üretmelerini, yani maliyet etkinliğini sağlamak.

Bu iki ana hedefe toplumsal nitelikli ve gelir dağılımına ilişkin hedefleri de eklemek mümkündür.

- Evrensel hizmeti sağlamak, yani hizmeti belki de maliyetini bile karşılayamayacak durumda olan bölgelere kadar götürebilmek,
- Mal veya hizmet üreten firmaların hâkim durumlarından faydalanarak rant yaratmasını önlemek ve aşırı kâr etmesinin önüne geçmek. Bir başka ifade ile tüketicilerin ödediği fiyatların makul olmasını sağlamak.

Özel kesimden yatırımcıların piyasa aksaklıklarının görüldüğü sektörlere yatırım yapmaları için de bazı hedeflerin gözetilmesi gerekmektedir. Bunlar;

- Yatırımcıların rekabetçi bir kâr elde edebilmelerini öngörmek,
- Yatırımcıların teknolojik gelişmeleri yakından takip edecek şekilde yatırım yapmalarını sağlamak,
- Kuralların ileride istikrar göstereceklerine ve kendi aleyhlerine adil olmayan bir biçimde değiştirilmeyeceğine ilişkin kurumsal taahhütlerde bulunmaktır.

Yeni kamu yönetimi ve regülasyon ekonomisi alanındaki son gelişmelere bakıldığında, ekonomide düzenlemeleri yapma ve uygulama konusunda öne çıkan kurum olarak Bağımsız Düzenleyici Kurumları (BDK) görülmektedir (Berkman, 2005: 89). BDK'lar teknik bir uzmanlaşma gerektiren kamusal yaşamın duyarlı alanlarında (iletişim, medya, ekonomik rekabet, enerji, telekomünikasyon, kamu ihaleleri, sermaye piyasası, bankacılık ve finans sektörü gibi) tarafsız ve objektif olarak faaliyet gösteren, teknik kapasiteleri sayesinde çabuk ve etkin müdahalede bulunabilen, ekonomik ve sosyal alanlarda düzenleme, denetleme yetkilerini kullanabilen özerk statüdeki idari yapılardır. Bu tür yapıların ortaya çıkmasının en önemli nedeni, hassas ve teknik bazı alanları siyasal müdahale dışında tutma isteğidir (Öztürk, 2003).

Sonuç olarak, küreselleşme ile birlikte dünyada hem geleneksel devlet anlayışından hızla uzaklaşmakta, hem de devletin piyasalar üzerinde düzenleyici ve denetleyici bir rol kazandığı görülmektedir. Günümüzün devleti, piyasa ekonomisine direkt müdahalelerde bulunmayan sadece oyunun kurallarını oluşturan bir hakem; yönetimindeki sorunların çözümü ve dış dünyadaki gelişmelere ayak uydurabilmesi için değişim ve reformu savunan reformcu; mal ve hizmetleri bizzat sunmak yerine piyasa kanalıyla hizmetlerin sunulmasını kolaylaştıran bir katalizör; ülkesi üzerindeki tüm sorunları çözmeyen sınırlı bir devlettir (Aktan, 2003: 126–129)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. PİYASA BAŞARISIZLIĞI VE DEVLETİN BAŞARISIZLIĞI

Piyasa ve devletin ekonomideki yerleri, ağırlıkları ve rollerinin ne olması gerektiğine ilişkin tartışmalar, iktisat biliminin doğuşundan itibaren literatürde önemli bir yere sahip olmuş; farklı dönemler itibariyle de kimi zaman devlet kimi zaman piyasa ön plana çıkmıştır. Ancak, neo-klasik iktisat literatüründe devlet ve piyasa birbirine alternatif olarak gösterilmiş ve aralarında ikilem yaratılmıştır. Bu ikilem temel olarak piyasa başarısızlığı ve devletin başarısızlığı teorilerinde yansımaları bulmaktadır. Bu temelden hareketle, bu bölümde piyasa ve devletin başarısızlığı teorileri araştırılacak ve bu iki teorinin çıkış noktaları, kullandıkları varsayımlar ve bunlara dayanılarak ulaşılan sonuçlar değerlendirilecektir. Piyasa başarısızlığının anlaşılabilmesi için başarısızlık olmayan durumdan yola çıkmak gerektiğinden önce genel denge teorisi; sonra da bu dengenin etkinliğini kanıtlayabilmek için Pareto etkinliğe değinilecektir. Piyasa gibi devletin de başarısız olduğu teorisinden hareketle çalışmaya devletin başarısızlığı teoriyle devam edilecektir.

3.1. Piyasa Başarısı

Piyasa başarısını savunan çevrelerin temel argümanı rekabetçi piyasanın kendi haline bırakıldığında her zaman dengeye geleceği ve bu denge noktasının hem üretim, hem de tüketim açısından etkin olduğudur. Aşağıda piyasanın dengeyi sağlama mekanizmaları üzerinde durularak, etkinliği araştırılacaktır. Bu bağlamda, öncelikle Walrasgil genel denge üzerinde durulacak, daha sonra ise bu teorinin tamamlayıcısı niteliğinde olan Pareto etkinlik kuramı incelenecektir.

3.1.1. Walrasgil Genel Denge Teorisi

Bir ekonomi, her biri diğerleri ile etkileşim içinde olan çok sayıda piyasadandan oluşmaktadır. Dolayısıyla tek bir piyasadaki verilerden yola çıkılarak denge fiyat ve miktar düzeylerini bulmak anlamlı değildir. Üretici ve tüketicilerin amaçlarını

gerçekleştirdiği bir genel denge durumu ancak tek tek tüm piyasaların aynı anda dengeye ulaşması ile mümkündür. Piyasalar arasındaki karşılıklı ilişkileri ilk olarak dikkate alan, eşanlı çözümler üreten ve bunları genel denge teoriyle ortaya atan Leon Walras'tır (Türkay, 1991: 305).

Walras'ın genel denge teorisinde ulaşılan denge noktasında, hem girdi, hem de ürünler için fiyat düzeylerinin yanı sıra girdilerin firmalar ve ürünlerin tüketici arasındaki bölüşümü de belirlenmektedir. Bu fiyat ve miktar düzeyleri ile tüm girdi ve ürün piyasalarında talep, arz eş anlolu olarak eşittir. Ayrıca, yine bu noktada tüketici, bütçe kısıtını veri olarak faydasını, firma ise veri denge fiyatıyla kârını maksimize etmektedir (Kayıran, 1996: 6).

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak genel denge şu şekilde tanımlanabilir: *“Denge, bütün tüketicilerin bütçe olanakları içinde en çok doyuma ulaştıkları, bütün üreticilerin kâr sağladıkları, üretim ve kaynaklarla istemin tamamen karşılandığı bir durum ve bu durumu gerçekleştiren fiyat düzeyidir.”*(Bulutay, 1979: 71).

Walras, analizinde toplumu toprak sahipleri, işçiler ve kapitalistler olmak üzere üç sınıfa ayırmaktadır ve bu üç sınıf, analize iki şekilde dâhil olmaktadır. İlki, toprak, emek ve sermaye sahibi oldukları için piyasaya üretken hizmet sunmaları dolayısıyla işin arz yönünü karşılamalarıdır. İkincisi ise, sınıfsal ayrıma gidilmeden, sadece tüketici olarak talep yönlü analize girmeleridir. Denge fiyat ve miktarının oluşmasında, ekonominin hem arz hem de talep yönünü karşılayan tüm ekonomik birimler ve piyasalar göz önüne alınmaktadır (Kayıran, 1996: 6).

Tam rekabet varsayımı altında gerçekleşen genel denge teorisinin, biri talep diğeri arz fonksiyonu olmak üzere iki fonksiyonu vardır. Talebin arzla eşitlendiği yerde de denge sağlanmaktadır. Walras, dengeye nasıl ulaşıldığını *tatonnement* süreçle tüm ekonomiyi bir müzayede salonuna benzeterek açıklamaktadır. Burada, mal talep eden ve faktör arz eden tüketiciler ile mal üreten ve faktör talep eden firmalar, yani ekonomik birimler bulunmaktadır. Müzayedeyi yöneten tellal, var olan tüm mal ve faktörleri belirleyerek bunlar için fiyat açıklamaktadır ve açıklanan fiyatlara göre her karar birimi ne kadar arz ve talep edeceğini bildirmektedir. Eğer açıklanan fiyatlara talep fazlası

(arz fazlası) ortaya çıkıyorsa daha yüksek (düşük) bir fiyat belirlenmektedir. Sistem bu şekilde bir deneme yanılma yöntemiyle işlemekte ve dengeye ulaşıncaya kadar yani arz ve talep fazlası kalmayıncaya kadar işlem sürmektedir (Kayıran, 1996: 9).

3.1.2. Pareto Etkinlik

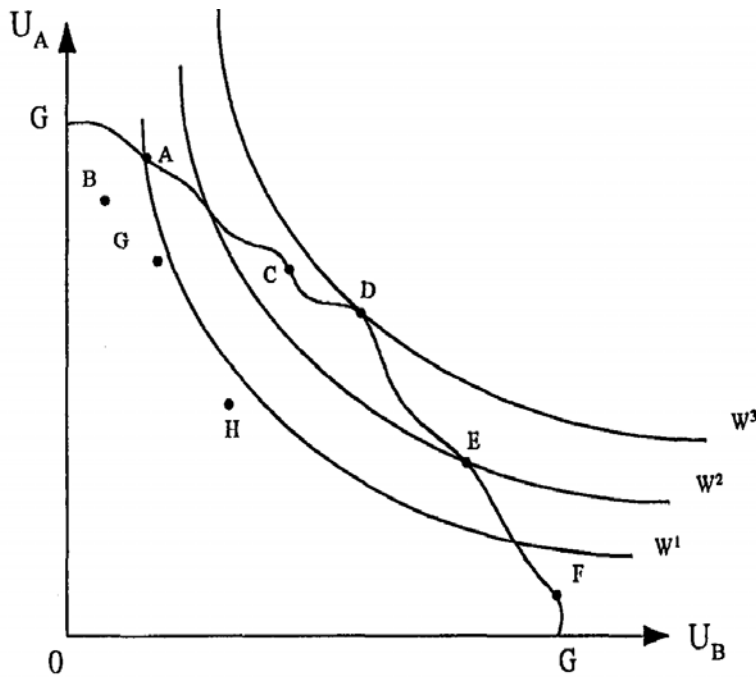
İktisat teorisinde etkinlik, kaynak kullanımının kişilerin refahı üzerindeki etkisini değerlendirmekte kullanılan normatif bir ölçüttür ve en genel ifadesiyle de var olan kaynaklarla en iyiye ulaşma veya belli bir amacı en az kaynakla sağlama çabasıdır. Herhangi bir kişinin durumunu kötüleştirmeden bir kişinin durumunun iyileştirilemediği kaynak kullanımı ise Pareto etkin (optimum) olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, *“Pareto optimumu durumu, kendisine diğer hiçbir erişilebilir durumun yeğlenmediği bir erişilebilir durumdur.”* (Bulutay, 1979: 97).

Walras’ın genel denge analizi yoluyla ulaşılan denge noktasında, hem tüketim hem de üretim için fiyat düzeylerinin yanı sıra girdilerin üreticiler, ürünlerin ise tüketiciler arasındaki dağılımı belirlenmektedir. Etkinlik kavramı çerçevesinde ulaşılmaya çalışılan hedef, denge noktalarına denk düşen çeşitli dağılımları karşılaştırmaya yarayacak bir mekanizma oluşturmaktır. Geleneksel iktisat teorisinde sıkça kullanılan yöntem ise Pareto etkinlik ölçütüdür (Kayıran, 1996: 10).

Pareto etkinlik, büyük ölçüde Walras’ın yukarıda incelenen genel denge teorisine dayanmaktadır. Pareto’nun sistemi, statik ve matematiksel olması, tüketicilerin maksimum tatmin, üreticilerin maksimum kâr peşinde aradığı varsayımı, ancak (tam) rekabet şartlarında maksimum refaha ulaşılabilceği sonucuna varması açısından Walras’ın sistemi ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte Pareto ve Walras’ın genel denge sistemi arasında önemli farklılıklar da vardır. Pareto Walras’tan farklı olarak sayısal fayda yerine sırasal faydayı benimsemiştir ve ayrıca Walras, tatonnement ile dengeye nasıl erişildiğini açıklamasına karşılık Pareto sistemi bir tablo gibi zaman dışı ve donmuştur. Bunun yanında, Walras’ın sisteminde mübadele değerini marjinal fayda belirlediği halde, Pareto, insanların istekleri ve üretim kaynakları ilişkisinden hareketle mübadele değerine ulaşmaktadır. Pareto’ya göre, bir yanda insanları harekete geçirici dürtüyü sağlayan istekler diğer yanda kıt kaynakların oluşturduğu engeller

vardır ve iktisadi sorun insan isteklerinin sınırsız olmasına karşın kaynakların sınırlı olmasından doğmaktadır. Pareto bu ikisi arasındaki çelişkiye verdiği önemden ötürü, tahlilinde sınırsız istekler ve kıt kaynakları incelemekte ve bu ikisinin iktisadi dengeye nasıl ulaştırdığını araştırmaktadır. Pareto'ya göre iktisadi denge, engellerin meydana getirdiği değişme istekler tarafından sınırlandırıldığı veya isteklerin meydana getirdiği değişme engeller tarafından sınırlandırıldığı zaman oluşmaktadır. *“İktisadi dengenin oluşması ile eş anlamlı olarak fiyat veya mübadele değeri belirlenir ve bu, zevkler ve engeller arasındaki çelişmeden doğar”*(Kazgan, 2006: 139–140).

Pareto gelir dağılımını dikkate almayarak sadece etkinlik sorunu üzerinde durmaktadır. Bunun nedeni ise, insanların yeteneklerinin doğuştan eşitsiz olduğu ve bu nedenle gelirin eşit olmayan bir şekilde dağılımının doğal bir kanun olduğu düşüncesidir. Pareto bu doğrultuda, eşitsizlik doğal bir kanun olduğuna göre eşitsizliği azaltma çabalarının başarısız olacağını kabul etmiş ve genel denge analizinde gelir dağılımını veri kabul ederek maksimum refahın nasıl belirlendiğini araştırmıştır. Kayıtsızlık eğrileri bu tür bir analize elverişli olduğu için Edgeworth'un kayıtsızlık eğrilerini kullanarak refah teorisine uygulamış ve genel denge sistemini kurmuştur. (Kazgan, 2006: 139). Aşağıdaki şekil yardımıyla ekonomik etkinliğe ilişkin gözlemlerde bulunulabilir.

Şekil 2: Ekonomik Etkinlik

D noktası toplumsal açıdan en iyinin en iyisi, (optimum optimorum) olarak bilinmektedir. D noktasında toplumun fayda olanakları eğrisi ile ulaşılabilecek en yüksek sosyal kayıtsızlık eğrisi kesişmektedir. Bu nokta mutluluk noktası “bliss point” olarak da ifade edilmektedir (Musgrave ve Musgrave, 1989: 64).

Ekonominin H noktası gibi bir noktada olduğunu düşünürsek, Pareto ölçütleri açısından (bir kişinin durumunun, toplumdaki kimsenin refahını azaltmaksızın artırılabilmesi) yapılacak tahsisin kabul edilebilmesinin tek koşulu, iki çizginin oluşturduğu aralıkta yer alan bir noktaya doğru hareket edilmesidir. Eğer bu iki çizgi üzerinde ya da içerisindeki bir noktaya hareket edilmiş ise, bu durum Pareto iyileştirme olarak isimlendirilmektedir. Bu noktada değinilmesi gereken bir başka kavram da *Potansiyel Pareto İyileştirme* kavramıdır. Potansiyel Pareto iyileştirme kavramı, Pareto kriterinin yerine gelmediği bir durumda bile toplumun refahının artırılacağı fikrine dayanır. Şekil 2’deki H noktasından, kaynakların yeniden tahsisi ile E noktasına gidilebiliyorsa ve ulaşılan bu yeni fayda olanakları noktasında, kazananların kazançları kaybedenlerin kayıplarından daha fazla ise, -potansiyel bir Pareto iyileştirme durumunda- kazananlar kaybedenleri tazmin ettikten sonra bile eskisine göre hâlâ daha iyi bir durumda olmaktadır (Cullis ve Jones, 1992: 29).

GG eğrisi üzerindeki her nokta, ekonomide etkinlik koşullarını temsil ettiği için “birinci en iyi etkinlik” (first best efficiency) durumu olarak nitelendirilmektedir. Yani ekonomide tam rekabet koşulları tüm sektörler için geçerli ise ve hem üretimde hem de tüketimde etkinlik koşulları birlikte sağlanmış ise ekonomide birinci en iyiye ulaşılmaktadır. Ortaya konulan bu analizler, Adam Smith’in serbest rekabetçi bir ekonomik yapının toplumsal refahı maksimum kılacağı temel fikrine dayanmaktadır. Ekonomik sistem içerisinde üreticiler ile tüketiciler arasında çekişme değil uyum söz konusudur. Üreticiler kârlarını maksimum yapmaya çalışırken, tüketicilere hizmet etmekte; tüketiciler de faydalarını maksimum yapmaya çalışırken, üreticilere hizmet etmektedirler. Üreticiler ve tüketiciler arasındaki bu karşılıklı hizmet, genel olarak toplumun bu ilişkiler sisteminden kârlı çıkmasıyla sonuçlanmaktadır (Güran, 2000: 95).

Sonuç olarak; bazı şartların gerçekleşmesi halinde rekabetçi piyasalar, ekonomiyi Şekil 2’de çizilmiş olan fayda olanakları eğrisi üzerinde herhangi bir noktaya ulaştıracak ya da etkin kaynak tahsisini gerçekleştirecektir. Bu ifade refah iktisadının birinci teoremi olarak bilinmektedir (Stiglitz, 1994: 64). Ancak normatif olarak çok tutarlı olan bu düşünce sistematiği pratikte işlememektedir. Çünkü ortaya konulan varsayımlar fiili olarak gerçekleşmesi mümkün olmayacak kadar katıdır. Daha sonra piyasa başarısızlıkları çerçevesinde incelenecek bu nedenler ve başka bazı nedenlerle, piyasa sistemi ekonomik etkinlik koşullarını sağlamayı ve toplumsal refahı maksimum kılmayı başaramamaktadır (Güran, 2000: 96).

3.2. Devletin Ekonomiye Müdahale Nedeni Olan “Piyasa Başarısızlığı Teorisi”

Piyasa ekonomisinde etkinlik, her kişinin sağladığı faydanın kişi tarafından satın alınan malın miktarına, her bir üreticinin yarattığı arzın, üretici tarafından satın alınan üretim faktörlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Tam rekabetçi bir piyasada alıcı ve satıcıların mümkün olduğunca maksimum yararı sağladıkları ve optimal sonuç elde ettikleri için, üretim düzeyini ve mal dağılımını değiştirerek toplam yararı artırmak söz konusu değildir. Bu durumda da herhangi bir kimsenin net yararını başka bir kimsenin refahını azaltmaksızın artırmak mümkün olmadığı için piyasada üretilen mal ve hizmetlerde Pareto optimum sağlanmaktadır. Ancak böyle bir durum uygulamada her zaman gerçekleşmemektedir (Öztürk, 2007: 114).

Piyasa ekonomisi her zaman tek başına Pareto etkin dağılımı sağlayamamakta ve kimi alanlarda ekonomik etkinliği sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Piyasanın Pareto optimal ya da “birinci en iyi” kaynak tahsisini başaramaması piyasa başarısızlığı (market failure) olarak tanımlanmaktadır (Young, 2003). Benzer bir tanım Dollery ve Wallis’te de görülmektedir. Onlara göre piyasa başarısızlığı terimi, bir piyasanın ya da piyasa sisteminin mal ve hizmetleri ya bütünüyle ya da ekonomik olarak optimal bir biçimde sağlamadaki yetersizliği ifade etmektedir. Örneğin Pigoucu açıdan piyasa başarısızlığı, belirli bir mal ya da hizmet için marjinal sosyal maliyetlerin marjinal sosyal faydalarla bir olmadığı zaman oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, piyasa

başarısızlığı, piyasa fiyatları marjinal sosyal maliyetlerle eşit olmadığı zaman görülmektedir (Dollery ve Wallis, 2001: 9).

Piyasa başarısızlığı ile kastedilen çoğu kez -yukarıda da belirtildiği gibi- tam rekabetçi piyasanın Pareto optimal kaynak tahsisini sağlayamaması yani dar anlamda piyasa başarısızlığıdır. Geniş anlamda piyasa başarısızlığı ise, serbest piyasaların Pareto optimal kaynak tahsisini belirli durumlarda gerçekleştirememesidir. Yani, dar anlamda piyasa başarısızlığı sadece *tam rekabetçi serbest piyasalarda*; geniş anlamda piyasa başarısızlığı ise *serbest piyasalarda* gerçekleşen kaynak tahsislerinin etkinsizliği ile ilgilidir (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 109–110).

Geniş anlamda piyasa başarısızlığına Stephan Bailey’in tanımı örnek vermek açısından uygundur. Bailey’e göre; “rekabetçi piyasalar belirli koşullar altında etkin kaynak tahsisini sağlamaktadırlar, ancak bununla birlikte monopollerin, oligopollerin, dışsallıklar, kamusal mallar ve merit malların varlığı sayesinde piyasada etkin kaynak tahsisini sağlanamamaktadır (Bailey,1995: 26). Rosen (1985: 62) de, benzer bir ifadeyle piyasa başarısızlığını piyasaların etkin kaynak tahsisini sağlayamamaları şeklinde belirterek başarısızlıkların nedenleri olarak da monopollerin, tam kamusal malların ve dışsallıkların mevcudiyetini ve bilginin maliyetli olmasını görmektedir.

Yukarıda da belirtilen hallerde piyasalar ekonomik etkinliği sağlama konusunda yetersiz kalarak toplumun refahını maksimize edememektedir. Piyasaların başarısız olduğu hallerde devletin piyasalara müdahale etmesi ve piyasanın başarısızlığına yol açan nedenleri ortadan kaldırması gerekmektedir (Çakal,1996: 7). Piyasa başarısızlıkları devletin piyasaya müdahalesi için güçlü bir gerekçedir.

3.2.1. Piyasa Başarısızlığının Nedenleri

Piyasanın başarısızlığa uğradığı durumlar genellikle aksak rekabet, kamu malları, dışsallıklar ve asimetrik bilgi başlıkları altında toplanmaktadır.²¹ Bu unsurların biri veya birkaçının varlığı halinde ilgili sektörde veya ekonomide piyasanın düzeni

²¹ Piyasa başarısızlığı konusuna yer veren çalışmaların büyük bir çoğunluğun burada belirtilen dört neden üzerinde hemfikirdir. Bununla birlikte bazı çalışmalarda ilave nedenler de sayılmaktadır. Bu konudaki çalışmalarla ilgili olarak örneğin bkz. Akalın (2002), Barr (1998), Wolf (1998), Rosen (1985).

bozulmakta, etkin kaynak dağılımı sağlanamamakta, toplumsal refah optimal düzeye çıkarılamamaktadır. Aşağıda piyasa başarısızlığına yol açan bu unsurların her biri kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

3.2.1.1. Aksak Rekabet Piyasası

Gerçek ekonomik yaşamda rekabetin en iyi şekilde sağlandığı ideal bir piyasa olan tam rekabet piyasasına örnek verilebilecek mükemmellikte bir piyasaya rastlanmamaktadır. Çok sayıda üreticinin ve tüketicinin olduğu, piyasaya giriş ve çıkışın serbest olduğu malların homojen ve gerek üreticilerin gerekse tüketicilerin tam bilgili olduğu hiçbir mal ve hizmet piyasası gerçek yaşamda uygulanması mümkün olmayan sanal bir piyasa olmaktan öteye gidememektedir (Öztürk, 2007: 133).

Tam rekabet piyasasının sağlanması için gerekli koşulların gerçek ekonomik hayatta aksamasından dolayı oluşan ve ekonomide daha sık rastlanan piyasalar aksak rekabet piyasaları olarak adlandırılmaktadır.

Aksak rekabet piyasasındaki az sayıda firmanın her biri kâr maksimizasyonuna yönelip, marjinal maliyet = marjinal gelir ($MM=MG$) denge koşulunu gerçekleştirirken, satış fiyatları marjinal maliyetlerden büyüktür. Bu durum firmaların daha fazla kâr elde edebilmek için üretimlerini optimal üretim miktarının altında saptayıp yani üretimi kısıp, satış fiyatını artırmalarını ifade etmektedir. Aksak rekabet piyasasındaki firmaların, üretimi bu şekilde kısımları, kaynakların üretim alanları arasında etkin dağılımını engellerken, Pareto optimumuna ulaşamamasına da neden olmaktadır (Dinler, 2004: 390).

Fiyatın az sayıda firma tarafından belirlenebilir olması doğal olarak tüketiciler aleyhine sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Tekel durumunda piyasada faaliyette olan tek firma tüketici aleyhine yüksek kâr elde edebilmekte, hatta fiyat farklılaştırmasına giderek aynı malı farklı yerlerde farklı fiyatlardan da tüketicilere sunabilmektedir. Oligopol şartlarının geçerli olduğu durumda da piyasaya hâkim olan az sayıdaki firma aralarında açık veya örtük anlaşmalar yapmak suretiyle, tüketici aleyhine piyasaya arz

edilen mal miktarını sınırlandırarak fiyatı yükseltebilmekte, fiyat maliyetin üzerine çıktığı ölçüde de aşırı kâr diğer bir deyişle rant sağlayabilmektedir (Acar, 2005: 130).

3.2.1.1.1. Ölçeğe Göre Artan Getiriler

Ölçeğe göre artan getiriler, üretimde ölçeğin genişlemesi ile birlikte üretim maliyetinin düşmesi olarak tanımlanmaktadır (Stiglitz,1994: 89). Artan getiride üretim miktarı arttıkça marjinal maliyet düşmekte ve bu nedenle üretimin tümü en düşük maliyetle üretim yapan üretici tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu tür bir piyasada tekelciliğin oluşması kaçınılmazdır. Tekelci bir yapının oluşması ise iki açıdan etkisiz sonuçlara yol açmaktadır. Bunlardan birincisi üretimin olması gerekenden daha düşük gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan statik etkinlik kaybıdır. İkincisi ise, piyasada tekel gücü elde etmiş olan tekelcinin rekabet etmek için yenilik yaratma ve ürün geliştirme konusunda bir dürtüye sahip olmamasının yol açtığı dinamik etkinlik kaybıdır (Wolf, 1998: 22).

Bir ekonomide ölçeğe göre artan getiri söz konusu ise, aşırı büyüyen firmalar küçük firmaları kendi faaliyet alanından uzaklaştırabileceği gibi piyasaya girişleri de engelleyebilmektedirler (Dinler, 2004: 391). Bu konuyla ilgili olarak son zamanlarda geliştirilen *yarışmalı piyasalar teorisi* (the theory of contestable market); artan getirili bir piyasa tekel koşullarına sahip olsa bile eğer piyasaya giriş-çıkış engelleri konulmamışsa, potansiyel rakiplerin tekelciyi etkin piyasa üretim ve fiyatına yakın bir şekilde çalışmaya zorlayacağı fikrine dayanmaktadır. Böyle bir piyasada hem statik hem de dinamik etkinlik sağlanacaktır. Tekelci potansiyel rakiplerine piyasayı kaptırmamak için hem etkin piyasa fiyatı düzeyine yakın bir fiyattan mallarını satacak, hem de ürün ve teknoloji geliştirme konusunda hassas davranacaktır. Bununla birlikte, giriş-çıkış engellerinin konulmamasıyla anlatılmak istenen sadece piyasaya girişlerin tamamıyla serbest olması demek değil; aynı zamanda piyasadan çıkışın da cezalandırılmaması gerektiğidir (Cullis ve Jones, 1992: 14–15).

3.2.1.1.2. Doğal Tekeller

Piyasa başarısızlıklarına neden olan ve kamusal üretimi gerekli kılan nedenlerden biri de doğal tekellerdir. Doğal tekel kavramı, ölçüğe göre artan getirilerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Buna göre, piyasada artan getiriler mevcut ise iktisadi etkinlik sınırlı sayıda firma olmasını gerektirmektedir. Artan getirilerin önemli olduğu ve bölgede yalnızca bir firmanın faaliyet göstermesi gerektiği sanayiler de doğal tekeller olarak adlandırılmaktadır (Stiglitz, 1994: 227).

Tekel piyasalarında rekabet olmadığı için, tekel durumundaki firma, fiyatları istediği kadar yukarıya çekerek, tüketicilerden elde ettiği kârı maksimize etmeye çalışmaktadır. Tekel firmanın yüksek kâr elde etmesi, ancak yeni bir firmanın piyasaya girerek, mücadeleye başlaması ve rekabet etmesi durumunda sınırlanmaktadır. Piyasaya yeni katılan bir firma, birtakım yetersizliklere rağmen, küçük ölçekli üretim yaparak, tekel firmanın kârını artırmasını engelleyen bir faktördür; çünkü bu aşamada iki firma arasında rekabet başlamaktadır (Işık, 2006: 7).

Doğal tekel örnekleri içine demiryolu taşımacılığı, telefon, su, elektrik, doğalgaz girmektedir. Bazı tekel türleri vardır ki, bunların doğal tekel olup olmadığı konusunda görüşler siyasal felsefeye göre farklılık göstermektedir (madenler, enerji üretimi, demir-çelik sanayii, vb.). Sosyalizme geçiş taraflısı hükümetler, doğal tekel kavramını, kapitalizm taraflısı hükümetlere kıyasla, daha geniş bir şekilde yorumlamak eğilimindedirler (Bulutoğlu, 2004: 15).

Kırsal bir bölgede hastaların ambulansla taşınması, hastane hizmetleri hatta bir doktorun muayenehanesi bile, doğal bir tekel olarak adlandırılmaktadır. Uygulamada, teknolojinin neden olduğu doğal tekeller gibi, yasalarla öngörülen tekeller ile politik süreç ve politikacıların neden olduğu tekellere de rastlanmaktadır. Örneğin, ABD’de, uygulanan “*Certificate of Need*” kanunu ile bir hastaneye yerel piyasalarda doğal tekel niteliği kazandırılarak yeni hastanelerin veya rakiplerin piyasaya girmelerine bazı engeller konulmaktadır. Bununla birlikte lisans ve patent kanunları, üreticilere arz üzerinde doğrudan doğruya bir kontrol imkânı tanırken, kalite ile ilgili yapılan

düzenlemelerle de, üretilen özel tıbbi alet ve donanımlar üzerinde üreticiye ayrıca bir kontrol olanağı daha sağlanmaktadır (Işık, 2006: 7)

Tekel firmalar sadece piyasada değil, birçok alanda ayrıcalık elde etmektedirler. Örneğin, General Motors'un başkanı Washington'a gittiği zaman, ABD Başkanı ile görüşme hakkına sahiptir. Benzer şekilde General Electric'in başkanı istediği an Savunma Bakanı ile görüşebilmektedir. Buna karşılık sıradan bir çiftçi Tarım Bakanı ile veya perakendeci tüccar Ticaret Bakanı ile kolaylıkla görüşebilme gibi bir hakka sahip değildir (Galbraith, 1990: 65).

3.2.1.2. Kamusal Mallar

Toplumsal ya da sosyal mallar olarak da anılan kamusal mallar, serbest piyasanın arz etmede başarısız olduğu mallardır. Bu nedenle kamu ekonomisinin oluşum nedenlerinden en önemlisi mal ve hizmetlerin kamusalılık derecesidir. Ekonomide optimumu sağlama açısından mal ve hizmetlerin kimler (kamu ve özel) tarafından üretilebileceğini bu mal ve hizmetlerin özelliklerine bakılarak belirlemek mümkündür. Bu bağlamda kamusal mallar “tam kamusal mal ve hizmetler”, “yarı kamusal mal ve hizmetler” ve “erdemli mallar” olarak sınıflandırılmaktadır.

3.2.1.2.1. Tam Kamusal Mallar

Tam kamusal mallar kavramı çağdaş anlamda ilk kez Samuelson tarafından tanımlanmıştır: “Kişilerden herhangi birisinin tüketimi nedeniyle, diğerlerinin aynı tüketme olanağından herhangi bir azalışın olmadığı; birlikte ve eşit biçimde tüketilen mallardır.” Dorfman, ifade edilen malların finansmanını ön plana alarak şöyle bir tanım yapmaktadır: “Bu tür mallar bir kez üretildi mi, artık hiç kimsenin bir bedel ödeyip ödemediği söz konusu olmaksızın, tüketiminden dışlanamadığı mallardır.” (Şener, 2007: 50).

Yukarıda belirtilen tanımlardan faydalanılarak tam kamusal malların temel belirleyici nitelikleri tüketicilerin *tüketimden dışlanamaz* (non-excludability) olması ve tüketicilerin *tüketimde rakip olmamaları* (non-rivalness) şeklinde sıralanabilmektedir.

Tam kamusal mallar bir kişi için bile üretildiklerinde bu malın faydası diğer kişilere de yayılmaktadır. Bunun ötesinde, yayılma etkisinin doğası gereği tam kamusal bir mal üzerinde özel mülkiyet hakları tesis etmek çok maliyetli olduğu için bunların dışsal faydalarını fiyatlandırmak çok güçtür. Bu durum “dışlama ilkesinin başarısızlığı (failure of exclusion principle)” olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca, tam kamusal malların faydalarını küçük birimlere bölerek fiyatlandırmak maliyetlidir. Bunun sonucu olarak da, fiyatı ödemek istemeyen kişileri malların sağladığı faydadan dışlanamamaktadır (Hyman, 1973: 74).

Tam kamusal malların faydası birimlere bölünüp pazarlanamadıklarından bu tür mallara karşı kişisel bir talep doğmamakta bu yüzden de piyasa fiyatı oluşmamaktadır. Bu halin sonucu olarak, tam kamusal malların tüketiminde rakip olmama (non-rivalness) durumu ortaya çıkmakta yani özel mallarda olduğunun aksine, tam kamusal malı tüketen bir kişi aynı maldan bir başkasının da aynı oranda faydalanmasına engel olamamaktadır. Bu özellik, sözü geçen mal ve hizmetlerin faydasının kolektif bir karaktere sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Nadaroğlu, 1992: 52). Tam kamusal malın klasik bir örneği deniz feneridir. Deniz feneri işaret ışığını açtığı zaman, civardaki bütün gemiler bundan faydalanmaktadır. Deniz feneri hizmetinin avantajını sağlayan kişi, başka birini de bunu eş anlı yapmaktan alıkoyamaz (Rosen, 1985: 51; Buchanan ve Flowers, 1987: 17).

Tam kamusal malların tüketimde rakip olmama özelliği gereği ilave bir tüketici için marjinal maliyet sıfırdır. Yani maldan yararlanacak ilave tüketici için sıfır marjinal maliyet vardır. Örneğin nüfusu 1.000.001 kişi olan bir ülkeyi savunma ile 1.000.000 olan bir ülkeyi savunma arasında fark yoktur. Başka bir örnek vermek gerekirse, deniz fenerinin maliyeti, fenerden yararlanarak geçen gemi sayısına bağlı değildir (Stiglitz, 1994: 92). Bununla birlikte tam kamusal bir malın marjinal maliyeti sıfır olduğu için bu tür malların etkin fiyatlandırılması, malın ilave birimine kişiler tarafından biçilen marjinal değere dayandırılmak zorundadır (Barr, 1998: 80).

Bu ayrımları aşağıdaki tabloda olduğu gibi, malların tüketimde rakiplik ve dışlanabilirlik özelliklerine göre dört durumda özetlemek mümkündür:

Tablo 5: Malların Kamusalılık Derecesi

TÜKETİMDE – Dışlama Mümkün - Dışlama Mümkün Değil	
Rakip-----1-----	-----2
Rakip Değil-----3-----	-----4

Kaynak: Musgrave ve Musgrave, 1989: 44

Musgrave yaklaşımına göre, mal ve hizmetler, tüketimde rekabetin ve dışlamanın olup olmasına göre sınıflandırılmaktadır. Durum 1’de hem dışlama hem de tüketimde rekabet vardır. Bu nedenle bu özel bir mal/hizmettir. Yani, fiyat mekanizması yolu ile ödeme arzusu yüksek olan kişi bu mal/hizmete sahip olarak diğerlerini tüketimin dışında tutabilmektedir. Durum 4’teki mal/hizmet ise tüketimde rekabetin ve dışlamanın olmadığı bir durumu göstermektedir ki bu tam kamusal mal/hizmetlerin temel özelliğidir. Durum 2 ve 3 ise yarı kamusal mal ve hizmetleri ifade etmektedir. Durum 2, 3 ve 4’te piyasa başarısızlığı söz konusudur (Musgrave ve Musgrave,1989: 44).

Tam kamusal mallar, taşıdıkları özelliklerin bir sonucu olan bedavacı (free rider) sorunu nedeniyle piyasa ekonomisi koşullarında üretilmeye elverişli değildir. Bedavacı sorunu, mal/hizmetten yararlananların yararlanma düzeylerinin ayrıştırılamaması nedeniyle maliyetlerin kullanıcılara tam olarak yansıtılamamasının sonucunda, söz konusu mal/hizmetlerden faydalananların, maliyetleri başkalarının karşılayacağı beklentisiyle bu mal/hizmetlerin finansmanına katılmaktan kaçınma eğilimidir. Bedavacı sorunu, insan doğasındaki bedelini ödemediği yararlanma, külfetine katlanmadan nimetinden istifade etme eğiliminden kaynaklanmaktadır ve kamusal malların piyasa tarafından üretilmemesinin belirleyici nedenidir. Çünkü özel bir işletmenin ayakta kalabilmesi ancak sattığı malın bedelini tahsil edebilmesine, bunun tamamlayıcı bir parçası olarak da, bedelini ödemeyeni tüketimden dışlayabilmesine bağlıdır. Özel sektör devletin sahip olduğu para basma, vergilendirme gibi araçlara sahip olmadığından bedavacı sorununu aşamamaktadır. Devlet özellikle

vergilendirme yoluna başvurarak, ürettiklerinin bedelini gerekirse zorla tahsil etmektedir ve bu nedenle de özel sektörün üretmediği kamu mallarını devlet üretmektedir (Acar, 2005: 134–135). Kamusal malların piyasası ve dolayısıyla fiyatı olmadığından hangi kamusal malın ne miktarda üretileceğine hükümetler bütçe olanaklarını göz önüne alarak karar vermektedirler. Firmaların tersine vergilendirme yetkisini elinde bulunduran hükümetler kamusal malların üretimini vergilerle finanse etmektedirler (Öztürk, 2007: 123–124).

Tam kamusal malların üretim hacimleri piyasa tarafından karşılanmaya olanak vermeyecek derecede büyüktür ve bu faaliyetlerden sağlanan marjinal sosyal fayda marjinal özel faydadan daha yüksektir (Yüksel, 2006: 10). Tam kamusal mallar için etkinlik koşulu $MSF = \sum MF = MSM$ şeklinde ifade edilmektedir. Yani bir kamu malının marjinal sosyal faydası, tüm tüketicilerin aldığı kişisel faydaların toplamına o da marjinal sosyal maliyete eşittir (Kayıran, 1996: 26).

3.2.1.2.2. Yarı Kamusal Mallar

Yarı kamusal mallar, bölünebilme, tüketimden dışlanabilme ve belirli bir fiyatla arz edilebilme özelliklerine sahip olma açısından özel mallara benzeyen, bununla birlikte özel mallardan farklı olarak toplumsal açıdan önemli boyutlarda pozitif dışsal etkilere sahip olan mallardır (Demir, 1997: 127).

Yarı kamusal mallar bölünebilir, fiyat ödemeyenler dışlanabilir gibi nitelikleri itibariyle piyasa tarafından üretilebilir yapıdadırlar, ancak; bu tür malların üretiminde ya tam rekabet koşullarında önemli sapmalar görülmektedir ya da dışsal fayda ve zararlar söz konusudur. Bazen de üretim, azalan marjinal maliyetle çalışan sanayi dallarında ekonomik veya teknolojik faktörlerin etkisiyle kısıtlanmaktadır. Yani bu şartlar altında da piyasada optimal kaynak dağılımı gerçekleşmemektedir. Çünkü yarı kamusal mallar sadece kişilere değil, topluma da fayda sağlamaktadır. Ancak, kişilere sağlanan fayda ölçülmesine rağmen, topluma sağlanan fayda ölçülememektedir. İşte bu nedenle yarı kamusal malların devletçe üretilmesi halinde, elde edilen kişisel fayda karşılığında ya bir ücret istenmeli veya bu tür malların üretimi piyasaya bırakılarak, üretimde bulunan firmaya devlet mali yardımında bulunmalıdır (Aksoy, 1998: 59). Bu konuyla ilgili olarak eğitim ve sağlık hizmetlerinin nitelikleri itibariyle pazarlanabilir, faydası bölünebilir bir

yapıya sahip olmalarına rağmen hem piyasa hem de devletçe üretilmesi güzel birer örnektir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin piyasada üretilip, maliyetini sadece hizmetten faydalananların ödemesi durumunda ülkedeki bilgili ve sağlıklı kişilerin sayısı azalacak bu da ülkenin kalkınmasını olumsuz etkileyecektir.

Yarı kamusal nitelikteki mallar sadece eğitim ve sağlık hizmetleri değildir. Tam kamusal mallar ile özel mallar arasında kalan, yani sunulduğu kişiye doğrudan bir fayda sağlarken toplumun diğer kişilerine de dışsal fayda sağlayan her türlü mal, yarı kamusal mallar grubuna dâhildir. Bu yüzden, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra, ulaştırma, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar ve benzeri daha pek çok hizmet yarı kamusal mallardan sayılmaktadır (Pehlivan, 2006: 46).

Bir malın piyasada yeteri düzeyde alıcı bulması ve bu bunun da ekonomik olması halinde devletin o malı üretmesi gerekmez. Örneğin, bir otoyolun maliyeti, sürücülerden alınan ücretle karşılanıyor ve bu karşılama ekonomik ise özel firmaların otoyol yapıp işletmelerinde sakınca yoktur. Ancak aynı uygulamayı şehir içi yollarda denemek ne sosyal ne ekonomik amacı sağlayacağından bu yolları devlet finanse etmelidir (Demir, 1997: 127).

3.2.1.2.3. Erdemli Mallar

Erdemli mallar, özel mallar niteliğinde olmakla birlikte, toplumsal refahın artması ve yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla devlet tarafından üretilen mallardır (Pehlivan, 2006: 47). Bu tür mallar, gerek toplumsal ve gerekse kişisel açıdan; özellikli, öncelikli ya da üstünlüğü olan, vazgeçilmez nitelikteki mallar oldukları için ya doğrudan devlet tarafından bedelsiz olarak topluma sunulmakta ve finansmanı vergilerle sağlanmakta ya da piyasa fiyatının altında pazarlanmaktadır (Akdoğan, 2003: 49).

Kişi tam bilgiye sahip olsa bile kötü kararlar alabilmekte, kendi çıkarını en iyi şekilde düşünmemektedir. Kendi sağlıkları için kötü olduğunu bilmelerine rağmen sigara içmeye devam edebilmektedirler. Emniyet kemerinin faydasını, kemer takmanın kazadan kurtulma şansını artırdığını bilmelerine rağmen, kemer takmaktan kaçınabilmektedirler. Kişilerin kendileri için en iyi çıkarın ne olduğunu bilmiyor görünerek hareket ettikleri bu durumlarda devletin müdahale etmesi gerektiğine

inananlar vardır. Bu hallerde gerekli müdahale çeşidi ise sadece bilgi vermek değil; bazı hareketlerde bulunmaya/bulunmamaya kişiyi zorlamaktır. Bu bağlamda devletin kişileri tüketmek için zorladığı emniyet kemeri ve tüketimini engellemeye çalıştığı sigara gibi mallar erdemli mallardır (Stiglitz, 1994: 99).

Toplumsal açıdan önem taşıyan ve piyasa mekanizması içerisinde karşılanma olanağı bulunmayan erdemli mal ve hizmetlerin üretimi bir zorunluluk olup, aksi takdirde sosyal sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu anlamda devlet, sorunları giderebilmek için toplumu ilgilendiren bazı hizmetleri gerçekleştirmeyi amaçlamakta ve çaba göstermektedir. Konut olanaklarının sağlanması, ücretsiz veya düşük ücretle sağlık ve tedavi hizmeti sunulması, kimsesiz, yaşlı ve çocuklar ile düşkünlere yardımcı olunması, sakatların sosyal açıdan korunmaları bu anlamda sunulması söz konusu hizmetlere örnektir (Akdoğan, 2003: 50).

3.2.1.3. Dışsallıklar

Dışsallıklar, (externalities) belirli bir kişi veya kişi gurubunun aralarında herhangi bir anlaşma ya da ticari bir ilişki olmaksızın gayri iradi olarak, bir başka kişi ya da kişiler gurubunun herhangi bir eyleminden dolayı bir fayda (dışsal fayda/dışsal ekonomiler) ya da maliyetle (dışsal maliyet/dışsal zarar) karşılaşması olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 1999: 7). Diğer bir ifadeyle *“bir kişinin ya da bir firmanın, diğer kişi ve firmaları etkilediği, bir firmanın diğer firmalar üzerinde maliyet yükleyerek ancak onların zararını telafi etmediği, ya da alternatif olarak bir firmanın, diğerlerine bir fayda sağladığı ancak bu faydanın karşılığını alamadığı gibi birçok durumlar mevcuttur”*(Stiglitz, 1994: 92) ve bu durumların tümü dışsallık olarak adlandırılmaktadır.

Dışsallık bir üretim ve/veya tüketim faaliyeti ile üçüncü kişilerin fayda ve/veya maliyet fonksiyonları etkilenmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, aşağıdaki fayda fonksiyonunda, kişi A'nın refahı hem tükettiği mal ve hizmetlerin dağılımına ($x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$), hem de başka bir kişi B'nin gerçekleştirdiği herhangi bir faaliyete (y^1) bağlıdır:

$$U^A = U^A(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n, y^1)$$

Burada kişi B'nin yaptığı bir faaliyet, (y^1), kişi A'nın refah fonksiyonuna girmektedir. Bu faaliyet herhangi bir şey olabilir; kişi B sigara içiyor olabilir, çöp yaratıyor olabilir, çok ysek sesle radyo dinliyor olabilir. Aynı zamanda bu faaliyet, kişi A'nın refahını artırabilir (pozitif dışsallık) ya da kişi A'nın refahını azaltabilir (negatif dışsallık) (Cullis ve Jones,1992: 40–41).

Dışsallıkların varlığı, tam rekabet koşullarının önerdiği marjinal maliyet-marjinal fayda eşitliğini bozmakta ve dolayısıyla bu kurala göre yapılan üretim ve tkretim de optimallikten uzaklaşmaktadır. Piyasalarda retim faktörlerinin kullanılmasındaki bölünmezlikler dışsallıkların nedenidir. Çünkü retim faktörlerinin kullanımındaki bölünmezlikler azalan maliyetler veya artan verimlilik halinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (ztrk, 2007: 126).

Dışsallıkların varlığı piyasada kaynak tahsisi kalıbını da bozmaktadır. Mansfield'e göre; “Bir kişi, toplumun refahına katkı sağlayan bir faaliyette bulunur ancak, ona bunun için bir ödeme yapılmazsa bu faaliyeti sosyal olarak optimal olandan daha az sıklıkla tekrarlaması kuvvetle olasıdır. Bununla birlikte, kişi, topluma maliyet yükleyen bir faaliyette bulunur ancak, bunun için ödeme yapmaya zorlanmazsa, bu faaliyeti sosyal olarak optimal olandan daha sık tekrarlaması kuvvetle olasıdır. Her iki durum firmalar açısından da geçerlidir” (Caporaso ve Levine, 1992: 90–91).

Dışsallığın bir piyasa başarısızlığı olarak değerlendirilmesinin en önemli nedeni ortaya çıkan dışsal etki için bir piyasa olmaması ve dışsallıklar için bir fiyat oluşturulamamasıdır. Piyasanın ve dolayısıyla fiyatların olmadığı trampa ekonomisinde bir kişinin faydası, diğerinin takasta ne kadar vermeye istekli olduğuna bağlıdır. Bu durumda, kişinin takasta ne kadar vermeye istekli olduğu, değerimin niteliğini ve diğer kişinin elde edeceği yararı doğrudan etkilemektedir (Kayıran, 1996: 17).

Aşağıda yer alan Tablo 6'da buraya kadar anlatılan dışsallıkların etkileri özetlenmektedir.

Tablo 6: Dışsallıkların Etkileri

	Negatif Dışsallık	Pozitif Dışsallık
Üretilen Miktar	Optimalden daha fazla	Optimalden daha az
Sosyal faydalar/maliyetler	Sosyal maliyetler optimalden fazla	Sosyal faydalar sosyal optimumdan daha az
Fiyat	Çok düşük	Çok yüksek
İyileştirici etki	Sosyal maliyetleri azaltmada yetersiz	Sosyal faydaları artırmada yetersiz

Kaynak: Karaer, 2002: 25

Dışsallıkları negatif ve pozitif dışsallıklar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür (Stiglitz, 1994: 93). Pozitif dışsallıklar, ekonomik birimlerin eylemlerinin diğer birimlere fayda sağlaması ve bu faydayı elde edenlerin eylemi gerçekleştirene ödemedede bulunmaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Hem üretim hem de tüketimde görülebilen pozitif dışsallıklarda, ekonomide oluşan sosyal fayda fonksiyonu kişinin özel fayda fonksiyonundan yüksektir. Bu durumda mal ve hizmet için oluşan piyasa fiyatı üreticiler için sosyal optimum düzeyindeki fiyatın altındayken tüketiciler için bu fiyatın üstündedir (Güneş, 2000: 25). Kısacası, bir pozitif dışsallık mevcutken, fiyatlar bir mal ya da hizmetin marjinal sosyal faydasına tam olarak eşitlenmemektedir (Hyman, 2005: 102).

Pozitif dışsallıklara, telefon haberleşmesini kolaylaştırmak amacıyla yapılan faaliyetlerin internet hizmetinin maliyetini düşürmesi (üreticiden üreticiye); bilgisayar maliyetinin düşmesiyle birlikte bilgisayar kullanımının yaygınlaşması (üreticiden tüketiciye); bir tüketicinin bir firmaya ait mallar hakkında olumlu görüşünü etrafına anlatması (tüketiciden üreticiye); bir kişinin kendi mesleği ile ilgili teknik bilgileri ve konuyla ilgili diğer siteleri, kendi web sitesinde diğer bütün kullanıcılar açık tutması (tüketiciden tüketiciye) örnek gösterilebilmektedir (Pehlivan, 2006: 48–49).

Dışsal maliyetler olarak da bilinen negatif dışsallıklar ise bir malın alıcı ve satıcılarından başka, üçüncü kişilere olan ve piyasa fiyatına yansımayan maliyetlerdir (Hyman,2005: 99).

Negatif dışsallıklara, akarsu kenarında bulunan bir sanayi tesisinin atıkları ile suyu kirletilmesi sonucu üretim sürecinde su kullanan diğer sanayi tesisinin olumsuz etkilenmesi (üreticiden üreticiye); üretim tesisinin yakınında yaşayan kişilerin sağlıklarının bozulması (üreticiden tüketiciye); bir tüketicinin bir firmaya ait mallar hakkında olumsuz görüşünü etrafına anlatması (tüketiciden üreticiye); kalabalık bir otoyolda ek bir arabanın trafiğe çıkışı (tüketiciden tüketiciye) örnek gösterilebilmektedir (Akdoğan, 2003: 58–59).

Bazen de negatif ve pozitif dışsallık iç içe geçmiştir. Örneğin, teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla daha fazla üretim yapılması ve bu teknolojik gelişmeyi elde edemeyen firmaların bu gelişmeyi almak istemeleri de özel kesimde ortaya çıkan pozitif bir dışsallıktır. Ancak, yaşanan bu teknolojik gelişme, bazı kişilerin işsiz kalması açısından negatif dışsallıkların da konusudur. Pozitif ve negatif dışsallığın patron ve işçi için ifade ettiği anlam birbirinden farklıdır. Birisi için pozitif dışsallığı olan bir işlem, diğer taraf için negatif bir dışsallık anlamı taşımaktadır (Işık, 2006: 5).

3.2.1.4. Asimetrik Bilgi

Tam rekabet piyasasının düzgün işlemesi açıklık koşulunun varlığına bağlıdır. Açıklık koşuluna göre, gerek alıcılar gerekse satıcılar piyasadaki mal ve hizmetler hakkında aynı bilgiye sahiptir. Ancak bu varsayım gerçek ekonomik yaşamda genellikle tam olarak gerçekleşmemektedir. Piyasada olup bitenlerden, piyasa koşullarındaki her türlü değişmeden alıcı ve satıcıların anında haberdar olması, gerçek yaşamda mümkün olmayacak kadar zordur (Öztürk, 2007: 140–141).

Çoğu yönleri ile bir kamu malı olan bilginin bir fazla kişiye daha verilmesi, diğerlerine verilen miktarda azalışa yol açmamaktadır. Bununla birlikte, bir tarafın ötekinden daha farklı bir bilgiye sahip olması piyasadaki işleyişi tamamen kendi lehine ve ötekilerin aleyhine yönlendirilebilmesine imkân tanımaktadır. Bazen de bilgi bir

düzen sırrı haline getirilip az sayıda kişi arasında dağıtılmaktadır. İşte bu olumsuz sonuçlara neden olmamak için bilgi ya bedava verilmeli ya da alınacak bedel sadece bilgiyi aktarmanın maliyeti olmalıdır (Yumuşak ve Aydın, 2005: 117).

Asimetrik bilgi, piyasa oyuncularından bir tarafın (satıcı), bir işlem (malın kalitesi) hakkında diğer tarafın (alıcı) sahip olmadığı bir bilgiye sahip olmasıdır. Asimetrik bilgi durumunda piyasada denge oluşmamaktadır veya bir denge oluşsa bile eldeki kaynaklar simetrik bilgi durumundaki kadar etkin kullanılmamaktadır (Çetin, 2005: 109).

Asimetrik bilgi sözleşme öncesi ve sonrası olmak üzere iki aşamada sorun yaratmaktadır. Sözleşme öncesi asimetrik bilginin yarattığı sorun, ters seçim (adverse selection) sorunu olarak bilinmektedir. Ters seçim, sözleşmenin yapılması aşamasında daha az bilgiye sahip olan kişiye yanlış bilgi verilmesi veya bilgi verilmemesi ile kişinin zarar görmesi ya da düşünülmeyen ve işlem maliyetini artıracak alternatifin seçime konu olmasıdır. En tipik örnek ikinci el araba piyasasında karşılaşılan sorunlardır. İkinci el piyasada kaliteli arabalar (cevherler) sayıca az olduğunda araba sahipleri arabalarını ortalama bir fiyattan satmak istemeyerek, piyasadaki çekilecekler ve sonuçta piyasa kötü arabalara (limonlar) kalacaktır. Araba almak isteyen müşteri ise kaliteli araba satın alma olasılığı düşük olduğundan hem aldatılma riski yükselecek hem de istediğinin tam tersi bir arabayı seçme durumuyla karşı karşıya kalacaktır (Acar, 2005: 137).

Sözleşme sonrası asimetrik bilginin yarattığı sorun ise ahlaki tehlike (moral hazard) sorunu olarak bilinmektedir. Ahlaki tehlike, sözleşmeyi yapan taraflardan birinin sözleşme yapıldıktan ve kendini garantiye aldıktan sonra tedbirsiz davranma riski, dikkatsiz davranma eğilimidir. Bu konuda sigorta sektöründe karşılaşılan sorunları örnek vermek mümkündür. Şöyle ki, yangına karşı sigortalı olan eski bir ev veya işyeri sahibi bilerek ve isteyerek çıkardığı yangın sonucu sigortadan yüklü miktarda para isteyebilmekte; arabasını kasko yaptırmış kişi trafikte daha dikkatsiz davranabilmekte veya birtakım kuralları bilerek çiğneyebilmektedir (Acar, 2005: 138).

Sonuç olarak, rasyonel karar alınmasının olmazsa olmaz koşulu yeterli ve doğru bilgiye sahip olmaktır. Asimetrik bilgide kişisel fayda sosyal faydanın önündedir ve

ekonomik etkinliğin sağlanamamaktadır. Bu durum ise piyasa başarısızlığının bir nedenini oluşturmaktadır (Öztürk, 2007: 143). Dollery ve Wallis'in de belirttiği gibi, piyasa başarısızlığı, piyasanın tek ya da her iki tarafındaki ekonomik birimlerin işlemin doğasında eksik bilgiye sahip olduğu, ya da mevcut bilginin ya alıcı ya da satıcılarda asimetrikçe toplandığı koşullar altında da meydana gelmektedir (Dollery ve Wallis, 2001: 20).

3.2.2. Piyasa Başarısızlığını Ortadan Kaldırmanın Yolları

Her sorunun olduğu gibi piyasa başarısızlığı sorununu da ortadan kaldırmanın en etkin yolu, onu ortaya çıkaran nedenleri ortadan kaldırmaktır. Bu bakımdan, aşağıda piyasa başarısızlığı yaratan nedenler üzerinde ne tür önlemler alınabileceği açıklanacaktır.

3.2.2.1. Rekabetin Önünü Açmak

Serbest piyasa ekonomisinin etkinlik ve optimaliteyi kendiliğinden sağlayacağı yolundaki inanç aksak rekabet piyasalarının varlığı ile önemli ölçüde sarsılmıştır. Kaynak tahsisinde etkinlikten ciddi sapmalara yol açan ve toplumsal refahı düşüren aksak rekabetçi üretim biçiminin yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırmanın yolu, aksak rekabetin gücüne son verecek önlemler almak ve ilgili piyasada rekabeti tesis etmektir (Öztürk, 2007: 140).

Artan getiri koşulunda devletin piyasaya müdahalesi farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Müdahale şekillerinden biri doğal tekel kabul edilen elektrik, doğal gaz, telekomünikasyon, hava yolları, kamyon taşımacılığı, kablolu televizyon, hastane hizmetleri ve su endüstrilerinin devlet tarafından işletilmesi ve fiyatların devlet tarafından belirlenmesidir. Fiyat regülasyonundaki amaç, tekel gücüne sahip bir firma, piyasa mekanizması içinde regüle edilmeden bırakıldığında, tüketiciyi istismar edebilmesi olasılığına karşı tüketiciyi korumaktır (Çetin, 2005: 108–109).

Diğer bir müdahale şekli, piyasada tekelleşmeye yol açan eğilimleri önleyen bazı yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir. Örneğin devlet, çıkardığı anti tröst

yasaları ile tek bir firmanın piyasaya hâkim olmasını engelleyebilmektedir. Bu şekilde belirlenecek fiyat ve miktar, teorik olarak serbest piyasada oluşması gereken etkin fiyat ve miktar düzeyine eşit olmasa bile yakın olmaktadır (Wolf, 1998: 22).

Devlet bazen de mal ve hizmetlerin üretim ve tüketiminden kaynaklanan teknik özellikler²² nedeni ile piyasa ekonomisi alanına girerek özel mal ve hizmet üretmektedir. Bu durumda devlet ya kendi doğal tekelleri ya da kamu iktisadi kuruluşları aracılığıyla özel mal ve hizmet üretmekte veya piyasadaki firmaların üretim ve fiyatlandırma politikalarını belirlemektedir (Şener, 2007: 91).

Aksak rekabetin varlığı nedeniyle etkin dağılımın gerçekleştirilememesi, devlet müdahalesi için bir gerekçedir. Devlet ekonominin işleyişini etkin hale getirebilmek için rekabeti bozabilecek oluşumları önlemelidir (Öztürk, 2007: 140). Bu bağlamda, piyasaya isteyen firmaların girişi yasal yollardan asla engellenmemeli veya mafya usulü illegal yollarla piyasaya girişin engellenmesi kanun hâkimiyetiyle desteklenmeli, ihalelere fesat karıştırılmasına izin verilmemeli, bürokrasi ile özel sektörün tekeli firmaları arasında birtakım rant mekanizmalarının kurulmasına asla göz yumulmamalıdır (Acar, 2005:140).

3.2.2.2. Etkin Devlet

Dışlanmazlık ve rakipsizlik özelliği olan kamusal mallar bedavacı sorunu yüzünden piyasanın ilgi alanı dışındadır. Piyasanın ilgi alanı, tüketimden dışlamanın ve rakipliğin söz konusu olduğu, pazarlanabilir özel mallardır. Ayrıca, piyasanın etkin fiyatlandırma ilkesi olan marjinal maliyet fiyatlandırması da, kamusal mallar açısından geçerli değildir. Çünkü kamusal malların marjinal maliyeti sıfırdır (Güran, 2000: 105).

Piyasa mekanizmasının tam rekabet durumunda dahi kamusal malların üretimini yeterli düzeyde sağlayamaması bu tür malların kamu kesimince üretilmesini gerektirmektedir. Ancak, kamusal malların üretimi ile ilgili kararlar alınırken piyasa

²² Tüketimi toplum için zorunlu sayılan malların monopoller tarafından üretimi, azalan maliyet ve sıfır marjinal maliyetle üretimde bulunma olanağının varlığı, ortak tüketim özelliği, negatif ya da pozitif dışsallık yayan mal ve hizmetlerin piyasa tarafından eksik ya da fazla üretimi gibi (Şener, 2007: 75–90)

mekanizmasının devre dışı kalmaktadır; bu durum ise kaynak dağılımında etkinlikten uzaklaşarak piyasa başarısızlığının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Öztürk, 2007: 123).

Ortaya çıkan piyasa başarısızlığı, piyasanın yapamayacağı işleri yapan küçük ama etkin bir devlet oluşturularak önlenebilmektedir. Dışlanabilirlik ve rakiplik özelliği olan bütün malların üretim ve dağıtımını piyasaya bırakıp savunma, diplomasi ve iç güvenlik gibi piyasanın başarıyla üretilemeyen tam kamu malları üreten; sağlık ve eğitim gibi yarı kamusal mal ve hizmetleri de özel sektörle işbirliği içinde yürütmeye çalışan; piyasa güçlerine saygılı, küçük ama etkin devlet çok daha işlevseldir (Acar, 2005: 140).

Bu bağlamda piyasa başarısızlığı sorunuyla mücadelede, kaynak israfı minimum düzeye indirilmeli, vergi, ödemeyi caydırıcı olmayacak ölçüde düşük vergi oranlarına dayanmalı, sade ve etkin bir vergi sistemi getirilmeli; anti-tröst yasaları etkin bir şekilde işletilmeli, tekelci ve oligopolcü piyasalar rekabete açılmalı ve kayıtdışı ekonomiyle mücadele edilmelidir. Ayrımcı, rant yaratıcı, rekabeti engelleyici, devlete olan güveni sarsıcı ve verimlilik düşürücü yanlış uygulamaların da önüne geçilmelidir (Acar, 2005: 141–142).

3.2.2.3. Dışsallıkların İçselleştirilmesi

İçselleştirme, dışsallığın marjinal değerinin fiyatlandırılması demektir. Negatif bir dışsallık durumunda içselleştirme marjinal dışsal maliyetin marjinal özel maliyete; pozitif bir dışsallıkta ise marjinal dışsal faydanın marjinal özel faydaya eklenmesi suretiyle gerçekleştirilmektedir (Yüksel, 2006: 35).

Dışsallıkların içselleştirilmesi, ilgili kişilerin teşhisini ve marjinal dışsal fayda ya da maliyetin parasal değerinin ölçülmesini gerektirmektedir. Böyle bir teşhis ve ölçüm için gereken verilerin elde edilmesi oldukça zordur. Dışsallıklara karşı uygulanan ekonomik politikalar, dışsal fayda ya da dışsal maliyetin gerçek değeri ile ilgili güçlü fikir farklılıkları nedeniyle sık sık tartışılmaktadır (Hyman,2005: 104).

Bazı kaynaklarda, devletin çeşitli politika araçlarını kullanarak mevcut dışsallıkları düzenlemesinin önemini vurgulanırken, diğer bazı kaynaklarda da devletin hiçbir müdahalesi olmadan dışsallıkların çözülebileceğini belirtilmektedir. Her iki düşünceyi de birleştirerek dışsallıkların biri müdahaleci çözüm diğeri müdahaleci olmayan çözüm olmak üzere başlıca iki yolla ortadan kaldırılabileceğini söylemek mümkündür (Yüksel, 2006: 35).

3.2.2.3.1. Müdahaleci Çözüm: Pigoucu Vergilendirme

Dışsallıkta devlet müdahalesi, dışsallığın büyüklüğüne ve yaygınlığına bağlıdır. Dışsallığın yaygın olması yani toplum üyelerinin çoğunu etkiliyor olması halinde, etkin kaynak dağılımını sağlamak için devlet ya üretimi üzerine almakta ya da vergi ve sübvansiyon mekanizması ile özel ve sosyal değerleri uyumlaştırmaktadır (Bilen, 2002: 18).

Pigou, dışsallıkların varlığı durumunda piyasa mekanizmasına müdahale edilerek etkinliği sağlamak için üretimde veya tüketimde negatif dışsallığa yol açan malın her biriminden üretimin optimal düzeyde olmasını sağlayacak kadar vergi alınmasını önermektedir. Pigoucu vergilendirme (Pigouvian taxation) denilen bu politika, birim fiyat üzerine koyacağı bir vergi ile hem bu malın piyasa fiyatını yükseltmekte hem de bu malın arzını kısımlaktadır (Ünsal, 1998: 533–534). Örneğin nehri kirleterek balıkların zehirlenmesine yol açan, dolayısıyla doğal hayata ve balıkçılığa zarar veren fabrikadan alınacak vergilerle fabrikanın maliyetleri artırılarak üretimi kısımlmakta, böylece nehre daha az zehirli atık bırakması sağlanmaktadır (Acar, 2005: 142).

Ortada negatif dışsallık değil de pozitif dışsallık olması halinde -tam tersi bir şekilde- birim başına bir sübvansiyon uygulaması ile hem arz edilen malın piyasa fiyatı düşmekte hem de arz edilecek miktar artırılarak toplumsal etkinlik sağlanmış olmaktadır (Ünsal, 1998: 533–534). Bu bağlamda, bir eğitim kurumunun yetiştirdiği öğrencilerin meydan getirdiği pozitif dışsallık nedeniyle devletin belli düzeyde bir sübvansiyon uygulayarak bu eğitim kurumunda daha fazla öğrencinin eğitim görmesine neden olması pozitif dışsallığın içselleştirilmesine bir örnektir (Şener, 1996: 84–85).

Pigoucu vergileme dışında alternatif bir devlet müdahalesi de, devletin negatif dışsallıklar için ceza (para cezası), pozitif dışsallıklar için ödüller koyarak fiyat sistemini kullanmasıdır. Bu şekilde kişiler diğer kişilere yükledikleri maliyeti ve sağladıkları faydayı tanımaktadırlar. Örneğin, yol kullanımına koyulacak bir bedel, trafiğin yoğun olduğu zamanlarda yolu kullananların diğerlerine yüklediği trafik sıkışıklığı maliyetinin farkında olmasını sağlamaktadır (Stiglitz, 1994: 94).

3.2.2.3.2. Müdahaleci Olmayan Çözüm: Coase Teoremi

Piyasa başarısızlığına yol açan dışsallıklar sorunu devlet müdahalesi olmaksızın piyasa tarafından da çözüme kavuşabilmektedir. Piyasa çözümü, dışsallık sorununun bu sorunu yaratan ve bundan etkilenen tarafların karşılıklı anlaşmaları ve mülkiyet haklarının dağılımına bağlı olarak bir tarafın diğer tarafa tazminat ödemesi yoluyla ortadan kaldırılmasıdır. Bu görüşü ortaya atan Coase, dışsallık sorununun çözümü için ve devletin mülkiyet haklarını belirlemek ve işlem maliyetlerini düşürmek dışında herhangi bir rolü olmaması gerektiğini belirtmektedir (Coase, 1960: 1–44). Anlaşıldığı üzere Coase'un analizi mülkiyet hakları ve işlem maliyetleri kavramlarına dayanmaktadır.

Mülkiyet haklarının tesisi, transferi ve korunmasıyla ilgili olarak katlanılması gereken kaynaklar şeklinde tanımlanan işlem maliyetleri, bir mal veya hizmetin üretim maliyetleri içinde yer almayan, bu nedenle de malın fiyatına yansımayan, ancak malın mülkiyetinin edinilmesi veya el değiştirmesi sürecinde ortaya çıkan maliyetlerdir (Zerbe ve McCurdy, 1999: 562–563).

Marjinal maliyetin marjinal faydaya eşit olduğu noktada, bir fabrikanın, bacasından çıkan kirli dumanların %80'ini arıtacak imkâna sahip olduğu varsayıldığı durumda, Coase Teoremi fabrikanın çevreyi kirletme hakkı ile kişilerin temiz çevre ve temiz hava hakkı arasında fark olmadığını iddia etmektedir. Çünkü bütün haklar ve hakların kapsamı iyi tanımlandığı sürece, işlem maliyetleri sıfırdır ve gelir dağılımı etkisi sosyal optimum açısından önemini kaybetmektedir. Taraflar açısından ise aynı sonuca ulaşılmaktadır. Fabrikanın havayı kirletme hakkı varsa, o yörede yaşayan

kişiler, fabrikanın bu kirliliğini %20 azaltacak orandaki ücreti veya bedeli ödemektedir. Eğer, kişilerin temiz hava ve çevre hakkı varsa, fabrika %20 kirliliğin karşılığını o yörede bulunanlara ödemektedir. Her iki durumda da, %80 bir temizlik ya da çıktı elde edilmektedir (Işık, 2006: 6). Sonuçta dışsallıktan etkilenen taraflar birlikte ele alınıp değerlendirilerek var olan sorun kendiliğinden çözülmektedir.

Coase teoreminin dayandığı önermeler uygulamada birçok bakımdan eleştirilmiş ve eleştiriler aşağıdaki noktalarda yoğunlaşmıştır (Kirmanoğlu, 2007: 163).

- **Anlaşma maliyetleri:** Genellikle anlaşmanın parasal maliyetleri yüksektir ve maliyetler çok kişiye dağılmıştır.
- **Bedavacılık:** Pazarlık görüşmelerinin maliyetine katlanmadan sonuçtan yararlanmak biçiminde ortaya çıkacak olan bedavacılık davranışı burada da görülebilir.
- **Pazarlık gücü kazanmak için anlaşmayı geciktirme:** Pazarlık gücünü elde etmek isteyen kişiler, anlaşmayı imzalamayı sürekli geciktirebilirler.

3.2.2.4. Bilginin Simetrikleştirilmesi

Asimetrik bilginin varlığından kaynaklanan piyasa başarısızlığı, bilginin simetrikleştirilmesiyle önlenmektedir. Bilginin simetrik hale gelmesi, sözleşmenin altına imza atacak tarafların bilgilerinin hemen hemen aynı olacağı için aldatılma riskinin ortadan kalkması ve bir tarafın bildiğinin karşı tarafın da bilebilir olması demektir (Acar, 2005: 144).

Tüketici organizasyonlarının ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri olmasına ve yasal bazı düzenlemeler yapılmasına rağmen asimetrik bilgi tam olarak önlenememektedir. Piyasadaki belirsizlik ancak devletin müdahalesi sonucu oluşan bilgi akışkanlığının artmasıyla ortadan kalkabilmektedir. Bu nedenle asimetrik bilginin olduğu piyasalarda devletin tüketiciyi düşük kaliteli mallara karşı korumaya yönelik standartlar oluşturmalı, üreticileri mal ve hizmetin özellikleri ve tüketimden

doğabilecek riskler hakkında tüketiciyi bilgilendirmekle yükümlü kılmalı veya tüketicileri bilgilendirecek bağımsız enformasyon piyasalarının oluşumunu desteklemelidir (Çakal, 1996: 9–10).

Bilgi açıklanması konusundaki yasal düzenlemelere karşı çıkanlar bunun gereksiz olduğunu; zira rekabetçi piyasanın, ilgili bilgiyi açıklama konusunda firmaları özendirceğini belirtmektedirler. Bunun yanı sıra tüketicilerin yasanın firmaları açıklamaya zorladıkları bilgilere çok da duyarlı olmadıkları, bunu hem uygulamakla görevli hükümetler hem de uymakla yükümlü olan firmalar için maliyet unsuru olduğunu ileri sürmektedirler. Buna karşın düzenlemeleri savunanlar, uygulanmasındaki güçlüklerle rağmen faydalı olduklarını savunmaktadırlar (Stiglitz, 1994: 97).

3.3. Devletin Ekonomide Yarattığı Sorunlar: Devletin Başarısızlığı Teorisi

Neo-klasik ve Keynesyen iktisatçıların katkılarıyla geliştirilen piyasa başarısızlığı teorisi geçerliliğini uzun yıllar korumuştur. Özellikle Keynesyen iktisatçılar piyasa başarısızlığını ortaya çıkaran nedenlerden yola çıkıp devletin ekonomiye müdahale ederek, ekonomik dengeyi sağlamasını ve piyasanın yarattığı olumsuz sonuçları ortadan kaldırmasını savunmuşlardır. Bununla birlikte, 1950’li yılların başından 1970’li yılların sonuna kadar devletin ekonomideki rolünün ve fonksiyonlarının genişlemesi ve devlet müdahalelerinin artması ile birlikte bu defa da ekonomide yeni sorunlarla karşılaşmıştır (Aktan, 2007a: 71). Devletin ekonomide yeni sorunlar yaratması piyasa başarısızlığı teorisi yanında devletin başarısızlığı teorisinden de söz edilmesine neden olmuştur (Dollery ve Wallis, 2001: 29–30).

Kamu tercihi teorisyenlerince geliştirilen Devletin Başarısızlığı (Governmental Failure) teorisi, aynı zamanda Piyasa Dışı Başarısızlık (Non-Market Failure) teorisi olarak da bilinmektedir. Devletin başarısızlığı teorisinde devletin ekonomiye yaptığı düzenleme ve müdahalelerin olumsuz sonuçlarının belirtilmesinin yanı sıra devletin görev ve fonksiyonlarının aşırı büyümesi ve devleti yönetenlerin güç ve yetkilerinin sınırsız olması sonucunda devletin kendisinden bekleneni yerine getirmede başarısızlığa uğrayacağı da gösterilmektedir (Aktan, 2007a: 73). Devletin başarısızlığı teorisi, tıpkı piyasa başarısızlığı teorisinde olduğu gibi, teknik bazı nedenlerle ya da devletin çalışma

şekli, ilkeleri ve özellikleri nedeniyle, devletçe yürütülen faaliyetin başarısız, etkinsiz ya da israfçı olarak değerlendirilmesidir. Piyasa başarısızlıkları, mükemmel işlemeyen piyasalardan kaynaklanmaktadır. Devletin başarısızlığı ise, kurumlar ya da karar alıcıları ilgilendiren özel fayda ve maliyetlerin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Piyasadaki görünmez el hataları nasıl kamusal fazilete dönüştüremiyorsa, devlete ait görünür eller de kamuya ait başarısızlıkları, kamusal fazilete dönüştürememektedir (Wolf, 1988: 37–38).

3.3.1. Devletin Başarısızlığına Yol Açan Nedenler

İçinde bulunulan konjunktürde, devletin ekonomideki rolünün genişlemesi sonucu artan kamu harcamalarına bağlı olarak bütçe açıkları giderek büyümektedir. Bu açıkların kapatılması için iç ve dış borçlanma zorunlu olmakta ve borç stokları sürekli artmaktadır. Artan kamu harcamaları özel sektörü de ekonomiden dışlamaktadır. Artan merkezîyetçilik, işlem maliyetlerinin de atmasına neden olmakta, bu ise kamu yönetiminin verimini azaltmaktadır. Teşvik, mali yardım ve transfer ödemeleri veren, taban fiyatı ve asgari ücret belirleyen devlet, bir yandan özel girişimin faaliyet alanını daraltmakta, diğer yandan fiyat mekanizmasının etkinliğini bozmaktadır. Devlet ekonomiye bu denli müdahale edip, önemli bir kaynak dağıtıcısı haline gelince, girişimci de devleti rant kapısı olarak görmektedir. Dolayısıyla özel girişim, işleri devletten beklemenin ve devlet eliyle kısa yoldan köşe dönmenin kolaylığını piyasa koşullarında büyümeye tercih etmektedir. Rekabeti koruması gereken devlet, kimi faaliyetleri ile kendisi rekabeti ortadan kaldırmaktadır. Oy peşinde koşan politikacılar tarafından rant toplumu yaratılmakta, politik miyopluk sonucu uzun vadede etkin olmayan programlar uygulamaya konulmaktadır (Öztürk, 2007: 266).

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı gibi devletin başarısız olmasına yol açan birçok unsur vardır. Bunlar; dışlama, işlem maliyetleri, merkezîyetçilik, rant kollama, rekabetin ortadan kaldırılması, oy ticareti, mali yanılma, politik miyopluk ve çoğunluk ilkesidir. Aşağıda devletin başarısızlığına yol açan bu unsurların her biri kısaca açıklanacaktır.

3.3.1.1. Dışlama

Dışlama (crowding-out), kamu harcamalarındaki sürekli artışın kısmen veya tamamen özel sektör harcamalarını daraltması şeklinde tanımlanmaktadır. Dışlama, doğrudan ve dolaylı dışlama olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan dışlama, devletçe uygulanan politikalardan özel harcamaların doğrudan doğruya etkilenmesidir. Doğrudan dışlamaya örnek olarak, kamu yatırımlarının artması sonucu özel kesim yatırımları için gereksinim duyulan fiziki ve mali kaynakların azalması verilebilir. Dolaylı dışlama ise, kamu kesimi açıklarının finanse edilmesi için devletin mali piyasalara girmesiyle birlikte faiz maliyetlerinin artışı nedeniyle özel sektör yatırımcılarının fon talebinden vazgeçmesi ve yatırımlarını azaltmaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yoğun rekabetin yaşandığı fon piyasalarında yaratılan fonların devlet tarafından kullanılması özel sektörün dışlanmasına neden olmaktadır (Öztürk, 2007: 214).

Özel yatırımların faize duyarlılığı ne kadar yüksek, para talebinin faize duyarlılığı ne kadar az ise dışlama da o kadar etkili olmaktadır. Yatırımların faize duyarlılığı sıfır esnek, para talebinin faize olan duyarlılığı sonsuz esnek olduğunda ortada bir dışlama yoktur ve özel yatırımlarda da bir azalma oluşmamaktadır. Tam dışlama, artan kamu harcamalarının kendisi kadar özel kesim yatırımlarını azaltmasıdır (Öztürk, 2007: 217). Kısmi dışlama ise, otonom kamu harcamalarının milli geliri artırıcı etkisi, faiz oranındaki artışın özel yatırımlar aracılığıyla milli geliri artırıcı etkisinden büyük olma halidir. Bu durumda otonom kamu harcaması milli geliri çarpan oranından daha az artmaktadır. Bununla birlikte dışlama etkisi sadece faiz oranlarını artırıp yatırımların azalması ile sınırlı değildir. Yüksek enflasyonun yaşandığı ekonomilerde geleceğe yönelik risk ve belirsizlikler artacağı için girişimciler uzun vadeli reel yatırımlar yerine kısa vadeli spekülasyon yatırımları tercih etmektedirler (Demir, 1997: 271–272).

Keynesyen çarpan mekanizmasına göre, dışlamanın söz konusu olmadığı durumlarda bir birimlik otonom kamu harcaması milli geliri çarpan oranında artırmaktadır. Hükümet yaptığı otonom harcamayı iç borçlanmayla karşılırsa, piyasada likidite azalmakta ve faiz oranı artmaktadır. Bu durum ise, girişimcilerin yatırıma ayırdıkları fonları ile yüksek faizli hazine bonosu satın almaları ve özel yatırımlara

yönelmemeleriyle sonuçlanmaktadır. Özetle, otonom kamu harcaması milli geliri artırırken, uyarılmış özel yatırım azalışı milli geliri azaltmaktadır. Bununla birlikte, mili gelirdeki toplam değişme, biri artıran, diğeri azaltan olan bu iki zıt etkinin toplamına eşit olmaktadır (Demir, 1997: 267).

Buchanan dışlama ile ilgili şu görüşleri belirtmektedir: “Bütçe açıklarının borçla ya da borçsuz finansmanın özel sektörün yatırımları ve sermaye birikimi üzerinde Crowding-out etkisine yol açmasının ikinci derecede bir sonuç olduğu kanaatindeyim. Bu konunun etkisini ikinci derecede değerlendirirken konunun önemsiz olduğunu vurgulamıyorum. Benim üzerinde durduğum nokta, ekonomistlerin bu konu üzerinde gereksiz yere yoğunlaşarak borçlanmanın daha önemli birincil etki ve sonuçların tamamen göz ardı etmelerinin affedilmez olmasıdır” (Buchanan, 1986: 5).

3.3.1.2. İşlem Maliyetleri

İşlem maliyetleri; bilgi toplama, bilgi işleme, sözleşme yapma, sözleşmeyi sürdürme, kaynakların dağıtımı ve ekonomik organizasyonların karmaşık yapısından kaynaklanan maliyetlerin toplamıdır. Bankacılık, sigortacılık, pazarlama, hukuk, muhasebe, güvenlik gibi hizmetler işlem sektörünü ve bu sektörlerin GSYİH'daki payları işlem maliyetlerinin ekonomideki toplam ağırlığını göstermektedir (Eggertsson, 1990: 13–16).

Geleneksel ekonomi, maksimizasyoncu kişinin tam bilgi sahibi olduğunu kabul etmiş ve maliyeti faktör paylarının toplamı olarak görmüştür. Oysaki tam bilgiye ulaşmanın, bilgi edinmenin ve elde edilen bilgileri işlemenin de bir maliyet içerdiği yakın zamanda anlaşılmıştır. Eğer kişiler tam bilgiye sahip olsalardı mübadeledeki taraflardan birinin potansiyel fırsatçı davranışı, yargılamanın sonuçları, ilgili grupların mümkün olan tüm koalisyonları peşinen bilinir, hile ve çalma izlenebilir ve mübadelenin sonuçları kesin olurdu (Eggertsson, 1990: 15–16).

Coase Teoremi'ne göre, bir ülkede politik ve ekonomik sınıfların işlem maliyetleri sıfır ise, o ülkenin ekonomik büyümesi ve gelişmesi sahip olunan hükümetin şeklinden etkilenmemektedir. Ancak, işlem maliyetleri pozitif olduğu zaman, politik

gücün ülke içinde dağılımı ve kural koyan kurumların kurumsal yapısı ekonomik büyümenin kritik faktörü olmaktadır (Eggertsson, 1990: 248).

İsmi bürokrasi kavramı ile bütünleşmiş olan Weber, bir bürokratik sistemde, her bir bürokratin yapacağı işlerin ve bunların nasıl yapılacağına tanımlanmış olmasını, sistematik denetimi sağlayan ast-üst ilişkisinin ve dosyalama sisteminin varlığını, eğitilmiş kişilerden oluşan bürokratların tüm çalışma kapasitelerini kullanacaklarını dikkate alarak bürokrasinin lehinde görüş belirtmektedir (Eryılmaz, 2004: 198–199).

Weber'in bürokrasi modeli uygulamada, rasyonel biçimde işlemlerini engelleyecek bazı olumsuzluklarla karşılaşmaktadır. Kuralcılık, kırtasiyecilik, işlerin ağır yürütülmesi, sorumluluktan kaçma, verimsizlik, yönetimde gizlilik, yetki devretmede isteksizlik, otoriteye aşırı bağlılık ve yeniliğe karşı direnme bürokrasinin yapısal ve işlemsel özelliğinden kaynaklanan sorunlardır. Memur, kurallara sıkıca bağlanıp bürokrasi çarkının basit bir dişlisi haline gelince, değişen şartlara ve ihtiyaçlara göre hareket etme gücü kaybolmakta; ast, üstten gelen emirler dışındaki işleri aksatabilmekte; üstler, astlara rasyonel olmayan keyfi emirler verebilmekte; hiyerarşik bağ alt ve orta kademe memurların yeteneklerini, astın teknik konulardaki uzmanlığı da üstün otoritesini zayıflatabilmektedir. Denetimsiz memurun keyfi davranışları formel kuralların yerini alabilmekte; işler aksadığında yasa ve kurallarda boşluk aranıp sorumluluktan kaçılabilenekte; üst amaca hizmet etmesi gereken alt amaçlar üst amaçla çatıştığında ast, üste eksik bilgi verebilmekte; bir işi yapmak amacıyla kurulan bir örgüt, iş bitince de varlığını sürdürmek isteyebilmektedir (Eryılmaz, 2004: 209–210).

İşlem maliyetleri yukarıda bahsedilen bürokrasi ile olduğu gibi yasalarla da yakın ilişki içindedir. Devlet sosyo-ekonomik yaşamı en küçük ayrıntısına kadar gerekli gereksiz yasalarla düzenler ve bu yasalara uymayı şart koşarsa, hem işlem maliyetlerini artırmakta hem de kişisel karar alıcıların ekonomik performansını düşürmektedir (Öztürk, 2007: 231).

Kötü yasaların ekonomik performans üzerindeki olumsuz etkisini anlamak açısından Peru örneğine bakmak yeterlidir. Peru'da bir avukat dört yardımcısı ile birlikte konfeksiyon atölyesi açmanın resmi işlemlerini 289 gün tam mesai çalışarak

bitirebilir. Bu süreçte kendisinden on kez rüşvet istenir, rüşvet vermezse defalarca gidip gelmek zorunda kalır. Yeni bir yerleşim yeri kurmak için 207 evrakla birlikte 52 resmi daireye başvurulur. Resmi bir pazar yeri izni 12 ayda çıkarılabilir. Kötü yasaların bir sonucu olarak, kamu gelirlerinin %45'i petrole ilave edilen vergilerden, %1'i 120 bin vergi mükellefinden elde edilir. Başkent Lima'da her on evden yedisi yasaya aykırıdır. Yoksulların oturduğu 50 evden sadece biri resmi izin sahibidir. Otobüslerin %87'si kaçak çalışmaktadır. Kentte 90 bin işportacı vardır. Kötü yasalar sonucu işlem maliyetlerini bu denli yüksek olduğu bu ülkede ekonomik performansın yüksek olması beklenemez (Eggertsson, 1990: 273–274).

3.3.1.3. Merkeziyetçilik

Merkeziyetçilik, devletin görev ve fonksiyonlarının kısmen veya tamamen merkezi yönetimin elinde toplanmasını ifade etmektedir. Toprak ve sermaye faktörlerinin önemli bir kısmını elinde tutan merkezi yönetim, kamusal hizmetlerin önemli bir kısmını da bizzat kendisi sunmaktadır. Neyin, ne kadar, kimin için üretileceği ve kimin hangi işleri yapacağı kararı bir merkezden verilmektedir (Demir, 2006: 107).

Merkezi yönetimlerde kamusal hizmet merkezde ve onun hiyerarşisi altındaki kurumlar tarafından planlandığı için, yerel farklılıklar aşırı merkeziyetçi yapı tarafından göz ardı edilmekte ve hizmetler arasında coğrafi bütünlük ve eşgüdüm sağlanamamaktadır (Eryılmaz, 2004: 234). Ekonomik faaliyetlerin bir merkezde toplanması gecikme sorununu da beraberinde getirmektedir. İşlerin sıraya konulması, kırtasiyecilik, bürokratik engeller ve merkezin yerel uzantısında görev yapanların inisiyatif kullanamaması bu sorunun kaynağı olabilmektedir. Merkezin faaliyetlerinin halkın denetiminden uzak olması, kötü bile olsa merkezde alınan kararlara uyulmak zorunda kalınması ve kişisel çıkarın itici gücünden yararlanılamaması da yine verimsizlik nedenleridir (Demir, 2006: 108).

Aşırı merkeziyetçi yapı karar verme sürecini de verimsiz kılmaktadır. Merkezden alınan ekonomik kararlara kişilerin uyma ve bunları uygulama zorunluluğu bulunmaktadır. Dolayısıyla böyle bir yapıda kişiler nasıl daha çok başarılı olurum ve

nasıl daha çok kazanırım? diye düşünmeyecekleri için ortaya yeteneklerini geliştirmeyen, yavaş hareket eden, verimsiz çalışan, durağan bir toplum ve bu toplumun durağan ekonomisi çıkacaktır (Demir, 1997: 280).

Aşırı merkezîyetçi ve bürokratik bir devlet yapısı rüşvet ve yolsuzluklara da neden olmaktadır. Merkezîyetçi devlet tarafından yaratılan rantlar, teşvik kollamacılık, ihale kollamacılık, tarife kollamacılık vb. adlar altında rant kollama faaliyetlerini yaygınlaştırmaktadır. Ayrıca liyakatsiz ve yeteneksiz kişiler kamu kurumlarına yönetici olarak atanabilmektedir. Bürokrasinin üst yönetiminde siyasal kayırmacılık (patronaj), alt kademesinde akraba kayırmacılık (nepotizm), eş dost kayırmacılık (kronizm) gibi çeşitli isimlerle adlandırılan torpil uygulamaları aşırı merkezîyetçiliğin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan siyasal hastalıklar arasında yer almaktadır (Aktan, 2003: 391–392).

Kamu kesiminde yolsuzluğu, verimsiz ve etkin olmayan devlet sistemini besleyen ve hatta etkin olmamanın temel nedeni olarak değerlendirilebilen en önemli etken, kötü yönetim olgusudur. Aşırı merkezîyetçi yönetim, hem verimli ve etkin bir devlet yolunda önemli engellerdendir; hem de kötü yönetimin önde gelen nedenlerinden biridir. Kamu kesiminin etkinliği, devlet sisteminin bir bütün halinde ve eş zamanlı olarak iyi bir performans göstermesine bağlıdır. Kamu kesimi, kaynakları en etkin şekilde kullanarak en iyi hizmeti üretmek için çaba harcamalıdır (Öztürk, 2007: 220).

3.3.1.4. Rant Kollama

Rant, başlangıçta toprak faktörünün üretimden aldığı pay olarak görülmüştür. Üretime katılmanın karşılığı olarak işçinin ücret, müteşebbisin kâr ve sermaye sahiplerinin faiz geliri elde ettiği gibi, toprak sahiplerinin elde ettiği gelir de rant olarak adlandırılmıştır. Fizyokratlar rantı toprağın üretkenliğine, Ricardo toprağın kısırlığına bağlamıştır. Rantı, ücret ve kârdan ayıran en önemli fark, rant için özde bir çaba harcanmamış olması, diğer bir deyişle rantın kazanılmamış bir gelir olmasıdır (Savaş, 2000: 320–322).

1970’li yıllarda rant kavramı neo-liberal politik iktisatçıların temellerini attığı “rant kollama” kavramıyla birlikte, “topraktan ve mülkiyet ilişkisinden” bağımsız

olarak bir ekonomik transfer elde etme anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Neo-liberal politik iktisatta rant kollama kavramı ilk kez Anne O. Kruger tarafından kullanılmıştır. Kruger, rant kollamayı “Rant Kollayan Toplumların Politik Ekonomisi” başlıklı makalesinde “...ekonomide devlet tarafından suni olarak yaratılan rantlar üzerinde, girişimcilerin bu rantı elde etmek amacıyla yaptıkları kaynak israfı” olarak tanımlanmaktadır (Soyak, 2007: 3).

Rant kollama üç aşamada gerçekleşmektedir. 1) Rant yaratma adı verilen ilk aşamada, devlet iktisadi faaliyetlerde mal ve hizmetler yönünden “suni kıtlık” meydana getirmektedir. Rant kollama, devletin bazı iktisadi faaliyetleri düzenlemeye ve kontrole tabi tutması ve/veya bazı iktisadi faaliyetler üzerine sınırlamalar getirmesi suretiyle ortaya çıkmaktadır. 2) Rant dağıtma aşaması olarak tanımlanan ikinci aşamada devlet rekabetçi bir piyasada rant dağıtmaktadır ve bu durumda rant peşinde koşan kişi ya da gruplar birbirleriyle yarışmak zorundadırlar. Rekabetin olmadığı bir piyasada ise devlet, belirli bir kişi veya çıkar grubuna özel bir işlem ya da yasal bir düzenleme ile bir rant elde etme fırsatı sağlamaktadır. 3) Son aşama olan rant kollama aşaması, kişilerin veya özel çıkar gruplarının siyasal iktidarı ve bürokrasiyi etkilemek suretiyle karşılıksız bir gelir elde etme eylem ya da faaliyetidir (Aktan, 2007b: 233).

Rant arayışlarının lobcilik yapma, yetkililere parasal veya aynı kazanç sağlama, hükümet üyeleriyle yakınlık kurma, rüşvet yedirme şeklinde ortaya çıktığı düşünüldüğünde, hükümet politikalarının rant arayışlarından etkilenebileceği ve hatta bu faaliyetlerle biçimlendirildiği sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu gerçeği göz önünde bulunduranlar, yönetimin çıkar gruplarının etkisi altında piyasaya birtakım müdahalelerde bulunduğunu ve çıkar gruplarından en etkin ve en örgütlü olanının siyasal iradeyi ipotek altına aldığını ileri sürmektedirler (Yılmaz, 1998: 50).

Çıkar grubu teorisinin kurucu ve savunucularından Stigler’e göre, geniş ve etkin çıkar grupları kendi istekleri doğrultusunda bir gelir transferi için hükümetleri kullanmaktadırlar. Diğer küçük ve organize olmamış üreticilerin yapılabileceği tek şey kendi aleyhlerine olan bu düzenlemelere karşı ayakta durma mücadelesi vermektir. Stigler yasama faaliyetinin çıkar gruplarının talebine göre şekilleneceğini belirterek

siyasal süreçle ekonomik süreç arasında paralellik kurmaya çalışmaktadır. Ona göre siyasal temsilciler çıkar gruplarının adamıdır (Yılmaz, 1998: 50).

Tullock ve Anderson-Hill gibi konuyu ayrıntılarıyla inceleyen uzmanlar, rant kollamayı kullanımı yönünden hırsızlığa benzetmektedirler. Rant kollama ve hırsızlığın her ikisinde de başkalarıyla bir mübadeleye girişmek, yani bir şey almak için karşılığında eşdeğer bir şey vermek yerine, karşılığında bir şey vermeden başkalarından transfer olarak gelirin elde edilmesi vardır. Rant kollamanın da, hırsızlığın da yaygınlaşması; ekonomide gelirin yeniden dağılımı ile ilgili faaliyetleri arttırmakta ve kaynakların üretim yerine bu gibi faaliyetlere kayarak israf edilmesine neden olmaktadır (Savaş, 1997: 32).

Toplumda rant kollama faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan refah kaybının yapılan birçok araştırmada küçümsenmeyecek büyüklüklere ulaştığı gözlemlenmektedir. Rant kollama konusunda ilk ampirik çalışma, 1974 yılında Krueger tarafından yapılmıştır. Krueger, yaptığı çalışmada, gelişmekte olan ülkeler arasında saydığı, Hindistan ve Türkiye'nin ithalatları üzerine konan miktar kısıtlamalarının yol açtığı refah maliyetlerini tahmin etmiştir. Krueger, Hindistan için rant kollama maliyetini 1964 yılı rakamları ile GSMH'nin %7,3'ü olarak, Türkiye için ise 1968 rakamları ile GSMH'nin %15'i olarak tahmin etmiştir (Altay, 1993: 93).

3.3.1.5. Politikada Tam Rekabetin Geçerli Olmaması

Devletin başarısızlığına yol açan nedenlerden biri de piyasa ekonomisinde tam rekabet şartları olmadığı gibi politikada da tam rekabet şartlarının geçerli olmadığıdır. Seçim rekabetinin olmadığı otokratik rejimlerde toplumsal tercihlere dayalı olmayan kamusal mal ve hizmetler üretilmektedir. Seçim rekabetinin kısmen geçerli olduğu çoğulcu (plüralist) demokrasilerde ise başlıca aşağıdaki nedenlerden ötürü devlet başarısızlığı söz konusudur (TÜSİAD, 1995: 66):

- **Girişte serbestliğin olmaması:** Politik düşüncede hürriyetin olmaması ve bazı düşüncelerin politik süreçte temsil edilememesi ve/veya faaliyetlerine izin verilmemesi,

- ***Siyasal Bilgisizlik:*** Seçmenlerin politika hakkında bilgisiz olmaları, bilgiyi elde etmenin başta zaman kaybı olmak üzere maddi ve manevi maliyetlerinin olması ve dolayısıyla oylama mekanizmasında doğru tercihte bulunamamaları,
- ***Siyasal İlgisizlik:*** Seçmenlerin kendi oylarının, toplumu oluşturan diğer seçmenlerin oyları karşısında sonucu etkileyemeyeceği düşüncesiyle seçmenin bilgi elde etme çabası içinde olmaması ve dolayısıyla politikaya ilgi duymamaları,
- ***Depolitizasyon:*** Seçmenlerin devletçe uygulanan bilinçli politikalarla, politikadan uzaklaştırılmaları,
- ***Şeffaflık Olmaması:*** Seçmenlerin siyasal süreçte şeffaflık yerine, gizlilik ve örtbasın geçerli olması sonucunda ekonomide olan bitenden haberdar edilmemeleri, politikacıların seçmenleri yanlış bilgi ile kandırarak yeniden seçilmeyi garantilemeye çalışmaları,
- ***Aşırı Bilgi Yükleme:*** Seçmenlerin kamusal hizmetlerle ilgili olarak karışık bilgiler sunulması ve aşırı bilgi yükleme (overload information) neticesinde siyasal karar ve uygulamalardan bilinçli olarak uzaklaştırılmaları.

3.3.1.6. Politik Miyopluk

Kısa görüşlülük şeklinde de ifade edilebilen politik miyopluk, hem seçmenin hem politikacının politikada günlük ve kısa dönemli hesaplara göre hareket etme eğilimidir. Bu bağlamda politik miyopluk, seçmenlerin miyopluğu ve politikacıların miyopluğu olarak incelenebilmektedir.

Kamu politikasına ilişkin meseleler genellikle karmaşık olduğundan, seçmenlerin gelecekte sağlayacağı faydaları ve katlanacakları maliyetleri doğru biçimde tahmin etmesi güçtür. Bunun yerine seçmenler, bugün geçerli olan duruma ilgilenmektedirler. Bir seçmen için hükümetin ne kadar iyi çalıştığının en iyi göstergesi,

seçime yakın dönemde yaptıklarıdır (Gwartney vd., 1992: 481). Seçmen çoğu kez, seçim öncesi elde ettiklerine bakarak oy kullanmaktadır. Örneğin, seçimlerden kısa bir süre önce yapılan maaş artışları, gelir veya kurumlar vergisi indirimleri, tarım ürünleri destekleme fiyatlarının arttırılması ve üniversite harçların azaltılması veya öğrenci burslarının yükseltilmesi gibi politik kararlar seçmenin iktidardaki politikacıyı değerlendirmesinde oldukça etkilidir (Savaş, 1997: 19).

Hükümetin seçime yakın dönemde uyguladığı iyi görünen politikalar, seçim sonrasında olumsuz yan etkilerinin ortaya çıkması olası olsa bile, olumlu imaj sağlamaktadır. Diğer yandan seçim sonrası olumlu etkiler meydana getirecek politikalar, seçim öncesi bazı maliyetler ortaya çıkarıyorsa, bu durumda hükümetin tekrar seçilme şansı azalmaktadır (Gwartney vd., 1992: 481).

Politik miyopluk siyasal iktidar tarafından yürütülen bilinçli bir politikadır. Seçim öncesinde iktidarın tek hedefi seçimi yeniden kazanmaktır. Bu hedefe odaklanan iktidar partisi, oy kazandıracak politikaların uzun vadede olumsuz sonuçlarını önceden bilse veya tahmin etse de, bu tür politikaları uygulamaktan vazgeçmemektedir (Aktan ve Dileyici, 2006b: 106). “İyi politika-kötü iktisat” sloganı, politikanın bu miyopluğunu açıklamaktadır (Savaş, 1997: 19).

İyi politika, seçimi kazandıran politikadır. Ancak böyle bir politika, uzun dönemde değerlendirildiğinde enflasyon, işsizlik, belirsizlik ve istikrarsızlık gibi olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Örneğin devlet harcamalarının iç ve/veya dış borçların ödenmesi kısa dönemde kimseyi rahatsız etmeyen iyi bir politikadır. Fakat bu politika, uzun dönemde, yüksek reel faiz oranları, sermaye birikim hızının azalması ve vergi oranlarının arttırılması gibi olumsuz sonuçları beraberinde getirecektir (Savaş, 1997: 20).

3.3.1.7. Mali Yanılma ve Mali Farklılaştırma

İtalyan iktisatçı Puviani tarafından ortaya atılan mali yanılma hipotezine göre, seçmenler kamu ekonomisinin genişliğini kendi vergi yüklerine göre ölçmektedirler. Vergi ödemek seçmenler için gönüllü yapılamayacak bir ödev olduğundan,

harcamalarını vergilerle finanse edecek iktidar partisi daha fazla harcama yapabilmek için seçmenlerin farkına varamayacakları şekilde vergi yükünü artırmak isteyecektir. Bu ise ancak kişilerin mali yanılma içinde oldukları dolaylı vergilerle sağlanmaktadır. Eğer vergi yükleri bu şekilde gizlenebilirse, vergi gelirlerindeki artış, kamu harcamalarını da artıracaktır (Çelebi, 1991: 75).

Ayrıca, mali aldanma kamusal malların ucuz ve hesaplı olduğu düşüncesiyle, vergi mükelleflerin kamu harcamalarındaki artışa tepki göstermemesini ifade etmektedir. Kamu harcamaları artışından doğan maliyetler çok sayıda mükellefe paylaştırılınca mükellef başına maliyet düştüğünden, mükellef kamu harcamalarının artışına gereken tepkiyi göstermemektedir (Akalın, 2002: 78). Örneğin, 100 bin vergi mükellefi olan bir ekonomide 1 milyon lira maliyetli bir kamusal mal üretiminin mükellef başına ortalama maliyeti 10 liradır. Ödeyeceği 10 lirayı önemsemeyen her bir mükellef ilgili kamu malı üretmenin ekonomik olup olmadığını sorgulamamakta ve böylece ekonomik olmayan bazı kamusal malları da üretilmektedir (Öztürk, 2007: 251).

Mali aldanmanın söz konusu olabileceği diğer bir uygulama stopaj yöntemidir. Vergi yükümlülüklerini stopaj usulüne göre yerine getiren mükellefler de ödedikleri vergiyi hissetmemekte veya örneğin beyan usulüne tabi bir mükellefe göre oldukça düşük düzeyde hissetmekte ve dolayısıyla tepki göstermemektedir (Bayramlı, 2004: 128).

Piyasada bir mal veya hizmetten faydalanan kesim o mal veya hizmetin fiyatını da ödemektedir. Ancak kamu sektöründe durum tersinedir. Bu sektörde bir mal veya hizmetten faydalananlar çoğu defa o mal veya hizmetin üretim maliyetini karşılamamaktadır. İşte bu duruma mali farklılaştırma denmektedir (Savaş, 1997: 29). Örneğin, ücretsiz sağlık hizmetlerinden tüm toplum faydalanırken, hizmetin finansmanı vergilerle karşılandığı için maliyetler sadece fiili olarak vergi ödeyen vergi mükellefleri üzerinde kalmaktadır.

Fayda ile maliyetin yöneldiği kesimlerin birbirinden farklılığı iki şekilde görülmektedir. Mikro ayrılma (microdecoupling) olarak adlandırılan durumda, devlet desteğinin faydası belli bir kesim üzerinde yoğunlaşmakta, maliyetler de vergi ödeyen

kesim üzerinde dağılmaktadır. Makro ayrılımda (macrodecoupling) ise devlet desteğinin faydası toplumda oy veren kesime aittir; ancak vergi gelirlerinin büyük bir payı toplumun küçük bir bölümü tarafından karşılanmaktadır (Wolf, 1998: 38–39).

Fayda ile maliyetin yöneldiği kesimlerin birbirinden farklı olması sonucu, devlet hizmetlerine yönelik talep olması gereken düzeyden daha yüksek düzeylere çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu fazladan talebin nedeni, devlet hizmetlerinin maliyetlerinin faydalarından daha fazla olması ya da devlet yardımları nedeniyle ekonomide verimlilik ve yatırım ile ilgili isteklerin azlığıdır (Wolf, 1998: 40).

3.3.1.8. Çoğunluk İlkesi

Demokratik sistemlerde egemenliğin sahibi olarak halk kabul edildiğinden kamusal kararların da halk tarafından alınması gerekmektedir. Ancak günümüzde devletlerin nüfusu eski zamanlardaki gibi sınırlı olmadığı için kamusal kararların doğrudan doğruya halk tarafından alınması hemen hemen imkânsızdır. Bu imkânsızlık doğrudan demokrasinin yerini temsili demokrasiye bırakmasına neden olmuştur (Aktan ve Dileyici, 2006a: 62).

Temsili demokraside kolektif kararlar genellikle oybirliği kuralının uygulama olanaklarının olmaması nedeniyle çoğunluk kuralı kullanılarak alınmaktadır. Çoğunluk kuralları nisbi çoğunluk, basit çoğunluk ve nitelikli çoğunluk olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Nisbi çoğunlukta kullanılan toplam oylar içinde en yüksek payı elde eden alternatif; basit çoğunlukta toplam oyların yarısından bir fazla oy alan alternatif seçilirken, nitelikli çoğunluk kuralında toplam oyların 2/3'ü veya %66'sı gibi bir oranın tutturulması şarttır (Şener, 1996: 150).

Kişilerin tercihlerinin tek zirveli olması ile birlikte ulaşılan oy dengesinde, oylamanın sonucunu belirleyecek olan medyan seçmenin tercihleridir. Medyan seçmen farklı politika alternatifleri karşısında kendisinden daha çok tercihi olan kişiler ile kendisinden daha az tercihi olan kişilerin sayısının eşit olduğu kişidir. Bu bağlamda medyan seçmenin vereceği kararlarla ulaşılabilecek sonucu belirlenmektedir. Bu özellik, medyan seçmenin onayını almamış bir kararın alınamayacağı ya da toplumsal açıdan

israf bile olsa, medyan seçmenin taleplerinin karşılanacağı anlamını taşımaktadır (Güran, 2006: 213).

Belli dönemlerde yapılan genel seçimlerden oy çokluğunu elde ederek çıkan siyasi parti, oy çokluğunu yanlış yorumlayarak kendini ulusal iradenin, tek ve en yetkili temsilcisi olarak görüp, demokrasi ile bağlaşmayan bazı yanlışlar yapabilmektedir. Bu anlamda mecliste muhalefet ile işbirliğine gidilmemesi ve iktidar partisine mensup milletvekili sayısının sağladığı çoğunluğun her türlü yasanın çıkarılmasına olanak sağlaması yapılan yanlışlardandır. Bu şekilde anlaşılan bir demokraside düşünce, basın-yayın konuşma ve toplantı özgürlükleri gibi siyasi; mülkiyet hakkı ve sözleşme özgürlüğü gibi ekonomik temel hak ve özgürlüklerin yasaklanması veya ihlali mümkün olabileceği gibi, çoğunluğa sahip iktidar partisinin bütün muhaliflerini hapse attırması veya ortadan kaldırması da mümkün olabilmektedir. Böyle bir anlayış, demokratik rejimin geleceğini tehlikeye atacağı gibi ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik dengelerini de değiştirecektir. Oysaki gerçek demokrasi, çeşitli görüş ve düşünce ayrılıklarının varlığını kabul edip onlarla uzlaşmayı gerektirmektedir (Savaş, 1997: 10).

Çoğunluk kuralı ile ilgili başka bir önemli nokta da çoğunluk diye görünenin aslında, çeşitli çıkarların temsilcisi azınlıkların toplamı olmasıdır. Siyasal iktidarda yer alan politikacılar kendi seçim bölgelerindeki kitlesinin isteklerine karşı daha duyarlıdır ve kendi seçim bölgelerine daha çok hizmet götürmektedirler. Her ne kadar bunun sonucunda, bölge halkının ihtiyaçlarının giderileceği düşünülse de, bu sayede kamu kaynakları belirli bölgelerde yoğunlaşmış, etkisiz dağıtılmış ve gereksiz bazı kamu yatırımları başlamış olacaktır. Bu bağlamda, seçim öncesinde başlatılan yatırımların seçim sonrasında yarım kalması hizmet kayırmacılığına bir örnektir (Aktan, 2006: 20).

Çoğunluk kuralı uygulamalarına mecliste de rastlamak mümkündür. Üyelerin serbestçe oy kullanabildiği parlamentolarda farklı tercihleri olan milletvekilleri, birbirlerinin tercihlerine oy vererek kendi faydalarını sağlayacak olan projelerin kabul edilmesini sağlayabilmektedirler. Oy ticareti veya “logrolling” denen bu yönteme göre, hiçbir seçenek tek başına kazanamıyorsa, herhangi iki kişi oy değiş tokuşu yaparak, yani birbirlerinin projelerine oy vererek, faydalarını yükselteceklerdir (Kirmanoğlu,

2007: 235). Örneğin, A ilinin milletvekili B ilinde üniversite kurulmasını öngören yasa teklifini desteklediğinde B ilinin milletvekilinden A iline doğal gaz getirecek yasa teklifini desteklemesini isteyebilir. Örnekten de görüldüğü gibi oy ticareti, daha fazla sayıda kamu projesinin kabul edilmesine neden olacağı için kamu harcamalarını artıran bir uygulamadır.

İster seçmen düzeyinde isterse yasama organı üyeleri düzeyinde olsun, bu şekilde oluşan çoğunluklar, aslında toplumun çoğunluğunu değil, geçici ve karşılıklı çıkarlara dayalı bir çoğunluğu temsil etmektedir. Bu durum ise politik kararların, çoğunluğun çıkarlarını değil kişisel veya grupsal çıkarları gerçekleştirmeye yönelik olduğunu göstermektedir (Savaş, 1997: 11).

3.3.2. Devletin Başarısızlığının Sonuçları

Devletin yukarıda ifade edilen şekillerde başarısız olmasının birçok olumsuz sonucu bulunmaktadır. Bu sonuçlar gerek devlet örgütünde, gerek özel sektörde, gerekse toplumsal yaşamda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda devletin ya da kamu sektörünün faaliyetlerinde başarısız olmasının yaratmış olduğu bu olumsuz sonuçlar ayrı ayrı açıklanacaktır.

3.3.2.1. Bütçe Açıkları

Bütçe, devletin bir yıldaki gelir ve gider tahminlerini gösteren ve hükümetlere yıllık olarak gelir toplama ve kamu harcaması yapma izni ve yetkisi veren bir kanundur. Bu niteliğiyle adeta kamu kesiminin bir planı olan bütçe, aynı zamanda farklılaşan seçmen tercihlerinin ekonomik temsiline yarayan önemli bir kurumsal araçtır ve kamu hizmetlerine talebin göstergesi olan her oy, ancak bütçe sayesinde ekonomik ifadesini bulmaktadır. Bu yüzden, siyasal karar alma mekanizmasınca belirlenen kamu harcamalarının büyüklükleri bileşimi ve dağılımı temsili demokratik sistemlerin uyumlu ve etkin sonuçlar üretmesi bakımından önemlidir (Demir, 2006: 173–174).

Bir mali yıldaki bütçe içerisinde yer alan bütçe gelirleri ile bütçe giderleri arasındaki giderler lehine fark şeklinde tanımlanan bütçe açığı, gerek gelişmiş gerekse

gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan en önemli sorunlardan biridir. Gerçekten de, son yıllarda kamu harcamalarının artışı birçok ülkede büyük bütçe açıkları yaratmakta bu da gayrisafi milli hâsılaya göre kamu borçları payının artmasına yol açmaktadır. Bütçe açıkları kamu borçlarının birikimi için bir nedendir. Çünkü bir ekonomide artan kamu harcamalarının finansmanı ya vergiler gibi normal gelirler ile ya da borçlanma ile karşılanmaktadır. Artan kamu harcamalarının olağan finansman yöntemi olan vergiler yerine borçlanma ile karşılanması, bütçe açığının ortaya çıkış nedenidir. Bu bağlamda artan bütçe açıkları artan kamu borçları demektir (Ataç, 2006: 219).

Açık bütçe, kamu politikalarının vergiler, (iç/dış) borçlanma ya da para basma (emisyon) ile finansmanını gerektirmektedir. Vergilerin artırılması veya yeni bir verginin koyulması vergi yükünün artmasına neden olmaktadır. Borcu vergi finansmanlı gelirlerden karşılamak için yapılacak her teklife karşı doğal bir eğilim mevcuttur yani vergilendirilecek kesimin direnciyle karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte borcun ödenmesiyle ortaya çıkacak net faydayı elde edecek olanlar bugünkü değil gelecek kuşaklar olmaktadır. Benzer nedenlerle politikacılar da, harcamaları vergiler yerine borçla finanse etmeyi uygun görmekteyler. Çünkü bir kez ortaya çıkmış borcu vergi kaynaklarından karşılamak yerine, bu borcu geleceğe taşımak daha kolaydır (Buchanan, 1986: 3)

Vergiler yerine dış borçlanmaya ağırlık verilmesi halinde, borç ödemeleri döviz rezervlerinin ve milli gelirin azalmasına neden olmaktadır. Yüksek miktarda iç borçlanma ise faiz oranlarının artırmakta ve bu da üretim ekonomisinden rant ekonomisine geçilmesiyle ve üretimde azalmayla sonuçlanmaktadır (Dileyici ve Özkıvrak, 2001: 105). Borçlanma ile ilave bir vergi artışı olmaksızın, maliyetleri gelecek kuşaklara transfer edildiği için bu yol politikacılarca özellikle tercih edilmektedir.

Para basma durumunda ise ekonomide arz talep yapısı yeni bir denge düzeyine kadar bozulmakta, fiyatlar genel seviyesi artmakta ve enflasyon ortaya çıkmaktadır. Yaşanan enflasyon mal ve hizmetlerin fiyatlarını sürekli olarak arttırdığından kamusal mal ve hizmetler için devletin yaptığı harcamalar daha da artmaktadır. Bu anlamda bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü bir etkileşim bulunmaktadır. Artan bütçe

açıklarını kapamak için hükümetlerin daha çok para basmaları enflasyon oranını artırırken, yüksek enflasyon oranları da tekrar bütçe açıklarını artırmaktadır (Öztürk, 2007: 206).

Borçlanma ve para basma kolaylığı varsa politikacılar kamu politikalarını oy kaybına yol açacak vergileme yerine daha kolay ve oy kaybına yol açmayacak borçlanma/para basma ile finanse etmeyi tercih etmektedirler. Ek bütçe yapılması imkânı da politikacıları bir bütçe dönemi içinde kamu harcamaları konusunda savurgan ve iradi davranmaya yöneltmektedir (Demir, 2006: 175).

Bütçe açıkları, özellikle büyük boyutlara ulaştığı zaman, ekonomide fiyatlar genel düzeyi, faiz oranları ve ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bütçe açıklarının büyük boyutlara ulaştığı ekonomilerde açıklar ancak ekonomide yapısal değişikliklere gidilmesiyle, bütçe denkliliği uygulamasının zorunlu kılınmasıyla ve hükümetlerin gelir ve giderleri konusunda önemli istikrar programlarını uygulamalarıyla kontrol altına alınabilmektedir (Öztürk, 2007: 213).

3.3.2.2. Etkinsizlik ve Savurganlık

Bir ülkenin kaynaklarının ekonomik açıdan etkin kullanılıp kullanılmadığı, hem kamu sektöründe hem de özel sektörde yaratılan üretim sonuçlarının etkinliğine bakılarak değerlendirilmektedir. Kamu sektöründe kullanılan kaynakların hem alternatif maliyetleri hem de kaynakların verimli kullanılması açısından israf edilmeden kullanımı önemlidir. Piyasa ekonomisinde ekonomik birimler, kendi parasını kullanırken tercihlerini, alternatif kullanım alanlarını, bugünü ve geleceği değerlendirerek, kullanılan kaynağın son birimine kadar en fazla faydayı sağlamaya çalışmaktadırlar. Kamu ekonomisinde yer alan bürokratlar ya da siyasetçiler ise görevleri gereği kamusal kaynakları kullanmaktadırlar ve bu nedenle kendi kaynaklarını kullanırken gösterdikleri titizliği kamusal kaynakları kullanırken göstermemektedirler (Güran, 2006: 231). Friedman'ın geliştirdiği matriste²³ ortaya konduğu gibi, kamusal tüketimde başkalarına

²³ Friedman matrisinde kalite ve fiyat arasındaki ilişki, kimin parasının kimin için harcandığına bağlı olarak dört şekilde oluşmaktadır. 1) Kişi, kendisine ait parayı kendisi için harcadığında, en az fiyatla en kaliteli ve ucuz mal ve hizmeti satın almak isteyecektir. 2) Kişi, kendisine ait parayı başkası için harcadığında, en az fiyatla kalitesini önemsemediği ucuz mal ve hizmeti satın almak isteyecektir. 3) Kişi

ait bütçe kaynakları yine başkaları tarafından başkaları adına kullanıldıkları için, bu kullanımda sorumsuz ve savurgan davranışların gözlenmesi de doğaldır (Demir, 2006: 138).

Savurganlık, bir iş yaparken olması gerekenden daha fazla harcama yapılması demektir. Kaynaklar üretken olmayan alanlarda kullanılırsa ve yapılan bir harcamanın alternatif maliyeti yapılan işten elde edilen yarardan fazlaysa ortada bir savurganlık vardır. Devlet tarafından satın alınan bazı ürünlerin bir süre sonra üretim fazlası diye yok edilmesi, sokak lambalarının güneş batmadan yanıp güneş doğduktan sonra söndürülmesi, çok yakıtla az yol alan taşıtların kullanılması gibi uygulamalar birer savurganlık örneği olabilmektedir (Demir, 2006: 110–111).

Devletin savurganlığa yatkınlığı, para basma yetkisini elinde bulundurması, zora dayalı olarak vergi alabilmesi, görelî olarak daha yüksek borçlanma olanağına sahip olması ve halka ait kaynakları kullanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Devletin savurganlığa ve verimsizliğe yatkın hali, ister istemez, onun ekonomik performansını da etkilemektedir. Şöyle ki, kamusal savurganlık ve verimsizlik kamu harcamalarını, kamu harcamaları da bütçe açıklarını artırmaktadır. Kontrol altına alınamayan savurganlık ve kamu harcamalarındaki artış kamu kesiminde borçlanmaya gidilmesine neden olmaktadır. Devletin, iç ve dış borca karşı talebi ise reel faizleri yükseltmektedir. Artan reel faizler de bir yandan yatırımların azalmasına ve işsizliğin artmasına öte yandan enflasyonun kontrol altına alınamamasına ve ekonomik krizlerin yaşanmasına yol açmaktadır (Öztürk, 2007: 255).

İbn Haldun'a göre bir devletin güçlü olabilmesi savurgan olmaması, lükse düşmemesi ve vergilerin çalışmayı engelleyecek büyüklükte olmamasına bağlıdır. Lüks içince yaşayan devlette mevcut vergiler yetmemekte ve yeni vergilerin çıkarılmaktadır. Ancak, lüks sınır tanımadığı için yeni vergiler de bir süre sonra yetmeyecektir. Lüks ve vergilerin birlikte artışı devlet yıkılıncaya kadar devam etmektedir (Haldun, 2008: 91–92).

başkasının parasını kendisi için harcadığında, fiyatı dikkate almayarak en kaliteli mal ve hizmeti satın almak isteyecektir. 4) Kişi başkasının parasını başkası için harcadığında ne fiyatı ne de kaliteyi dikkate alacaktır. Bu bölüm tipik bir kamu ekonomisini temsil etmektedir. Kişi (politikacı), başkalarından toplanan paraları (vergileri), başka kişiler (vatandaşlar) için harcamaktadır (TÜSİAD, 1995: 71).

3.3.2.3. Yolsuzluk

Yolsuzluk, kamu çıkarlarının özel çıkarlar nedeniyle kötüye kullanılmasını ifade eden bir davranış biçimidir. Kurala göre yolsuzluk ve kural dışı yolsuzluk olmak üzere iki farklı durumu bulunan yolsuzluğun birinci durumunda, kamu görevlisi yasal olarak yapması gereken bir işlemi yapmayarak yasadışı özel bir çıkar sağlamaktadır. İkinci durumunda ise kamu görevlisine yapması kanunen yasaklanmış bir işlemi yapması için rüşvet verilmektedir. Bu iki farklı tipte yolsuzluğa kamu hiyerarşisinin her aşamasında rastlanabilmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2001: 76). Yolsuzluk davranışının sık rastlanan örnekleri, rüşvet alma, ihalelerin hak etmeyen firmalara verilmesi, erken avans ödeme, iş takibi, haksız teşvik ayarlama, maddi imkân karşılığı bilgi sızdırma gibi davranışlardır (Demir, 2006: 194).

Genel bir ifadeyle, yolsuzluk kamu görevlilerinin yetkilerinin geniş, ancak sorumluluklarının sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte yakalanma ve cezalandırılma ihtimalinin düşüklüğü de yolsuzluğun ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Kamu yönetiminde maaşların düşük ve dengesiz olması, ödüllendirmenin performansa dayalı yapılmaması, kamu kuruluşlarında istihdamın sağlıklı olması ve toplumdaki objektif kurallara karşı kişisel sorumluluk anlayışındaki eksiklik yolsuzluğun diğer nedenleri arasındadır (DPT, 2001: 77). Bunlara ek olarak siyasi istikrar, ekonomik istikrar dışı açıklık derecesi ve kanun hâkimiyeti de yolsuzluk üzerinde etkilidir. Buna göre; siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın arttığı, dışı açıklık derecesinin ve kanun hâkimiyetinin azaldığı toplumlarda yolsuzlukların arttığı tespit edilmiştir (Leite ve Weidmann, 1999: 23).

Yolsuzluğun hâkim olduğu ekonomilerde, girişimciler faaliyetlerine başlayabilmek için önceden belirli bedellerin ödenmesi gibi bir zorunluluk hissetmektedirler. Bu durum ise bedeli ödeyen girişimcileri sistemin bir parçası haline getirirken, bu bedeli ödemekten çekinen girişimcilerin ise yapmayı düşündükleri faaliyetten vazgeçmelerine yol açmaktadır. İkiye ayrılarak incelenebilecek bu durumda bir yandan yapılacak olan yatırımların maliyeti yükselmekteyken, diğer yandan eski girişimcilerin piyasaya girişi engellendiği gibi, potansiyel girişimcilerin de piyasaya

girişi önlenmekte ve sistem dışında kalan bu kişiler, verimli yatırımlar yapmak yerine, rant kollamayı tercih eder hale gelmektedir. Tüm bunlar ise piyasa ekonomisinde rekabeti bozucu bir etki yaratmakta, fiyat mekanizmasının işlerliğini bozmakta ve kaynakların yanlış tahsisine neden olmaktadır (DPT, 2001: 77–78).

3.3.2.4. Yoksulluk

Yoksulluk genel olarak, kişilerin fizyolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra dar ve geniş anlamda yoksulluk tanımlamaları da yapılmaktadır. Dar anlamda yoksulluk, açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama durumu iken; geniş anlamda yoksulluk, kişilerin beslenme, giyim ve barınma gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine rağmen toplumun ortalama refah düzeyinin gerisinde kalmasını ifade etmektedir (Altay, 2005: 162).

Yoksulluğun çözümüne yönelik kararların alınabilmesi ve politikaların üretilmesi için öncelikle yoksulluk sınırının belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından önerilen “İnsani Yoksulluk Endeksi”, yoksulluğun gelir dışındaki farklı boyutlarını dikkate alan (eğitim, hayatta kalma, iyi yaşam standardı vb.) ve yoksulluğa ilişkin politika önceliklerini belirlemede geniş bir kullanım alanı bulan bir bileşik endekstir (Altay, 2005: 163).

Yoksulluğa neden olan faktörler;

- Makroekonomik istikrarsızlıklar,
- Vergi politikası ve transfer harcamalarındaki etkinsizlik,
- İşgücü piyasasındaki gelişmeler ve işsizlik,
- Doğrudan sosyal yardımların etkili bir şekilde uygulanamaması,
- Bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları,
- Yoksullukla mücadelede kurumsal deneyim eksikliği,
- Bütçe içerisinde faiz ödemelerinin payının artması,
- Uygulanan sıkı para ve maliye politikaları,
- Faiz dışı fazla hedefi,
- İstihdam yaratmayan büyümedir (Ulusal Danışma Toplantısı, 2005: 8).

Yoksulluk kısa sürede çözüme kavuşturulabilecek bir sorun değildir. Çünkü (Ulusal Danışma Toplantısı, 2005: 8–9),

- Sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya ilişkin kamu kuruluşları aralarında tam bir koordinasyona sahip değildir.
- Kamu kuruluşlarının hedef kitleleri benzer olduğunda bile organizasyon eksikliği nedeniyle ortak çalışma yapılamamaktadır.
- Yapılan çalışmaları belirli bir bütüncül strateji etrafında toplayan bir irade ve yönlendirebilecek olan bir sosyal politika oluşmamıştır. Eldeki kaynaklar verimli kullanılmadığından yapılan çalışmalar da amacına ulaşmamaktadır.
- Yoksullukla mücadele konusunda çalışan pek çok sivil toplum kuruluşu bulunmasına rağmen bunların çoğu spesifik alanlara yönelmişlerdir.
- Özellikle yoksullara ilişkin bilgi ve deneyimleri merkezi olarak biriktiren ve değerlendiren bir kuruluş yoktur.

Yoksulluğa karşı yapılacak mücadelede; yoksullukla ilgili kurumsal ve hukuki düzenlemelerin yapılması; yoksulluk profilinin ortaya konması, uygulamalarının etkilerinin ölçülmesi ve ilgili politika eksikliğinin ortadan kaldırılması için araştırma-geliştirme (ar-ge) konusuna ağırlık verilmelidir. Ayrıca eğitim imkânları geliştirilmeli ve insan gücü planlaması yapılmalı, sosyal güvenlik sistemi güçlendirilmelidir. Bunun yanında sağlıkta reformcu düzenlemelerin yapılması, vergi ve sosyal harcama politikalarında toplumun tümüne yayılacak şekilde adaletli düzenlemelerin yapılması da önem taşımaktadır (Gündüz, 2006: 48).

3.3.2.5. Devlete Karşı Güvensizlik: Kayıtdışı Ekonomi ve Mafya Örgütlenmesi

Marjinal ekonomi, görünmez ekonomi, kayıp ekonomi, illegal ekonomi, yeraltı ekonomisi gibi kavramlarla ifade edilen kayıtdışı ekonomi, gayri safi milli gelir hesaplarını elde etmede kullanılan bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gelir oluşturucu ekonomik faaliyetlerin tümüdür. Diğer bir ifadeyle, kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmeyen, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu organlarınca normal kurallar çerçevesinde kontrol edilemeyen ve ulusal

gelir hesaplamalarında dikkate alınmayan ekonomik işlem ve faaliyetler kayıtdışı ekonomi kapsamında değerlendirilmektedir (Sarılı, 2002: 32–33).

Bu noktada;

- Vergi yükünün ağır olması ve etkin bir vergi denetiminin gerçekleştirilememesi,
- İstihdam üzerindeki mali yüklerin fazla olması,
- Çok düşük ücretle çalışmaya razı olan kişilerin fazla olması ve niteliksiz işgücü,
- İşgücünün eğitimsizliği ve nitelikli çalışan sayısına olan ihtiyaç,
- İşgücü maliyetlerinin yüksek olması,
- İşgücü piyasasında yaşanan değişimler ve teknoloji yoğun üretim,
- Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk,
- Sosyal güvenlik hizmetlerinin yeterince cazip olmaması,
- Bürokratik işlemlerin fazlalığı,
- Kurumlar arası eşgüdüm eksikliği vb.

kayıtdışı işlem hacmini arttıran unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır (Alptekin, 2007: 5).

Devletin kayıtdışı ekonomiyi kayıt altına alamaması bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Kayıtdışı ekonominin en önemli olumsuz etkilerinden birisi, devletin temel gelir kaynağı olan vergi gelirlerini azaltmasıdır. Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu ortaya çıkan bütçe açıkları ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanmaktadır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı takdirde bir yandan faiz oranlarını artırmakta öte yandan faiz oranları üzerinde yukarıya doğru sürekli bir baskı oluşturmaktadır. Yüksek reel faizler devletin borçlanma gereksinimini daha da arttırmakta ülkeleri bir borç faiz kısır döngüsüne sokmaktadır. Bu kısır döngünün doğal bir sonucu olarak sürdürülemez bir iç ve dış borçlanma mali sistemdeki yapıyı daha da kötü hale getirmektedir (Öztürk, 2007: 260). Bütçe açıkları, Merkez Bankası aracılığıyla para basılarak karşılandığı takdirde enflasyon oranını yükseltmekte dolayısıyla gelir dağılımını bozmaktadır (Sarılı, 2002: 43).

Kayıtdışı ekonomi bütçe açıklarına, kamu borçlarının artmasına, enflasyonun beslenmesine neden olduğu gibi, üretim, ihracat ve yatırımın düşmesine, beyin göçüne, işsizliğin artışına, rekabet gücünün azalışına, kurumsallaşamamaya, sendikal sistemden

uzaklaşmaya, verimsiz ve kalitesiz üretime, sosyal güvenlik kapsamının daralmasına ve iş sağlığı koşullarının kötüleşmesine de neden olmaktadır (Alptürk, www.kayitdisi.com).

Kamu mali yönetiminde yukarıda belirtilen bozuklukların görülmesi, devlete olan güveni sarsmaktadır. Kayıtlı faaliyette bulunanlar, kayıtdışılığın yaygınlığını gördükçe devlet otoritesine olan güvenlerini kaybetmekte, kayıtdışı faaliyetlerde bulunanlar da, kayıtdışılığın doğası gereği ilişkilerini yasal düzenlemeler ve genel ve açık kurallar dışında sürdürmektedirler. Bütün bunlar, hukuk ve adalet sisteminin etkinliğinin kaybolması, yasa dışı ilişkilerinin buradan doğacak boşluğu doldurması ve toplumda suç ve suçlu sayısının artması demek olup sosyal açıdan sakıncalı durumlar yaratabilmektedir (DPT, 2001: 8).

Kişiler devlete olan güvenlerinin azalması sonucu, sorunlarını yasadışı yollara başvurarak çözüme kavuşturabilirler. Bu bağlamda özellikle çözüm yolu, mafya olarak bilinen yasa dışı örgütlerdir (Sarılı, 2002: 43). Mafya örgütlenmesine ihtiyaç, devletten hızlı ve etkili şekilde kamusal hizmet bekleyen kişilerin, gerekli hizmeti alamamasından kaynaklanmaktadır. Toplumsal hayatın boşluk kabul etmeyeceği gerçeğiyle var olan boşluklar iyi ya da kötü, etkin ya da etkinsiz, adaletli ya da adaletsiz bir şekilde mutlaka doldurulmaktadır. Nitekim buna ilişkin Peru'da yaşanan gelişmeyi örnek olarak vermek mümkündür. Peru'da, Lima şehri çevresinde, kırsal kesimden göç edenlerin kamu arazileri üzerinde inşa edilen gecekonduarda yerleştikleri, burada ortaya çıkan mafya örgütünün bir devlet gibi hareket ederek arazilerin değerini artırmak üzere yol, su, okul, kilise gibi kamu hizmetlerini gerçekleştirdiği ve bunun karşılığında da yerleşik kişilerden vergi toplamaya başladığı görülmüştür (Güran, 2006: 240).

3.3.2.6. İktisadi Kalkınmanın Gerçekleştirilememesi

Ulusal gelirden meydana gelen yıllık artışa iktisadi büyüme denilmektedir. İktisadi kalkınma ise, iktisadi büyümenin ifade ettiği reel ulusal gelir değişiminin yanı sıra, bir ekonominin yapısal değişimini (sosyal, kültürel vb.) de kapsamaktadır (Aktan, 2002).

Günümüzde devletler iktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında önemli görevlere sahiptir. Ekonomilerin yapılarında çeşitli darboğazlar ve kısır döngülerin olması sebebiyle, iktisadi kalkınmanın kendi haline bırakılması, sakıncalı bir yol olarak görülmektedir. Özellikle kalkınma sürecinin ilk aşamalarında devletin ekonomiye müdahalesi gerekli, hatta kaçınılmaz olmaktadır (Aktan, 2006: 28).

Bugün dünyanın hemen her yerinde devletler; eğitim, sağlık, enerji, haberleşme, çevre sorunları, ulaşım, gelir dağılımı, çalışma hayatı, bölgesel gelişme farkları gibi ekonomik konularda ve adalet, temel hak ve özgürlükler, insan hakları, ayrımcılık, fakirlik, demokrasi kültürünün geliştirilmesi gibi sosyal konularda temel belirleyicidir ve bu bağlamda yaşam kalitesini artırmayan iktisadi büyümenin de toplumsal açıdan anlamı sorgulanmaktadır. Devletin kamu hizmetleri alanındaki başarı ya da başarısızlığı, üretilen mal ve hizmetler toplumun ortak zorunlu ihtiyaçlarına yöneldiği için, toplumdaki kişilerin yaşam kalitesini artırmak açısından çok önemlidir (Güran, 2006: 237).

Devletin başarısızlıkları olarak belirtilen nedenler ortaya çıktığında yani devlet başarısız olduğunda yukarıda bahsedilen görevlerde de yetersizlikler görülmektedir. Şöyle ki, devletin başarısızlığı halinde, ülkelerin altyapı yetersizlikleri, enerji sunumunda kalitesizlik, iletişim ve haberleşme imkânlarının yetersizliği ve kalitesizliği, ulaşım alt yapısının ve işletmeciliğinin yetersizliği, eğitimde nitelik ve nicelik sorunlarının yaşanması, sağlık hizmetleri alanında yaygınlaşma ve kalite sorunları, şehirleşme sorunları, bölgesel anlamda ekonomik toplumsal gelişme farkları, çevre sorunları, çalışanların sosyal haklara kavuşamaması ve çocuk işgücü sorunu, demokrasi kültürünün gelişmemesi, ırk, dil, din ya da cinsiyete dayalı ayrımcılık, insan hakları ihlalleri, yolsuzluk ve kanun hâkimiyetinin sağlanamaması gibi kalkınma sorunları ile karşılaşmaktadır. Kısacası devletin başarısızlığı, bir boyutuyla da iktisadi kalkınmada başarısızlık demektir (Güran, 2006: 237–238).

Devletin başarısızlığını ortadan kaldırmanın yolları ise, dördüncü bölümün devletin kapasitesinin etkinleştirilmesi ve devletin küçültülerek etkinleştirilmesi başlıklarında ayrıntılı şekilde açıklanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ETKİN DEVLET ARAYIŞLARI VE DEVLETİN ETKİNLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK YENİ BİR AÇILIM: ELEKTRONİK DEVLET

4.1. Etkin Devlet Arayışları

Etkin devlet anlayışı, vatandaşların devletle olan ilişkilerinde ve işlemlerinde aradıkları istikrar, güvenilirlik ve hız özelliklerini bünyesinde barındıran, girişimcileri ve ilgilileri itici güce sahip olan bir anlayıştır. Etkin devlet arayışı ise, hem mevcut ilişkiler ve işlemlerde aranılan iletişim kolaylıkları hem de son teknoloji vasıtasıyla sürdürülen bağlantılar açısından güven duygusunun artırılması ve maliyet azaltıcı seçeneklere odaklanılmasına yöneliktir (Alptürk, www.geocities.com).

Etkin devletin teknik özellikleri ağır basmaktadır. Ayrıca, etkin devlete yönelik değişim talepleri, genelde devletin kamu yönetimi aracılığı ile yürüttüğü hizmetlerde görülmektedir. Bu hizmetler durağanlıktan hareketliliğe, bağımlılıktan etkinlik ve verimlilik arayışlarına, fayda maliyet analizlerinin ortaya çıkarılmasına doğru bir yönelim ve geçiş yönünde bir eğilim göstermelidir (Yaşamış, 1997: 5).

4.1.1. Etkinlik ve Etkin Devlet Anlayışı

Mevcut imkânların en iyi kullanımı şeklinde tanımlanan etkinliğin, üretim maliyetinin düşürülmesini öngören ekonomik etkinlik, kamu harcamalarının en aza indirilmesi anlamına gelen idari etkinlik (Demirel, 2006a: 113), kıt kaynaklarla mümkün olan en yüksek hâsılayı elde etmeyi ifade eden üretimde etkinlik (Suiçmez, 2002: 174) ve gelirin toplum bireylerince adil bölüşümünü anlatan bölüşümsel etkinlik olmak üzere dört farklı boyutu bulunmaktadır. “Doğru olan işi yapmak” anlamına da gelen etkinliğin sürekli karıştırıldığı verimlilik kavramı ise “işleri doğru yapmak” anlamındadır ve verimliliğin gerçekleşme derecesi etkinliği belirlemektedir (Saygılıoğlu ve Arı, 2003: 53).

Küresel ölçekte neo-liberalizmin savunucusu olan Dünya Bankası 1990'ların ortalarına kadar minimal devlet anlayışını benimserken, 1997 Kalkınma Raporu, etkin devlet anlayışına odaklanmaktadır. Dünya Bankası etkin devleti şöyle tanımlamaktadır: *“Etkin devlet halkın daha sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürmesi amacına yönelik mal ve hizmetler sunması ve piyasanın canlanması için gerekli kural ve kurumları oluşturması anlamına gelmektedir. Etkin devlet olmaksızın ekonomik ve sosyal anlamda sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi mümkün değildir. Etkin devlet, mal ve hizmetleri doğrudan sunarak değil, fakat katalizör ve kolaylaştırıcı olarak büyüme ve kalkınmanın merkezindedir.”* (World Bank, 1997: 1).

Dünya Bankası, etkin devlet yaklaşımı ile devlet-piyasa ilişkilerinde temel bir değişimi öngörmektedir ve “devlete karşı piyasa” tartışmasını verimsiz bularak bunun yerine ortaklık kapsamında piyasayı destekleyici ve tanımlayıcı devlet faaliyetlerini önermektedir (Güzelsarı, 2003: 28–30).

Dünya Bankası'na göre devletlerin muktedirlik ve etkinliği birbirlerinden ayrı unsurlardır. Devletler açısından muktedirlik; düzen, kamu sağlığı ve temel altyapı gibi toplu hizmetleri sağlama ve bunları destekleme kabiliyetidir. Etkinlik ise, bu kabiliyetin söz konusu hizmetleri karşılamasıyla ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle mevcut kapasite devlet tarafından toplum yararına kullanılmıyorsa devletin muktedirliği söz konusu olabilir ancak etkin olduğu söylenemez (Aktan, 2003: 293).

Saygılıoğlu ve Arı (2003: 62)'ya göre etkin devlet, *“kamu hizmetlerini ve onun yönetimini hukuk devleti esasları içinde, en gerçekçi biçimde, saptanmış vatandaş gereksinimleri üzerine oturabilen; hizmetlerin yürütümünü, halkın denetimine açık biçimde, halkın katılımı ve katkısıyla, piyasa mekanizmaları çerçevesinde en az maliyetle en etkin ve verimli biçimde yapabilen; gücünü, toplumun yararını gözeterek vatandaş lehine yaptığı düzenlemelerden ve çalışmalardan alan, yaptığı düzenlemelere önce kendisi uyan ve herkesin uymasını sağlayan, iyi yönetim esaslı devlet”* olarak tanımlanmaktadır.

Etkin devlet farklı biçimlerde tanımlansa da; özünde kamu hizmetlerinin etkin ve düzenli bir şekilde sağlanması ile hükümetin verimli ve yararlı politikaları planlaması ve bu planların uygulamasındaki kapasitesine değinilmektedir. Araştırmacıların bir kısmı kamu hizmetlerinin kalitesi (yolsuzluklar, bürokratik hantallık gibi) üzerine yoğunlaşırken diğerleri ise bu kavrama politik, insani ve sosyal bazı açıları (demokrasi ve insan hakları) eklemektedirler (Gökbunar, 2004: 26).

Etkin devlet anlayışıyla vurgulanmak istenen devletin yeni ve farklı rol tanımının yapılması gerektiğidir. Devlet, büyümenin doğrudan teminatı değil; ortağı veya katalizörüdür. Ayrıca devlet piyasanın genişlemesine imkân sağlamakta ve büyümeyi teminat altına almaktadır. Böylelikle devletin etkinliği öncelikle piyasanın gelişmesine imkân veren kamu kurumlarının varlığına dayandırılmakta ve bunun küresel bütünleşme için gerekli ön koşullardan biri olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda küresel ekonomide meydana gelen değişimlerle devletin yeni rolü konusunda bir paralellik kurulmaktadır (Demirel, 2006a: 113).

4.1.2. Etkin Devletin Özellikleri

Açık ve tam bir tanımı yapılmamış olmakla birlikte, genel olarak devlet yönetimindeki yönetsel kusurların giderilmesini ve bu şekilde vatandaş memnuniyetinin azami düzeye çıkarılmasını hedefleyen etkin devlet kavramının içerdiği özellikler şunlardır (Saygılıoğlu ve Arı, 2003: 62–63):

Etkin devlet,

- Vatandaşların istek ve taleplerini dikkate almaktadır ve vergi verenleri “müşteri” olarak görmektedir,
- “Vatandaş odaklı” bir yapı ve zihniyete sahiptir,
- Çalışma düzeni ve donanımıyla “çağdaş”tır,
- Dış dünya ile uyumlu ve bütünleşmiş “ortak akla” dayalı çalışma yöntemleri kullanmaktadır,
- Bürokratik “engellerden arınmış”tır ve böylece vatandaşın taleplerini ilk başvuru noktasında çözmektedir. Koyduğu kurallar vatandaşın işini kolaylaştırmak içindir,

- “İyi yönetim modeli” unsurlarına dayanan politika ve uygulama süreçleri kullanmaktadır,
- Yetkilerini, “yerindenlik” (subsidiarity) ilkesi uyarınca ülke genelinde yerel yönetimlere ve alt birimlerine dağıtmaktadır,
- Asli görevlerinde yoğunlaşmıştır. Sağladığı hizmetlerin gerektirdiğinden daha büyük olmayan, “üretici değil” ama “etkin ve koordine edici” devlet yöntemini benimsemiştir ve “pazar mekanizmasına saygı” duymaktadır,
- Mevcut kaynaklarıyla, vatandaş tercihlerine uygun kamusal mal ve hizmetleri mümkün olan “en az maliyetle” en iyi şekilde üretmekte ve sağlamaktadır,
- Zaman içinde değişen iç ve dış şartlara kendini “uyarlama” kabiliyetine sahiptir,
- Bugün ile yarın arasındaki köprüler kurabilmektedir. Toplumdaki ortak hedefleri görerek bu hedefler etrafında birleşip geleceğini planlayabilen “stratejik yönetim” esaslıdır,
- “Adalet duygusu ve kurumu güçlü” bir yapıdadır,
- “Hukukun üstünlüğü” ilkesine inanmaktadır ve uygulamaları bu ilke etrafında şekillenmektedir,
- Vatandaşlarının “iyi yaşam tercihleri” karşısında tarafsızdır ve meşruiyetini toplumun bireyleri ile yaptığı sözleşmeden ve açık rızadan almaktadır,
- Örgütlenme, aracılık etme, açıklama ve yol gösterme, düzenleyici ve denetleyici olma şeklinde “teknik işlevlere” sahiptir,
- İşbirliğine yatkın ve paydaşlarıyla “diyalog” kurabilmektedir,
- Gelişmelerin sorumluluğunu üstlenmektedir,
- Gelişmelere karşı “proaktif” bir yöntemle harekete geçmektedir,
- Yetkin ve “yalın devlet” organizasyon modeline göre işlemektedir.

4.1.3. Etkin Devlet ve Yeniden Yapılanma

Günümüz konjoktüründe pek çok örgüt sürekli değişim geçirmekte ve değişimler sırasında zaman dilimi gittikçe anlamını kaybetmektedir. Benzer şekilde kamu yönetimi de bütün ülkelerde ve her dönemde, işleyiş bozuklukları ve yetersizlikleri nedeniyle çeşitli eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu çerçevede, geniş bir

bürokratik örgüt olan kamu yönetimini hızlı değişime zorlayan ana faktörler aşağıdaki şekilde özetlenmektedir (Saygılıoğlu ve Arı, 2003: 93–97):

Değişen Ekonomik Koşullar: Küreselleşmeyle birlikte değişen ekonomik koşullar, ülkelerin ekonomik performansları üzerinde etkili olarak bir taraftan kamu gelirlerini azalmakta diğer taraftan kamu harcamalarını artırmaktadır. Bu ikilemin bir sonucu olarak, ülkelerde görülen kamu açıkları, yaşam kalitesini düşürdüğü gibi vatandaşların kamu yönetimlerinden talep ve beklentilerini de yükseltmektedir. Bunun sonucu olarak değişen ekonomik koşullar ülkelere kamu yönetimi alanında reformu zorunlu kılmaktadır.

Devlet Düzeninin Genel Yapısı: Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde değişim ve esnekliği engelleyen uygulamalar, yöneticiye üstünlük tanımayan katı bürokratik hükümler ve gelenekler, kamusal işlemlerde iyi yönetişimin hayata geçirilememesi gibi faktörler, devleti düzeninin yeniden yapılandırmasını gerektirmektedir.

Toplumsal ve Siyasal Kültürün Yapısı: Etkin bir devletin ortaya çıkışı, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerin bilincinde olmaması, yönetime katılmada isteksiz oluşu ve “devlet baba” imajı gibi unsurlarca engellemektedir. Bu unsurların egemen olduğu toplumlarda değişime önyargıyla bakılması uzun vadeli bir devlet yapılanması için bir engel oluşturmaktadır.

Bürokrasi Kültürü ve Yönetim Anlayışı: Kamu yönetiminde yeniden yapılandırma çeşitli nedenlerden dolayı zorunludur. Bu nedenler arasında değişime karşı direnç, bürokrasideki kendini beğenmişlik, çalışanların değerlendirilmesinde liyakat ölçülerinden uzak yaklaşımlar, ücretlendirme sistemlerindeki adaletsizlikler, iletişimsizlik, katı hiyerarşi, görev dağılımında karmaşa gibi, bürokratik yapının ve çağdaş yönetim anlayışının yan ürünleri bulunmaktadır.

Büyüme: Kamu sektörünün büyüme olgusu devletin yeniden yapılandırılmasını gerektiren unsurlardan biridir ve kamu kurumları büyüdükçe, hizmet sunma stratejileri ile kurumsal politikaları, büyüklüğün getirdiği sınırlamalarla karşılaşmaktadır.

Yasal Değişiklikler: Yasal açıdan incelendiğinde yapılacak bir yeniden düzenleme, rekabetçi ortamda önemli değişimler ortaya çıkarmaktadır. Bunlar, devletler için “oyunun kurallarını” yeniden belirlemekte, yeni yaklaşım ve stratejilerin üretilmesini ve uygulanmasını gerektirmektedir.

Müşteri Olarak Vatandaşlar: Değişen çevresel koşulların etkisiyle vatandaşların talepleri de farklılaşmış ve artmıştır. Artık vatandaşlar, yetersiz ve verimsiz kamu hizmetleriyle ya da öngörülen kaliteye uygunluk göstermeyen ürün ve hizmetlerle yetinmeyerek, hizmet aldıkları kamu kurumları ile daha yapıcı bir diyalog içine girmeyi istemekte ve kamu kurumlarından bu doğrultuda pozitif bir iş kültürü beklemektedirler.

Teknolojik Yenilik: Teknolojik yenilik, devletlerin temel yetkinliklerinin sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Bu bağlamda teknolojinin gereklerinin yerine getirilmesi, teknolojinin işbölümü, uzmanlaşma, örgütlenme, planlama özelliklerinin devletin yönetsel yapısına uygulanması sonucunu doğurmuştur. Bu olgular ise yönetim alanında reform ve düzenleme ihtiyacını beraberinde getirmektedir.

Küreselleşme ve Rekabet: Kamu kurumları açısından hem riskler hem de fırsatlar ortaya koyan küreselleşme, devletleri sadece rekabet etmek ve gelişmek için değil, aynı zamanda varlıklarını sürdürmek için de köklü ilerlemeleri gerçekleştirmeye zorlanmaktadır.

Makro Ekonomik Trendler ve Krizler: Ulusal ve uluslararası ekonomik ilişkilerdeki önemli değişiklikler, rekabetin derecesini ve şeklini değiştirebilmekte ve mevcut iş süreçleri de bu değişiklikten etkilenmektedir. Mevcut değişikliklerden devletler de etkilenmektedir.

Özelleştirme: Dünya çapındaki özelleştirme eğilimi, rekabet ve pazar gücü oluşturmak için yeni sistemler kurulmasını gündeme getirerek tekelciliğe neden olan korumacılığı ortadan kaldırmaktadır.

Güven Açığı: Kamusal alanın aşırı büyümesi ile birlikte, katı bir bürokratik yapı ve iyi denetim mekanizmalarının kurulamaması, bazı etik olmayan uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu da toplumlarda hükümetlere karşı bir “güven açığı” ortaya çıkarmaktadır.

4.1.4. Etkin Devlet Yaklaşımının Çerçevesi

Devletin ekonomiye müdahalede bulunması nedeniyle ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde, birçok ülkede devletin etkin üretim düzeylerinin sağlanmasında başarısız olduğu, refah ve büyümeyi destekleyemediği, hatta temel fonksiyonlarını dahi yerine getirmekte başarısız olduğu görülmektedir. Bu sonuç doğrultusunda, *başarısız devlet* (failed/flawed state) diye nitelenen yeni bir devlet tanımı ortaya çıkmıştır (Güran, 2001: 199). Devletin çeşitli alanlardaki etkinsizlikleri, başarısız devlet nitelemesinin temelidir. Literatürde de bir bilimsel terim olarak kullanılmaya başlanan “etkinsizlik” sözcüğü, etkinliğin karşıt anlamlısı olarak tanımlanmaktadır.

Devletin sürdürdüğü faaliyetlerdeki etkinsizliğin; kaynak dağıtımında etkinsizlik, üretimde etkinsizlik, makroekonomik etkinsizlik ve özel sektörde sürdürülmesi gereken faaliyetlerin kamu sektörü tarafından sürdürülmesi halinde ortaya çıkan etkinsizlik olmak üzere dört kaynağı bulunmaktadır. Kaynak dağıtımındaki etkinsizlik, devletin toplumsal refahı yükseltmek amacı ile kaynakları tahsis ettiği programların, toplumun refah fonksiyonundaki tercihleri karşılamaması halidir. Üretimde etkinsizlik ise, devlet tarafından yürütülen faaliyetlerde proje değerlendirmelerinin yetersizliği, araştırma ve geliştirmeye verilen önemin azlığı, örgüt sorunlarının varlığı ve aşırı istihdamın yol açtığı yüksek üretim maliyetleri ile özdeşleştirilmektedir. Devletin yürüttüğü faaliyetlerin büyüme, ödemeler dengesi, enflasyon ve işsizlik üzerinde oluşturduğu olumsuz etkilere makroekonomik etkinsizlik denmektedir. Özel sektörde yürütülmesi gereken faaliyetlerin kamu sektörü tarafından yürütülmesi halinde ortaya çıkan etkinsizlik ise, devletin piyasaya müdahale nedenlerini oluşturan piyasa başarısızlıkları alanını aşan devlet faaliyetleri verimsiz olarak adlandırılmaktadır (Güran, 2001: 200).

Özellikle son yirmi yıldır devletlerin etkinleştirilmesi ve devletin başarısız kurumlarının yeniden düzenlenmesine yönelik çabalar artmaktadır. Bu bağlamda devletin etkinleştirilmesine yönelik olarak, çok çeşitli fikirlerin ve buna bağlı olarak politikaların geliştirildiği görülmektedir. Devlet faaliyetlerini etkinleştirme yönündeki fikirleri; devletin küçültülerek etkinleştirilmesi ve devletin yürüttüğü faaliyetlerde etkinlik, etkililik ve verimlilik temeline dayalı, mevcut kapasitenin iyi kullanılarak devletin etkinliğinin artırılması şeklinde ele almak mümkündür (World Bank, 1997: 3).

4.1.4.1. Devletin Küçültülerek Etkinleştirilmesi

Devletlerin vatandaşlarına birbirinden farklı konularda hizmet sunması ve ekonomik olayları yönlendirmesi, hedeflerinin artmasına ve sürdürülen faaliyetlerin yayılmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda birçok devletin sürdürdüğü faaliyetlerin denetiminde ve performans değerlendirmelerinde yetersizlikler görülmektedir. Böyle bir yapı içerisinde devletin temel görevleri ile ikincil görevleri arasındaki öncelik sıralaması değişerek devletin yürüttüğü görevler içerisinde etkinliği azalmaktadır. Bu bağlamda devletin sürdürdüğü faaliyetlerle ilgili olarak bir öncelik sıralaması belirlemesi önem kazanmaktadır (Cingi, 1993: 3-4).

Sürdürülebilir ve toplumun tüm kesimlerini içine alan bir kalkınma için her devletin beş temel görevi vardır. Dünya Kalkınma Raporu'nda bu görevler; kanun hâkimiyetinin (hukuk devletinin) sağlanması, makro ekonomik istikrarın sağlanması, temel toplumsal hizmetler ve altyapı yatırımlarının sağlanması, zayıfların korunması ve çevrenin korunması şeklinde sayılmaktadır (World Bank, 1997: 4).

Devletin temel görevleri bu şekilde belirlendikten sonra kamu kesimi tarafından yürütülen faaliyetlerin ekonomik etkinliği ve refahı arttıracak şekilde devletin yeniden yapılandırılması süreci başlatılabilmektedir. Bu süreçte özelleştirme (privazition), düzenleme (regulation) ve yasal-kurumsal serbestleştirme (deregulation) politikalarının önemi ortaya çıkmaktadır (Güran, 2001: 201).

4.1.4.1.1. Devletin Küçültülmesi Sürecinde Özelleştirme Uygulamaları

Özelleştirme, mülkiyeti ve yönetimi kamuya ait olan iktisadi bir birimin serbest piyasa mekanizmasına göre işleyen bir yapıya kavuşturulması ve bunun için gerekli dönüşümün sağlanmasıdır. Özelleştirme, piyasa mekanizmasının sağlıklı işlemesi için kaynakların rasyonel kullanılması gerekliliği ve piyasa ekonomisindeki kişilerin rasyonel davrandığı varsayımına dayanmaktadır (Ocakverdi, 2004: 60).

Herhangi bir kamu kurumu, kamu iktisadi teşebbüsü veya kamu malı statüsündeki bir varlığın aşağıdaki belirtileri göstermesi özelleştirme uygulaması için yeterli sayılmaktadır (Güney, <http://hazder2.googlepages.com>):

- Verimliliğin yeterli olmaması, aşırı istihdam ve yetersiz yönetim,
- Üretilen mal ve hizmet kalitesinin kötü olması,
- Sosyal hedef taşımayan ve kuruluş hedeflerinde kâr amacıyla kuruldukları ifade edilen kamu iktisadi teşebbüslerinin buna rağmen sürekli zarar etmeleri ve giderek artan bir borç yapısı içinde olmaları,
- Toplumsal gereksinimlere zamanında cevap verebilecek bir işletme anlayışının olmaması,
- Yönetim kalitesinin yeterince iyi olmaması ve/veya yönetimin yeterli yönetim ehliyetine sahip olmaması,
- İşletme bütçelerinin sabit sermaye yatırımlarını karşılayabilecek kadar güçlü olmaması, işletme için gerekli araç ve gerece sahip olunamaması,
- Aşırı yatay bütünleşme nedeniyle ilgisiz görevlerin de görev kapsamına alınması ve ihtisas dışı işlerin de sorumlulukların içine girmesi,
- Modası geçmiş ürünlerin hala pazarlanmaya çalışılması,
- Hedefler arasında birbiriyle çatışan birçok unsurun birlikte yer alması,
- İhtiyaç dışı mal varlığına sahip olan kamu işletmelerinin, ihtiyaç dışı varlığın tasfiyesi yerine güçlü görünme arzusu ile sahipliğin devamında ısrarlı olmaları,
- Kamu gücüne sahip olmanın verdiği özgüvenle gerektiğinde kanun ve diğer yaptırım gücü olan kurallara bile aykırı davranır hale gelmesi,

- Kamu malının şahsi hedefler uğruna kullanma iradesinin zaman zaman ön plan çıkması.

Özelleştirme uygulamalarının hedeflerini ekonomik, mali ve toplumsal-siyasal olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür (Özbek, 2007: 4):

Ekonomik hedefler;

- Serbest piyasa ekonomisini tüm kurum ve kurallarıyla işler hale getirmek,
- Kaynakların optimum dağılımını sağlamak,
- Sermayeyi tabana yaymak,
- Gelirlerin üretken yatırımlara yönlendirilerek kalkınmayı finanse etmektir.

Mali hedefler;

- KİT'lerin borç yükünden kurtarmak,
- Devlete gelir sağlamak,
- Vergiyi tabana yaymak,
- Kamu kesimindeki işgücü fazlalığını önlenmektir.

Toplumsal-siyasi hedefler;

- Toplumsal refahın optimizasyonu,
- Demokratikleşmeye katkı,
- Yolsuzluğu önlemektir.

Özelleştirme kavramı temelde iki farklı işlemi belirtmektedir. Bunlardan ilki, yasalar yoluyla kurulan iktisadi teşebbüslerin veya diğer hizmet birimlerinin özelleştirilmesidir. İkincisi ise, kamu kurumlarına yasalarca verilen kimi hizmetlerin yürütülmesinin kısmen ya da bütünüyle özelleştirilmesidir (Yıldırım, 2007: 197). Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi konusunda başvurulan yöntemleri; borsada satış yolu ile özelleştirme ve piyasa dışı satış yolu ile özelleştirme olarak ifade etmek mümkündür. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi konusunda başvurulan belli başlı yöntemler ise; ihale, kiralama, kupon, satış, imtiyaz, yasal-kurumsal serbestleşme, yap-işlet-devret yöntemi, ortak girişim, gönüllü katılım, fiyatlandırma yöntemi, yönetim

devri, ortak girişim, sübvansiyon yöntemi, vergi teşvikleri ve idari düzenlemeler şeklinde sıralanmaktadır (Dayar, 2002: 315–317).

4.1.4.1.2. Devletin Küçültülmesi Sürecinde Ekonomik Düzenlemeler

Devletin küçültülme sürecinde bir diğer konu, regülasyon (düzenleme) politikalarıdır. Hatırlanacağı gibi devletin ekonomik hayata müdahale gerekçelerini oluşturan piyasa başarısızlıklarından birisi de, ölçüğe göre artan getirilerin bir sonucu olarak değerlendirilen doğal tekel konumundaki sektörlerin varlığıdır. Bu tip sektörlerde birden çok firmanın faaliyet göstermesi halinde hem katlanılacak maliyetler açısından etkinlik sağlanamayacaktır; hem de yaşanacak rekabet sonucunda tekel konumunda tek bir firma kalacaktır. Bu nedenle uygulanan politikalardan birisi tekel konumundaki kamusal üretimdir. Ancak özellikle son 20–30 yıldır yaşanan teknolojik gelişmeler ve doğal tekeller konusundaki ekonomik çalışmalar, bu alanda kamu üretim tekeli dışında da farklı ve etkin politikaların izlenebileceğini ortaya koymaktadır.

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin dünyada hızla yayılmasını sağlayan küreselleşme süreci, daha önceleri doğal tekel olarak kabul edilen ve ağır yasal düzenlemelere tabi tutulan ya da kamu mülkiyeti altında bulundurulmuş birçok sektörün potansiyel olarak kısmen veya tamamen rekabetçi bir niteliğe kavuşmasını sağlamıştır. Bu durumda, bu sektörler için daha önceleri getirilen düzenlemeler büyük ölçüde anlamını yitirerek sektörlerin gelişmesinin önünde engel oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda günümüzde, uzun yıllar devlet tekeli altında sunulan posta, telekomünikasyon, demiryolları, havayolları taşımacılığı ve enerji gibi hizmetler giderek artan bir şekilde özelleştirilerek bütünüyle kamusal olmaktan çıkmıştır (Karaaslan, 2008: 28–29). Nitekim üretim sürecinin her aşamasında doğal tekel niteliği göstermeyen işlevler özelleştirilebilmektedir. Örneğin, elektrik hizmetlerinin üretim, iletim, dağıtım ve satış olmak üzere dört aşaması vardır ve bu aşamalardan üretim ve satışın doğal tekel niteliği bulunmamakta; iletim ve dağıtım aşamalarının ise doğal tekel niteliği bulunmaktadır (Güran, 2000: 179).

Literatürde doğal tekellerin belli koşullarda rekabete açılabilceğini savunan rekabete dayalı çözüm önerilerine de rastlanmaktadır. Bu çözüm önerilerinden öne

çıkanlardan biri “Yarışabilir (Yarıştırılabilir) Piyasalar Teorisi” diğeri ise “Chamberlinian Tekelci Rekabet Teorisi”dir.

Baumol, Panzar ve Willig tarafından geliştirilen Yarışabilir Piyasalar Teorisi, doğal tekel konumundaki sektörlerin batık maliyetlerinin devlet tarafından üstlenilmesi halinde bu sektörlerde de rekabet sağlanabileceği üzerine kuruludur. Baumol, Panzar ve Willig yarışabilir piyasaları “*giriş-çıkışın serbest ve maliyetsiz olduğu*” piyasalar olarak tanımladıktan sonra, serbest girişin yasal bir engelin olmaması ve yeni firmanın mevcut firmaya göre bir maliyet dezavantajının bulunmaması, varsayımına dayandığını; çıkışın maliyetsiz olmasının ise firmanın pazara girerken katlandığı sabit maliyetleri çıkarken karşılayabilme imkânının bulunması olarak ifade etmektedirler (Gök ve Turgay, 2008: 116).

Doğal tekel piyasalarına ilişkin olarak alternatif rekabetçi piyasa çözümleri olan Chamberlinian Tekelci Rekabet Teorisi, bir hizmetin alternatif ikame olanakları ile rekabetçi bir yapıya kavuşturulması esasına dayanmakta ve ulaştırma sektöründe alternatif ulaştırma biçimleri arasındaki rekabet ile açıklanmaktadır. Örneğin ulaşım alanında demiryolu, karayolu, havayolu gibi hizmetler serbestleştirilerek birbirleri ile rekabet etmeleri sağlanabilmektedir (Gök ve Turgay, 2008: 117).

Yukarıda bahsedilen gelişmelere bağlı olarak doğal tekellerin devlet bünyesinde bulundurulması zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Günümüzde doğal tekel niteliğindeki elektrik, su, telekomünikasyon, demiryolu taşımacılığı, hava alanı işletmeciliği gibi kamu hizmetleri etkin sonuçların elde edilmesi için bir yandan özelleştirilerek ve bir yandan da imtiyaz sözleşmeleri (franchising) ile devredilerek devlet bünyesinden ayrılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada devletin sektörel düzenlemeleri önem kazanarak devlet oluşturduğu düzenleme kuralları aracılığıyla, bu alanlarda özel sektörün faaliyetlerini denetlemekte ve hem ekonomik etkinlik açısından hem de toplumsal fayda ve maliyetler açısından düzenlemeler getirebilmektedir.

4.1.4.1.3. Devletin Küçültülmesi Sürecinde Yasal Kurumsal Serbestleşme

Belirli ekonomik faaliyetleri stratejik öneme sahip olanlar, geleneksel olarak piyasa tüketicinin korunması ve kaynakların etkin kullanımını sağlama yönünden başarılı olmadıkları için rekabet politikasının dışında bırakılarak doğrudan kamu düzenlemesine tabidirler. Örneğin; demiryolları, posta hizmetleri, elektrik ve doğal gaz gibi doğal tekel kabul edilen mal ve hizmet piyasaları için durum bu şekildedir. Bu piyasalarda çoğunlukla teknolojik şartlardan ötürü sadece bir teşebbüs faaliyet göstermekte böylece doğal tekel oluşmaktadır. Zaten günümüzde çeşitli ülkeleri yasal kurumsal serbestleşme uygulamalarına yönelten de belirli sektörlerde uygulanan düzenleyici ve koruyucu ekonomik önlemlerin rekabeti engelliyor olabileceği ve tüketici çıkarlarını ters yönde etkileyebileceği düşüncesidir (OECD, www.canaktan.org).

Yasal kurumsal serbestleşme (deregulation), devletin tüketiciyi koruma, rekabeti sağlama gibi nedenlerle piyasaya giriş, fiyat, miktar ve kalite düzenlemeleri gibi idari ve mali düzenlemeler yapmış olduğu alanlardaki düzenleme yetkisinden vazgeçerek o alandaki faaliyeti tamamıyla piyasa sisteminin çalışma kurallarına bırakmasıdır. Yasal kurumsal serbestleşme ile geçmişte rekabete kapalı, teknolojik olarak durağan olan üretim alanlarının, rekabetçi bir ekonomik yapıya kavuşturularak ürün çeşitliliğinde ve hizmet kalitesinde artış ile birlikte fiyatlarda ucuzlamanın gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (www.genbilim.com).

Yukarıda anlatılanlar dışında OECD ülkelerinin çoğunun yasal kurumsal serbestleşmeye yönelik önlemler aldığı da görülmektedir. Bu önlemlerin başlıcaları, sektörlerdeki yasal düzenleme ve müdahalelerin tamamen veya belirli bazı koşulların kaldırılması (fiyat kontrollerini hafifletmek veya kaldırmak gibi); daha önce rekabet dışında tutulan sektörlerle rekabet kanunlarının uygulanması; belirli devlet ve özel tekellerin azaltılması (daha liberal politikalar uygulamak veya tekelleri daha düşük ünitelere bölmek suretiyle); ve özelleştirme şeklinde sıralanmaktadır (OECD, www.canaktan.org).

4.1.4.2. Devletin Kapasitesinin Etkinleştirilmesi

Devletin sahip olduğu mevcut kapasitenin güçlendirilmesi, devletin etkinliğinin artırılmasında izlenebilecek yöntemlerden bir diğeridir. Devlet yönetiminin sahip olduğu kapasitenin etkinleştirilmesinde, yönetim anlayışının ve yönetimin taşıdığı niteliklerin çok büyük önemi vardır. OECD tarafından yapılan tanımlamaya göre iyi yönetimin unsurları; teknik ve idari rekabet, organizasyon kapasitesi, güvenilirlik, öngörülebilirlik ve kanun hâkimiyeti, sorumluluk taşıma, katılımçılık, şeffaflık ve açık bilgi sistemi olarak belirtilmiştir (www.gdrc.org).

Devlet bünyesinde faaliyet gösteren kurumlar ulaşabilecekleri en yüksek çalışma performansına, gerek özerk bir çalışma alanının olmaması, gerek çalışanlara gerekli ve yeterli motivasyonun sağlanamaması ve gerekse rekabetten uzak bir çalışma düzeninin olması nedenler yüzünden ulaşamamaktadırlar. Dünya Bankası devlet bünyesindeki kurumların daha etkin şekilde çalıştırılabilmesi için şu üç temel mekanizma öngörmektedir. Bunlar (World Bank, 1997: 77);

- Toplumsal hayatta olduğu kadar, devlet içerisinde de kural ve kısıtlamaların güçlendirilmesi,
- Devlet kurumları içinde daha fazla rekabetçi bir yapının oluşturulması,
- Devlet içinde ve dışında, seçmenler ve küresel ortakların katılımının sağlanması (Devletin halka yakınlaştırılması)

4.1.4.2.1. Kurallar ve Kısıtlamaların Güçlendirilmesi

Devletin yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki yetkilerin tam olarak belirlenmesi ve bu güçler arasında geçişin olabildiğince kısıtlanması, keyfi devlet davranışlarını engelleyerek, ayrı ayrı işlevleri olan güçlerin birbirini denetlemesine ve geri bildirim mekanizmasının işlemesine imkân vermektedir. Yasama ve yürütme güçlerinin kullanımında hesap verme yükümlülüğünün getirilmesi ve bunun tamamıyla yargısal denetime tabi olması, devlet faaliyetlerinde etkinliği artırmaktadır. Ancak bu

noktada yargının bağımsız olması, başka bir deyişle idari ve siyasi kararlardan etkilenmemesi ve etkili şekilde işletilmesi gerekmektedir (World Bank, 1997: 100–101).

Bunların dışında devletin keyfi uygulamalarına karşı, uluslararası düzeyde destekler sağlanması da etkili olabilecektir. Bu çerçevede Avrupa Birliği (EU), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi ticaret birlikleri ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi ticaret organizasyonları, ticaret üzerindeki keyfi devlet uygulamalarının önüne geçebilmektedir. Bunların dışında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi uluslararası organizasyonlar, borç para vermek şeklinde ülkelerin politika oluşumlarına dâhil olarak, devletin keyfi politikaları üzerinde caydırıcı yönde etki edebilmektedir (World Bank, 1997: 101).

Devlet faaliyetlerinde yürütme gücünün kullanılması sırasında, idareye geniş takdir yetkisi verilmesi, keyfi ve yolsuzluklara açık bir yapı oluşmasının nedenidir. Devletin etkinleştirilmesi için, idareye geniş takdir yetkisi veren uygulamaların kaldırılması ve yolsuzluk olasılıklarının azaltılması gerekmektedir. Bu amaçla devletin ekonomiye müdahale düzeyini azaltmaya ve yolsuzlukları önlemeye yönelik olarak, dış ticaret kontrollerini azaltan, piyasaya giriş engellerini kaldıran ve rekabetçi sonuçlar yaratan özelleştirme uygulamalarına gitmek mümkündür. Devletin işleyişinde hiçbir kural ve kısıtlamanın işlemesine imkân vermeyen yolsuzlukla mücadelede bunun dışında da yapılacak şeyler de vardır. Örneğin devletin personel yapısı üzerinde değişiklikler yapılabilir. Devlet memurlarına siyasi baskıların azaltılması, ücret sisteminin adil ve yaşam standartlarına uygun olması, devlet personeli tarafından yürütülen işlerde yolsuzluk uygulamalarının azaltılmasını ve kurallara uygun davranışı sağlayacaktır. İkinci olarak devlet faaliyetlerinde alabildiğine şeffaflaşmaya gidilerek kamuoyunun denetimine açılması ve yolsuzluğa karışmış kamu personellerinin etkin şekilde mahkemelerde cezalandırılması, yolsuzluk yapmanın riskini artırarak yolsuzluk talebini azaltmaktadır (World Bank, 1997: 103–106).

4.1.4.2.2. Devlet Kurumlarında Rekabetin Sağlanması

Etkin devlet uygulamalarında politikaları yapmak kadar, bu politikaların somut göstergesi olan hizmetlerin sunumu da önemlidir. Söz konusu hizmetleri

gerçekleştirecek olan kamu personelidir. Bu nedenle devletin tüm kurumlarında rekabetin sağlanabilmesi için, kamu personelinin çalışma ve yaptığı işte kaliteyi arama arzusunun daima canlı tutulması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışanları motive edecek en önemli şey başta ücret olmak üzere ödüllendirme, atama ve terfidir. Kayırmaya dayalı bir sistemde atama, terfi ve yetersiz ücretlerin uygulandığı bir yapıda hiçbir personelin daha çok ve iyi çalışmak gibi bir arzusu olmamaktadır. Dolayısıyla personelin işe alınışı ve yükseltilmesi sırasında tamamıyla liyakat esaslarına uyulması, personelin kendi arasında rekabet etmesine ve bu yolla hizmet kalitesinin yükselmesini sağlamaktadır. Ayrıca personelin yeterli ve cazip ücretler alması da işe girme, terfi ve işte kalma arzusu açısından nitelikleri artırmasının nedenlerindedir. Ancak birçok ülkede kamu personeli sayısının, niteliksiz işgücünü de kapsayacak şekilde, adeta bir işsizlik sigortası aracı gibi kullanılarak şişirilmesi sonucunda, kamu personelinin ücretleri düşüktür. Ayrıca kamu personelinin atanmasında ve terfi ettirilmesinde liyakata dayalı bir sistem yerine, kayırma esasına dayalı bir sistemin kökleşmesi, bürokrasinin kalitesini ve becerilerini düşürmektedir (World Bank, 1997: 92–95).

Devlet kurumlarında rekabetin sağlanabileceği alanlardan birisi de, genellikle devlet tekeli konumunda bulunan kamu malları ve hizmetlerinin sağlanmasıyla ilgilidir. Bu hizmetlerin yerine getirilmesinde devlet tekelinin varlığı, yapılan işin etkinliğinin ve performansının artırılmasına yönelik taleplerin önüne geçmektedir. Bu alanlarda etkinlik, bu alanların rekabete açılmasıyla artırılabilir. Daha önceki başlıklarda belirtildiği gibi teknolojik gelişmeye bağlı olarak telekomünikasyon, elektrik ve diğer kamu hizmetlerinde özel sektörün katılımı ile sağlanacak rekabet, bu alanlardaki taleplerin genişlemekte ve bu hizmetlerin sağlanmasındaki etkinliği yükselmektedir. Ayrıca gerek kamu kurumlarının günlük hizmetlerinin sağlanması ve gerekse de rutin bazı kamu hizmetlerinin yürütülmesi ile ilgili olarak, taşeron verme (contracting out) yönteminin kullanılması, hizmette kalite, fiyat avantajı ve tasarruf sağlamaktadır (World Bank, 1997: 87–89).

4.1.4.2.3. Devletin Halka Yakınlaştırılması

Günümüz modern toplumlarının üzerinde çok fazla düşündükleri konulardan biri devletin halka yakınlaştırılması yani devlet faaliyetlerine aktif katılım konusudur. Aktif

katılım vatandaşların politika belirleme süreçlerine doğrudan etki edebilmelerini ifade etmektedir. Böyle bir katılımın ve uzlaşmanın olduğu ortamlarda, vatandaşlar ile devlet arasındaki ilişki yönetenle yönetilen arasındaki ilişkiden ziyade bir ortaklık ilişkisine dönüşmektedir (Acar, 2007: 13).

Devletin halka yakınlaştırılması ve yönetimde halkın katılımı sayesinde daha yüksek başarı düzeylerine ulaşma amacı çerçevesinde, son zamanlarda sıkça gündeme gelen bir kavram da yönetim (governance) kavramıdır. Yeni bir kavram olmakla birlikte pek çok ülkede genel kabul gören yönetim kavramı merkezi otoritenin yukarıdan aşağıya doğru hâkimiyetini esas alan klasik hiyerarşik yönetim anlayışı yerine tüm toplumsal aktörlerin karşılıklı işbirliği ve uzlaşmasına dayanan, katılımcılığı ve sivil toplum kuruluşlarını ön plana çıkaran, saydamlığı, açıklığı, hesap verme sorumluluğunu, yetki devri ve yerindenliği esas alan bir anlayışı anlatmak için kullanılmaktadır (DPT, 2007: 4). Bu bağlamda devlet yönetiminde sorumluluğun, devletten sivil topluma doğru kayması söz konusu olmaktadır. Yönetişim kavramı, aslında günümüze değin kullanılmakta olan ademi-merkeziyetçilik, katılımcı demokrasi ve şeffaf yönetim kavramlarının hepsini de kapsamaktadır (Acar, 2007: 18).

Devletin halkın katılımını sağlayabilmesi için ilk olarak, toplumdaki çeşitli gruplara örgütlenme ve kendilerini temsil edebilme şansını vermesi gerekmektedir. Bu örgütlerin, politikaların oluşturulduğu kurullarda gerçek anlamda temsil edilmesi ile hem devletin şeffaflığı sağlanacak, hem vatandaşların devlete karşı güveni artacak, hem de politikaların tam bilgiye yakın bir donanımla belirlenmesi mümkün olacaktır (World Bank, 1997: 116–118).

Devletin halka yakınlaşmasının bir yolu da devletin daha çok yerelleşmesidir (localization) Yerellik ilkesi, yetkinin yerine getirilmesi gereken kamusal ihtiyaca en yakın yönetimce kullanılması, alt düzeyin yetkisini üst düzeye ancak mutlaka gerekli olduğunda ve hizmetin daha iyi görülmesi gerektiğinde devretmesi biçiminde tanımlanmaktadır. Yerellik ilkesi, hem devlet-vatandaş ilişkilerinde, hem de kamusal düzeyler arasındaki ilişkilerde söz konusu olabilmektedir. Bir kere bu ilke, özel alanın kamusal alan karşısında davranış önceliğini içermektedir. Buna göre, eğer bir görev, özel girişim yoluyla da yerine getirilebiliyorsa, devlet bu durumda kendine hâkim

olabilmeli ve koruma önlemlerini gerektiğinde sınırlayabilmelidir. Diğer taraftan bu ilke, anayasa hukuku şekillenmesi içinde vatandaşlara daha yakın duran her kamusal düzeyin hareket önceliğini de içermektedir. Böylece devleti oluşturan bütün parçaların varlığının korunması ve bunların kendilerine özgü eylem ve sorumluluklarının güvence altına alınması sağlanmış olmaktadır (Özer, 2008: 31).

Devletin halka yaklaşmasının bir yolu da teknolojik altyapının da gelişmesiyle birlikte birçok ülkede yaygınlaşan e-devlet uygulamalarıdır. Elektronik devlet uygulamaları etkin devlet çabalarında sadece bir basamaktır; önemli olan kişi-devlet ilişkisinin rasyonel bir tabana oturtulmasıdır. Devletin yeniden yapılandırılması ile elektronik devlet kavramı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (Alptürk, www.geocities.com).

4.2. Devletin Etkinleştirilmesine Yönelik Yeni Bir Açılım: Elektronik Devlet

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru bir geçişin söz konusu olduğu günümüzde makine gücü toplumsal dönüşümdeki belirleyiciliğini yitirerek yerini bilişim gücüne bırakmıştır. Devlet; kurumları, verdiği hizmetler ve işleyişi açısından bilişim teknolojilerini yoğun oranda kullanılabilir bir yapıya sahiptir. Birçok devlet, devletin bu yapısı ve bilişim teknolojilerinin getireceği avantajları düşünerek iş süreçlerinde bilişim teknolojilerini kullanmaya başlamıştır (Menteş, 2003: 29).

Bilişim ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel devlet anlayışından hizmetlerin online yürütüldüğü, bilgisayar ortamında işlemlerin yapıldığı elektronik devlet yaygın kullanımıyla e-devlet (e-government) olarak adlandırılan bir devlet anlayışına geçilmektedir. Bu yeni anlayış; daha az hiyerarşi, daha verimli çalışma ve bilgiyi saklama gibi kötü alışkanlıkların terk edilmesi temeli üzerine kuruludur. Bu bağlamda geleneksel devlet işleyişi ile e-devlet arasında kavramsal farklılıklar Tablo 7’de özetlenmektedir (Yıldırım, 2007: 205).

Tablo 7: Geleneksel Devlet ile E-devlet Arasındaki Kavramsal Farklılıklar

Geleneksel Devlet	E-Devlet
Pasif Vatandaş	Aktif-Müşteri-Vatandaş
Kâğıt Temelli İletişim	Elektronik İletişim
Dikey/Hiyerarşik Yapılanma	Yatay/Koordineli Ağ Yapılanması
Yönetimi Veri Yükleme	Yurttaşın Veri Yükleme
Eleman Yanıtı	Otomatik Sesli Posta, Çağrı Merkezi vb.
Eleman Yardımı	Kendi Kendine Yardım/Uzman Yardımı
Eleman Temelli Denetim Mekanizması	Otomatik Veri Güncellemeyle Denetim
Nakit Akışı/Çek	Elektronik Fon Transferi (EFT)
Tek Tıp Hizmet	Kişiselleştirilmiş /Farklılaştırılmış Hizmet
Bölümlenmiş/Kesintili Hizmet	Bütünsel/Sürekli/Farklılaştırılmış Hizmet
Yüksek İşlem Maliyetleri	Düşük İşlem Maliyetleri
Verimsiz Büyüme	Verimlilik Yönetimi
Tek Yönlü İletişim	Etkileşim
Uyruk İlişkisi	Katılım İlişkisi
Kapalı Devlet	Açık Devlet

Kaynak: Nohutçu, www.bilgiyonetimi.org

E-devlet uygulamasının geleneksel devlet modeline kattığı çok farklı alanlarda birçok yenilik vardır. Bu alanlar sıralanacak olursa;

Bilgi alışverişi amaçlı hizmetler; haberler, dokümanlar, raporlar, kamu bilgileri, hava durumu ve meteoroloji hizmetleri, istatistikî bilgiler, Resmi Gazete, mevzuat ve kanunlar, sanatsal ve kültürel etkinlikler.

Sorgulama ve cevap alma amaçlı sunulan hizmetler; sosyal yardımlar, sağlık, aile ve çocuk, eğitim, yerel yönetimler, kurumlara dilekçe verme, ehliyet, pasaport vb. talepler, telefon başvurusu nakil ve kapama, iş/eleman arama, güvenlik ve askerlik, yargı işlemleri.

Çevrimiçi işlemler olarak sunulan hizmetler; vergi beyannamesi ve tahakkuk işlemleri, bankacılık işlemleri, sigorta işlemleri, kamu alımları, hastane randevu sistemi, dispanser ve sağlık ocağı, hazine bonoları, devlet tahvilleri işlemleri, standart ve marka, patent başvurusu, sertifikasyon, bilimsel araştırma formlarına başvuru, öğrenci kredisine başvuru, okul kaydı, demokratik yönetim ve seçim, askerlik başvurusu, ulaşım, rezervasyon ve bilet alma (Odabaş, 2004: 89).

Geleneksel devlet işleyişinin zaman içinde ortaya çıkan gelişmelere uyum sağlayamaması nedeniyle, ortaya çıkışı üzerinden 10 yıldan daha az bir zaman geçmesine rağmen, elektronik devlete kurtarıcı gözüyle bakanların sayısı her geçen gün artmaktadır (İnce, 2001: 21). Bu açıdan bakıldığında elektronik devlet kavramı çerçevesinde dünyada çok önemli gelişmeler olduğu görmekteyiz. Bu çerçevede İngiltere’de 2002 yılı sonuna kadar tüm okul ve kütüphanelerin internet bağlantılarının sağlanması planlanmıştır; 2008 yılında da tüm kamu hizmetlerinin elektronik ortamda yapılabileceği amaçlanmıştır. Benzer şekilde Finlandiya’da da 2002 yılına kadar tüm kamu hizmetleri elektronik ortama taşınmıştır. Brezilya’da gelir vergisi beyannamelerinin % 85’i internet aracılığıyla doldurulmaktadır. Singapur’da ise bugün doğum kayıtlarından emeklilik formu doldurmaya kadar çok sayıda işlem elektronik ortamda gerçekleştirilmektedir (Alptürk, www.geocities.com).

Türkiye’de de 2008 sonu itibariyle kamu hizmetlerinin tek adresten elektronik ortamda sunulacağı e-Devlet Kapısı Projesi, “www.turkiye.gov.tr” tamamlanmıştır. Kamu hizmetlerinin tek kapıdan etkin ve şeffaf şekilde sunulacağı proje kapsamında, SSK hizmet dökümünden adliyelerdeki davalarla ilgili bilgi almaya, işsizlik ödeneği başvurusu ve takibinden Milli Eğitim Bakanlığı sınav yeri ve sonuçlarına ulaşmaya kadar pek çok işlemin internetten yapılması olanağı sağlanmaktadır (www.turkiye.gov.tr).

4.2.1. Elektronik Devletin Tanımı ve Kapsamı

1990’lı yıllarda ekonomik ve sınıfsal yapının belirgin bir şekilde değişerek yeni oyuncuların ortaya çıkmış (uluslararası şirketler), küreselleşme olgusu ile ulus devlet yapılarında belirgin değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlere bilişim teknolojilerindeki gelişmeleri ve bunların ekonomik hayattaki belirleyiciliğini de eklendiğinde artık devlet organizasyonun, kurumlarının ve işleyiş mekanizmalarının da önemli ölçüde değişmesi gerektiği görülmektedir. E-devlet olgusu, işte bu değişimlerin sonucunda devletin bilişim teknolojilerinin de kullanımı ile birlikte yeniden yapılandırılıp düzenlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bundan sonra devlet artık hizmetlerini ve işleyişini elektronik ortamda gerçekleştirecektir (Menteş, 2003: 30).

Tüm dünyada kamu kurumlarının hizmetlerini hızla internete taşımasıyla e-devlet modeli uygulanmaya başlamıştır. Howard'a göre e-devlet, devlet işlerinde gerek vatandaş gerekse işletmeler bazında hizmetlerin üretilmesi amacıyla elektronik ticaret araç ve tekniklerinin uygulanmasıdır (Howard, 2001: 6). Whitson ve Davis'e göre ise, e-devlet, vatandaşlara, kamu kesimine (ve/veya işletmelere), kamu çalışanlarına maliyet-etkin olarak çevrimiçi hizmet sunmaktır (Whitson ve Davis, 2001: 79).

Dijital devlet (digital government) olarak da adlandırılan e-devlet kavramının literatürde farklı tanımları söz konusudur. Bir tanıma göre e-devlet, kamu kurum ve kuruluşları, vatandaşlar ve ticari kurumlar arasındaki bilgi, hizmet ve mal alışverişlerinde teknolojinin kullanılmasıyla ortaya çıkan hız, performans ve verimlilik artışının yanı sıra maliyetlerin azalmasının en üst düzeyde sağlanmasının amaçlandığı bir devlet modeli olarak ifade edilmektedir (Parlak ve Sobacı, 2005: 226). E-devlet en yalın biçimi ile “devletin vatandaşlara karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görev ve hizmetler ile vatandaşların devlete karşı olan görev ve hizmetlerinin karşılıklı olarak elektronik iletişim ve işlem ortamlarında kesintisiz ve güvenli olarak yürütülmesidir” biçiminde tanımlanmaktadır (Küllük ve Özsağır, www.bilgiyonetimi.org).

Akıllı devlet (smart government) olarak da isimlendirilen “elektronik devlet” kamunun hizmet verdiği alanlarda bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak şeffaf, vatandaşa yakın, daha ucuz ve verimli çalışan bir idari yapıdır (Yanık, www.teknoturk.org). Başka bir ifade ile e-devlet; bilgi ve iletişim teknolojilerinin yardımıyla, kamu hizmetlerinin vatandaş ve işletmelere daha rahat erişilebilir bir ortamda, daha şeffaf, etkin, verimli ve ucuz bir şekilde sunulmasıdır (Kaya, www.turk.internet.com). Bu anlayış, devletten-vatandaşlara (government-to-citizen), devletten-özel sektöre (government-to-business), devletten-çalışanlarına (government-to-employee) ve son olarak da devletten-devlete (government-to-government) olan ilişkilere yepyeni açılımlar getirmektedir (Yanık, www.teknoturk.org).

En geniş anlatımla e-devlet, “sistem entegrasyonu ve ölçeklenebilirliğin olanakları ve sınırlarını teknolojik, kurumsal ve politik olarak araştırarak, birbirine uyumlu çalışabilen güvenli sistemler geliştiren; internet teknolojileri, devlet bilgisine

ulaşım, elektronik oy verme ve vergilendirme sistemini mümkün kılan; vatandaşların demokratik süreçlere katılımı için yöntem ve lmlerler geliştiren ve kendini sürekli yenileyen; internet kullanımının kamu sektöründe ve halk arasında yaygınlaşmasıyla yeni ve entegre hizmetler veren; devlet tarafından verilen hizmetlerin çoğunun özel girişim ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ortaklıkları ile başka kuruluşlar tarafından verildiği; bilginin araştırılması, seçilmesi, analizi ve paylaşımı için geliştirilecek teknolojilerin kamu görevlilerinin karar verme süreçlerini fazlasıyla etkilediği; bu teknolojilerin kullanımıyla birlikte halk katılımının ve açık devlet kavramının oluştuğu; kamu sektöründe, elektronik arşivleme ve kayıt yönteminin gündelik hayatta kullanıldığı (şentürk, www.bilgiyonetimi.org); gelişmiş olmakla beraber sürekli gelişmeleri takip eden bilgi teknolojileri yönetiminin var olduğu; araştırma kaynaklarının kullanılabilir bilgi sağladığı ve uygulanabilir yöntemler geliştirebildiği; devlette gerçekleştirilecek ileri düzeydeki tüm Bilişim Teknolojileri (BT) uygulamalarının, politikalar, süreçler, bilgi ve teknoloji ile bütünleştirildiği, devlettir (Bilen ve şanver, 2002; 106).

Elektronik devlet, ilk bakışta kamu hizmetlerinin elektronik ortama taşınması faaliyetinin bir sonucu gibi görülmektedir. Ancak, devletin “elektronikleştirilmesi”nde bilişim teknolojileri sadece birer aratırı; amaç ise bilgi işleme kapasitesi artırılmış, acil karar alabilen ve ihtiyaçlara hızla cevap verebilen bir devlet yapısının oluşturulmasıdır (İnce, 2001: 13). Yani e-devlet, “e”den çok, “devlet”e odaklanmaktadır. E-devleti oluşturan temel unsurlar e-vatandaş, e -şirket, e-kurumdur. Bu unsurların her biri kendi içerisinde “e” olgusunu gerçekleştirmeye uğraşarak ve birbirinden etkilenerek güçlenip gelişmektedir ve böylece e-devlet oluşmaktadır. E-devlet’in sunacağı temel hizmetler,

- Devletten Devlete,
 - Devletten Vatandaşa,
 - Devletten İşletmelere,
- olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır.

Devletten Devlete (Government to Government- G2G); Gerek tüm kamu yönetim birimleri arasındaki gerekse merkezi ve yerel yönetimler arasındaki ilişkileri

kapsamaktadır. Amaç, farklı seviye ve yerleşim yerlerindeki kamu kurumları arasında ortaklık ve işbirliği sağlamaktır.

Devletten Vatandaşa (Government to Citizen- G2C); Bu kapsamda, kamu yönetim birimleri ile vatandaşlar arasındaki karşılıklı ilişkiler bulunmaktadır. Amaç, devlet vatandaş ilişkilerini geliştirmek için tatmin edici hizmetler sunabilmektir.

Devletten İşletmelere (Government to Business- G2B); Ticari kuruluşlardan kamu kuruluşlarına ya da kamu kuruluşlarından ticari kuruluşlara doğru gelişen tüm ticari ilişkiler ve sivil toplum kuruluşları veya diğer toplumsal oluşumlar da dâhil olmak üzere tüm kuruluşlarla olan karşılıklı ilişkiler bu kapsamdadır. Amaç, gereksiz bilgi toplanmayı azaltarak ve işlem maliyetlerinin düşürerek firmalara daha iyi hizmetler sunmaktır (Erkul, 2004: 213; Delikurt, 2007: 33).

Leigh ve Atkinson'a göre e-devlete giden yolda kaydedilen aşamaları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür (Demirel, 2006b: 86–87).

Aşama 1: İnternetin Bilgi Paylaşımı Amacıyla Kullanılması (1993–1998)- İnteraktif bir hizmetin sunulmadığı bu aşamada, kamu kurumlarına ait web siteleri, internetin ilk ortaya çıkışından 1990'lı yılların sonuna kadar tamamen kullanıcılara bilgi sunulması amacına hizmet etmiştir.

Aşama 2: Online Olarak İşlem Yapılması ve Hizmet Sunulması- 1990'lı yılların sonundan itibaren kamu kurumlarına ait web siteleri bilgi sağlayıcı modelden işlemsel modele doğru geçiş yapmaya başlamışlardır.

Aşama 3: Web Sitelerinin Bütünleşmesi (2001-?)- Müşteri odaklı e-devlet, kamu kurumları itibariyle ayrı ayrı tasarlanmış web sitelerini ve bilgisayar sistemlerinden vatandaşların ihtiyaçlarına odaklanmış tek bir siteye geçişi zorunlu kılmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için ise, devletin sadece aynı hukuki statüye sahip organları arasında değil, aynı zamanda devletin merkezi ve yerel idareleri ile özel sektör arasında işbirliği yapılmalıdır.

E-devlete geçerken atılması gereken öncelikli adımlar ise şunlardır (Türkiye Bilişim Şurası, 2002: 38–39):

Hukuksal Altyapı: Gerekli hukuksal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir.

Teknolojik Altyapı: Teknolojik altyapı tasarımları gerçekleştirilmeli ve hızla uygulama planı hazırlanmalıdır.

İnsan: Toplumun öngörülen sistemlere uyumu ve sistemi kullanması için gerekli eğitimler sağlanmalı, değişim yönetimi gerçekleştirilmelidir.

E-devletin Finansmanı: Finansman için klasik bütçe hazırlama usullerinin dışına çıkılmalı ve yeni modeller oluşturulmalıdır.

Hizmet Altyapısını Oluşturmak: Kullanıcıların en verimli şekilde hizmet alabileceği teknolojiler belirlenmeli ve gerekli altyapı oluşturulmalıdır.

Hizmet Mekanizmasını Oluşturmak: Hizmet mekanizmasını oluşturmak için, sistem bileşenlerinin bir arada çalışma prensipleri belirlenmelidir. Bilgiye ulaşma, saklama, paylaşma prensipleri de hizmet mekanizması tarafından belirlenmektedir.

Güvenlik ve Gizlilik: E-devlet hizmetleri, kullanıcılarının bilgilerini güvenli bir ortamda saklamalı ve kullanıcılar gizlilik prensibinin uygulandığından emin olmalıdırlar.

Kritik Başarı Faktörlerinin Belirlenmesi: E-devlete geçişte performans değerlendirmesi yapabilmek için kritik başarı faktörleri belirlenmelidir.

4.2.2. Elektronik Devletin Uygulama Alanları

E-devletin uygulama alanlarını günlük yaşam, uzaktan yönetim ve politik katılım olmak üzere üçe ayırarak sınıflandırmak mümkündür:

Tablo 8: E-devletin Hizmetlerinin Uygulama Alanları

Uygulama Alanları	Bilgi Verme Hizmetleri	İletişim Hizmetleri	Online İşlem Hizmetleri
Günlük Yaşam	<ul style="list-style-type: none"> • İş hayatı • Konut • Eğitim • Sağlık • Kültür • Ulaşım • Çevre vs. hakkında bilgiler 	<ul style="list-style-type: none"> • Günlük yaşama ilişkin konularda danışmanlık • İş ya da konut ilanları • E-posta iletişimi 	<ul style="list-style-type: none"> • Bilet rezervasyonu • Çeşitli programlara kayıtlar
Uzaktan Yönetim	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu hizmetleri rehberi • İdari süreçler için kılavuz • Kamu kayıtları ve veri tabanları 	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu görevlileri ile e-posta iletişimi 	<ul style="list-style-type: none"> • Formaların elektronik ortamda doldurulması
Politik Katılım	<ul style="list-style-type: none"> • Yasal düzenlemeler • Meclis kayıtları • Siyasi programlar • Görüş belgeleri • Karar alma sürecinde hazırlanan belgeler 	<ul style="list-style-type: none"> • Siyasi konulara ilişkin tartışmalar • Politikacılarla e-posta iletişimi 	<ul style="list-style-type: none"> • Referandum • Seçimler • Anketler

Kaynak: İnce, 2001: 9–10

Tablo 8'deki bilgi verme hizmetleri, kamu kurum ve kuruluşlarının tek taraflı bilgi vermesine yönelik hizmetleri tanımlamaktadır. İletişim hizmetleri, kamu kurum ve kuruluşları ile hem tek yönlü bir iletişime (matbu formların doldurulması, e-dilekçe, başvuru formları vs.), hem de çift yönlü iletişime imkân verecek hizmetleri (kurum ve kuruluşlarla bağlantı kurup ilgili konularda görüşmek, online soru sorup cevap alabilmek vs.) kapsamaktadır. Online hizmetler ise, aynı anda, aynı yerde olması

gereken işlemlerin elektronik sistemler yardımıyla aynı anda ancak farklı yerlerde bulunan vatandaşların, kurumların ve kuruluşların aynı şeyi paylaşmalarını (Kamu ihalelerine katılım, ücretlerin ve fiyatların, cezaların ödenmesi vb.) ifade etmektedir (Demirel, 2006b: 91).

4.2.3. Elektronik Devlet İle Ulaşılmak İstenen Amaçlar

E-devletin genel olarak üç temel amacı vardır: Bunlar; kamusal hizmetleri yaygın ve erişebilir hale getirmek; hizmet üretim ve yönetim sürecinde vatandaşların istek ve eğilimlerini daha etkin değerlendirerek katılımcı yurttaşlığın önünü açmak ve devlet kurumlarının daha rasyonel ve verimli işlemlerini sağlamaktır (Bilen ve Şanver, 2002: 106).

E-devletin diğer amaçları ise aşağıda belirtildiği gibidir (Türkiye Bilişim Şurası, 2002: 10; Parlak ve Sobacı, 2005: 229–230; Aktan, www.canaktan.org):

- Vatandaşa sunulan hizmetleri geliştirmek, devlet tarafından daha kolay erişilebilir bilgiler sunmak,
- Devlet hizmetlerindeki gereksiz işlem maliyetlerini (bürokrasi, kırtasiyecilik vs.) azaltmak,
- Kamu kurumlarının verimliliğini arttırmak,
- Hukuk kurallarını ve sistemini güçlendirmek,
- Ekonomi sektörü önceliklerini desteklemek,
- Zayıf toplum katmanlarının yaşamlarını kolaylaştırmak,
- Saydam bir devlet vizyonuna ulaşılacak ve saydam bir kamu yönetimini gerçekleştirmek,
- Bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde tele-demokrasi anlayışını kurumsallaştırmak ve katılımcı demokrasiye daha fazla yaklaşmak
- İyi yönetişimin güçlendirilmesi ve halk katılımının arttırılması,
- Devletin hızlı ve etkin bir şekilde işleyişinin sağlanması,
- Her düzeyde vatandaşın yönetime katılımının sağlanması,
- Kurumlar arası bilgi alışverişinin sağlanarak iş ve veri tekrarının önlenmesi,

- Karar vericilerin bilgiye dayalı karar verme süreçlerinin geliştirilmesi ve hızlandırılması.

4.2.4. Elektronik Devlet Uygulamasının Sağladığı Faydalar

Başarılı bir e-devlet uygulamasının ülkenin ekonomik kalkınmasından sosyo-kültürel gelişmesine, yaşam kalitesinin artmasından katılımcı demokrasinin güçlenmesine kadar sayısız faydası bulunmaktadır (Demirel, 2006b: 92). Bunlardan başlıcaları şunlardır:

4.2.4.1. E-devletin Ekonomik Büyümeye Katkısı

Çağdaş büyüme modellerinde bilginin ekonomiye olan katkısı iki temel kavram üzerine kuruludur. Birincisi, bilgi ve teknolojinin pozitif dışsallığa sahip olduğudur. Çünkü bilgi, hangi düzeyde olursa olsun farklı sektörlerce alınıp kullanılabilmekte ve farklı süreçlerden geçerek verim sağlayabilmektedir. Her yeni bilgi bir sonrası için hareket noktasıdır. İkincisi, bilginin ölçüğe göre artan oranda getiri sağladığıdır. Yani bilginin kullanılması ve paylaşılması verimini artırmaktadır (Özsağır ve Küllük, www.bilgiyonetimi.org).

1990'lı yıllar, ABD başta olmak üzere bazı ülke ekonomilerinin, beklenenin üzerinde hızlı büyüme kaydettiği yıllardır. Büyümenin nedenleri ve bazı ülkelerin diğer ülkelerden neden daha hızlı büyüme kaydettiği üzerine yapılan araştırmalarda, büyüme kaydedilen ülkelerde verimlilik artışı görülmüştür. Verimlilik artışının nedeni ise bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlardır. Bu bağlamda e-devlet sadece verimliliği artırmakla kalmayıp, hizmetlerinde etkinliğini artırmaktadır (Özsağır ve Küllük, www.bilgiyonetimi.org).

E-devlet sayesinde bürokrasinin yavaşlattığı ve hantallaştırdığı devlet yapısı, özel sektörün önünü açacak esnek yapıya kavuşarak, üretim ve yatırımlara daha hızlı uyum sağlamakta ve destek vermektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin iş dünyasına uyarlanmasıyla ortaya çıkan yeni durumda şirketler yeni pazarlara ulaşarak ve yeni

müşteriler bularak ülkelerine daha fazla döviz kazandırmaya başlamıştır (Demirel, 2006b: 92).

4.2.4.2. Devlet Hizmetlerinin İyileştirilmesi

Devletin elektronik ortama taşınmasıyla birlikte sunduğu mal ve hizmetler de vatandaşlarca daha verimli, daha ucuz ve daha hızlı sağlanmaktadır. Bu şekilde sağlanan sürekli hizmet ile devlet; zamandan ve uzaklıktan bağımsız vatandaşlarının hizmetine 7 gün 24 saat hizmete açıktır. Bürokratik zorlamalar yüzünden yavaş işleyen bir kurum olarak nitelendirilen devlet; hızlı ve kısa sürede sonuç veren e-devlet uygulaması ile hızlı ve verimli sonuçların alındığı bir kuruma dönüşerek artı bir saygınlık kazanmaktadır (Şentürk, www.bilgiyonetimi.org).

Sonuçların kısa sürede alınması ve hizmetlerin kısa sürede verilme olasılığının varlığı, daha önce işleri hızlandırmak için vatandaşlarca uygulanan patronaj sistemini, kartvizitle ve rüşvetle işlem yaptırmayı en aza indirmektedir. Çünkü devlete bilgisayar ve İnternet ağıyla ulaşıldığından devlet kurumu için kişinin dini, milli, etnik ve siyasi düşünce türünden oluşan farklılıktan çok, ağa girilen IP (internet protocol) numarası önemlidir. Dolayısıyla, daha önce kamu karşında üstünlük yaratan farklılıklar, e-devlette tüm işlevselliğini kaybetmektedir (Şentürk, www.bilgiyonetimi.org).

E-devletin işlem maliyetlerini ve sürelerini azaltması ile devlet kendi iş süreçlerini bu sayede daha ucuza, daha kaliteli ve daha kısa sürede yapabilmektedir. Geleneksel devlet anlayışında görevlerin ve sunulan hizmetlerin yürütülmesi için gerekli olan kâğıda dayalı işler, hem birim işlem süresini uzatmakta hem de maliyetleri ve dolayısıyla kamu cari harcamaları arttırmaktadır. Oysaki e-devlet uygulamaları, bu maliyetleri ve süreleri azaltmakta; etkinlik ve verimliliği ise arttırmaktadır (Yüçetürk, www.bilgiyonetimi.org).

4.2.4.3. Vatandaş Katılımının Sağlanması

Her tür devlet hizmetine ana bir sayfadan ulaşılabilecek olması, masa masa, kurum kurum dolaşmadan işlerin halledilebilmesi, devlete karşı güveni ve demokratik

işleyişe katılım oranını artırmaktadır. E-devlet, yeni bir toplum anlayışının ve vatandaş gücünün sembolü olup, vatandaşlarını büyük bir sosyal grubun bir parçası olarak değil, ayrı bütünlükler olarak görmeyi esas kabul eden bir organizasyondur (Menteş, 2003: 30).

E-devlet uygulaması; vatandaşların demokratik sürece katılımını kolaylaştırmanın yanı sıra kamu bilgilerine daha hızlı ve kolay ulaşmaya, geniş hizmet kanallarının seçimine ve politik sürecin izlenebilmesine de imkân tanımaktadır. Ayrıca e-devlette, devlet içinden ve dışından bilgilerin düzenli olarak akışı, toplumun demokratikleşmesinde önemli role sahiptir. Tüm bunlar ise demokrasiye katılımın derinleşmesi ve geliştirilmesini, yani e-demokrasinin yerleşmesini sağlamaktadır (Yıldırım, 2007: 242). E-demokrasi, vatandaşların kamusal alanın işleyişine, kararlarına ve icraatına daha doğrudan katılabildikleri bir süreç olup, vatandaş siyasi kararlarda daha fazla söz sahibi olmaktadır.

Devlet bazen herhangi bir girişimde ve yatırımda bulunacağında vatandaşların da katılımını sağlayabilmek için elektronik duyurular, elektronik posta grupları oluşturabilmekte; bazen de önemli meselelerde sanal düşünce kuruluşları aracılığı ile elektronik beyin fırtınası uygulaması yoluna gidebilmektedir. Benzer şekilde elektronik oylama ile halkın belirli konularda görüşü alınabilmekte, sanal çıkar grupları, sanal lobiler, oluşturularak düşünceler ve projeler geliştirilebilmektedir. Bu sayede daha demokratik, daha katılımcı ve daha şeffaf bir süreç sağlanmaktadır (Altıntaş, www.bilgiyonetimi.org).

4.2.4.4. Devlet İşlerinde Saydamlığın Sağlanması

E-devlet uygulamasının en önemli işlevi devleti saydamlaştırmaktır. E-devlet, bu işlevi nedeniyle vatandaşına olabildiğince yakın, olabildiğince saydam ve olabildiğince etkin hizmet sunan devlet olarak tanımlanmaktadır. Bilgi alt yapısının tüm kurum ve kurallarıyla benimsendiği ve aksamadan işlediği bir toplum olarak tanımlanan bilgi toplumunda kişiler bilgiye erişme hakkına sahiptirler ve devletin dünü, bugünü ve yarını ile ilgili bilgi edinme imkânları kendilerine sunulmaktadır. Açık ağ erişim altyapısı, isteyen herkesin bilgiye erişebileceği bir ortam hazırlamaktadır (Yüçetürk, www.bilgiyonetimi.org).

E-devlet uygulamasında vatandaş için devlet yaklaşımı benimsenmektedir ve kamusal karar alma sürecinin temelinde vatandaş vardır. Vatandaş temel alan süreçte yetkiler vatandaştan başlayarak sırası ile siyasi partiler aracılığı ile parlamentoya, kabineye, bakanlıklara ve hizmet ünitelerine aktarılmaktadır ve raporlama ve bilgilendirme süreci ile en sondan başlayarak vatandaşa geri dönmektedir. Yetki devri kullanımı, siyasi ve teknik sorumluluk, raporlama, bilgilendirme, şeffaflık ve hesap verebilme her aşamada sağlanmaktadır. Yetkiyi veren vatandaş, verdiği yetkiyi denetleyebilmekte ve yetkiyi kullananlardan hesap sorabilmektedir (Gürlele ve Demir, www.dusun.itu.edu.tr).

4.2.4.5. Politika Oluşturma Süreçlerinin İyileştirilmesi

Devletin her kurum ve kuruluşuna zaman ve mekân farkı gözetmeden ulaşabilen, taleplerini ifade eden, kendisine sunulan hizmetlere erişebilen vatandaşlar daha fazla politika oluşturma süreçleri içinde yer almaktadır.

Aşağıdaki tabloda e-devletin vatandaş ve kamu personeli için faydaları özetlenmektedir (Nohutçu, www.bilgiyonetimi.org).

Tablo 9: E-devletin Faydaları

VATANDAŞ İÇİN	KAMU PERSONELİ İÇİN
Self Servis: Kendi kendine bilgiye erişim	Self Servis: Dış görevler ve iletişimde azalma
Daha İyi Erişim: Bilgiyi bulma ve kullanmada kolaylık	Daha İyi Erişim: Klasik yöntemlerle bilgi temininde azalma
Derhal Servis: Hızlı çözümler ve sonuç	Derhal Servis: Gecikmelerin azalması
Artan İyi Niyet: Vatandaş devlete pozitif bakacak	Artan Vatandaş Memnuniyeti: Daha iyi hizmet sunumunun sonucu
Artan Hesap Sorabilirlik: Vatandaşın yönetime aktif katılım	İletişimdeki Gelişme: Yönetici ve dış kurumlarla daha etkin ve hızlı gelişme
Zaman Ve Mekân Bağımsızlığı: İstenilen yer ve zamanda bilgiye erişim	İç İşlemlerdeki Gelişme: İş yapma biçimlerinde değişim

Kaynak: Nohutçu, www.bilgiyonetimi.org

E-devletin diğer faydaları ise aşağıda belirtildiği gibidir (Türkiye Bilişim Şurası, 2002: 10–11):

- Zamansal kazanç sağlanacaktır,
- Maliyetler düşecek ve verimlilik artacaktır,
- Memnuniyet artacaktır,
- Ekonomik gelişim desteklenecektir,
- Hayat kalitesi artacaktır,
- Kişisel katılım artacaktır,
- Kâğıt bağımlılığı ve kullanımı azalacaktır,
- Kamu ile olan işlemler için vatandaşın talep ettiği bilgilere bir noktadan ve doğru şekilde ulaşılacaktır. Böylece insan yanlışları en aza indirilecektir,
- Bilgi ve iletişim teknolojileri ilk kurma maliyeti yüksek olması karşın zaman boyutunda toplam sahip olma maliyetinin düşmesi, verilecek olan hizmetin daha hızlı sunulması, işletme giderlerinin azalması, doğru bilgiye ulaşım vs. gibi olumluluklar hizmetin elektronik olarak sunumu için bir neden olacaktır,
- E-devlet aynı zamanda hem kamu hem de vatandaş için karar almada kolaylık ve hız sağlayacaktır,
- E-devlette vatandaşın talebi ön plana çıkacaktır,
- Vatandaş ile devlet arasındaki ilişki gelişecek, güven ortamı oluşarak kuvvetlenecektir,
- Vatandaşın kamu ile işlerinde kısa sürede doğru bilgiye ulaşımı karşısında kamuya güveni artacaktır.

4.2.5. E-Devlet Gelişimini Teşvik Eden Faktörler

Aşağıda e-devletin gelişimini teşvik eden faktörler olarak bilgi ekonomisi liderliğine soyunmak, toplumsal talebin baskısı, yaygın coğrafi ortamdaki vatandaşlara erişim, şeffaflık ve katılım ve hizmet yeterliliğinin artması ve harcamaların azalması incelenecektir (Yıldırım, 2007: 248–250).

4.2.5.1. Bilgi Ekonomisi Liderliğine Soyunmak

Devletler bilgi endüstrisinin önünü açmak için, teknoloji kullanımını teşvik etmekte, elektronik alışverişi destekleyici yasal düzenlemeler yapmakta ve ortak standartların oluşmasına öncülük etmektedirler. Avustralya ve Singapur hükümetlerinin uluslararası bilgi ekonomisinin gelişiminde bir referans noktası teşkil etmeyi amaçladıkları beyanı bu konuya örnektir. Bununla birlikte, teknoloji kullanımında ileri düzeyde bir devletin vatandaşı olma düşüncesi de ekonomik yatırımlar açısından önemli bir teşvik unsurudur.

4.2.5.2. Toplumsal Talebin Baskısı

Teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, özel sektörün mal ve hizmet üretiminde ve sunumunda önemli değişikliklere yol açarak müşteri memnuniyetini merkez alan uygulamalar yaygınlık ve başarı kazanmıştır. Bunun sonucu olarak vatandaşlar kamu kesiminden de benzer taleplerde bulunmuşlar ve devletler de, alttan gelen bu baskıya cevap verme zorunda kalmışlardır.

4.2.5.3. Yaygın Coğrafi Ortamdaki Vatandaşlara Erişim

Devletin hizmet sunmakta güçlük çektiği uzak coğrafi bölgelerdeki vatandaşların da belli hizmetlerden daha hızlı ve yeterli seviyede yararlanabilmesi için, elektronik ortam önemli bir alternatif araçtır. Devlet belli bölgelere özel ihtiyaçların karşılanması için özel siteler ve portallar²⁴ dahi açabilmektedir.

4.2.5.4. Saydamlık ve Katılım

İnternet tabanlı hizmetler, vatandaşlar için bilgiye erişim, devlet politikalarının izlenmesi ve karar alma süreçlerine katılım konusunda hız ve saydamlık sağlamaktadır. İnternetin en demokratikleştirici yönü; vatandaşların grup halinde örgütlenme ve iletişimde bulunma yeteneklerini artırmasıdır. Vatandaşlar, özgür elektronik meclisler

²⁴ Portal, bir web sitesi olup internet üzerinde faaliyet gösteren birçok web sitesine yönlenebilmeyi sağlayan ana çıkış kapılarını ifade etmektedir.

ve birimler kurarak politika üretebilme ve yönetimde katılımcılık hususlarında yeni imkânlar da kazanabilmektedirler.

4.2.5.5. Hizmet Yeterliliğinin Artması ve Harcamaların Azalması

Devletlerin e-devlet dönüşebilmek için attığı adımlar, kendi işleyişlerinde de ciddi değişikliklere neden olmaktadır. İş süreçlerinin otomasyonu, verimliliğin artması, eleman ihtiyacının azalması, hizmet hızı ve kalitesinin iyileşmesi, ödenen vergilerin daha etkin biçimde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Hatta devlet oluşturduğu altyapı ile bazı özel sektör kuruluşlarının belli işlerini dış kaynak kullanımı şeklinde gerçekleştirip ek gelir bile elde edebilmektedir.

4.2.6. Elektronik Devletin Yapılandırılmasına İlişkin Sorunlar

Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde bilişim teknoloji ve uygulamaları giderek artmaktadır. Devletin iş süreçlerinin yeniden tasarlanması ve yeniden yapılandırılmasında teknolojik gelişmelerin sağladığı faydalarla birlikte birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Sorunlardan bir kısmı kamu yönetim kademelerinden, bir kısmı kullanıcılardan, bir kısmı her ikisinden birden ve bir kısmı da teknik ve yasal altyapının kurulması ve sürdürülmesindeki zorluklardan kaynaklanmaktadır. Sorunlar temel olarak; teknik, idari, yasal ve sosyo-psikolojik alanlarda yoğunlaşmaktadır.

4.2.6.1. Lider İnisyatifi

Elektronik devlete geçişte uygulanacak etkin program ve projeler aktif, açık ve görünen bir liderlik gerektirmektedir. Yeni atılımları gerçekleştirebilmek için liderde belirgin bir dinamizm ve risk alabilme özelliği bulunmalıdır. Bunların dışında planlama, organizasyon, eşgüdüm gibi genel yöneticilik özelliklerinin bulunması da bir ön koşuldur. Bu bakımdan, her şeyden önce lider konumunda bulunanlar değişime istekli olmalı, diğer ilgilileri değişime sevk ve teşvik etmeli ve lider inisiyatifinin en üst kademedden başlamak üzere, yönetimin daha alt kademelerine doğru dağılması sağlanmalıdır (İnce, 2001: 31).

E-devlette kurumlar arası çözümleri geliştirebilmek için liderlik şarttır. Aksi takdirde, hizmetlerin devlet genelinde çözümleri yerine kurumsal bazda çözümleri elde edilecektir. Ayrıca, kurumlar arası uyum yanında, aynı kurumun içinde bulunan birimler arasındaki uyum konusu da önemlidir (Gül, 2002: 14).

E-devlete geçişi hızlandırmak için tüm devlet çapında yetkili bir bilgi teknolojisi görevlisi olmalıdır. Bu kişinin görevi, e-devlete dönüşüm planını bakanlıklar arasında ve ülke çapında uyumlu bir şekilde yürütmektir. Bu görevin önemli bir parçası da kurumlar arası uygulamaların uyumudur. Aksi takdirde, her bir kurum kendi web sitesini geliştireceğinden pek çok alanda mükerrer uygulamalarla karşılaşılabilir. Örneğin İngiltere’de, bu konuda koordinasyonu sağlamak için bir e-bakan tayin edilmiştir (Gül, 2002: 14).

4.2.6.2. E-devlette Standartlar

Standardizasyon, ilgili tarafların yardım ve işbirliği ile belirli kurallar koyma ve bu kuralları uygulama işlemi olup e-devlette ‘olmazsa olmaz’ mutlak bir gerekliliktir. Standartların en önemli özelliği, değişen şartlara ve gelişen teknolojiye ayak uydurabilme kabiliyetine sahip olmalarıdır (Çelik, 2003: 153).

E-devlet oluşumunda en önemli unsurlardan biri veri/bilgi paylaşımıdır. Veri/bilgi paylaşımının temelinde ise standartlara uygun altyapı ve yazılım üretimi vardır. Bu bağlamda uluslararası standardı olan bilgi alanları aynı formatta kullanılmalı, uluslararası standardı olmayan bilgi alanlarının ise özerk kurum tarafından görevlendirilecek bir birimce yayınlanmalı ve tüm kurumların bu standartlar çerçevesinde kayıtları güncellemelidir. Kamu kuruluşlarındaki mevcut bilgi alanlarına ilişkin kodlar standartlaştırılmalı ve yine kamu kuruluşlarında kullanılan matbu ve matbu olmayan formların dökümü çıkartılıp, gereksiz olanlar atılmalı veya aynı iş için değişik birden fazla form kullanılıyorsa teke indirilerek standardizasyon sağlanmalıdır (Çelik, 2003: 153).

4.2.6.3. Eğitim/Yetenek Geliştirme/Adaptasyon

E-devlette her şey insan için olup e-devlet sisteminin bir tarafında kamu hizmeti sunan kamu çalışanları diğer tarafında bu hizmete erişmek isteyen vatandaşlar bulunmaktadır ve e-devletin her iki tarafındaki bu kişilerin, eğitime, yeteneklerini geliştirmeye ve yeni sisteme adapte olmak için zamana ihtiyaçları vardır. E-devlet açısından eğitim, kullanıcılar ve uygulayıcılar için yeni sisteme adaptasyon sürecidir (İnce, 2001: 31–32).

E-devlet sisteminin başarıya ulaşabilmesi için, yalnızca kamu birimlerinin teknik ve bilgi olarak hazır olmaları yetmez. Çünkü kamu çalışanları geleneksel bürokrasinin usulleri ve araçları ile çalışmaya alışmışlardır ve yeni bir sisteme kısa sürede tümüyle uyum sağlayamazlar. Bu bakımdan, kamu çalışanlarının eğitim ihtiyacı yoğun ve sistemli hizmetiçi programlarla giderilmeli, eğitimin sürekliliği sağlanmalıdır. Sistemden yararlanacak olanların da (e-vatandaş) sistemi anlaması, teknoloji kullanım yeteneklerinin belirli bir düzeye çıkartılması ve teknolojik gelişmelerden haberdar olması gerekmektedir. Bununla birlikte e-devletin sağladığı kolaylıklar fark edildikçe eğitim süreci de hızlanacaktır (İnce, 2001: 32; Yanık, www.teknoturk.org).

4.2.6.4. İstihdam/Yeni İş Yaratma/Mevcut İşlerin Kaybedilmesi

E-devlette istihdam sorunu eğitim süreci ile birlikte ele alınmaktadır. E-devlet sisteminde aldıkları eğitim ile bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda yeteneklerini geliştirmiş olan kişilerin iş bulmaları daha kolaydır. Bilgi ekonomisinde, diğer alanlarda olduğu gibi kamu sektöründe de gerek duyulmayan işler zamanla kaybolmakta ve yerlerini yeni iş tanımları ve yeni işlere bırakmaktadır. E-devlet, yapısı ve işleyişi itibarıyla nitelikli personel istihdamını gerektiren bir oluşumdur (İnce, 2001: 32–33). Ancak e-devletin gelişimi nitelikli personel sorunundan olumsuz etkilenmektedir. Bununla birlikte kamu kurumlarının nitelikli personel ihtiyacı ve mevcut maaşlarla bu tür elemanları ise olsa bile elinde tutamaması e-devlete özgü bir konu değildir (Yıldız, www.bilgiyonetimi.org).

E-devlet kamu sektöründe yeni iş sahaları açmanın yanı sıra mevcut emek yoğun yöntemlerle yapılan pek çok işin sahasının da ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Söz konusu iş sahalarının ortadan kalkması çalışanlarının işsiz kalmasına yol açmakta ve işsizlik oranını artırmaktadır. Tüm bunlar 20. yy'ın başlarında yaşanan Sanayi Devrimi'nin etkilerine benzer şekilde etkiler meydana getirerek, e-devletin ve e-ticaretin gelişmesi karşısında sosyo-psikolojik bir engel oluşturmaktadır. Bu bağlamda sayısal duvar olarak adlandırılan bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma konusunda yetenekleri gelişmiş olan kişi ve toplumlar ile gelişmemiş olanlar arasındaki duvarın boyutları her geçen gün daha da büyümektedir (İnce, 2001: 33).

4.2.6.5. Maliyet (E-Devletin Finansmanı)

Teknolojik gelişmeleri e-devlete uyarlayabilmek ve e-devletin ayakta kalabilmesi için bilgi işlem harcamalarının süreklilik göstermesi gerekmektedir. Günümüzde bilgisayar teknolojilerinin ekonomik ömrünün 3 yıla, teknolojik ömrünün 1 yıla, değişim sıklığının 3 ay gibi kısa bir süreye indiği düşünüldüğünde e-devletin sürekli yatırım yapması şarttır. E-devletin sürekli ve anında yatırım yapabilmesi için ise finansal kaynaklara ihtiyacı vardır (Küllük ve Özsağır, www.bilgiyonetimi.org). İhtiyaç duyulan finansal kaynağın ne kadar olacağı kesin olarak belirlenememekle birlikte, on milyarlarca doları aşabileceği tahmin edilebilmekte ve gerekli finansman kaynağının zamanında sağlanamaması durumunda ise, bu ve buna benzer yatırımların gerçekleştirilmesi yıllara yayılabilmektedir (İnce, 2001: 40).

Yatırımları sadece bilgisayar teknolojisine yapılan yatırımlar olarak görmek yanlıştır. Yapılan yatırımlar kurumdaki tüm birimleri ilgilendirmektedir ve bu yatırımlara bütünsel bir yaklaşım gerekmektedir. Bu nedenle finansman sorununu çözmek için klasik bütçeleme usullerinin yanı sıra reklamlar, üyelik ücreti kullanım ücreti, yazılım, danışmanlık ve diğer servis hizmetleri üzerinden alınacak ücretler ve yurtdışı krediler gibi yeni modeller oluşturulmalıdır yeni modeller oluşturulmalıdır. (Küllük ve Özsağır, www.bilgiyonetimi.org).

4.2.6.6. Elektronik Kamu Hizmetlerinin Fiyatlandırılması

Bir kamu kurumunun elektronik ortamda sunacağı hizmetin fiyatı (eğer belirli bir ücret karşılığı olacak ise) kurumun elektronik ortamda verebileceği hizmetler ve fiyatlandırma usulü seçildikten sonra belirlenmelidir. Hangi hizmetlerin elektronik ortamda ücretsiz sunulabileceği, hangilerinin ise belirli bir fiyatla verilebileceği ayrıca değerlendirilmelidir. Merkezi ve yerel çeşitli kamu kurumlarını kapsayacak ortak bir fiyatlandırma politikası bu şekilde geliştirilmelidir (İnce, 2001: 38).

Öte yandan dünyada e-devletin finansmanı konusunda belli başlı iki akım bulunmaktadır. Birinci akımın savunucularına göre, e-devlet bir kamu hizmetidir; dolayısıyla e-devlet giderleri vergi gelirleri ile karşılanmalıdır. Diğer akımın savunucularına göre ise, vatandaşlar e-devlet vasıtası ile elde ettiği bilgi ve hizmetler için bir ücret ödemelidirler. Bu görüşün bir başka çeşidi ise kurumsal kullanıcılardan alınan ekstra bir ücretin kişisel kullanıcıları sübvansetmesi yoluyla ortaya çıkan bir tür çapraz finansman uygulamasıdır (Yıldız, www.bilgiyonetimi.org).

4.2.6.7. Bilginin Gizliliğinin ve Doğruluğunun Sağlanması

Gizlilik ilkesinin, özellikle de kişisel bilgilerin elektronik ortamda ne şekilde kullanıldığı ve nasıl korunduğu en çok endişe yaratan alanların başında gelmektedir. Bu nedenle kişisel bilgiler güvenli bir ortamda saklamalı, kişiye ait hangi bilginin hangi yetkilerle kullanılabilceği yasal süreçlerle tanımlanmalı ve kişinin kişisel bilgilerinin ne amaçla istendiği açık ve anlaşılır bir şekilde belirtilmelidir (Yanık, www.teknoturk.org).

İnternet aracılığı ile sunulan bilgi ve hizmetlerin gizliliği konusunu iki ayrı çerçevede incelemek mümkündür. İlk olarak, yönetim birimlerinin vatandaşlara ve kurumlara hizmet sunarken kullandığı gizli bilgilerin kötü niyetli üçüncü şahısların eline geçebilme ihtimali vardır. Bu yüzden yönetim birimleri bilgi bankalarını maksimum dikkatle korumak zorundadırlar. Gizlilik konusunun diğer yönü ise, internet üzerinde gösterilen kamusal bilgilerin ulusal güvenliği tehlikeye düşürebilme ihtimalidir (Yıldız, www.bilgiyonetimi.org)

Bilginin doğruluğu sorunu, açık ağlar üzerinde ortaya çıkan en önemli sorunlardan biridir. İnternet, hiçbir kurum ya da kişi tarafından kontrol edilmeyen her şeyin serbestçe paylaşıldığı bir ortam yarattığından, çok büyük miktarlarda ve çok çeşitli içerikte bilgi, çok kısa sürede el değiştirebilmektedir. Bilgilerin doğruluğunun tek tek kanıtlanması mümkün olmadığı gibi, başlangıçta internet ortamına iyi niyetle sunulan doğru bir bilginin daha sonra bilgisayar korsanları tarafından değiştirilebilme ihtimali de vardır. Güvenilir sitelerin oluşturulması ve bunların işleyişinin güvenilir olarak sürdürülmesi bu konuda ortaya konuşabilecek bir çözümdür (İnce, 2001: 37).

4.2.6.8. Seçicilik ya da Gizlilik Sınıflandırması

Kamu bilgilerine erişimde seçicilik, hangi kurumların ya da kimlerin hangi bilgilere ulaşabileceğine karar verme şeklinde tanımlanmaktadır. Seçicilik için, kamu hizmetlerinin açık ağ üzerinde yayınından önce, kamuda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının hangi alt birimlere kadar yaygınlaştırılacağı, hangi bilgilerin vatandaşlara ya da şirketlere aktarılabilmesi, hangi bilgileri ise kamu birimleri arasında paylaşılacağı konularında çalışmalar yapılmalı ve titiz davranılmalıdır (İnce, 2001: 38).

Kamu hizmetleri çok geniş bir alana yayılı olduğu için, bu kapsamda vatandaşın kamu kurumlarıyla, şirketlerin kamu kurumlarıyla ve kamu kurumlarının kendi aralarında iletişimleri söz konusudur. Bunların her biri açısından ağ üzerinden akan bilgi trafiği düşünüldüğünde -kamu kurumları arasındaki iletişimde bile- bazı bilgilerin paylaşımının kritik olacağı kesindir. Bu bağlamda kuruma ulaşacak bilgiler ya da talepler sadece ilgililerce görülebilmeli ve ancak talebe daha iyi yanıt vermek için gerekli görüldüğünde diğer kurumlara da gönderilmelidir (İnce, 2001: 38).

SONUÇ

Devlet, insanların toplum halinde yaşamaya başlamasıyla birlikte, toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, toplumun en önemli ve ortak amaçları olan ulusal savunma, iç güvenlik, adalet, diplomasi gibi hizmet alanlarında faaliyet gösteren devlet, sonraları kendisini oluşturan toplumu da aşacak ölçüde, sosyo-ekonomik hayata müdahale etmeye başlamıştır. Bu müdahale, hem vatandaşların ekonomik haklarının sağlanmasının gerekliliğine dayanmış hem de vatandaşların ekonomik özgürlüklerinin sınırlandırılması sonucunu doğurmuştur.

Tarihsel gelişim çizgisine bakıldığında devletin faaliyet alanına ilişkin anlayışta önemli değişimlerin olduğu görülmektedir. Merkantilistler, korumacı devleti; Fizyokratlar doğal düzeni savunmuşlardır. Klasik iktisatçılar devletin ekonomiye müdahale etmemesini ve serbest piyasa ekonomisini savunurken, Keynesyenler müdahaleci sosyal refah devletini ve devletin ekonomideki etkinliğinden yana olmuşlardır. Son yıllarda ise, Neo-Avusturya Okulu, Chicago Okulu, Virginia Kamu Tercih Okulu gibi Neo-liberal yaklaşımlar, devletin ekonomik rolünü azaltmak için yoğun çaba harcamaktadır. Devletin ekonomideki rolü konusunda serbest piyasa ekonomisi taraftarları ile devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılmamasını savunanlar arasındaki tartışmalarda günümüzde bile kesin bir görüş birliği yoktur.

Serbest piyasa ekonomisi taraftarları tüm düşüncelerini tam rekabet piyasası varsayımına dayandırarak piyasanın kendi haline bırakıldığında üretimde ve tüketimde Pareto etkinliğin kendiliğinden sağlanacağını savunmuşlardır. Ancak piyasa ekonomisinin tek başına Pareto etkinliği sağlaması her zaman mümkün değildir. Piyasa başarısızlıkları olarak ifade edilen etkinlikten sapmanın nedenleri kamusal mallar, aksak rekabet, dışsallıklar ve asimetrik bilgidir.

Piyasanın başarısız olduğu bu durumlar devletin ekonomiye müdahalede bulunması için önemli birer gerekçedir. Keynesyen ekonomi taraftarlarının ileri sürdüğü, ekonominin her zaman tam istihdamda bulunmadığı ve ancak devlet müdahalesiyle tam istihdamın sağlanabileceği teorisi özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra hem tam istihdamı sağlamak hem de ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek

amacıyla devletin ekonomideki rolünü büyük ölçüde değiştirmiş ve devletin faaliyet alanını genişletmiştir.

1970'li yıllarda devletin ekonomideki rolünün ve fonksiyonlarının genişlemesi ve devlet müdahalelerinin artması ile birlikte bu defa da ekonomide yeni sorunlarla karşılaşmıştır. Devletin başarısızlığı olarak değerlendirilen bu durumda genişleyen devlet kapasitesinden daha fazla bir alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Devletin bu denli ekonomiye müdahalesi birçok olumsuz sonuca da neden olmuştur. Nitekim hukuka aykırılık, yolsuzluk, savurganlık, etkinsizlik, verimsizlik vb. olumsuz özellikler devletin özelliği arasında sayılmaya başlamıştır.

Küreselleşme sürecinin yaşandığı 1990'lı yıllarda yukarıda belirtilen tüm olumsuz sonuçları azaltabilmek için ekonomide devletin rolünün sınırlı olmasını savunan Neo-liberal yaklaşım ekonomi politikalarında ön plana çıkmaya başlamıştır. Ne-liberal yaklaşım sürecinde gündem konusu mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması için korumacı politikaların terk edilmesi, devletin aşırı müdahaleciliğine son verilmesi, kamu kurumlarında özelleştirmeye faaliyetlerine başlanmasıdır. Bu süreçte iktisadi ve sosyal etkinlikler özel kesime devredilmiş, kamu yararı veya ortak yarar kavramı önemini yitirmiş, kişinin rasyonelliği yüceltilmiştir.

Günümüzde yukarıda vurgulanan nedenlerle devletin faaliyet alanını ve büyüklüğünü sınırlandırarak etkinleştirilmesine ve mevcut kapasitenin iyi kullanılarak devletin etkinliğini arttırmaya yönündeki çabalar sürmektedir. Gerek iç gerekse dış politikada çok fazla görevinin olması dolayısıyla giderek genişleyen devletin yerine geçecek olan küçük devlet değildir. Gerekli olan devlet etkin devlettir. Bu bağlamda devletin görev tanımlaması yeniden yapılmalıdır. Bu yeniden yapılanma, devletin giderek daha az alanda doğrudan hizmet arz eden ve piyasada düzenleyici role sahip bir yapı kazanmasını sağlayacaktır.

Devlet ve piyasa birbirinin rakibi değil, birbirinin tamamlayıcısı olmalıdır. Devlet yaptığı düzenlemelerle ve sağladığı finansman kolaylıklarıyla piyasanın önündeki engelleri kaldırmalı, rekabeti sağlamalı ve yeniliklere kapı açmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Dergiler

Acar, Şafak B. (2007): “İyi Uygulama Örnekleri Çerçevesinde Kamu Yönetiminde Mali Saydamlık ve Kamuoyu Denetiminin Etkinleştirilmesi”, *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu*, T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara.

Acar, M. (2005): *Piyasa-Devlet-Müdahale İktisadın Değişmeyen Sorunları Üzerine*, Ankara: Orion Yayınevi, 1. Baskı.

Ağcakaya, S. ve N. Sevil Halıcı (2005): “Bir İktisat Politikası Aracı Olarak Regülasyon Politikası”, *Telekomünikasyon ve Regülasyon Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran, 96–105.

Akalın, G. (2002): *Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Ekonomik Kriz*, Ankara: TİSK Yayını, Yayın No: 215.

Akat, Asaf, S. (1991): *Sosyal Demokrasi Gündemi*, İstanbul: Armoni Yayınları.

Akdoğan, A. (2003): *Kamu Maliyesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Akipek, İ. (1966): *Devletler Hukuku*, Ankara: Başnur Matbaası.

Aksoy, H. (1994): *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul: Yön Yayıncılık.

Aksoy, Ş. (1998): *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Aktan, Coşkun C. (1999): *Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Aktan, Coşkun C. (2002): “Bir Piyasa Başarısızlığı Nedeni Olarak ‘Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Yoksulluk’ Sorunu:-Kamu Ekonomisinin Rolü ve Kamu Politikası Araçları-”, Coşkun C. Aktan (ed.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.

Aktan, Coşkun C. (2003): *Değişim Çağında Devlet*, Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Baskı

Aktan, Coşkun C. (2006): “Piyasa Başarısızlığının Anatomisi ve Kamu Ekonomisi Rasyoneli”, Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural (eds.), *Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikası*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 9–36.

Aktan, Coşkun C. ve D. Dileyici (2006a): “Kamu Ekonomisinde Karar Alma ve Oylama”, Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural (eds.), *Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikası*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 59–82.

Aktan, Coşkun, C. ve D. Dileyici (2006b): “Devlet Niçin Başarısız? Kamu Ekonomisindeki Etkinsizliklerin Kaynakları”, Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural (eds.), *Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikası*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 103–134.

Aktan, Coşkun C. (2007a): “Devletin Büyümesi ve Devletin Başarısızlığının Anatomisi”, Coşkun Can Aktan ve Dilek Dileyici (eds.), *Modern Politik İktisat Kamu Tercih*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 63–80.

Aktan, Coşkun C. (2007b): “Rant Kollama”, Coşkun Can Aktan ve Dilek Dileyici (eds.), *Modern Politik İktisat Kamu Tercih*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 231–241.

Aktan, Coşkun C. ve D. Dileyici, (2007): “Kamu Tercih İktisadına Giriş”, Coşkun Can Aktan ve Dilek Dileyici (eds.), *Modern Politik İktisat: Kamu Tercih*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 9–38.

Aktan, Coşkun C. (2008): *Yeni İktisat Okulları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Aktan, Coşkun C. ve Ö. Özkıvrak (2008): *Sosyal Refah Devleti*, İstanbul: Okutan Yayıncılık

Akyıldız, H. (2006): “Freud’çu, Liberal ve Marksist Kişilik Kuramlarının Türevi Olarak Toplum, İktisat ve Siyaset Teorileri”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, Sayı: 11, Mayıs, 1–23

Alptekin, E. (2007) : “Türkiye’nin Bitmeyen Derdi Kayıtdışı” *AR&GE Bülten*, İzmir Ticaret Odası Yayını, 2007 Mayıs – Ekonomi, 4–12.

Altay, A. (1993): “Rant ve Rant Kollama Faaliyetleri: Teorik Bir İnceleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 83–97.

Altay, A. (2005): “Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme” *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, Sayı: 2, Temmuz Aralık, 159–182.

Ardıyok, Ş. (2002): *Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar, Türkiye İçin Düzenleyici Kurum Modeli*, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Ankara.

Ataç, B. (2006): *Maliye Politikası*, Eskişehir: ETAM Matbaacılık.

Aydemir, C. ve H. Güneş (2006): “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 15, Kış, 136–158.

Aydınlı, Halil İ., ve V. Ayhan (2004): “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 67–84.

Aytaç, Ö. (2005): “Mutlakçı Devletten Araçsal Devlete: Devlet Düşüncesinde Değişim” *Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Cilt: 3, Sayı: 1, Nisan, 39–60.

Bailey, Stephen J. (1995): *Public Sector Economics*, London: Macmillan Press Ltd.

Bakırtaş, İ. ve Tekinşen, A. (2004): “Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, 83–100.

Barber, William J.(1999): *İktisadi Düşünce Tarihi*, İhsan Durdu (çev.), İstanbul: Şûle Yayınları.

Barr, Nicholas A. (1992): “Economic Theory and the Welfare State: A Survey and Interpretation”, *Journal of Economic Literature*, Volume: 30, Number: 2, 741–803.

Barr, N. (1998): *The Economics of the Welfare State*, Oxford: Oxford University Press.

Bayındır, A. (1999): *Din ve Devlet İlişkileri Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.

Bayraktutan, Y. (2003): Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 175–186.

Bayramlı, G. (2004): *Kamu Tercihi Perspektifinden Keynesyen İktisat ve Fonksiyonel Maliye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Berkman, Ayberk N. (2005): *AB ve Türkiye’de Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Ekonomik Kurumların İktisat Politikasına Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Bıçak, A. (1996): “Platon ve Hobbes’ta “Otoriter Devlet’in Gerçekleri”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı: 22, Güz, 47–60.

Bilen, M. (2002): *Piyasa Ekonomisinde Devletin Değişen Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bilen, M. ve C. Şanver (2002): “Genişleyen Devletin Bunalımı ve E-Devlet”, *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İİBF Yayını, 101–118.

Bingöl, Ö. (2003): *Küreselleşme Sürecinde Devletin Yeni İşlevi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bingöl, B. (2007): *Türkiye’de Cumhuriyet Rejiminin Kurulmasında Eğitimin Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Buchanan, J. and Marilyn R. Flowers (1987): *The Public Finances*, IRWİH, USA.

Bocutoğlu, E. (2004): *Makro İktisat: Keynesyen Teori ve Politikalar*, Trabzon: Derya Kitabevi.

Bouillon, H. (1998): *John Locke*, Ali İbrahim Savaş (çev.), Ankara: Liberte Yayınları.

Bulut, N. (1999): “Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet İlkesini Yeniden Düşünmek”, *A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 23–38.

Bulut, N. (2003): “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, 173–197.

Bulutay, T. (1979): *Genel Denge Kuramı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Bulutoğlu, K. (2004), *Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*, İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.

Büyük, C. (2003): “Devlet ve Toplumsal Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 101–112

Candan, E. ve Avni Ö. Hanedar, (2005): “İktisat Neden Bir Kapalı Kutudur? Hâkim İktisadın Değer Yargısı-Sınama İlişkisi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomik Yaklaşım Dergisi Kongreler Dizisi (4)*

Caporaso, James A. and David P. Levine, (1992): *Theories of Political Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cerit, S. (1984): “Nüfus, Çevre İlişkilerine Bakış”, *H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 65–75.

Ceylan, Birgül A. (1998): “İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1–4, 59–72.

Ceylan, Şule Ş., (2006): “Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, Cilt: 2, Sayı: 10, Güz, 233-252.

Cingi, S. (1993): “Devleti Küçültmek ya da Küçük Düşürmek”, *Ekonomide Ankara Dergisi*, Sayı: 54, 3–4.

Cullis, J. and P. Jones (1992): *Public Finance and Public Choice Analytical Perspective*, London: McGraw Hill Book Company.

Coase, R. H. (1960): “The Problem of Social Cost”, *Journal of Law and Economics*, Volume: 3, October, 1–44.

Çaha, Ö. (1999), “Liberalizm’in Temel İlkeleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 25, 38–55.

Çakal, R. (1996): *Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.

Çam, E. (1990): *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.

Çelebi, K. (1991): *Kamusal Tercihler ve Kamu Ekonomisinin Genişliği (Türkiye Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Çelik, K. (2003): “E-Devlet ve Yeniden Yapılanma”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 75, Sayı: 440, 149–158.

Çetin, H. (2001): “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Doç. Dr. Feramuz AYDOĞAN’ın Anısına, Cilt: 2, Sayı: 1, 219- 237.

Çetin, H. (2002a): “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 79–96.

Çetin, H. (2002b): “Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 1–16.

Çetin, T. (2005): “Regülasyon İktisadi Üzerine Farklı Yaklaşımlar”, *Telekomünikasyon ve Regülasyon Dergisi*, Haziran, 106–123.

Çıkrıkçı, M. (2005): *Finansal Kurumlar ve Piyasalar*”, Trabzon: Akademi Kitabevi.

Dayar, H. (2002): “Türkiye’de Belediye Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve Etkileri: Kütahya Belediyesi Örneği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, Aralık, 313–326.

Delikurt, A. (2007): *Türkiye’de e-Devlet ve Elektronik Dönüşüm Süreci sanayi.net Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Demir, O.(1996): “Devletin Ekonomide Doğurduğu Sorunlar”, *M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1–2, 215–242.

Demir, O. (1997): *Ekonomide Devlet*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.

Demir, İ. (2006): “Bir Devlet Başarısızlığı Olarak Temsili Demokrasilerde Etkinsizlikler ve Sebepleri”, Coşkun Can Aktan (ed.), *En Az Devlet En İyi Devlet*, Konya: Çizgi Kitabevi, 133–205.

Demir, O. (2006): “Devletin Ekonomide Doğurduğu Sorunlar ve Çözüm Yolları”, Coşkun Can Aktan (ed.), *En Az Devlet En İyi Devlet*, Konya: Çizgi Kitabevi, 99–132.

Demirel, D. (2006a): “Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 60, 105–128.

Demirel, D. (2006b): “E-Devlet ve Dünya Örnekleri”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 61, Nisan-Haziran, 83–118.

Dileyici, D. ve Ö. Özkıvrak (2001): “Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu ve Açık Bütçe Politikası”, *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1, Temmuz Ağustos Eylül, 93–115.

Dinler, Z. (2004): *Mikro Ekonomi*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Doehring, K. (2002): *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)*, Ahmet Mumcu (çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı.

Dollery, B and J. Wallis, (2001): *The Theory of Market Failure and Policy Making in Contemporary Local Government*, Armidale, University of New England Scholl of Economics, Working Paper Series in Economics.

DPT (2001): “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, *Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 2603, ÖİK: 614, Ankara.

DPT (2007): “Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013”, *Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 2721, ÖİK: 674, Ankara.

Dudu, H. (2003): “Neoklasik İktisat Kuramının Genel Çerçevesi ve Eleştirisi”, *Aydınlanma 1923 Dergisi*, Sayı: 48, 25–38.

Eggertsson, T. (1990): *Economic Behavior and Institutions*, Cambridge: Cambridge University Press

Eker, A., A Altay, M. Sakal (2004): *Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Ekici, E. (2006): “Hobbes ve Rousseau: Toplumsal Sözleşme Kuramı”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi Kaygı*, Sayı: 6, Bahar, 78–89.

Ener M. ve E. Demircan (2008): “Küreselleşme Sürecinde Değişen Devlet Anlayışından Kamu Hizmetlerinin Dönüşümüne: Sağlık Hizmetlerinde Piyasa Mekanizmaları” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:1, 57–82.

Erim, N. (2007): *İktisadi Düşünce Tarihi*, Ankara: Palme Yayıncılık.

Erkul, R. Erdem (2004): “e-Devlet”, *II. Kamu Yönetimi Forumu “Dünyada Kamu Yönetimindeki Dönüşüm ve Türkiye’de Kamu Yönetimi Öğretimine Yansımaları”*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 212–225.

Eroğul, C. (1981): *Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Eryılmaz, B. (2004): *Kamu Yönetimi*, İstanbul: Erkam Matbaası.

Fabre, Michel H. (1968): “ ‘Anayasal Rejim’ Ne Demektir?”, B. N. Esen (çev.), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 3–4, 85–90.

Fığlalı, Ethem R. (1997): “Din ve Devlet İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 38, Temmuz.

Galbraith, John K., (1990): *Ekonomi Kimden Yana*, Belkıs Çorakçı ve Nilgün Himmetoğlu (çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2.Basım.

Giray, F. (2001): *Maliye Tarihi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Gök, M. ve T. Turgay (2008): “Devletin Ekonomiye Müdahale Gerekçesi Olarak Doğal Tekel Sorunu ve Çözüm Önerileri Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 3–4, Sayı: 3–6, Haziran-Aralık, 101–122.

Gökbunar, R. (2004): “Etkin Devletin Temel Unsurları”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 76, Sayı: 445, Aralık, 19–41.

Göksal, G. (2001): *Devlete Dair*, İstanbul: Hoy Felsefe.

Göze, A. (2005): *Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Gözler, K. (1999): “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 1, 51–62.

Gözler, K. (2000): *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Gözler, K. (2002): *Anayasa Hukukuna Giriş, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Gözler, K. (2007): *Devletin Genel Teorisi*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Guasch, L. and R. Hahn (1999): “The Costs and Benefits of Regulation: Implications for Developing Countries”, *The World Bank Observer*, Volume: 14 Number: 1, February, 137–158.

Guerrien, B. (1999): *Neo-Klasik İktisat*, Ertuğrul Tokdemir (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2.Baskı

Gül, H. (2002): “Kamu Kuruluşlarında Elektronik Hizmetlerin Yaygınlaştırılması (E-Devlet)”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 140, Mayıs-Ağustos, 1–33.

Gül, F. (2003): “Jean-Jacques Rousseau’nun Egemenlik Anlayışı”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 37, 179–191.

Gül, Songül S. (2004): *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısılcığında Refah Devleti*, İstanbul: Etik Yayınları.

Güleç, S. (2008): “1945 – 1980 Yılları Arasında Türkiye’de Refah Devleti”, *Yerel Siyaset Aylık Bilimsel Siyasi Dergi*, Sayı: 31, Temmuz, 48–55.

Gündüz, Y. (2006): “Türkiye’de Yoksulluk ve Mücadele Üzerine Bir İnceleme”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 15, Kış, 34–55.

Güner, Z. (2006): “Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, 41–51.

Güneş, İ. (2000): *Dışsallıklar, Kamunun Düzenleyici Rolü: Enerji Sektöründe Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Güran, Mehmet C. (2000): *Kamusal Müdahaleler ve Ekonomik Performans*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güran, Mehmet C. (2001): “Etkin Devlet ve Türkiye”, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı:1, 199–218.

Güran, Mehmet C. (2006): “Kamusal Başarısızlığın Nedenleri ve Sonuçları”, Coşkun Can Aktan (ed.), *En Az Devlet En İyi Devlet*, Konya: Çizgi Kitabevi, 205–246.

Gürbüz, A. (2003): “J. J. Rousseau ve Toplum Sözleşmesi Kuramı'nın Değeri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4.

Güriz, A. (1998): *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Gürkan, A. (1967): “Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1–4, 223–246.

Güzel, C. (2003): “Platon'un Bilgi Görüşü”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, 105–115.

Güzelsarı, S. (2003): “Neo-Liberal Politikalar ve Yönetişim Modeli”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 36 Sayı: 2, Haziran, 17–34.

Gwartney, James D, Richard L. Stroup and A. H. Studenmund (1992): *Microeconomics Private And Public Choice*, The Dryden Pres.

Hafizoğulları, Z. (1996): “Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 45, Sayı: 1–4, 3–21

Haldun, İ. (2008): *Devlet*, Osman Arpaçukuru (çev.), İstanbul: İlke Yayıncılık, 2. Baskı.

Hall, John A. ve G. John Ikenberry (2005): *Devlet*, İsmail Çekem (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Hazlitt, H. (2004a): “Kapitalizmin Etiği”, Atilla Yayla (ed.), Necdet Kandemir (çev.), *Piyasa Medeniyeti*, Ankara: Liberte Yayınları, 111–145.

Hazlitt, H. (2004b): “Piyasa Ekonomisinin ABC’si”, Atilla Yayla (ed.), Fuat Erdal (çev.), *Piyasa Medeniyeti*, Ankara: Liberte Yayınları, 89–97.

Heywood, A. (2007): *Siyasi İdeolojiler*, Hüsamettin İnaç (çev.), Ankara: Adres Yayınları.

Howard, M. (2001): “e-Government Across the Globe: How Will “e” Change Government?” *Government Finance Review*, August, 6–9.

Hunt, E. K. (2005): *İktisadi Düşünce Tarihi*, Müfit Günay (çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Hyman, David H. (2005): *Public Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy*, Chicago: The Dryden Press.

Hyman, David N. (1973): *The Economics of Governmental Activity*, Holt: Rinehart and Winston, Inc.

Işıklı, A. (1999) “Devlet ve Demokrasi”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 215, 252–283.

İçöz, Ö. (2003): *Telekomünikasyon Sektöründe Regülasyon ve Rekabet*, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Ankara.

İlkorur, K. (2002): “Düzenleyici Devlete Doğru”, *Radikal Gazetesi*, 31.10.2002

İnaç, H. ve M. Demiray, (2004) “Siyasal Bir İdeoloji Olarak Neo-Liberalizm”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, 163–184.

İnce, N. Murat (2001): *Elektronik Devlet: Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkanlar*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.

Joskow, P. (1998): *Regulatory Priorities for Reforming Infrastructure Sectors in Developing Countries*, Washington, D.C.: Annual World Bank Conference on Development Economics, April 20–21 1998.

Kant, I. (1989): “On the Relationship of Theory to Practice in Political Right, 1792”, Walter Laqueur and Barry Rubin (eds.), *The Human Rights Reader*, New York: Penguin Books, 82-84.

Kapani, M. (1998): *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 10. Basım.

Kara, U. (2004): *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: Maki Basın Yayın, 1.Baskı.

Karaaslan, Yusuf T. (2008): “Özel Sektöre İnisiyatif Tanımaya Yönelik Regülasyonlar: Türkiye’de Deregülasyon Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, *I. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı’nda Sunulan Bildiriler Kitabı*, Cilt: 3, İzmir, 27–40.

Karaer, F. (2002): “Sektörel Politikalar ve Çevre”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 21–29.

Karagöz, Y. (2002): “Liberal Öğretide Adalet, Hak ve Özgürlük”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 26, Aralık, 267–295.

Karahanoğulları, O. (2002): “Marksizm ve Hukuk”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 2, 61–92.

Karayılmazlar, E. ve Mehmet C. Güran, (2005): “Gelir Vergisinde Tarife Yapısı Adalet ve Etkinlik Temelli Teorik Tartışmalar Çerçevesinde Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 2, 141–169.

Kaya, Ali P. (2000): “Sosyal Adaletin Teorik Çerçevesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan*, Ankara: Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Yayın No: 38, 229–244.

Kayıran, Ş. (1996): *Piyasa Devlet ve Özel Sektör*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kazanç, Fethi K. (2004): “Eş‘Arî Kelamında Siyasal Otorite Kavramı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 149–188.

Kazgan, G. (2006): *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keskin, M. (2003): “Cumhuriyet ve Temel Ülküleri”, *Erciyes Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 14, 5–9.

Keynes, John M. (2008): *Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Uğur Selçuk Akalın (ed.), Uğur Selçuk Akalın (çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları, Birinci Basım.

Kıymaz T. (2008): *Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması*, DPT, Ankara: İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi.

Kızıllı, Ç. (2008): “Demokrasi Kuramları ve Devrimci Demokrasi” *Yeniden Devrim Dergisi*, Cilt: 6, 107–122.

Kibritçioğlu, A. (1996): “Merkantilistler ve Fizyokratların Dış Ticaret İle İlgili Görüşleri: Özet Bir Bakış”, Aykut Kibritçioğlu (ed), *Uluslararası (Makro) İktisat*, Ankara: 72 TDFOB Yayıncılık, 51–56.

Kiremit, Ahmet S. (2003): *Serbest Piyasa Ekonomisi Çerçevesinde Devletin Rolü, Görevi, Yeri ve Müdahale Biçimlerine Dair Yaklaşımları ve Bir Örnek Anlayış Olarak: Sınırlı Devlet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kirmanoglu, H. (2007): *Kamu Ekonomisi Analizi*, İstanbul: Beta Basım Yayım A. Ş.

Kocatürk, U. (1998): “Cumhuriyetin Anlamı, Önemi ve Milletimize Kazandırdıkları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 5–6.

Lund, B. (2002): *Understanding State Welfare, Social justice or Social Exclusion?*, London: SAGE Publications Ltd

Marx, K. (1986): *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*, 1. Cilt, Sol Yayınları

Marx, K. and F. Engels (2003): *Komünist Parti Manifestosu*, Eriş Yayınları

Mc Dermott, C. John and Robert F. Wescott (1996): *Fiscal Reforms That Work, Economic Issues 4*, Washington: IMF Publication.

Menteş, Erinç A. (2003): “Devletin Evrim Sürecinde Bir Yaşam: E-Devlet”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 417, 28–32.

Mill, John S. (2004): *Hürriyet Üstüne*, Mehmet Osman Dostel (çev.), Ankara: Liberte Yayınları.

Musgrave R.A and P. Musgrave (1989): *Public Finance in Theory and Practice*, London: Mc Graw Hill Book Company.

Nadaroğlu, H. (1992): *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 8. Baskı.

Nazım, Y. (2004): *Türkiye’de Devletin Ekonomideki Rolü ve İktisat Politikası Aracı Olarak Dolaysız Devlet Müdahaleleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ocakverdi, E. (2004): “Türkiye’de Özelleştirme Süreci.” *Görüş Dergisi*, Sayı: 60, Eylül-Ekim, 60–65.

Odabaş, Ç. (2004): “Stratejik Yönetim ve e-Devlet”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 55, Ekim-Aralık, 83–93.

OECD (1997): *The OECD Report on Regulatory Reform: Synthesis*, Paris.

OECD (1999): *Synthesis of Reform Experience in Nine OECD Countries: Government Roles and Functions, and Public Management Government of the Future: Getting From Here to There*, Symposium held in Paris, 14–15 September 1999, PUMA, Paris.

Oppenheimer, F. (2005): *Devlet*, Alaaddin Şenel ve Yavuz Sabuncu (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi

Özbek, O. (2007): “Türkiye’de Özelleştirme: Ekonomik ve Sosyal Etkileri”, *AR&GE Bülten*, İzmir Ticaret Odası Yayını, 2007 Aralık – Ekonomi, 4–9.

Özbudun, S. ve T. Demirer, (2006): “Marksizm ve Devrim–1”, *Kurtuluş Dergisi*, Sayı: 7, Kasım-Aralık, 44–61

Özdemir, S. (2005), “Refah Devletinin Gelişme ve Bunalım Dönemlerinde İş Piyasaları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, (Prof. Dr. Toker Dereliye Armağan Özel Sayısı), Cilt: 55, Sayı: 1, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, s. 695–733.

Özdemir, S. (2006): “Refah Devleti”: Altın Çağdan Belirsiz Geleceğe”, *Sosyal Politikalar Dergisi*, Sayı: 1, Yaz, 34–38.

Özdemir, S. (2007): *Küreselleşme Süresinde Refah Devleti*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları

Özel, M. (1995): *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2.Baskı

Özel, H. (2002): “Bir “Zenginlik” Teorisi Olarak Klasik İktisadi Analizin Yöntemi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 4, 146–17.

Özer, Mehmet A. (2008): “Küreselleşme Kıskaçında Yönetim”, *Çimento İşveren Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 4, Temmuz-Ağustos, 22-39.

Özlem, D. (1998): “Tarihsellik ve Cumhuriyet”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı: 28, 5–18.

Özkazanç, A. (2000): “Yeni Sağdan Sonra: Yeni Sol, Siyasi İktidar ve Meşruiyet”, *Tartışma Metinleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi No: 24, Nisan, 1–24.

Öztürk, E. (2003): *Türk İdare Sisteminde Rekabet Kurumunun Yeri ve Diğer Bağımsız İdari Otoritelerle Karşılaştırılması*, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi, Ankara.

Öztürk, N. (2007): *Piyasa Başarısızlığından Kamu Ekonomisinin Başarısızlığına Ekonomide Devletin Değişen Rolü*, Ankara: Palme Yayıncılık.

Parlak, B. ve Z. Sobacı (2008): *Kuram ve Uygulamada Kamu Yönetimi Ulusal ve Global Perspektifler*, İstanbul: Alfa Aktüel, 2. Baskı.

Pehlivan, O. (2006): *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Derya Kitabevi.

Pierson, C. (1991): *Beyond The Welfare State?*, Cambridge: Polity Press, 1. Baskı

Platon. (2006): *Devlet*, Kerim Çetinoğlu (çev.), İstanbul: İskele Yayıncılık Ltd. Şti.

Polat, Ş. (2007): “Cumhuriyet Olgusunun Tarihsel Gelişimi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, Şubat, 97–118.

Ricardo, D. (2007): *Ekonomi Politigiğin ve Vergilendirmenin İlkeler*, Tayfun Ertan (çev.), İstanbul, Belge Yayınları.

Rosen, Harvey S. (1985): *Public Finance*, Richard D. Irwin Inc.

Sabah, S. (1996): *Kamu Hizmetlerinin Alternatif Sunumunda Devlet Rolünün Değişmesi ve Yeni Arayışlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Sarıca, M. (1999): *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Sarılı, Mustafa A. (2002): “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 41, 32–50.

Saygılıoğlu, N. ve S. Arı (2003): *Etkin Devlet: Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, Birinci Basım.

Savaş, Vural F. (1997): *Anayasal İktisat*, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın, Genişletilmiş 3. Baskı.

Savaş, V. (2000) : *İktisatın Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Sayın, M. (2006): “Devlet Olmayan Devlet Olarak Proletarya Diktatörlüğü”, *Kurtuluş Dergisi*, Sayı: 7, Kasım-Aralık, 31–43.

Screpanti, E. and S. Zamagni (2005): *An Outline of the History of Economic Thought*, Oxford: Oxford University Press.

Serter, N. (1994): *Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları

Sever, E. ve M. Demir (2007): “Türkiye’de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi ile İncelenmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Nisan, 47–63

Seymen, R. (2007): “İnsan ve Sosyal Teori (Normatif Bir Değerlendirme Denemesi)”, , Halis Yunus Ersöz (ed) *Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'a Armağan*, 119–131.

Skinner, Q. (1989): “The State”, Terence Ball, James Farr, Russell L. Hanson (eds), *In Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 90-132.

Soyak, M. (2007): “Rant” ve “Rant Arama”nın Ekonomi Politikası: Eleştirel bir Yaklaşım” *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı: 160, Ekim.

Spiegel, Henry W. (1991): *The Growth of Economic Thought*, Durham: Duke University Press.

Stewart, M. (1993a): “Klasik İktisat Öğretisi”, Kemal Saybaşı (ed.), Sevil Çınar Basmacı (çev.), *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 27–52.

Stewart, M. (1993b): “Keynesçi İktisat Teorisi”, Kemal Saybaşı (ed.), Şule Kut (çev.), *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 53–87.

Stiglitz, Joseph E. (1994): *Kamu Kesimi Ekonomisi*, Ömer Faruk Batırel (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 549.

Suiçmez, H. (2002): “Verimlilik ve Etkinlik Terimleri (Tarihsel Bakış)”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 234, 169–183.

Sur, Fadıl H.(1950): “Liberallere Göre Maliye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3–4, 567–572.

Şahinkaya, S. (1994): “Neoliberalizmin Dünü ve Bugünü Üzerine Lakatos’çu Bilimsel Araştırma Programları Çerçevesinde Bir Deneme”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 166, Nisan, 57–63.

Şaylan, G. (2003): *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Kitabevi.

Şener, O. (1996): *Kamu Ekonomisi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.

Şener, O. (2007): *Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.

Şimşek, O. (2000): “Devlet Kavramının Gelişimi ve Küreselleşmedeki Anlamı”, *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, 1–16.

Talas, C. (1999): *Ekonomik Sistemler*, Ankara: İmge Kitabevi.

Tanilli, S. (2007): *Devlet ve Demokrasi-Anayasa Hukukuna Giriş*, İstanbul: Alkım Yayınevi

Türkay, O. (1991): *Mikro İktisat Teorisi*, Ankara: Adım Yayıncılık Ltd. Şti.

Türkiye Bilişim Şurası (2002): “e-Devlet”, H. Ünsal (ed.), *Çalışma Grubu Raporu*, Ankara.

TÜSİAD, (1995): “21. Yüzyıl İçin Yeni Bir Devlet Modeline Doğru: Optimal Devlet”, İstanbul.

Uluç, A. ve A. Çelik (2006): “Hayek’in Liberal Düşüncesinde Birey-Devlet İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18 Güz, 131–141.

Ünsal, Erdal M. (1998): *Mikro İktisat*, Ankara: Kutsan Ofset Matbaacılık.

Wedderburn D. (1965): “Facts and Theories of the Welfare State”, *The Socialist Register*, Volume: 2, 127–146.

Whitson Thurman L. and L. Davis (2001): “Best Practices in Electronic Government: Comprehensive Electronic Information Dissemination for Science and Technology”, *Government Information Quarterly*, Volume: 18, 79–91.

Wolf, C. (1988): *Market and Governments*, Cambridge: The MIT Press.

Wolf, Charles Jr. (1998): *Piyasa veya Devlet: Mükemmel Olmayan İki Alternatif Arasından Seçim*, Sedef Akgüngör ve Ali Rıza Karacan (çev.), İzmir, Ege Üniversitesi İİBF Yayınları No:1.

World Bank (1997): *World Development Report 1997 - The State in a Changing World*, New York: Oxford University Press.

Veit-Wilson, J. (2000): “States of Welfare: A Conceptual Challenge”, *Social Policy and Administration*, Volume: 34 Number:1, March, 1–25.

Vickers, J. (1997): “Regulation, Competition and the Structure of Prices”, *Oxford Review of Economic Policy*, Volume: 13 Number: 1, 15–26.

Yakut, K. (1999): “Kapitalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması”, İhsan Güneş, Cahit Bilim (eds), *Çağdaş Dünya Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Sayı: 1078, 85–111.

Yaşamış, Firuz D. (1997): “Kamu Yönetimi Kuramında ve Uygulamasında Yeni Gelişmeler: Administartion’dan Management’a”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 69, Sayı: 417, 1–27.

Yayla, A. (2000): *Liberal Bakışlar*, Ankara: Liberte Yayınları.

Yayla, A. (2002): *Liberalizm*, Ankara: Liberte Yayınları.

Yayla, A. (2004): “Piyasa Ekonomisi: Medeniyetimizin İktisadi Temelleri”, Atilla Yayla (ed.), *Piyasa Medeniyeti*, Ankara: Liberte Yayınları, 1–35.

Yayla, A. (2005): “Kant’ın Ahlak Eğitimi Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1, 73–86.

Yıldırım, Hasan H. (1999): “Piyasa, Sağlık Bakımı ve Piyasa Başarısızlıkları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 1, 1–11.

Yıldırım, Ş. (2007): *Kamu Hizmetlerinde Etkinliğin ve Verimliliğin Arttırılmasında E-Devletin Rolü ve Bir E-Devlet Uygulaması: Kimlik Paylaşım Sistemi (KPS)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, Ş. (1998): “Rant Arayışları ve Demokrasi”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 206–209, Nisan-Temmuz, 50–55.

Yumuşak ve Aydın (2005): “Bilgi Kamusal Bir Mal Mıdır?”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 10, 104–122.

Yüksel, C. (2004): *Devlet Sosyalizmi, Gereçekleri ve Liberalizmin Eleştirisi*”, Türkiye Üniversite Öğrencileri Bağımsız İktisat Kongresi, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 65–71.

Yüksel, C. (2006): *Dışsallıklarda Kamusal Çözümler: Türkiye Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Zerbe, Richard O. Jr. and H. McCurdy (1999): “The Failure of Market Failure”, *Journal of Policy Analysis and Management*, Volume: 18, Number: 4, 558–578.

Zubritski, Y., Mitropolski, D., Kerov, V. (2006): *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*, Eriş Yayınları.

İnternet Kaynakları

Acar, Gökmen T. “İktisat Tarihinde Klasik Öncesi Döneme Genel Bir Bakış: Merkantilist ve Fizyokrat Dönemler”,

www.ceterisparibus.net/arsiv/g_acar3.pdf, Erişim Tarihi: 12.04.2007

Aktan, Coşkun C. “e-Devlet”, <http://www.canaktan.org/politika/e-devlet/kavram.htm>, Erişim Tarihi: 15.12.2008.

Aktan, Coşkun C. (2002): “Devletin Yeniden Yapılanması” Olmazsa Olmaz...”, *Mercek Dergisi*, http://www.canaktan.net/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/devlet-reformu/aktan-devlet-olmazsa-olmaz.pdf, Erişim Tarihi: 10.06.2008

Alp S. ve A. Karakaş, (2006): “Doğal Düzen ve Tek Vergi Denemeleri: Fizyokrat Okul ve Takipçileri”,

http://paribus.tr.googlepages.com/alp_karakas.doc, Erişim Tarihi: 18.04.2007

Alptürk, E. “İnternet ve Etkin Devlet”,

http://www.geocities.com/ceteris_paribus_tr/alpturk2.doc, Erişim Tarihi: 24.12.2008

Alptürk, E. “Kayıtdışı İstihdamın Vergisel Boyutu”,

<http://kayitdisiekonomi.com/makale/detay.asp?id=33>, Erişim Tarihi: 12.10.2008

Altıntaş, H. “Sanal Bürokrasiden E-Devlete Teorik Yaklaşımlar”,

http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=237,

Erişim Tarihi: 27.12.2008

Buchanan, James M. (1986): “Bütçe Açıklarının Ekonomik Sonuçları”, Mustafa Ali Sarılı (çev.), http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-genel/diger-yazilar/sarili-buchanan-butce-aciklari.pdf, Erişim Tarihi: 19. 08. 2008

Çakır, N. (2001): “Din-Devlet İlişkisi Yönünden Meclis İradesinin Üstünlüğü Meselesi”, *Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi*, Sayı: 73

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=545>, Erişim Tarihi: 17.09.2008

Fincancı, Y. “Sosyal Demokrasinin Genel Çerçevesi”,

www.sosyaldemokrasi.org, Erişim Tarihi: 12.03.2008

Fişek, G. (1996): “Sosyal Devletsiz Bir Sosyal Güvenlik”, *Çalışma Ortamı Dergisi*,

Sayı 28, Eylül-Ekim <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=9>, Erişim Tarihi: 13.06.2008

Gough, I. “Refah Devleti”, Kamil Güngör (çev),

http://www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/diger-yazilar/gungor-refah-devleti.pdf,

Erişim Tarihi: 22.06.2008

Güngör, K. “İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler”,

http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=3655

Erişim Tarihi: 12.04.2007

Güney, E. “Özelleştirme’de Nerede Yanlış Yapılıyor?”,

http://hazder2.googlepages.com/Enver_Guney_Ozellestirmede_Nerede_Nerede_Yanlis_Yapiliyor.pdf, Erişim Tarihi: 01.01.2009

Gürlesel, Can F. ve M. Faruk Demir (2002): “Devlet Teşkilatının Yeniden

Yapılandırılması”, <http://www.dusun.itu.edu.tr/yeni-yazilar/devletteskilati>,

Erişim Tarihi: 22.12.2008

Hanedar, Avni Ö. ve S. Gümüş, (2005): “Bilgi Toplumu ve İktisat-İktidar Etkileşimi”,

4. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kongre Tebliği, Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sakarya.

<http://www.deu.edu.tr/userweb/onder.hanedar/dosyalar/Ha.pdf>,

Erişim Tarihi: 14.06.2007

Harper, D. (2001): “State”, *Online Etymology Dictionary*,

<http://dictionary.reference.com/browse/state>], Erişim Tarihi: 14.08.2008

Highleyman, L. (1988): “What Is Anarchism?” *Black Rose Collective*, Boston:

<http://www.black-rose.com/articles-liz/intro-@.html>, Erişim Tarihi: 07.07.2008

Işık, K. (2006): “Devletin Rolü (Düzenleyicilik ve Rekabet koşulları): ABD Sağlık Piyasaları Örneği”, T.C. Sağlık Bakanlığı, SABEM

http://www.sabem.saglik.gov.tr/kaynaklar/409_2devletin_d%C3%BCzenleyici_rol%C3%BC.pdf, Erişim Tarihi: 02.03.2008.

Kara, O. (2005): “Doktriner Süreçte Ortaya Çıkan Paradigma ve Paradigma Benzeri Yaklaşımların Sosyo-Kültürel Ve Tarihsel Arka Planı”

http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=596 Erişim Tarihi: 07.02.2008

Karakaş, www.sosyaldemokrasi.org, Erişim Tarihi: 22.06.2008

Karakaş, E. (2007): “Sosyal Demokrasinin Arayışları”

http://www.sodev.org.tr/sdtarihi/yazilar/sosyal_demokrasinin_arayislari.htm,

Erişim Tarihi: 07.05.2008

Karakaş, E. , ”Sosyal Demokrasi Okulu Ders Notları”

http://www.sodev.org.tr/okullar/sdo/ders_notlari/siyaset_bicimi_yontemi_orgut_anlayisi.htm, Erişim Tarihi: 07.05.2008.

Kaya, M. (2004): “Bürokrasiden Kurtulmak İçin e-Devlet’in Önü Açılmalıdır”,

<http://turk.internet.com/haber/yazigoster.php3?yaziid=10347>, Erişim Tarihi: 21.12.2008

Kaykusuz, M. “Fizyokratlar ve Tek Vergi Sistemi”,

http://www.ceterisparibus.net/arsiv/m_kaykusuz.doc, Erişim Tarihi: 03. 04. 2008

Küllük, M. ve A. Özsağır (2003): “E-Devlet Yatırımlarının Geri Dönüşümü ve Ekonomik Büyüme Etkisi”,

http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=212,

Erişim Tarihi: 15.12.2008

Leite C. and J. Weidmann (1999): “Does Mother Nature Corrupt? Nature Resources, Corruption and Economic Growth”, IMF Working Paper,

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/1999/wp9985.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2008

Malthus, Thomas R. (1798): *An Essay on the Principle of Population*, London: J. Johnson in St. Paul’s Church-yard.

<http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>, Erişim Tarihi: 16.02.2008

Meggison, William L. and Jeffry M Netter. (1991): “From State To Market: A Survey of Empirical Studies on Privatization”, *Journal of Economic Literature*, June, 1–89

<http://faculty-staff.ou.edu/M/William.L.Meggison-1/prvsvpapJLE.pdf>,

Erişim Tarihi: 20.06.2008

Mengi, A. “Antik Çağ Felsefesi”,

http://www.ilimler.org/TR/Icerik_Detay.asp?Icerik=590, Erişim Tarihi: 12.06.2007

Nohutçu, A. (2007): “Elektronik Devlet: Genel Bir Çerçeve ve Teorik Bir Yaklaşım”,

http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=536,

Erişim Tarihi: 25.12.2008

OECD, “Yasal Kurumsal Serbestleşme ve Özelleştirme”, Coşkun C. Aktan (çev.),

http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/ozellestirme/oecd-yasalkurumsal.htm, Erişim Tarihi: 12.12.2008

Özlem, D. “Ahlak Hukuku Önceler”,

<http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp?PG=1106> Erişim Tarihi: 05.04.2008

Powell, J. (1997): “Anne Robert Jacques Turgot, Who First Put Laissez-Faire Principles into Action”, *The Freeman: Ideas of Liberty*, Volume: 47, Number: 8, August
<http://www.fee.org/publications/the-freeman/article.asp?aid=5033>
 Erişim Tarihi: 10.09.2008

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (SBA), “Monarşi”
<http://www.darulkitap.com/oku/muhtelif/sosyalbilimler/> Erişim Tarihi: 04.04.2008

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (SBA), “Oligarşi”,
<http://www.darulkitap.com/muhtelif/sosyalbilimler/o/004.htm>,
 Erişim Tarihi: 04.04.2008

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (SBA), “ Sınıf Mücadelesi”,
<http://www.darulkitap.com/muhtelif/sosyalbilimler/s/024.htm>,
 Erişim Tarihi: 02.04.2008

Şentürk, Ü. “Değişen Paradigmalar Bağlamında E-Devletin Bazı Toplumsal Boyutları”,
http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=200,
 Erişim Tarihi: 15.12.2008.

Türk Dil Kurumu, “Anarşi”,
<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=15635>,
 Erişim Tarihi: 20.08.2008

Türk Dil Kurumu, “devlet”,
<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=90764>,
 Erişim Tarihi: 20.08.2008

Ulusal Danışma Toplantısı, (2005) “Yerel Yönetişim ve Yoksulluğun Giderilmesi”, 7–8 Ocak 2005, İstanbul,
<http://ipc.sabanciuniv.edu/tr/ArastirmaAlanlari/documents/UlusalDanismaToplantisi.pdf>,
 Erişim Tarihi: 16.08.2008

Yanık, L. “Değişimin Rotası e-Türkiye”,
<http://www.teknoturk.org/docking/yazilar/tt000087-yazi.htm>, Erişim Tarihi: 18.12.2008

Yıldız, M. “Elektronik (E)-Devlet Kuram ve Uygulamasına Genel Bir Bakış ve Değerlendirme”, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=536, Erişim Tarihi: 26.12.2008

Young, R. (2003): “Market Failure Questions and Answers”,
www.tutor2u.net/shop/Market%20Failure%20QA%20Contents.pdf, Erişim Tarihi: 12.01.2008

Yumuşak, İbrahim G. (1998): “İktisadi Açından Nüfus Teorileri”, *Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:1, <http://iibf.kocaeli.edu.tr/iktisat/iyumusak/Nteo.doc>,
 Erişim Tarihi: 12.05.2009

Yüçetürk, E., “Türk Kamu Yönetiminde E-Devlet Uygulamaları ve Tabana Yayılabilme Yeteneği Bakımından Bir Değerlendirme: Bolu Örneği”
http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=225,
 Erişim Tarihi: 23.12.2008

----- “Aile Planlaması ve Kontrollü Nüfus Artışı”,
http://www.bilim.org/dokumanlar/kontrollu_nufus_artisi.pdf,
 Erişim Tarihi: 12.04.2007

----- “Büyüme ve Devlet”, <http://www.genbilim.com/content/view/1610/86/>, Erişim Tarihi: 27.12.2008

----- “Eski Yunan Filozofları”,
<http://nedir.antoloji.com/eski-yunan-filozoflari/>, Erişim Tarihi: 13.02. 2007

----- “Interview for Woman's Own (“no such thing as society”)
<http://www.margareththatcher.org/speeches/displaydocument.asp?docid=106689>,
 Erişim Tarihi: 12.11.2008

----- “Karamsar Klasik Ekonomistler”,

http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/karamsar_klasik_ekonomistler.html,

Erişim Tarihi: 07.05.2008

----- “Keynes’çi Ekonomi”,

<http://www.bilgilik.com/ekonomi/akimlar-ve-teoriler/keynes-ci-ekonomi.html>,

Erişim Tarihi: 12.06.2008

----- “Merkantilizm”, <http://www.gursoylar.net/rsmlr/arsiv/odev36.doc>,

Erişim Tarihi: 09.03.2008

----- “Neoklasik İktisat Okulları”,

<http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/okullar/neo-klasik-iktisat.htm>,

Erişim Tarihi: 24.03.2008

----- “Neoklasik İktisat Okulu (Neo- classical School),

[http://www.bilgininadresi.net/Madde/11624/Neoklasik-%C4%B0ktisat-Okulu-\(Neo-](http://www.bilgininadresi.net/Madde/11624/Neoklasik-%C4%B0ktisat-Okulu-(Neo-classical-School)-)

[classical-School\)-](http://www.bilgininadresi.net/Madde/11624/Neoklasik-%C4%B0ktisat-Okulu-(Neo-classical-School)-) Erişim Tarihi: 24.03.2008

----- “Promoting Good Governance”, [http://www.gdrc.org/u-gov/doc-](http://www.gdrc.org/u-gov/doc-oecd_ggov.html)

[oecd_ggov.html](http://www.gdrc.org/u-gov/doc-oecd_ggov.html), Erişim Tarihi: 28.12.2008

----- “Quesnay ve Fizyokrazi”,

http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/quesnay_fizyokrazi.html Erişim Tarihi:

09.05.2008

----- “Sosyal Demokrasi”,

<http://www.bilgilik.com/politika/gorusler-ve-doktrinler/sosyal-demokrasi.html>,

Erişim Tarihi: 15.07. 2008

----- “State”,

<http://en.wikipedia.org/wiki/State>, Erişim Tarihi: 10.07.2008

----- “Thomas Robert Malthus”,

http://tr.wikipedia.org/wiki/Thomas_Robert_Malthus, Erişim Tarihi: 24.06.2007

----- “Tarım ve Ekonomi Tarihi”,

<http://www20.uludag.edu.tr/~bulefe/TARIM%20VE%20EKONOMI%20TARIHI.doc>,

Erişim Tarihi: 20.06.2007

www.turkiye.gov.tr